

SOUR » BRAĆA KARIĆ «

MALA PRIVREDA DANAS

1988.

MALA PRIVREDA DANAS

Edicija
MALA PRIVREDA

Knjiga prva

Izdavač:
SOUR »BRAĆA KARIĆ«

Recenzenti:
Akademik prof. dr JOVAN ĐORĐEVIĆ
Akademik prof. dr DUŠAN ČALIĆ

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr DIMITRIJE KULIĆ

Redakcioni odbor:
BOGOLJUB KARIĆ, prof.
prof. dr DIMITRIJE KULIĆ
prof. dr DRAGOJE ŽARKOVIĆ
prof. dr DRAGOLJUB STOJANOVIĆ
doc. dr SLAVKO SARIĆ
mr NADA BARAC

Sekretar edicije:
MILANKA KARIĆ

Lektor:
Dr NEDELJKO BOGDANOVIĆ

Korice:
SRETEN DŽELEBDŽIĆ

Štampa »GRO Prosveta« Niš V. Gojka 14.
Tiraž: 2500

SOUR „BRAĆA KARIĆ“

MALA PRIVREDA DANAS

DRUGO IZDANJE

1988.

КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ (CIP)

334.746. 4 (497.1) (082)

MALA privreda danas. — (Peć) : »Braća Karić«, 1988. — 264 str.
26 cm. — (Edicija Mala privreda; knj. 1)

ISBN 86—7449—001—8

ПК: а. Мала привреда — Југославија — Зборници

Обрађено у Народној библиотеци Србије, Београд

S A D R Ž A J

PREDGOVOR — — — — —	VII
Pozdravna reč Bogoljuba Karića predsednika poslovnog odbora SOUR »Braća Karić« — — — — —	IX

I

ULOGA I ZNAČAJ MALE PRIVREDE U NAS

Dr MARJAN ROŽIĆ

Usponi i padovi u razvoju male privrede — — — — —	3
Akademik prof. dr DUŠAN ČALIĆ	
Mala privreda u funkciji velikih tehničko-tehnoloških sistema — —	11
Prof. dr DRAGOJE ŽARKOVIĆ	
Razvoj male privrede — uslov izlaska iz krize — — — — —	20
ČEDO GRBIĆ	
Idejna pitanja i dileme u razvoju male privrede — — — — —	27
Prof. dr DRAGOLJUB STOJANOVIC	
Društvena i privatna svojina u savremenim uslovima — — — — —	33
Prof. dr ŽIVORAD ZLATKOVIĆ	
Klasna suština male privrede i mogućnosti njenog razvoja primenom franšizinga — — — — —	45
Prof. dr DRAGOLJUB STOJILJKOVIĆ	
Mala privreda i društveni odnosi u socijalizmu — — — — —	53
Prof. dr MILOVAN MARKOVIĆ	
Socijalizam i mala privreda — — — — —	61
Prof. dr DUŠAN ZDRAVKOVIĆ	
Istine i zablude o maloj privredi — — — — —	66

II

STRUKTURA I PROBLEMI MALE PRIVREDE U POJEDINIM PRIVREDNIM DELATNOSTIMA I MOGUĆNOSTI NJENOG RAZVOJA

Prof. dr STEVAN RELJIN	
Mala privreda u agrokompleksu — — — — —	75
Prof. dr MIRKO MARKOVIĆ	
Uloga i značaj osobnog rada sredstvima u vlasništvu građana u turizmu Jugoslavije — — — — —	89
Prof. dr KURTEŠ SALIU	
Promena u ZUR-u i mala privreda — — — — —	98

Prof. dr MOMIR DRAGAŠEVIĆ	
Ugovor o franšizingu sa osvrtnom na dopuštenost primjene prema jugoslovenskom pravu — — — — —	105
Prof. dr ALEKSANDAR PERIĆ	
Mala privreda kroz prizmu poreskog sistema i poreske politike — — — — —	115
Prof. dr SLAVOLJUB POPOVIĆ	
Upravno-pravni odnosi u vezi sa malom privredom — — — — —	128
Prof. dr DIMITRIJE KULIĆ	
Pravna regulativa i mala privreda — — — — —	140
Prof. dr DUŠAN PARAVINA	
Proširivanje mogućnosti za zapošljavanje i mala privreda — — — — —	146
Prof. dr MIRKO PERUNOVIĆ	
Bitni elementi pojma ugovorne organizacije udruženog rada — — — — —	156
Prof. dr DRAGISA GROZDANOVIĆ i mr BOGDAN SEKULOVIĆ	
Neki aspekti samoupravnog organizovanja i dohodovnost povezivanja subjekata male privrede — — — — —	162
Prof. dr BOJKO BOJOVIĆ	
Razvoj male privrede u brdsko planinskim predelima — — — — —	172
Doc. dr SLAVKO SARIĆ	
Mala privreda i razvoj nerazvijenih područja — — — — —	175
Doc. dr JOVAN GORČIĆ	
Bitni uslovi i pretpostavke za efikasniji razvoj male privrede — — — — —	182
Mr BRANKO PAVLOVIĆ	
Marketing — informacijski sistem male privrede — — — — —	197
Mr NADA BARAC	
Mogućnosti poslovanja malih privrednika po sistemu franšizinga u Jugoslaviji — — — — —	206
Mr DRAGOLJUB MILOJKOVIĆ	
Mesto i uloga male privrede u snabdevanju stanovništva hranom — — — — —	213

III

ISKUSTVA U RAZVOJU MALE PRIVREDE

BOGOLJUB KARIĆ, profesor	
Iskustva »Braće Karić« u Peći u razvoju male privrede — — — — —	225
Mr. CVETKO DEJANOVIĆ	
Mala privreda samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana u Jugoslaviji i njen perspektivni razvoj — — — — —	232
Dr BORIVOJE PROKOPOVIĆ	
Neki problemi u razvoju male privrede na području opštine Leskovac — — — — —	243
Mr RADOMIR PAJIĆ	
Programiranje razvoja — Osnovna pretpostavka za razvoj i upravljanje u maloj privredi opštine — — — — —	249
Dr MILAN GALOGAŽA	
Dogma o velikoj i zabluda o maloj privredi — — — — —	261

VI

P R E D G O V O R

Prvi naučni simpozijum »ULOGA MALE PRIVREDE DANAS«, koji je u organizaciji SOUR »Braća Karić« održan u Peći 11. i 12. juna 1987. godine, imao je širok odjek u našoj zemlji.

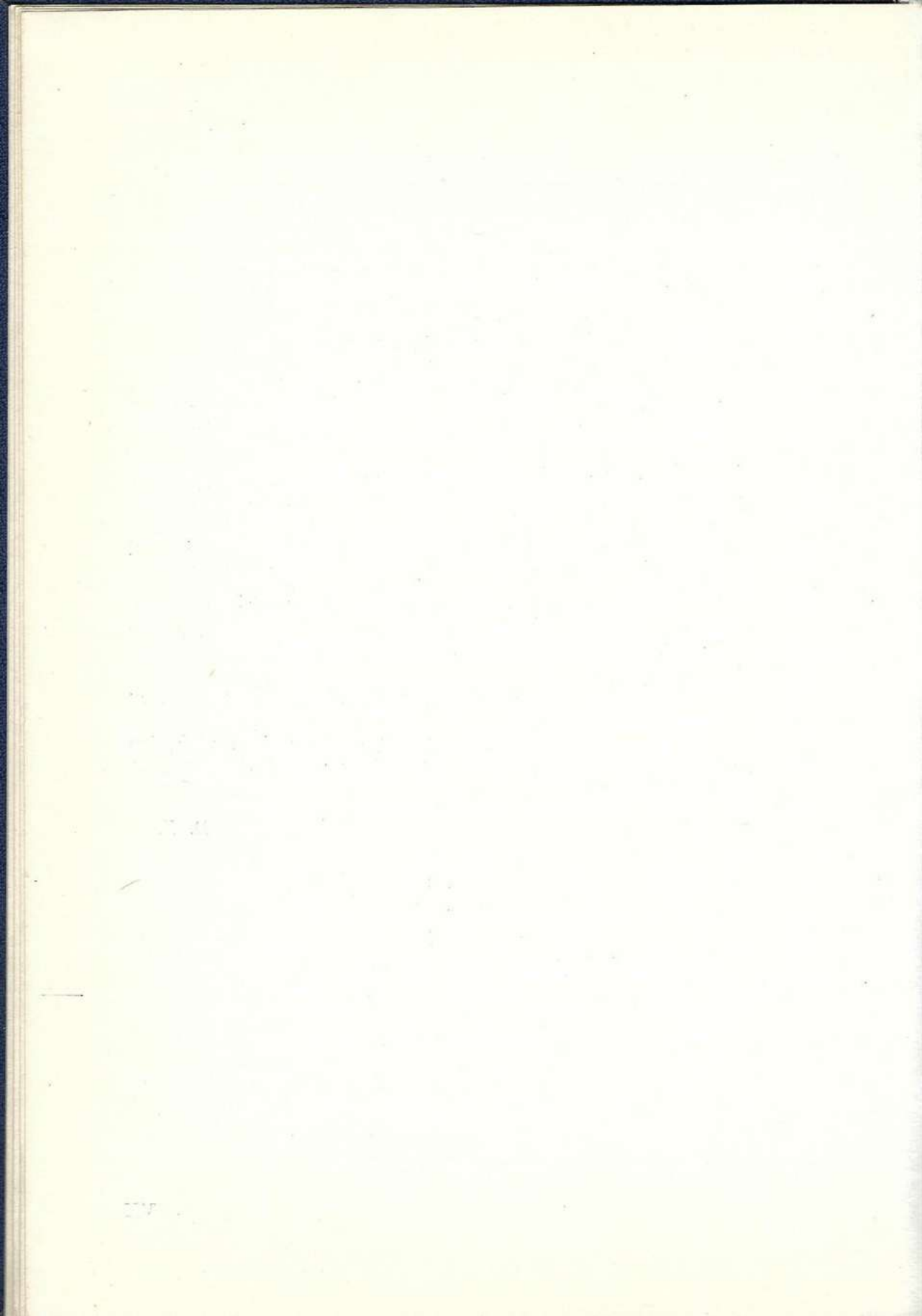
S obzirom na aktuelnost teme koja je tom prilikom bila razmatrana u preko 30 referata naših najistaknutijih naučnih radnika, mahom profesora univerziteta, svi učesnici ovog simpozijuma doneli su jednoglasan zaključak da materijali sa ovog naučnog skupa budu objavljeni u posebnoj publikaciji.

U naporima da se što je moguće više doprinese razvoju male privrede u Jugoslaviji, braća Karić, izdavanjem knjige »MALA PRIVREDA DANAS« čine još jedan značajan korak u tome pravcu.

Sadržinu ove knjige sačinjavaju prilozi podneti na ovom naučnom simpozijumu.

Ova aktuelna, značajna i korisna knjiga biće od koristi ne samo onima koji rade u maloj privredi, već i našoj širokoj javnosti.

D. K.

POZDRAVNA REČ

Poštovane dame i gospodo,)
poštovane drugarice i drugovi,
poštovani i dragi gosti, dragi prijatelji!*

Visoka mi je čast i posebna prijetnost što danas ovde, u Peći, u ime organizacije »Braća Karić«, mogu da otvorim naučni simpozijum »ULOGA MALE PRIVREDE DANAS».

Dozvolite mi da pozdravim i zaželim dobrodošlicu:

Pozdravljam profesore univerziteta, referente na ovom simpozijumu, i ujedno zahvaljujem svim univerzitetima i fakultetima u zemlji koji su nam pomogli da njihovi profesori danas učestvuju u radu ovog simpozijuma.

Pozdravljam sve naše poslovne prijatelje i saradnike koji su došli u Peć na ovaj simpozijum.

Pozdravljam sve goste i prijatelje iz Peći i okolnih mesta kao i sve članove SOUR »Braća Karić» koji danas ovde prisustvuju.

Svima Vama još jedanput zahvaljujem što ste došli u Peć i što ste se odazvali našem pozivu.

Posebno zahvaljujem novinarima naše štampe, radija i televizije, koji su uvek umeli da pruže podršku unapređenju i razvoju male privrede u našoj zemlji.

U opštim naporima zemlje za izlazak iz ekonomske krize u kojoj se nalazimo, radni ljudi naše organizacije odlučili su da ovim putem, organizovanjem naučnog simpozijuma o maloj privredi, dadu svoj doprinos.

Moram odmah da istaknem da su nas inicijative i odluke naših najviših foruma — Saveza komunista Jugoslavije, Skupštine SFRJ, Saveznog izvršnog veća, Saveza sindikata, kao i naših republičkih i pokrajinskih rukovodstava, da se energično pristupi razvoju male privrede u Jugoslaviji, ohrabрили i dali nam volju i snagu da pristupimo izvršavanju ovoga važnog zadatka.

*) Pozdravni govor Bogoljuba Karića, predsednika Poslovnog odbora SOUR »Braća Karić« pri otvaranju naučnog simpozijuma »Uloga male privrede danas«, u Peći 11. juna 1987. godine.

Za izvršenje ovog velikog posla, koji treba da bude snažan korak u savlađivanju ekonomske krize, mi u maloj privredi shvatili smo da na tom putu ne možemo bez nauke. Kao što to ne može takozvana „velika“, ne može ni mala privreda. Zato se obraćamo naučnim ljudima, da nam pomognu, da nas povedu, da nam ukažu na put kako treba organizovati i usmeriti malu privredu danas, u našoj zemlji.

Mi, drugovi naučnici, ne možemo bez Vas. Vi ste naš veliki kapital. Nužnost je sadašnjeg vremena u našoj zemlji da nauka bude u funkciji male privrede, da nauka uđe u radne kolektive i privredu. U tom smislu, i mi moramo izmeniti odnos prema naučnim ljudima. Nije dovoljno samo ukazati na značaj naučne misli i hvaliti ljude koji se naukom bave. Mi nauci moramo u svakom pogledu, ako želimo progres, dati ono što njoj pripada, jer na njoj gradimo razvitak proizvodnih snaga i razvitak društva u cilju stvaranja dobara neophodnih za sve naše građane.

Ja verujem da će ljudi u maloj privredi umeti to da cene i da će otvoriti vrata mladim stručnjacima bez kojih naša praksa ne može dalje.

Drugarice i drugovi, danas kad znamo da naši građani imaju preko deset milijardi dolara u bankama, kada naši građani, zaposleni u inostranstvu poseduju preko dvadeset milijardi dolara, moramo učiniti sve da se kroz razne oblike uključivanja ovih ljudi u privredni tok naše male privrede i iskoriste ova sredstva naših građana za dobro naše zemlje.

Mala privreda nije eksploatator. Mali privrednik nije kapitalista. On želi da ostvari pravo na slobodu rada kao i svi radni ljudi naše zemlje.

Pojedinci nas smatraju građanima drugog reda. Mala privreda želi da sarađuje sa velikim privrednim subjektima. Ona nije konkurent, već kooperant velikoj privredi, koji ulaže u posao i rad i sredstva.

Zaduživanje naše zemlje kreditima sa velikim kamatama trebalo bi da prestane. Bolje je angažovati sredstva naših građana u zemlji i inostranstvu putem zajedničkih ulaganja. U tom pravcu pozdravljamo nove mere Saveznog izvršnog veća. Umesto zaduživanja, treba pokrenuti opštejugoslovenski proces udruživanja rada i sredstava društvenog i privatnog sektora na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, bez republičkih, pokrajinskih i opštinskih granica.

Predlažemo da se održi posebna sednica CK SKJ posvećena problemima razvoja male privrede.

Ja sam uveren da će naši građani to učiniti ako stvorimo povoljne uslove, povoljnu klimu za malu privredu, a mi to možemo.

Mala privreda je velika šansa našega društva. Naše društvo poseduje velike ljudske, materijalne potencijale za njen razvoj. Ona

mora da otvori nova radna mesta u prvom redu omladini. Mlade ljude moramo brzo zapošljavati ako hoćemo progres zemlje. Mala privreda mora da otvori vrata mladoj generaciji.

Zbog toga sam uveren da će naš simpozijum u kome učestvuje imponzantan broj naučnika i radnika u velikoj i maloj privredi dati svoj značajan doprinos u ovom pravcu.

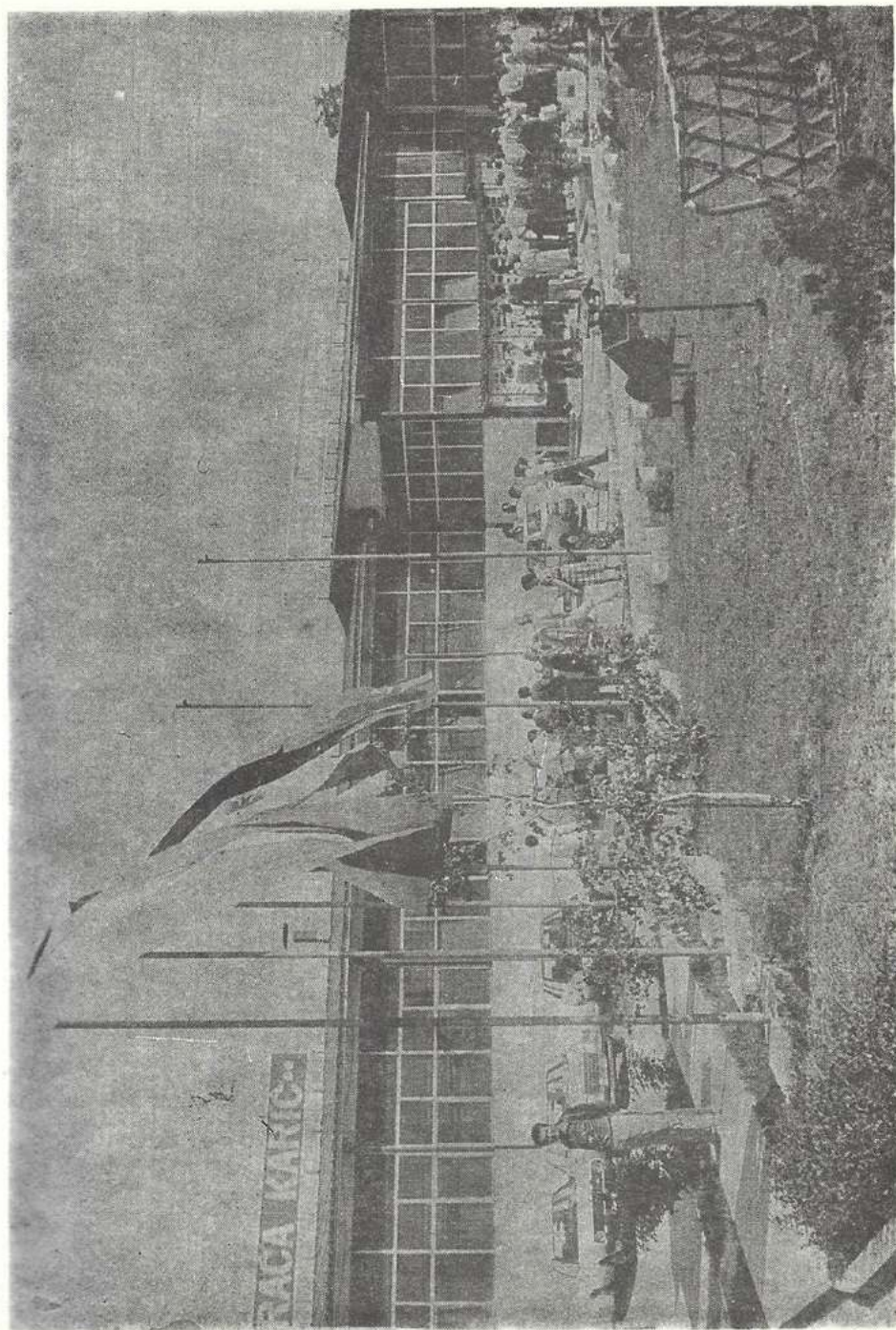
Svima vama još jedanput najsrdačnije zahvaljujem, i želim plodan rad.

Bogoljub Karić otvara prvi naučni simpozijum »Uloga male privrede danas«

Učesnici simpozijuma

Pogled na proizvodnu halu SOUR — „Braća Karić” u Peči

I
ULOGA I ZNAČAJ MALE PRIVREDE U NAS

USPONI I PADOMI U RAZVOJU MALE PRIVREDE

I ovom prilikom želimo da odgovorimo na aktuelno pitanje koje sve izrazitije inicira izazov vremena i potrebe razvoja — gde smo sa malom privredom? Položaj male privrede u privrednoj strukturi zemlje se, inače, postepeno menja, ali suštinskog zaokreta u njenom razvoju nema. Ona učestvuje u društvenom proizvodu ukupne privrede sa 5,3%, što je veoma malo u odnosu na dostignuti nivo ukupne privredne razvijenosti zemlje. Potrebe velike privrede, naročito njena proizvodna struktura, porteba stanovništva i mogućnosti postojećih kapaciteta male privrede daleko su veći od postignutih rezultata. Možemo li se sa takvim stanjem miriti naročito u sadašnjim kriznim prilikama? Ubrzani razvoj male privrede društvenog sektora i ličnog rada treba bez predrasuda prihvatiti kao izazov za dobro osmišljenju i pripremljenu društvenu i poslovnu aktivnost udruženog rada kojom jasna usvojena društvena opredeljenja o maloj privredi treba što doslednije sprovoditi u interesu dinamičnog razvoja, prestrukturiranja i tehnološkog uspona ukupne privrede. Podsticajno i ohrabrujuće deluje i motiviše praksa u nekim opštinama i velikim organizacijama udruženog rada u zemlji u kojima je mala pravreda veoma značajan činilac razvoja i poslovne uspešnosti. Takva praksa ne rađa se sama po sebi. Ostvaruje se tamo gde je jasna razvojna orijentacija, razvijen informacioni sistem, realno planiranje, stabilni uslovi poslovanja, podsticajne mere ekonomske politike, pre svega u poreskoj politici i sl. Navedeni i drugi primeri pokazuju da se i u postojećim uslovima poslovanja i važećih propisa mogu postići mnogo bolji rezultati ako se na delu ostvaruje usvojena idejna orijentacija o značaju male privrede; ako je obezbeđena povoljna društvena klima; ako su utvrđeni razvojni ciljevi i obezbeđene odgovarajuće podsticajne mere a ako se sve to sprovodi u praksi. Tamo gde to nije slučaj, nema ni odgovarajuće aktivnosti, a to zabrinjava i obavezuje.

U takvim uslovima cilj tribine na kojoj smo se skupili treba da bude da se afirmišu dobri primeri i kvaliteti razvijene prakse; da se povezuju savremena naučna saznanja sa porukama tehnološkog razvika koji se oslanja na male proizvodne inovativne jedinice; da se unaprede informacioni sistemi najmodernijom tehnologijom, a sve to u cilju povećanja ličnog i porodičnog radnog angažovanja stanovništva i angažovanja njihovih sredstava u proizvodnji i uslugama u društvenom i privatnom sektoru udruženog rada. Za socijalizam ljudskih boja i kvaliteta, za društveni ekogomski progres zasnovan na demokratskim načelima je radno angažovanje stanovništva, zasnovano na oslobođenom

ličnom interesu i motivaciji, veoma značajan vid ekonomske ekspanzije, oslonjene na inovacije, racionalizacije, primenu savremenih tehnoloških dostignuća, na znanje, stručnost, na savremenu organizaciju rada, a sve to oslonjeno i na velike neiskorišćene potencijale kojima raspolažemo. Oslonac na sopstvene snage znači pre svega oslonac na ljudsko stvaralaštvo, na to da svako bude inovator na svom poslu, da se usvaja i koristi znanje. U stvari, i ovom prilikom nastojimo odgovoriti na neka veoma aktuelna pitanja, kao što su: kako da se „velika“ privreda oslobodi svega što se može ekonomski racionalnije i tehnološki savremenije proizvoditi u malim proizvodnim jedinicama (samo 8% zaposlenih radi u OUR do 100 zaposlenih, a u razvijenim zemljama od 30% do 50%); kako ekonomski uspešno preseći sa gubitcima (u 1986. godini 2306 UOR sa oko 600000 zaposlenih poslovalo je sa gubicima) napuštajući zastarele ekonomski prevaziđene i tehnološki zastarele programe, a sredstva i radnike okupljajući i organizovati u malim proizvodnim jedinicama, na novim perspektivnim programima male privrede; kako rigorozno uprostiti propise za formiranje i poslovanje malih društvenih i privatnih proizvodnih jedinica i kojim ekonomskim sredstvima podsticati formiranje malih inovacionih i intelektualnih proizvodnih i uslužnih jedinica; kako usmeravati lična sredstva (dinarska, devizna, poslovne prostorije, itd) za produktivnu, fleksibilnu, na tržište oslonjenu proizvodnju. Koji su putevi da brže sazreva i da se brže širi zadružna privredna i uslužna aktivnost; kako razvoj male privrede povezati kao doprinos policentričnom razvoju i doprinositi celovitom privrednom razvoju sela; kako u gradovima i industrijskim centrima u malim proizvodnim jedinicama osiguravati punu zaposlenost porodice i slično. Takvih i sličnih pitanja ima više, a naši odgovori na njih moraju biti što konkretniji, jasni, argumentovani. Prazne reči sve više zvuče kao svojevrsan oblik otpora razvoju male privrede.

Zašto rezultati u razvoju male privrede zaostaju za vremenom i mogućnostima? I pored načelno jasnih ustavnih i političkih opredeljenja za razvoj male privrede, posebno sredstvima u svojini građana, zabrinjava da u praksi i dalje postoje otvoreni i prikriveni otpori, idejne zbrke, kolebanja, sektaštvo, dogmatizam, suvišno administriranje i odsustvo razrade načelnih opredeljenja. Stiče se utisak da sadašnja kriza u privređivanju i ekonomiji, naročito njene socijalne posledice neke otpore bez razloga još više ohrabruje. Retki su primeri da je upravo kriza razvojni izazov za uspešniji, ekonomski zreo i dinamičan razvoj male privrede. Veoma je važno polaziti od činjenice i saznanja da baš mala privreda može značajno da doprinese obogaćivanju strukture udruženog rada, tehnološkom usponu, bržem izlasku iz privredne krize, stagnacije i nezaposlenosti, i doprinese stabilnom razvoju. Mnogi se svakodnevno načelno zaklinju u razvoj male privrede, glasaju za načelna opredeljenja, upozoravaju na problem nezaposlenosti, ali ništa ne čine kad treba usvojenu politiku sprovoditi u praksi. Odakle ta dvoličnost? U svakodnevnom životu vlada idejna plitkost i siromaštvo, u praksi nisu savladana dogmatska shvatanja da je socijalizam društvo u kome treba da postoji samo društvena (a neko misli samo državna) svojina i da u njemu nema mesta ličnom radu sredstvima koja su lična svojina, da nema mesta zadružnoj svojini i sl. Još su uvek živa i shvatanja da je

samo ono što je državno jedino i pravo socijalističko. A mala privreda može i u društvenu proizvodnju zasnovanu na društvenoj svojini unosi više inicijative, motivacije, poslovnosti, dinamike i fleksibilnosti organizacije. Sve u interesu povećane ekonomske efikasnosti poslovno povezane velike i male privrede u celinu udruženog rada.

Mnogi i danas nisu sposobni da suštinu socijalizma vide u čoveku, njegovom stvaralaštvu a ne u birokratskim ograničenjima, uštrkanosti i propisivanju. Otpori maloj privredi i ulaganju ličnih sredstava u društvenu proizvodnju su u stvari spoljni izraz otpora robnoj proizvodnji i ekonomskim zakonitostima i nastojanje da se u privređivanju inicijative i motivacije zamenjuju etatističkim kumovanjem u kome dominira prosečnost socijalizacije i gubitak. Iluzija je očekivati da će država administrativnim rešenjima deliti svakome po malo socijalizma. Treba shvatiti i prihvatiti da je suština socijalizma u ljudskosti, inicijativi u znanju i stručnosti u savremenom informacionom sistemu u savremenom i visoko produktivnom radu, u napuštanju svega što nije samoupravno, u ekonomskoj efikasnosti i demokratskim odnosima. Suština socijalizma je težnja ka oslobođenju rada a ne u oslobođenju od rada. Podsetimo se da se i u nekim zemljama realnog socijalizma takva dogmatska i veoma konzervativna shvatanja sve više gube pod dejstvom savremenih pogleda na suštinu i društveno-ekonomsko biće socijalizma. Gde su onda razlozi da ih tolerišemo u uslovima socijalističkog samoupravljanja? Očito ih nema. Dogmatizam je inače u našem društvu opasna bolest koja pogubno deluje na naš originalan i samostalan socijalistički razvoj na osnovama samoupravljanja i na ekonomsku efikasnost. Dogmatska svest i iz nje izvedena praksa ne javlja se samo u odnosu na malu privredu ili lični rad, već i u odnosu na socijalističko samoupravljanje, demokratske odnose, ekonomske zakonitosti, položaj radnika kao subjekta društvene reprodukcije i slično. Takva shvatanja su u stvari izraz birokratsko-etatističke svesti i prakse koja dobro zna da se udruženim radom i radnicima najlakše i komotno vlada etatističkim sredstvima naročito ako su okupljeni u velikim radnim organizacijama. Poznato je da savremena privreda, a takva mora biti pre svega socijalistička, deluje i razvija se skladnom ekonomsko-tehnološkom kombinacijom prednosti velikih i malih proizvodnih jedinica, gde je osnovni kriterij izbora visoka ekonomska efikasnost. Pretpostavka je da i u odnosu na malu privredu deluju realne ekonomske kategorije sa podsticajima, motivacijama i prinudom, koje su normalne u tržišnim uslovima privređivanja. U razvijenim samoupravnim produkcionim odnosima velikih i malih kolektiva, u povezanosti na zajedničkim programima i putem podele rada, a u uslovima zakonitosti robne proizvodnje, moguće je usklađen razvoj na osnovama savremenih dostignuća u pogledu organizacije, informatike, tehnologije, tržišnog komuniciranja, i mnoštva poslovno povezanih proizvodnih jedinica, specijalizovanih i brzo prilagodljivih zahtevima tržišta, novim programima, proizvodima i tehnologiji. Nov momenat za razvoj male privrede nastaje usvajanjem strategije tehnološkog razvoja zemlje, jer savremena tehnologija može da se rađa, primenjuje i oploduje mnoštvom inovativnih inicijativa i naučnim dostignućima u malim proizvodnim jedinicama i stvaranjem savremene tehnološke svesti. Važno je da polazimo od saznanja da mala privreda pod-

razumeva i visoku tehnologiju, a znanje postaje snažan kapital. Drugim rečima, ne mala privreda da bi smo ukidali veliku privredu, ili da bismo forsirali povratak na zanatski koncept razvoja; ne konfrontacija male i velike privrede sa državnim arbitrovanjem između njih, već savremeni udruženi rad sa strukturom organizacije i programima razvoja koji obebeđuju da postanemo zemlja savremene visoko produktivne privrede.

Otpori razvoju male privrede dolaze i zbog straha od konkurencije, gubitka monopolskog položaja, izražavaju se i sa pozicija autarhičnog koncepta privređivanja. Nizak nivo produktivnosti, statičko vezivanje za postojeće, često tehnološki zastarele programe proizvodnje (gde je gubitak pravilo ponašanja), zaostajanje i u tehnološkom razvoju, nizak nivo znanja zaposlenih, nedovoljna ekonomska motivacija, sve su izrazitiji izvori otpora ne samo maloj privredi, već i savremenom privrednom razvoju u celini. I dalje nisu retki primeri da se mala privreda identifikuje sa privatnom svojinom, zanatskim konceptom rada, neravnopravnim društveno-ekonomskim položajem radnika, špekulacijom, neopravdanim bogaćenjem, sa apriornim shvatanjem da su lične inicijative same po sebi nešto što je sumnjivo i egoistično. Nosiocima takvih shvatanja u stvari ne smeta, pre svega, bogaćenje jer socijalizam mora biti društvo materijalnog i duhovnog bogatstva zasnovanog na rezultatima rada i znanja, već izražavaju strah od individualnog odlučivanja, davanja inicijativa i slobodnog izbora alternativa, obnavljanja i proveravanja kadrova kroz stvaralački rad i sl. Drugim rečima, njih je strah od razvoja koji onemogućava etatističko vladanje nad samostalnim samoupravnim ili individualnim privrednim subjektima. Uz sve to i neograničene mogućnosti zahvatanja dela dohotka iz udruženog rada, slabljenje njene akumulativne i reproduktivne sposobnosti, kao i povećanje potrošnje na promet čini da je u mnogim društveno-političkim zajednicama, posebno opštinama, zanemaren razvoj male privrede, posebno lični rad, jer on traži odgovarajuće angažovanje, dok ubiranje sredstava iz udruženog rada ide bez ikakvih posebnih napora u sprezi sa rukovodećim ljudima OUR.

Dublja analiza svih otpora maloj privredi i ličnoj inicijativi, dakle, pokazuje da su oni, u stvari, posledica neslaganja sa logikom i zakonitostima socijalističke robne proizvodnje, ekonomskim zakonitostima i tržištem, sa nužnošću deetatizacije i jačanjem i širenjem ličnih inicijativa i samoupravljanja u društvenoj reprodukciji. U stvari, ovi i drugi otpori kriju u sebi nepoverenje u stvaralačke inicijative, znanje i kreativnosti ljudi, u njihovu sposobnost da kao samoupravljači odgovorno upravljaju društvenom reprodukcijom i otvaraju nove, kvalitetnije, ekonomski motivisane puteve razvoja samoupravljanja i prevazilaženja otuđenja rada. Svakome ko zrelo razmišlja jasno je da se otpori o kojima je reč ne mogu ukinuti ili zabraniti državnim dekretom ili partijskom direktivom. Moramo ih savladivati, pre svega, stalnim jačanjem progresivne socijalističke društvene svesti i stalnom društvenom akcijom usmerenom ka intenzivnom, uspešnom savremenom razvoju svih vidova male privrede i uspešnim i efikasnim rezultatima njenog poslovanja. Znači, ne verbalizmom, već planiranjem, ekonomskom motivacijom, svesnom aktivnošću koja se ne svodi na zamaranje.

A kakvi su pogledi i zapažanja radnih ljudi i građana na malu privredu? Pored otpora koji su izraz dogmatske svesti, treba pažljivo razmotriti dobronamerna i opravdana upozorenja radnih ljudi i građana koji o pojedinim konkretnim primerima ilustruju neprahvatljive pojave bogaćenja na osnovu monopolskog položaja, ukazivanja na špekulacije, niski porez u odnosu na zarade, povoljniji društveni status onih moćnika koji postaju saveznici lokalne ili preduzetničke birokracije. Ali i tu treba znalaziti i nuditi prava i efikasna rešenja za obračun sa primerima takve prakse. Monopolizam pa i mnoge špekulacije se javljaju tamo gde je mala privreda nerazvijena, gde je ponuda manja od tražnje, gde programi razvoja male privrede nisu realni, već neka vrsta koncesije o kojoj, na osnovu slobodne ocene, odlučuju pojedinci u opštinama. Moramo raditi tako da ubrzamo razvoj kapaciteta male privrede, povećamo asortiman, kvalitet, broj radnji ili lokala pa će povećana ponuda i konkurencija da vrši selekciju, utiče na cene, kvalitet, ponudu, odnos prema potrošaču i slično. Za skladniji odnos ponude i tražnje i brži razvoj male privrede, bitna je i poreska politika koja mora stimulisati i usmeravati ukupan ali i selektivan razvoj male privrede, da deluje usmeravajuće i podstiče da se ostvareni dohodak koristi ne za potrošnju već za povećanje privredne aktivnosti.

Pošto je cilj socijalizma bogatije društvo na osnovu radnih rezultata, a ne siromaštvo i solidarnost u siromaštvu, onda je naša obaveza da stalno unapređujemo, omogućujemo i širimo uslove i mogućnosti da se radom može bolje živeti, da svakom za rad sposobnom čoveku omogućujemo da sam i zajedno sa drugima iznalazi mogućnosti da stvara, privređuje i radi, da jačamo one ekonomske podsticaje koji će raznim sredstvima; uključujući i obveznice, stimulisati, ulaganje ličnih sredstava u razvoj društvene reprodukcije, kao i u zadovoljenje deficitarnih potreba. Stvarajmo uslove pa će biti sve više pojedinaca zainteresovanih da svoja radom zarađena sredstva ulažu u delatnost male privrede, u male proizvodne, inventivne i intelektualne pogone i radionice. Ljudi moraju za takav put ekonomski motivisani stabilnim uslovima privređivanja.

Socijalističko samoupravljanje mora biti društvo uspešne i ekonomski racionalne privredne aktivnosti, i na osnovu rada i većeg dohotka, sve boljih i bogatijih uslova života, pojedinaca i porodica. Danas je nelogično, ali je ipak istinito, da uz punu društvenu sigurnost bolje prolazi građanin koji svoja sredstva uloži u banku i prima kamatu, od koje može komotno živeti, od onog koji sredstva ulaže u privrednu aktivnost, privređuje i snosi rizik poslovanja. Lakše se mirimo sa trošenjem, sa ulaganjima koja su usmerena na potrošnju, od ulaganja koja bi radala nove proizvodne programe i doprinosila povećanoj privrednoj aktivnosti i ekonomskoj snazi samoupravnog socijalizma. Na te i druge realnosti moramo dati što pre ekonomski i društveno jasne i trajne odgovore, pri čemu je bitno da oni budu zasnovani na ekonomskoj logici i socijalističkom samoupravljanju.

Kakvo je dejstvo »sive ekonomije« na razvoj male privrede? Dosta nezadovoljstva unosi među radne ljude i građane i posebno nosioce ličnog rada »siva ekonomija« odnosno bespravni rad. Taj vid »privređivanja« dosta visoko učestvuje u ukupnom društvenom proizvodu (oko

25%) i već duže vremena predstavlja ozbiljan problem. Postavlja se pitanje odakle takva širina »sive ekonomije«? Nepotpuna saznanja pokazuju da »siva ekonomija« popunjava prazan prostor i nesklad između ponude i tražnje i najbolji je pokazatelj nerazvijenosti raznih delatnosti, naročito uslužnih i servisnih. Protiv nje su iz razumljivih razloga svi oni koji legalno rade u maloj privredi, jer se zbog neplaćanja društvenih obaveza javlja kao nelojalna konkurencija. Protiv nje su i svi oni koji legalno rade u maloj privredi, jer se zbog neplaćanja društvenih obaveza javlja kao nelojalna konkurencija. »Siva ekonomija« smeta i organizacijama udruženog rada u kojima su zaposleni oni koji se bave privređivanjem na crno, jer onda slabo rade na radnom mestu. I ne samo to, često oni za svoj rad i ličnu zaradu koriste društvena sredstva (alat, materijal, itd.). Nizak dohodak i na toj osnovi slaba zarada iz redovnog radnog odnosa, u radnom kolektivu na društvenim sredstvima jedan je od razloga da se sve veći broj radnika bavi »sivom ekonomijom«. Takvo stanje karakteristično za većinu organizacija udruženog rada je signal da treba ozbiljno razmisliti, kako svakog radnika motivisati da u kolektivu gde je zaposlen može više zaraditi uključujući mogućnost da se produžava radno vreme, iskoriste kapaciteti koji su umrtvljeni i sl.⁹ Zašto ne bi motivisali radnike da preuzimaju u kolektivu gde su zaposleni dodatne poslove a neki sa univerzalnim znanjem bi mogli da se odlučuju za rad u maloj privredi kao stalno zaposlenje? I ovde se postavlja pitanje kako prevazići sadašnje stanje? Rešenje nije u zabrani tog rada, već u raznim oblicima njegove legalizacije. Izmene u ZUR-u polaze od toga, da je moguće formirati nove oblike organizovanja rada na fleksibilnijoj osnovi. Inače, najbolje bi bilo da se takvi radnici podstiču da se uključuju u malu privredu, da se odluče za rad sredstvima u ličnoj svojini u raznim uslužnim delatnostima, da obavljaju servisnu delatnost po ugovoru sa proizvođačima, a svoja radna mesta prepuste drugima koji traže posao. Pored toga, moguće je proširiti praksu dopunskog rada kao sporedno zanimanje uz posebnu društvenu kontrolu i pod uslovima poslovanja koji bi bili isti kao i za malu privredu. U stvari, dopunski rad uz redovno zanimanje, naročito tamo gde su velike potrebe za uslugama, mogao bi biti organizovan preko zadruge ili na drugi ekonomski racionalan način. Navedene pojave na svoj način nude zaključak da tražimo izlaz i jedini realan put za suzbijanje bespravnog rada u razvoju male privrede u svakoj mesnoj zajednici i opštini (gde ljudi najbolje znaju šta im nedostaje) i u širenju svih delatnosti u kojima je nužna lična inicijativa i motivacija.

Iz svega rečenog proizilazi da je dilema — da li razvijati malu privredu ili ne — lažna. Barem za zrelog poznavaoa naše ekonomske situacije i čoveka progresivnog pogleda na socijalističko samoupravljanje. Uspom male privrede društvenog sektora i ličnog rada jeste uslov i doprinos strukturnim pripremama ukupne ekonomije i podsticaj za povećanu privrednu aktivnost zasnovanu na primeni savremene nauke i tehnologije. Drugim rečima, kolebanja u pogledu razvoja male privrede su, u stvari, kolebanja o razvoju, stabilizaciji i napretku. Na takva kolebanja ne možemo pristajati niti gubiti vreme u dijalogu sa takvim konzervativnim shvatanjima, već se opredeliti za konkretna rešenja. Rešenja su pre svega:

Prvo, najveće mogućnosti za razvoj male privrede su, u stvari, u rukama velike privrede, u udruženom radu, dakle u društvenom sektoru. Privredni razvoj zasnovan na nauci, savremenoj tehnologiji i okrenut informacionom društvu pretpostavlja stvaranje raznovrsnije usko specijalizovane i komplementarnije privredne strukture koja se može produktivnije obavljati u manjim kapacitetima; formiranje takvih pogona, programa, malih fabrika i proizvodnih serija koji će predstavljati skladnu dopunu velikih i srednjih industrijskih i drugih kapaciteta i njihove velikoserijske proizvodnje. U takvim uslovima moguće je stalna povezanost i prožimanje znanja i rada, motivacije i rezultate rada.

Drugo, moramo se založiti i obezbediti da svi vidovi male privrede, uključujući i nosioce ličnog rada sredstvima u svojini građana, imaju iste društveno-ekonomske uslove privređivanja kao ostala privreda. Samostalni privrednik mora biti u privrednom sistemu i ekonomskoj politici tretiran kao ekonomski i poslovni subjekt, a ne samo građansko lice. U stvari, ako želimo da se mala privreda razvija brže od ostale privrede — a to je naše trajno opredeljenje —, onda je nužno na selektivnoj osnovi stvarati povoljnije uslove poslovanja, polazeći od načela da i u maloj privredi dohodak mora biti ostvaren radnim rezultatima da budu motiv privređivanja. Najbitnije područje uslova poslovanja vezano je za poresku politiku i poreski sistem, gde se daljim potezima pera preko noći često subjektivno uslovi poslovanja menjaju do tačke kada se postavlja pitanje da li se još isplati raditi. Ravnopravnost uslova privređivanja podrazumeva i to da je radnik zaposlen u maloj privredi, uključujući i lični rad, u istom društveno-ekonomskom položaju kao radnici i u ostaloj privredi.

Treće, veoma je važno da se osetno smanjuje administrativna ograničenja za razvoj ličnog rada i afirmiše princip da je dozvoljeno sve što nije izričito zabranjeno. Treba, podržati inicijativu za razvoj ličnog rada u trgovini na malo, u turizmu, u oblasti intelektualnih usluga i delu društvenih delatnosti. Postoje inicijative, pa i neki primeri za korišćenje privatnih autobusa, bioskopa, stomatoloških ordinacija, knjižara, galerija i drugih delatnosti. Nužno je omogućiti zapošljavanje većeg broja radnika, omogućiti delovanje fronta, podsticati izvoz, koristiti pravo na uvoz, afirmisati praksu amortizacije i druge ekonomske kategorije. Drugim rečima, širimo prostore ljudske inicijative, rada, privređivanja, primenjujući i u maloj privredi kategorije realne ekonomije.

Četvrto, postupak za dobijanje dozvola za rad i za formiranje organizacija male privrede obično traje dugo i opterećeno je velikom i glomaznom administrativnom procedurom, a poslovanje suvišnim podacima, evidencijom i izveštajima. Sadašnja procedura dobijanja dozvola za rad, opterećena je na pribavljanju velikog broja raznih potvrda i dozvola (oko 40). Pravo rešenje je automatizam gde je nadležni organ dužan da u kraćem roku (15 dana) donese odluku i izda dozvolu. Ako to ne učini u predviđenom vremenu, smatra se da su stvoreni legalni uslovi za rad.

Peto, potrebni su realni ali daleko ambiciozniji programi i planovi razvoja male privrede. U stvari, na takvoj orijentaciji treba dosledno insistirati. Privredna aktivnost u maloj privredi mogla bi i morala

bi da raste barem dva puta brže od velike privrede. To takođe važi i za stopu rasta zapošljavanja.

Bilo bi nužno revidirati i dopuniti postojeće petogodišnje planove razvoja, odnosno uz njih doneti posebne programe razvoja male privrede, polazeći od stava da se učešće male privrede u ukupnom društvenom proizvodu privrede svake društveno-političke zajednice poveća najmanje na 15% u 1990. godini.

Pored ovih pravaca u pripremi su neke mere kojima bi se sistemski direktnije podstakao razvoj male privrede. Među njima su i one koje se odnose na poreski sistem i politiku, s ciljem da se postigne što ujednačenije oporezivanje nosilaca rada u maloj privredi u celoj zemlji (da zahvatanja iz dohotka proizvodnih i uslužnih jedinica male privrede budu srazmerna ekonomskoj snazi ovih subjekata i u funkciji razvoja male privrede); da se doprinosi koje plaća ovaj sektor izjednače sa doprinosima društvenog sektora i tako izbegne neujednačeno ponašanje organa u pojedinim opštinama u oporezivanju. Ponovo će biti razmotreni i vrednosni limiti za uvoz opreme koja se ne proizvodi u zemlji, na koju naši radnici na radu u inostranstvu ne bi plaćali carinu, ako je to u funkciji razvoja male privrede. Zatim, u pripremi su uslovi za stimulisanje poslovnih banaka da svojom kreditnom politikom snažnije podrže razvoj male privrede i stambene izgradnje — na bazi dinarske i devizne štednje građana. Istovremeno sa sprovođenjem politike realnih kamata na dinarsku štednju, preduzeće se mere i za selektivno stimulisanje devizne štednje naših radnika na privremenom radu u inostranstvu (zavisno od namena, ročnosti i visine štednih uloga).

U dokumentu za promene u Ustavu SFRJ sadržana je inicijativa da se proširi mogućnost radno-proizvodnog korišćenja sredstava građana (novčana sredstva, oprema i rezervni delovi, zemljište, šume, zasadi, inventar, poslovni prostor i materijalna prava) radi proširenja materijalne osnove udruženog rada i da se utvrdi i ustavna garancija pravne i ekonomske sigurnosti ulaganja sredstava radi proširenja materijalne osnove ličnog rada u svojini građana. Polazi se od toga da se, kao i kod stranih — ulagača, prava građana SFRJ ne mogu umanjiti zakonom ili drugim propisom nakon što je ugovor, kojim su ta prava utvrđena, postao punovažan.

Na kraju, želim posebno istaći sledeće. U toku su izmene i dopune ZUR-a gde se već nude zrelija i beskompromisna rešenja o maloj privredi, ličnom radu, malim proizvodnim jedinicama, udruženim organizacijama udruženog rada i zadrugarstvu. Inicirane su i promene Ustava SFRJ sa dobrim izgledima za udruženi rad i malu privredu kao njegov sastavni deo. Veoma značajan je koncept dogovora koji treba da usvoje republike i pokrajine a odnose se na jedinstvene uslove razvoja male privrede. Nijedan od navedenih dokumenata ne nudi gotova i konačna rešenja. Na nama je da svojim zahtevima, argumentovanim predlozima učestvujemo u donošenju promena koje su u toku. Sve to pokazuje da su na vidiku još povoljniji sistemski društveno-ekonomski uslovi razvoja, pa je zbog toga najbitnije da napuštamo teren opšte agitacije i delujemo na menjanju prakse. A to je odgovoran stručan posao.

MALA PRIVREDA U FUNKCIJI RAZVOJA VELIKIH TEHNIČKO-TEHNOLOŠKIH SISTEMA

U ovom prilogu želim govoriti o ulozi male privrede u funkciji razvoja velikih tehničko-tehnoloških sistema, socijalističkog sektora SFRJ.

Privredni razvoj se odvija saglasno određenim zakonitostima, koje moramo imati u vidu, kad razmatramo ulogu, mjesto i značaj razvoja male privrede uopće, i posebno za razvoj SFRJ. Polazna osnova naših razmatranja je situiranje male privrede u okviru djelovanja zakona vrijednosti, robne privrede i tržišta, kao oblika djelovanja ekonomskih zakonitosti, u sadašnjem periodu našeg privrednog razvoja.

Zakon vrijednosti, robna privreda i tržište, kao vrlo složen mehanizam, odnosno sistem, ekonomskom logikom prisiljava i motiviše, društvenu individuu, koja je nosilac razvoja proizvodnih snaga, i društva, kao totaliteta, da pronalazi nove metode obavljanja procesa rada, na liniji stalnog podizanja ekonomičnosti, efikasnosti, rentabilnosti poslovanja, što se kao skupni rezultat manifestira u stalnom porastu produktivnosti rada. Rast produktivnosti rada, sa aspekta dugoročnih ali i neposrednih interesa društvene individue znači, da ona sa manje utroška vlastite energije, proizvede veći kvantum upotrebnih vrijednosti, koje zadovoljavaju neku ljudsku potrebu, što je istovjetno sa rastom životnog standarda društvenih individua. U ovome se i sastoji pozitivna uloga djelovanja zakona vrijednosti, bez obzira na mnoge negativne posljedice njegova djelovanja, koje se opet sve mogu svesti na jedan imenitelj-nastajanja i produbljivanja raznih oblika alijenacije. Mudrost subjektivnog faktora se sastoji i u tome da koristi pozitivno djelovanje zakona vrijednosti, i da poduzima mjere koje minimaliziraju negativne efekte njegova djelovanja. Djelovanje zakona vrijednosti, kao što rekosmo, ekonomski primorava i motiviše društvenu individuu da stalno pronalazi nova rješenja u obavljanju procesa rada, koja podižu efikasnost, rentabilnosti, ekonomičnost, privrednog poslovanja. U sklopu te najšire zakonitosti razvoja proizvodnih snaga, društvena individua mora da stalno razvija i multiplicira društvenu podjelu rada, po svim tokovima ukupnog procesa privređivanja. No, proces proizvodnje, proces rada je uvijek društvena cjelina, totalitet, koji kao totalitet, stalno mora respektovati zakone proširene reprodukcije to će reći srazmjernost: proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje. Tu srazmjernost već nekoliko hiljada godina istina post festum osigurava djelovanje zakona vrijednosti, kroz mehanizam robne privrede i tržišta.

Pošto je proces rada, društveni totalitet, koji mora respektovati gornju srazmjernost, a pošto se razvoj proizvodnih snaga odvija i kroz sve razgranatiju društvenu podjelu rada, da bi se osigurala nužna srazmjernost društvenog rada kao totaliteta, djelovanje zakona vrijednosti traži da razvoj proizvodnih snaga društva teče i kao podruštvljenje procesa rada. Sve su to objektivne zakonitosti, koje djeluju u svim društvenim sistemima, samo sa različitim intenzitetom, prvenstveno iako ne isključivo s obzirom na postignuti nivo razvijenosti proizvodnih snaga društva.

Društveni proces rada, sadrži niz komponenata: »Jednostavni momenti procesa rada jesu: svrsishodno djelatnost tj. sam rad; predmet na koji rad djeluje, sredstvo kojim djeluje». ¹⁾ Svaki od ovih »jednostavnih procesa rada« je vrlo kompleksna razvojna kategorija to će reći sve je više sadržajno razvijenija i bogatija, uslovljeno razvojem proizvodnih snaga, i društva kao totaliteta. Navedimo za ilustraciju. Moderno privređivanje danas pretpostavlja, korišćenje i dalje razvijanje, matematičkih metoda, koje gotovo da nisu bile poznate na početku našeg stoljeća. No, ono što predstavlja novi kvalitet našeg doba jeste, da nauka sve potpunije postaje osnovna proizvodna snaga, kako je to i predvideo Marks. »Ali u onoj mjeri u kojoj se razvija velika industrija, stvaranje zbiljskog bogatstva postaje zavisno manje od radnog vremena i od količine primjenjenog rada... već naprotiv zavisi od općeg stanja nauke i napredka tehnologije ili primjena te nauke na proizvodnju«. ²⁾ Prema općoj saglasnosti svih ekonomista, engleska je u 18. stoljeću, preuzela vodeću ulogu u svijetskom razvoju, jer se je u društvu a na bazi iskustva, široko shvatilo da su izumi i njihova primjena u praksi glavni motor razvoja i uspjeha zemlje. Profesor WHITE HEAD je konstatirao da je najznačajnije za razvoj Engleske u 18. stoljeću bilo »otkriće otkrića«. EDISON je koncem prošlog i početkom našeg stoljeća formirao prvi naučno-istraživački institut, čime nauka postaje specijalizirana društvena djelatnost. Od tada se nauka ubrzano razvija, da bi dala novi kvalitet razvoja društvu, koji smo nazvali naučno-tehnološka revolucija. Nauka prerasta u osnovnu proizvodnu snagu, ali u tom razvojnom procesu, istom stalno daje novi kvalitet, tako, da naše doba nazivamo doba treće faze naučno-tehnološke revolucije ili prelaz društva u informatičko društvo. Sve su ovo objektivne zakonitosti razvoja proizvodnih snaga, i društva kao totaliteta. Zato značaj, ulogu, mjesto razvoja male privrede moramo promatrati, prema tome koliko ona korespondira suštini gornjih zakonitosti razvoja.

Razvoj nauke i tehnike, saglasno gore navedenim zakonitostima razvoja pokazuje određene suštinske karakteristike. Analizirat ćemo bitne elemente savremenog razvoja koji nam osvetljavaju mogućnosti razvoja male privrede, njeno mjesto i ulogu u ukupnom društvenom razvoju.

Prvo želimo istaći da savremeni razvoj nauke i tehnike traži sve više materijalnih i finansijskih sredstava i sve veći broj naučnika

¹⁾ Karl Marks: Kapital I, str. 135, izd. Kultura 1947. lat.

²⁾ Karl Marks: »Temlji slobode«, str. 292, izd. Naprijed, Zgb. 1977.

istraživača. Ta zakonitost traži i određene oblike koncentracije materijalnih, finansijskih, ljudskih potencijala, i povezivanje naučno-istraživačkih subjekata između sebe. Kako, u kojim oblicima, na kojim nivoima, naučno-istraživačkog rada se ostvaruje ta saradnja, ovom prilikom ne bi analizirao jer izlazi iz okvira naše teme. Bitno je podvući da bez određene saradnje, što podrazumijeva i razne oblike koncentracije, danas se ne može uspješno sudjelovati u promicanju razvoja nauke i tehnike a tada se zaostaje i u privrednom razvoju.

Druga karakteristika razvoja nauke i tehnike je u tome da određeni proizvod sve brže zastarjeva, i treba ga zamijeniti novim tehničkim savršenijim, efikasnijim, a uz to ekonomski prihvatljivim. Novi, bolji i savršeniji proizvod, to je najveća vrijednost na tržištu. Ne bi ovdje ulazili u vrlo bitan problem, da novi proizvod na tržištu jedno vrijeme postiže monopolnu cijenu, sve dotle dok ga ne osvoje i drugi i dok ga tada konkurencija ne svede na cijenu koja donosi prosječnu profitnu stopu. Zato svaki privredni subjekt u razvijenoj robnoj privredi, poduzima sve da prvi dođe do novog savršenijeg, boljeg proizvoda. Sve ošttrija konkurencija gura poduzeća na takvu poslovnu politiku. I svakoj multinacionalnoj kompaniji da bi bila uspješna na tržištu, a to znači maksimalizirala sumu profita, iz dana u dan treba neka inovacija. Tako inventivna djelatnost nudi svakome uspjeh, od individue do multinacionalne kompanije i posredno društvenoj zajednici. Sredstva za proizvodnju su sve komplikovanija i tehnički sve savršenija, a da bi se njima moglo uspješno upravljati neophodno je sve šire i sve obuhvatnije obrazovanje svih koji ih koriste. Tako i opće obrazovanje raste, što razvija stvaralačke mogućnosti svake ličnosti.

Za efikasnije korišćenje općeg ljudskog znanja formirane su tako zvane banke podataka, koje pružaju informaciju svakom tko ih traži o svim postojećim znanjima današnjice. I banke podataka, dakle, omogućuju individui, da razvije i iskoristi svoje kreativne snage. Mnoga velika poduzeća ne samo da potiču pronalazaštvo već ga organizuju u obliku timova, projekata. Sve to stvara uslove da na formiranom vlastitom interesu pojedinac ili manja grupa, iskoriste svoj talenat, umijeće, da kroz stvaralaštvo novoga, osiguraju si bolji život.

Ali, da se nešto novo stvori, i kad postoje dobre ideje, nužna su materijalna i finansijska sredstva da se one realizuju. Nekad, naročito za obavljanje usluga ta sredstva ne moraju biti naročito velika, ali tamo gdje treba eksperimentirati, ona u principu moraju biti ogromna. Zato je u tom slučaju neophodno da se pronađu izvori finansiranja takvih projekata. U robnoj privredi, zakon vrijednosti formira takav splet interesa raznih subjekata, koji osiguravaju izvore finansiranja svakog perspektivnog programa. U prvom redu, interes velikih industrijskih poduzeća, navodi iste da podrže pod određenim uslovima realizaciju svake perspektive nove ideje i materijalno i finansijski.

Novo naučno saznanje uslovno dijelimo na fundamentalna i primjenjena. Fundamentalna istraživanja su spoznaje o suštini i zakonitosti prirode i svijeta. Da bi se do takvog novog saznanja došlo, danas, kada prilično mnogo znamo o prirodi i svijetu, istraživanja traže interdiscipli-

narni metod istraživanja, i komplikovanu a to znači i skupu opremu. Navodimo primjer. Bez energije nema proizvodnje. Pošto proizvodnja stalno u svijetu raste, raste i potreba za energijom. Jedan od puteva da se nađe rješenje tog problema je i usavršavanje »brzo oplođavajućeg reaktora«. Kako ga konstruisati, je poduhvat koji traži tako velika materijalna i finansijska sredstva, koja u tu svrhu mogu odvojiti samo neke, najrazvijenije zemlje svijeta. Ipak, nije većina naučnih istraživanja u oblasti fundamentalnih saznanja toliko skupa kao ovaj. No, u principu su ipak vrlo skupa, tako da je ta činjenica, navela i neke multinacionalne kompanije, da udruže sredstva na nekim fundamentalnim istraživanjima, a da ih svako za sebe koristi, dalje u oblasti primjenjenih naučnih istraživanja, i na kojoj se razini pojavljuju opet i kao konkurenti. Prema tome, podvlačimo da se fundamentalna istraživanja, obavljaju uglavnom tamo gdje su koncentrisani, veliki: kadrovski, materijalni i finansijski potencijali, a to su u prvom redu multinacionalne kompanije, velika poduzeća, vladini instituti i instituti na nekim velikim univerzitetima. I oni se međusobno vežu u oblasti fundamentalnih istraživanja.

Ali dalek je put, od novog fundamentalnog naučnog saznanja do njegova korišćenja u materijalnoj proizvodnji. Primjena naučnih saznanja ne samo da pruža velike mogućnosti razvoja male privrede, već njen razvoj i traži. Mislim da je pravilno reći, kako to i kažu mnogi, da je mala privreda grozd oko velike industrije. Kod toga svijesno izostavljamo dio zanatstva, i nekih uslužnih djelatnosti, već pažnju prvenstveno koncentriramo na proizvodnju, promet i konzultativne djelatnosti. Pokušaćemo naš stav i obrazložiti.

Mala privreda kao kooperant industrije nalazi svoje utemeljenje prvenstveno u oblasti rezultata primjenjenih naučnih istraživanja, i to uglavnom po osnovi triju razvojnih tokova privrede. Prvi razvojni pravac u privredi, se sastoji u tome, što određeno fundamentalno naučno otkriće nudi, niz alternativnih primjena u praksi. Koja je od njih najbolja, praksa treba da pokaže. Velika industrija nazovimo tim imenom sveukupnost velikih preduzeća, radije će podržati pojedinca, porodicu, ili manju grupu u realizaciji jedne od alternativa razvoja baziranih na fundamentalnom otkriću, nego da sama bude realizator čime rizik prebacuje na pojedinca, ili grupu poduzetnika. Ako izabrana alternativa ne uspije poduzeće velike industrije nije ništa izgubilo. Ako realizacija uspije, dolazi do novog kvaliteta u odnosima pojedinačnog, poduzetnika, ili malog tima i preduzeća velike industrije. Organizovanu proizvod, nju od takvog pojedinca, porodice ili manje grupe nazovimo uslovno poduzeće mala privreda. Takva radna organizacija je životno zainteresovana da se razvije, širi, proizvodnju, što opet traži nova finansijska sredstva ali i mnogo drugog. Jasno, najrealnije je da se ono stalnije poveže sa poduzećem velike industrije, što predpostavlja da se uklopi kao kooperant u njegov proizvodni program. Tada može računati ne samo na finansijsku pomoć, već i druge oblike pomoći i kao što su u domenu realizacije, marketinga, novih tehničkih i tehnoloških saznanja i td. Na ovim obostranim interesima a kroz djelovanje zakona vrijednosti i mehanizma robne privrede, izrasta vrlo razgranat sistem u razvijenijim privredama poznat kao »VENTURE CAPITAL«. O tom

sistemu ovoga puta ne bi podrobnije govorio. U našoj privredi, pošto je u njoj još mnogo nerazčišćeno u domenu robne privrede u oblasti ideologije, prakse i proizvodnje, slični kooperativni odnosi male privrede i velike industrije su još uvijek rijetkost. Mnogo toga treba kod nas i na teoretskom nivou, a još više u praksi rasčistiti i srediti, da bi se kooperacija male privrede i velike industrije razvijala kao u razvijenim privredama. Taj odnos u SFRJ vidimo u prvom redu kao odnos velike industrije koja je po obliku svojine društveni sektor, ili poduzeća društvenog sektora sa stranim ulaganjima, i male privrede koja po svojinskoj suštini je heterogena i uglavnom sastavljena: od poduzeća privatnog vlasništva, ugovornih organizacija udruženog rada, zadruga te društvenog sektora.

Drugi razvojni pravac privrede, koji nudi i traži razvoj kooperativnih odnosa male privrede sa velikom industrijom, izviru iz razvoja tehnike i tehnologije. Obostran interes se nalazi u složenosti proizvodnje kao razvoja tehnike i tehnologije... U našoj stvarnosti to nam najpodpunije pokazuje realizacija izvoza »JUGO«—Amerika. Automobil kao upotrebna vrijednost, u svojoj tehničko-tehnološkoj suštini se sastoji od hiljade dijelova, što saglasno zakonitosti društvene podjele rada, kao puta razvoja proizvodnih snaga, predpostavlja sudjelovanje brojnih privrednih subjekata u njegovoj proizvodnji. Svaki od tih subjekata se specijalizira, čime snizuje troškove proizvodnje. Uslovi poslovanja na svjetskom tržištu, gdje djeluje oštra konkurencija, su prisilile zavode Crvena Zastava da proizvodnju »JUGO« GV 55 zasnuju na vrlo širokoj kooperativnoj osnovi na teritoriji SFRJ. Među kooperantima Zavoda je i poduzeće »RAMIZ SADIKU« iz Peći. Takvi kooperantski odnosi poduzeća sa Kosova, sa renomiranim poduzećima van teritorije Kosovo, je vrlo efikasan put bržeg razvoja Kosova. Razvoj tehnike i tehnologije preferira i daljnje širenje kooperativnih odnosa, naime, da i kooperant Zavoda organizuje kooperantske odnose u proizvodnji dijela automobila koga isporučuje ZAVODIMA. U tom sistemu podjele rada po raznim tokovima proizvodnje i privređivanja se isprepliću brojni odnosi međuzavisnosti. Sigurno će se Zavodi morati više od drugih angažovati, u daljnjem razvoju konstrukcionih rješenja proizvodnje automobila »JUGO« GV—55, kao i u marketingu na američkom tržištu i tržištima drugih zemalja. No i svi kooperanti ZAVODA su pozvani prvenstveno, da pronalaze bolja konstrukciona rješenja automobilskeg dijela koga oni proizvode. Konačno uspijeh će biti veći ako je svaki zaposleni motivisan da se kao ličnost angažuje sa svojim kreativnim sposobnostima, da pronalazi nova, bolja tehničko-tehnološka rješenja odvijanja procesa rada u kom lično sudjeluje. Takove uspjehe već su do danas postigli neki kooperanti ZAVODA. Jasno u ovako širokoj i brojnoj kooperaciji ima mjesta za stotine poduzeća male privrede: privatnog sektora, zadružnog, ugovorne organizacije udruženog rada, kao i društvenog socijalističkog sektora. Sve njih objedinjuje zajednički interes, proizvesti što konkurentniji automobil, na svjetskom tržištu, čime i svaki privredni subjekt, sudionik u kooperaciji proizvodnje »JUGA« ostvaruje i svoj neposredniji interes. Iz aspekta društvene suštine tih kooperativnih odnosa, ukupnost poduzeća male privrede bez obzira na njihovu svojinsku suštinu su

grozd oko ZASTAVE kao poduzeća socijalističkog sektora velike industrije. ZASTAVA je i dužna a to i radi u odnosu na svoje kooperante i na društvenu zajednicu da stalno osigura porast realizacije prodaje automobila na svijetskom tržištu. Znači treba dobro poznavati i pratiti potrebe i zahtjeve, koji postavlja svijetsko tržište, i pronaći puteve i metode kako ih zadovoljiti bolje od konkurenata. Moderno poslovanje svakako mora u sebi sadržavati i slijediti princip koga javno proklamira CERARD POLISSDN kopredajnik francuskog hotelskog giganta »ACCOR S—A«: »MANAGER koji nije u stanju osigurati rast od 10% na godinu, nije nikakav menager i nema u nas što tražiti.«³⁾ To bi trebao kao princip usvojiti i svaki naš direktor. ZAVODI se trude da osiguraju porast proizvoda na svijetskom tržištu, a da bi to postagli moraju stalno tehnički usavršavati svoj proizvod, kako to rade i konkurenti. Znamo da je bilo određenih zamjerki američkog kupca »JUGO« GV—55, koje su »ZAVODI« uvažili i otklonili, ali iz toga i naučili. Povjerenje kod američkih kupaca koje je stekao »JUGO« GV—55 »ZAVODI« su iskoristili, da im ponudi novi bolji model automobila prozvan »FLORIDA« u odnosu na »JUGO« GV—55 unijeli 550 promjena, od kojih mnoge predstavljaju novo u proizvodnji. Svakako je to šansa za formiranje poduzeća male privrede koja bi kao kooperant »ZAVODIMA« proizvodila nešto od tog novog. I tako kao što vidimo razvoj poduzeća velike socijalističke industrije »širi polje rada« kako to kaže Marks, u čemu je šansa i razvoju male privrede.

Treći pravac razvoja privrede koji osigurava razvoj i mala privreda je zakonomjernost, da se proizvodi i posluje što ekonomičnije, efikasnije, produktivnije, a što se danas najuspješnije postiže kroz, s jedne strane daljnje društvene podjele rada, i s druge strane sinhronizacijom svih tih odjeljenja procesa rada, da bi dobili što skladnije odvijanje i proizvodnje i realizacije. Potrebe kupca se sve brže mijenjaju a sve više ih je, što je dovelo do konstruisanja sistema strojeva, koji uveliko zadovoljavaju dve gotovo suprotne potrebe: da mogu proizvoditi u serijama, i da lako mjenjaju program proizvodnje. Takve strojeve je bilo moguće konstruisati kada se dovoljno razvila elektronika, i kad se ista mogla ugraditi u alatne strojeve. Potreba da se svi strojevi u tom pravcu i dalje razvijaju je danas sve veća, što je stvorilo objektivne uslove, da se formiraju poduzeća male privrede, koja proizvode, elemente elektronike, ponajčešće za potrebe poduzeća velike industrije. Tako mala privreda preuzima značajno ulogu u općem trendu automatizacije i robotizacije proizvodnje, prometa, i uslužnih djelatnosti, i postaje bitan faktor razvoja proizvodnih snaga gledana iz ugla razvoja tehnike i tehnologije, a promatrano iz ugla ekonomike, s druge strane na liniji: promicanja ekonomičnosti, efikasnosti i rentabilnosti privrednog poslovanja. Bez ovoga drugoga nema danas nikome opstanka na svijetskom tržištu. No, te zakonitosti razvoja svijetske privrede traže revolucionarne promene proizvodnje, privređivanja svakog privrednog poduzeća, pa razumje se i radnih organizacija male privrede, naročito ako

³⁾ »Privredni vjesnik«, 16. II 1987. god. »Rakslu su«, str. 5.

ona rade na realizaciji programa velike industrije. Zahtjevi o kojima se ne diskutuje to su: poštovanje rokova isporuke i kvaliteta. To važi za sve, koji sudjeluju u određenom proizvodnom programu. Sve to potvrđuje i iskustvo ZAVODA. Rodoljub Micić na bazi tog iskustva kaže: »JUGO' nam je pre svega, doneo novi mentalitet. Recimo faktor obrata kapitala kod 'JUGA' je danas deset, a u zemlji oko dva. Naravno-to je luk i voda prema 'Tojoti' koja obrće kapital 60 puta godišnje, ali to je za nas revolucija.«⁴⁾

Naprijed smo pokazali, da zakonitosti razvoja proizvodnih snaga danas, ne samo da omogućuju razvoj male privrede, već postavljaju kao neophodnost njenu ekspanziju, ali prvenstveno kao »Grozdo oko velike industrije« to će reći kao njen kooperant. Podvlačim prvenstveno, a ne isključivo. Prema publiciranim podacima oko 70% radnika u Japanu rade u malim fabrikama, a u SAD oko 40%. Veliki dio tih pogužeća su angažovana u oblasti osvajanja novih tehnologija i novih proizvoda. Kako kaže statistika sve veći broj poduzeća male privrede u tim zemljama rade u oblasti kompjuterske tehnologije, bio-inženjeringa, energetike, a sve manje zanatstvom i trgovinom. Dakle praksa tih zemalja, potvrđuje pravilnost ocjena zakonitosti razvoja proizvodnih snaga u svijetu, kako smo to naprijed analizirali. Iste zaključke nalazimo u analizi RIV, SR Hrvatske.

»... Moderni tehnološki razvoj u svijetu označava napuštanje tradicionalnih tehnologija zasnovanih na jeftinim sirovinama, energiji i radnoj snazi. Nove proizvodne tehnologije, nasuprot tome, iziskuju manje energije, sirovina i fizičkog rada. Razvoj i relativno niski troškovi transporta omogućuju disperziju proizvodnih procesa i pojavu malih proizvodnih jedinica u kojima se i dalje smanjuju troškovi i postiže veća efikasnost rada. Pod utjecajem ovakvog razvoja u svijetu stalno raste broj takvih malih proizvodnih jedinica uključenih u proces moderne kooperacije i tržišta. Male firme su uz suvremenu tehnologiju i stručnu ekipiranost inventivnije i vešestruko se brže prilagođavaju potrebama suvremene proizvodnje i zahtjevima tržišta.

Spomenimo samo nekoliko primjera iz SAD, gdje od ukupnog prometa primarnih isporučilaca (dobavljača) male firme učestvuju sa 70%. Prema analizama Č »Gellman Associates« objavljenim 1982. g. male firme primjerice učestvuju u kooperacijskoj proizvodnji:

- u 5 najvećih proizvođača kompjutera s 30—50%
- 8 glavnih elektronskih kompanija sa 50%
- kod najvećih proizvođača transportnih vozila sa 20 do 60%
- u proizvodnji aviona sa 30 do 66%

Slično je i u drugim zemljama Zapada.

Malim firmama u SAD smatraju se firme do 100 zaposlenih u uslužnim djelatnostima i do 500 zaposlenih u proizvodnim djelatnostima.

U Japanu mala privreda kooperira s velikom privredom s ukupno 60% svoga kapaciteta.

⁴⁾ Rodoljub Micić: »Revolucionarni Jugo« Borba, 14. 10. 1986.

Dakle, primjena suvremenih tehnologija i ekonomika proizvodnje imaju presudni utjecaj na razvoj male privrede. Gotovo je zakonito da što je zemlja razvijenija, ona ima razvijeniju malu privredu. Mala privreda stoga nije samo resurs za novo zapošljavanje, nego i faktor ukupnog bržeg privrednog razvoja. . .⁵⁾

Nažalost u našoj zemlji imamo drugačije stanje. U SR Hrvatskoj se konstatira slijedeće stanje male privrede.

»U cjelini gledano distribucija po strukama je nepovoljna, budući da preovladavaju uslužne djelatnosti, a manji broj radnji u strukama i djelatnostima proizvodnje. U cjelini može se zaključiti da samostalno privređivanje kvalitetom, a pogotovo kapacitetom ne odgovara stvarnim potrebama. Potreba i mogućnosti se nedovoljno istražuju, pa se ne provodi planski razvoj svih djelatnosti, koji bi bio podržan i odgovarajućim zakonskim i drugim oblicima društvenog usmjeravanja.

Posebno treba istaknuti nedovoljnu povezanost osobnog rada i društvenog sektora i to na dugoročnim osnovama. Takva suradnja na dugoročnijoj osnovi podrazumijeva međusobno reguliranje opsega poslova, cijena i ostalih elemenata što može sasvim onemogućiti eventualne negativne pojave ponekad prisutne u kratkoročnim ili pojedinačnim poslovima. . .⁶⁾

Sigurno je samo u SR Sloveniji bolje stanje, a u ostalim republikama slično ili lošije.

Ponovimo bitno saznanje Marksa napisano u Kapitalu: »Zemlja koja je industrijski jače razvijena pokazuje slabije razvijenoj zemlji samo sliku njene vlastite budućnosti«. ⁷⁾ Kako ćemo stizati najrazvijenije zemlje i u pogledu razvoja male privrede, zavisi od nas, našeg znanja, naše energije, naših sposobnosti, našeg angažmana. Po mome mišljenju najveća prepreka uspješnijem razvoju male privrede je lepeza dogmatskih shvatanja, prisutnih u nas posvuda. Dogmati stalno nekoga plaše restauracijom kapitalizma, iako te opasnosti objektivno nema. Osim toga mala privreda se zakonomjerno, kako sam to pokazao u ovom radu, mora u osnovnom razvijati kao »Grozđ oko velike industrije« to će reći oko društvenog socijalističkog sektora. Konačno mala privreda je vrlo heterogenog sastava i po obliku svojine i po veličini. Da bi se mala privreda razvijala kod nas, prema potrebama i mogućnostima, nužno je korijenitu izmjenju provesti u našem privrednom sistemu, koje bi ekonomski prisiljavale a i motivisale, a i omogućivale rad, razvoj i poslovanje naših radnih organizacija prema zahtjevima svjetskog tržišta. To predpostavlja likvidaciju svih oblika etatizma i birokratizma a konkretno osigurati realizaciju Dugoročnog programa privredne stabilizacije.

⁵⁾ »Mala privreda« analiza stanja i ograničavajućih elemenata razvoja s prijedlogom mjera, Socijalistička Republika Hrvatska, Izvršno Vijeće Sabora, Zagreb prosinac 1986. g. str. 3.

⁶⁾ Ibidem: str. 9.

⁷⁾ Karl Marks: »Kapital I«, str. L, izd. Kultura 1947. lat.

Da bi se stvorili uslovi širokoj inicijativi pojedinca, i manjih grupa, u svrhu osnivanja radnih organizacija male privrede, a bez tih inicijativa, nema ni njenog razvoja.

Sve to treba lepezom svojih mjera da podrži i država, u prvom redu kreditnom i poreskom politikom, kao i stalnom organizovanom podrškom razvoju male privrede.

No sve su to problemi i pitanja o kojima će izlagati drugi referenti. Ja sam nastojao da osvijetlim samo odnos male privrede u funkciji razvoja poduzeća velike industrije socijalističke privrede SFRJ, i to prvenstveno iz ugla zakonitosti razvoja savremenih proizvodnih snaga u svijetu.

RAZVOJ MALE PRIVREDE — USLOV IZLASKA IZ KRIZE

I

U socijalističkoj literaturi, ideologiji i praksi odavno je ukorenjeno shvatanje da je kolektivizam jedini put u komunističku budućnost. Ukoliko je kolektivizam većih dimenzija utoliko je bolji.

Ovakvo shvatanje nastalo je kao reakcija na individualizam građanskog društva, koji se, smatralo se, može prevazići kroz kolektivizam — na svim sektorima društvenog života. Individualizam je, dakle, po tom shvatanju, ostatak starog društva, koji treba sve više da ustupe mesto kolektivizmu. Išlo se dotle da su čak građani i kolektivni stanovi za više porodica!

Takvo shvatanje proisteklo je iz fakta da je kapitalizam sistem u kome pojedinci eksploatišu mase, pa su neki teoretičari socijalizam definisali i kao sistem u kome mase eksploatišu pojedince. Ono se zasniva i na činjenici da je u drugoj polovini XIX veka i prvoj polovini XX veka do sve većeg izražaja dolazila koncentracija i centralizacija proizvodnje, što više ne važi u drugoj polovini ovoga veka.

U pravnim sistemima socijalističkih zemalja apsolutizovana je državna odnosno društvena svojina, koja se označava kao socijalistička odnosno opštenarodna imovina, dok su zadružna i privatna svojina jako ograničene i skućene, jer im, tobože, ne pripada budućnost.

Smatralo se da će se podružljavanjem vlasništva (kroz nacionalizaciju) ukinuti eksploatacija čoveka po čoveku, da će se omogućiti razvitak političke i ekonomske demokratije, odnosno samoupravljanja, i da će se povećati ekonomska efikasnost privređivanja.

Za merilo socijalističkog preobražaja uziman je postotak društvenog proizvoda koji potiče iz društvenog sektora privrede nasuprot koga su privatni i zadružni sektor privrede. Što je taj postotak bio veći — smatralo se da se više odmaklo prema komunizmu!

Za negativan odnos prema sitnom privatnom sektoru u oblasti proizvodnje, prometa i usluga (van agrara i u poljoprivredi), naročito je »zaslužan« J. V. Staljin. Kao što je poznato, on je kao dečak i mladić pet godina učio teološku dogmatiku. Time je bilo završeno njegovo školovanje. Na nesreću, čovek takvog obrazovanja i skućenih vidika, a uz to despotski nastrojen i netrpeljiv prema svakome ko je od njega drukčije mislio, imao je odlučan uticaj na »teoriju«, ideologiju i praksu socijalizma u Sovjetskom Savezu, a potom i u skoro svim drugim zemljama koje su krenule putem izgradnje novog društva. Staljin je igno-

risao mnoge ideje Marksa, Engelsa i Lenjina, a neke je izopačio i dogmatizovao i time nanio ogromne štete marksizmu i socijalizmu.

Dosadašnja iskustva socijalističkih zemalja jasno su pokazale da se nisu ostvarili pomenuti ciljevi zbog kojih je vršeno podružljavanje vlasništva.

Najpre treba reći da nije likvidirana eksploatacija čoveka po čoveku. Javili su se novi oblici izrabljivanja. Najznačajniji je onaj koji vrši država: uzimanje dohotka od onih kolektiva i pojedinaca koji dobro rade da bi se pokrivali gubici i promašaji onih koji loše rade. Dakle, došlo je do nacionalizacije dobitaka i socijalizacije gubitaka. Time se ostvaruje dvostruka destimulacija: oni koji loše rade nisu stimulirani da počnu bolje raditi, a oni koji su dobro radili gube motive da i dalje tako rade. Na toj osnovi nastali su oni poznati stihovi: »Alaj volim ovaj režim — plata ide a ja ležim«! To je poguban oblik eksploatacije. Utoliko više ukoliko se uvećavao broj i obim svakojakih promašaja.

Prema podacima za obračunski period januar-mart 1987. godine, ukupni gubici jugoslovenske privrede bili su 2,5 puta veći nego u istom periodu prošle godine. Svaka četvrta organizacija udruženog rada iskazala je negativan rezultat poslovanja, tj. u 7031 organizaciji zabeležen je gubitak u ukupnom iznosu od 912 milijardi dinara! U tim OUR-ima bilo je zaposleno 1615000 radnika. Tekući gubici u prvom kvartalu ove godine bili su veći negoli u celoj 1986. godini za 278 milijardi dinara i prvi put su za 300 milijardi dinara nadmašili sredstva koja je privreda izdvojila iz čistog dohotka za akumulaciju i rezerve. Treba napomenuti da je 400 milijardi dinara gubitka iz 1986. g. i ranijih godina ostalo nepokriveno, pa su ukupni iskazani gubici sada dostigli iznos od 1312 milijardi dinara. Računa se da su neiskazani (prikriveni) gubici najmanje istog reda veličine. Gubici u nas poslednjih godina pokazuju snažnu tendenciju rasta i u pojedinim područjima postali su veoma zabrinjavajuća pojava.

Na primer, u beogradskoj industriji gubici su u prvom tromesečju ove godine bili četiri i po puta veći nego u istom periodu prošle godine, a u privredi šabačke opštine skoro sedam puta (za 4,2 milijarde dinara veći su od ukupne akumulacije i amortizacije uzetih zajedno!).

Svakojaki promašaji i gubici doveli su poslednjih godina dotle da su realni lični dohoci proizvođača i njihova potrošnja počeli apsolutno da se smanjuju, čak ispod granice proste reprodukcije njihove radne snage i radne snage članova njihovih porodica.

Za proizvođača je bitno da li on kroz raspodelu dobija sve više ili sve manje. Ako je ovo drugo na delu, onda je za njega najvažnije što mu je ugrožena egzistencija, a ne to ko prisvaja i kuda ide njegov višak rada i deo potrebnog rada.

Objašnjavajući položaj radnika u nas, Dušan Čatović, član Predsedništva CK SK Srbije istakao je: »Stanuju sa porodicama u memljivim podrumima, barakama, garažama i sličnim prostorijama, pa često nisu psihološki pripremljeni za izvršavanje poslova. Obično su uslovi u kojima rade teški, pa mnogo boluju... Ne može se praznog stomaka zdravo razmišljati. Prazan stomak stvara nervozu i tada prestaje svaki dijalog, svako zdravo rasuđivanje. Ako je neko sa svojim primanjima na

granici preživljavanja, a nema ni stan, radi u lošim uslovima, taj ne može zdravo da ocenjuje ni svoje radne obaveze, ni društvena kretanja. ...»

Nedavno sam u »Borbi« pročitao da radnici kod krznara Sulejmana Deumića iz Banjaluke (ima ih 15), mesečno zarađuju po 650.000.— dinara, a njihov gazda čije bunde osvajaju svet po 4300000. — dinara. Ovi radnici svakako su u mnogo boljem položaju od onih rudara koji mesečno prime po 100000 dinara, koliko za jedan dan može »zaraditi« onaj koji primitivnim oruđima površinskim kopom krađe ugalj i na crno ga prodaje. Takođe sam pročitao da Sulejman Deumić poklanja pozamašne svote novca za dobrotvorne svrhe, za zapošljavanje, Titov fond i dr.

Eksploatacija se u društvenom sektoru ostvaruje i kroz makaze cena, tj. disparitete u njihovim odnosima za koje je »zaslužna« država, kroz razna zakidanja na količini i kvalitetu roba i usluga, kroz krađe, pljačke, mito, korupciju i na druge načine. Ovih dana mogli smo na primer pročitati da su prodavci struje potrošačima zakinuli oko 200 milijardi dinara! I nikom ništa!

Novi oblici eksploatacije čoveka po čoveka uzeli su takve razmere da je nerad proizvođača postao njihovo glavno sredstvo u borbi protiv toga zla. Kuda to vodi — nikome pametnom ne treba objašnjavati.

Razume se da eksploatacije ima i u privatnom sektoru. Ali je pitanje kakav je položaj proizvođača koliko zarađuju, da li primaju sve više ili sve manje, koliko su stimulisani da bolje i više rade, kakve su im šanse da rešavaju stambena pitanja i dr.

Što se tiče razvitka političke i ekonomske demokratije, odnosno samoupravljanja, onda treba reći da se i u nas, i u Sovjetskom Savezu, kao i u drugim socijalističkim zemljama ukazuje na nasušnu potrebu demokratizacije politike i demokratizaciju privrede kao bitne pretpostavke izlaska iz sadašnje krize. Prema tome, nacionalizacija sredstva za proizvodnju nije dovela do procvata demokratije. Birokratizam je postao jedna od najvećih boljki socijalističkih društava. Reprodukcija političke moći određenih struktura postala je osnovni i određujući društveni odnos u socijalizmu.

Inače, čovek ima najviše mogućnosti za samoupravljanje kad sam radi u svojoj radionici, na svojoj njivi, itd.

U nas se kolektivno upravljanje (samoupravljanje) najpre javilo u zanatskim i seljačkim radnim zadrugama. Tamo su kolektivna svojina i zajednički rad zahtevali i zajedničko upravljanje. To je samoniklo samoupravljanje. Ono samoupravljanje koje se u državnim preduzećima počelo razvijati od 1950. godine uvedeno je odozgo i kao takvo bilo je i do danas ostalo dozirano i dirigovano. Poslednjih godina njega politični etatizam sve više potiskuje.

Ekonomoska efikasnost privređivanja u društvenom sektoru u svim socijalističkim zemljama se smanjuje. U nas je u periodu 1953—1960. g. granični kapitalni koeficijent bio 3,37 jedinica, tj. koliko je bilo potrebno jedinica kapitala da bi se proizvela jedna jedinica društvenog proizvoda. U periodu posle 1980. godine približili smo se graničnom kapitalnom koeficijentu od 7 jedinica!

Opadanjem ekonomske efikasnosti pre svega se može objasniti činjenica da je npr. Mađarska, koja je 1949. g. imala nacionalni dohodak po glavi stanovnika veći od Austrije za 53 dolara (Mađarska 269, a Austrija 216 dolara), 1984. g. došla u situaciju da joj je nacionalni dohodak per capita 4,4 puta manji nego u Austriji (Mađarska 2100, a Austrija 9140 dolara), uz spoljni dug Mađarske od približno 12 milijardi dolara! Treba takođe reći da je Mađarska 1976. g. imala nacionalni dohodak po glavi stanovnika od 2280 dolara, pa je, dakle, 1984. g. zabeležen i apsolutni pad u iznosu od 180 dolara! I u nas se poslednjih godina beleži apsolutni pad nacionalnog dohotka per capita!

Prema tome, opšti zaključak koji se iz napred navedenog može izvući jeste onaj da nacionalizacija sredstava za proizvodnju nije dovela do očekivanih rezultata. Pokazalo se da se tamo gde se država previše meša u privredu — ekonomija gubi u politici, a politika se koprcu u ekonomskim iracionalnostima. Stvara se začarani krug koji vodi u sve dublju krizu.

Iskustva socijalističkih zemalja jasno su pokazala da nacionalizacija sredstava za proizvodnju, kad nije bila zasnovana na adekvatnim nivoima podružtvljenosti proizvodnje roba i usluga, nije mogla da dovede ni do čega drugog već do izopačene privatnosti (društvena sredstva se koriste kao svoja a čuvaju kao tuđa), pri kojoj nema ekonomske ni druge odgovornosti za njihovu upotrebu.

Državna odnosno društvena svojina na sredstvima za proizvodnju negira tržišno privređivanje u korist administrativnog privređivanja, koje, kako je iskustvo pokazalo, ne može biti ekonomski uspešno — posebno u uslovima prelaska sa ekstenzivnog na intenzivno privređivanje, što nameće savremena naučno-tehnološka revolucija. Tržišno privređivanje, pri kome se uvažava ekonomska logika i ekonomske zakonitosti koje je neodvojivo od konkurencije, jedini je uspešan oblik privređivanja. To pokazuje čitavo dosadašnje svetsko iskustvo.

Robna proizvodnja, kako ističe dr Ljubisav Marković, ne podnosi birokratski poredak u društvenoj reprodukciji, njegovu sigurnost i ustaljenost, kao što ne podnosi ni zaparloženost i ravnodušnost radnika u stešnjenim okvirima njihovog života. Ona je ekonomska sila društvenog dinamizma koja ruši konzervativne odnose u korist opšte progresivne evolucije. Ona je zaštita društva od indiferentnih radnika, konzervativnih preduzeća i volutnarizma političke vlasti.

Državna odnosno društvena svojina omogućila je potpunu vlast političkih sila u njenoj funkciji i njenom održavanju.

Prinudna kolektivizacija poljoprivrede i sela u Sovjetskom Savezu, koja je bila završena 1935. godine, dovela je do toga da je iste godine umrlo od gladi 4,5 miliona ljudi, jer je poljoprivreda bila upropašćena. Carska Rusija je trista godina bila najveći svetski izvoznik hrane, a Sovjetski Savez je već deset godina njen najveći svetski uvoznik. Okućnice kolhozika, radnika i službenika, koje obuhvataju oko 20% obradivog zemljišta, u ishrani sudeluju sa 26—30%! Produktivnost rada je na njima 10—12 puta veća nego u kolhozima!

Kad je reč o kolektivizaciji na selu, treba se setiti pametne izreke našeg naroda: Ortačku kobilu ni vuci ne jedu.!

Libijski vođa Moamer el Gadafi u svojoj »Zelenoj knjizi« tvrdio je da je svaka privatna inicijativa eksploatacija, pa je bila zabranjena svaka privatna aktivnost kao čin koji je izraz eksploatacije. Rezultat je bio opšti haos u ekonomskom životu: nestašice, korupcija, šverc, krađe i dr. Sada Gadafi ističe da, ako je u pitanju »opšta stvar i opšte dobro« neće škoditi ni malo eksploatacije, pa se zalaže za privatnu aktivnost!

II

Poznato je da su Marks i Engels, još u »Komunističkom manifestu«, isticali da komunizam ne ukida vlasništvo uopšte, već samo buržoasku svojinu, te da sopstvenim radom stečeno vlasništvo predstavlja »osnov svake lične slobode, delatnosti i samodelatnosti«.

U svim načinima proizvodnje prisutno je prirodno stremljenje ljudi ka korisnom radu, ka časnoj zaradi, ka ponosu za ono što urade. Sitni privatni sektor nije eksploatatorski, pa bi socijalizam trebalo da ga podstiče u interesu svakog poštenog čoveka i čitavog društva i tako mobilize sve snage i sposobnosti ljudi. U privatnom radu čovek se oseća kao domaćin, u svojoj kući i sve njegove sposobnosti i umeće mogu da se razvijaju.

Gušenje sitno privatnog sektora nanelo je ogromne štete svim zemljama gde je takva praksa dominirala.

Negativan odnos prema maloj privredi proistekao je i iz negativnog odnosa prema robnoj proizvodnji, koja ne podnosi političko tutorstvo. Pokazalo se da bez robne proizvodnje ni jedno savremeno društvo, gledano na duži rok, ne može napredovati, naročito u uslovima primene dostignuća naučno-tehnološke revolucije.

Savremena naučno-tehnološka revolucija dovela je do toga da informacije, znanje, postaju glavni činilac privrednog i društvenog razvoja. A one sve manje podnose kolektivnu društvenost. Njima najbolje odgovaraju slobodne i borbene individualnosti, koje se međusobno povezuju u svetskim razmerama. Kolektivnu društvenost sve više potiskuje individualna društvenost. S pravom se kaže da u zdravoj privatnosti ima mnogo više društvenosti nego u bolesnoj kolektivnoj društvenosti. A kolektivna društvenost u sve je većoj krizi.

Velika preduzeća gube na nekadašnjem značaju. Mala i srednja preduzeća postaju motorna snaga ekonomskog napretka. Kroz njih se najbolje mobilizuju materijalni i drugi interesi kao pokretačka sila razvoja.

Računa se da će u SAD, kao zemlji koja je najviše odmakla u savremenoj naučno-tehnološkoj revoluciji, već od 1990. g. oko 15 miliona ljudi raditi kod svoje kuće. U malim firmama (do 15 zaposlenih) već radi preko 65% aktivnih Amerikanaca i Japanaca.

Šta za jednu zemlju danas znači procvat male privrede najbolje pokazuje primer Italije, koja je zahvaljujući tome već postala četvrta ekonomska sila Zapada (posle SAD, Japana i SR Nemačke).

Od svake tri novoosnovane male firme posle godinu dana po pravilu dve propadaju, a jedna napreduje. Imovina prelazi u ruke sposob-

njih i društveno napreduje. U protivnom, ako bolesna preduzeća opstaju, društvo mora nazadovati.

I samoupravljanje se mnogo uspešnije razvija u malim firmama nego u velikim.

Mala privreda sa riziko-kapitalom je uslov tehnološkog i svakog drugog napretka.

Mala privreda doprinosi debirokratizaciji ekonomike i demokratizacije politike, što je sada od bitnog značaja za sve socijalističke zemlje.

Razvitak male privrede neodvojiv je od procvata robne proizvodnje i konkurencije, čime se ruše monopolističke pozicije i administrativno privređivanje koje neminovno vodi u krizu.

Razvoj male privrede u našoj zemlji je od bitnih uslova izlaska iz krize.

Kad ovo tvrdimo, imamo u vidu sledeće:

Naš društveni sektor privrede ostao je ne samo bez akumulacije, već dobrim delom i bez amortizacije. Njegova reproduktivna sposobnost je na nivou opadajuće (umanjene) reprodukcije. Njega odlikuje ogromna, prikrivena nezaposlenost, koja se procenjuje na 30%! Kao takav, uz velike gubitke koje ima, on u dogledno vreme ne može ozdraviti čak i da se privredni sistem korenito izmeni.

Naša zemlja godišnje mora odvajati oko 10% društvenog proizvoda za izmirivanje obaveza po ino-kreditima. Ako se stanovništvo povećava, a proizvodnja stagnira, ili čak i opada u takvim uslovima sve veći rast cena je neminovan. Za smanjivanje inflacije bitno je povećanje proizvodnje. To se može ostvariti mobilisanjem novčanih sredstava naših građana. Za to je najpodesniji slobodan razvitak male privrede.

Naši građani svoje novčane uštede uglavnom su mogli usmeravati u rasipničku, neproizvodnu proizvodnju, ili ih prebacivati u inostranstvo i time racionalno ulagati. Krajnje je vreme da se stvore uslovi da građani svoja novčana sredstva ulažu u proizvodnju roba i usluga u našoj zemlji. Na taj način će se povećavati ne samo proizvodnja već i zaposlenost.

S pravom se kaže da je nezaposlenost, koja je u nas već dostigla brojku od milion i sto hiljada mladih i školovanih ljudi, postala najveći ekonomski, politički, moralni, psihološki i demografski problem našeg društva. Socijalna nejednakost između zaposlenih i nezaposlenih čak je veća od one između kapitalista i najamnih radnika.

Elementarna logika nalaže pravilo da od dva zla treba birati manje zlo. A u nas se ne uvažava to pravilo, već se od dva zla bira dalje zlo makar da je mnogo veće od bližeg zla. A najveće zlo za naše društvo je povećavanje armije nezaposlenih. Sa tim se mora prestati.

Ako društveni sektor privrede nema mogućnosti da u dogledno vreme smanji nezaposlenost, onda je neminovno ljudima omogućavati samozapošljavanje, tj. treba brisati administrativne barijere za to, koje su naslede birokratskog socijalizma sa kojim konačno treba raskinuti.

Privatni sektor van agrara u nas sad zapošljava oko 550 hiljada ljudi, a mogao bi zaposliti najmanje tri puta više. Šta bi to značilo pri ovakvoj masovnoj nezaposlenosti nikome pametnom ne treba objašnjava-

vati. Jedino sklerotična, dogmatska, birokratska svest ne može sa tim da se pomiri. Nosioci takve svesti izgleda da će radije prihvatiti da sve propadne nego da se promene njihova naopaka shvatanja. Ako imaju moć da se tako ponašaju, onda je to zaista žalosno za naše društvo. Verujem da će im tlo sve više izmicati ispod nogu.

Poznato je da je mala privreda, po pravilu, radno intenzivna. Cena radnog mesta u maloj privredi znatno je manja nego u ostaloj privredi.

Svuda u svetu ona je izuzetno značajan izvor inovacije. Ako bi se u njoj zaposlila velika armija mladih i školovanih ljudi, mogli bismo očekivati pravi procvat inovacija. Naše tehnološko zaostajanje za Zapadom počelo bi da se smanjuje. A ono se, na žalost, sada produbljuje preteći teškim posledicama.

Naši građani koji se vraćaju sa privremenog rada na Zapadu, pored novčanih ušteda stekli su još jedan važan kapital — znanje, koje bi nam mnogo značilo.

Godine 1985. mala privreda je u ukupnom nacionalnom dohotku u našoj zemlji sudelovala sa svega 5,4%, što je odveć malo. U Japanu mala privreda ostvaruje 58% nacionalnog dohotka. U SAD je preko 50% nepoljoprivrednog stanovništva zaposleno u maloj privredi. Finska je tipičan primer organizacije proizvodnih kapaciteta sa 5 do 10 zaposlenih.

U Japanu sfera usluga angažuje 56,3% zaposlenih i vrlo je pogodna za male firme. Tercijarne delatnosti sve će više dobijati na značaju sa stanovišta zapošljavanja ljudi, pa je neophodno podsticati njihov razvoj.

Najveći napredak u razvoju male privrede kod nas je ostvaren u Sloveniji, koja je u tom pogledu 2,4 puta iznad jugoslovenskog proseka. To je jedan od razloga što ta naša republika ima jednu od najmanjih stopa nezaposlenosti u Evropi.

Žalosna je činjenica da se u najmanje razvijenim federalnim jedinicama i najmanje razvijenim opštinama u okviru njih najviše sputava razvitak male privrede. To pokazuje da je i svest rukovodećih subjektivnih snaga u njima na najnižem nivou. Ne može se više računati sa tim da će se po osnovu solidarnosti stalno dobijati sredstva od drugih. Takvom parazitskom životu dolazi kraj. Treba aktivirati vlastite radne potencijale. To se najbolje može učiniti kroz razvitak male privrede.

Nadajmo se da će ovaj naučni skup tome doprineti.

IDEJNA PITANJA I DILEME U RAZVOJU MALE PRIVREDE

TEZE

Teza 1.

Glavni uzrok sporog rasta male privrede, a posebno male privrede privatnog sektora, jeste vladajući uticaj *lijevodogmatske ideologije*.

Marks i Engels su predviđali brzu propast sitne robne proizvodnje i seljaštva pod naletom kapitalističke industrijalizacije. To njihovo predviđanje se nije sasvim ostvarilo, iako je u 19. stoljeću i sve do pedesetih godina dvadesetog stoljeća bilo veoma naglašeno uništavanje i smanjivanje sitne robne proizvodnje.

Nastupom treće tehnološke revolucije koju oni nisu mogli predvidjeti, sitna robna proizvodnja dobiva na značaju.

Marks i Engels nisu nikada predlagali nasilno ugušenje sitnih robnih proizvođača.

Naprotiv, Marks u Kapitalu, u odeljku o »Privatnoj akumulaciji kapitala«, opisuje strahote i nasilno uništavanje sitnih robnih proizvođača pred naletom mladog kapitalizma.

Pobjedom oktobarske revolucije se u komunističkom pokretu razvilo shvatanje da u izgradnji socijalizma ne treba koristiti zakon vrijednosti i da su seljaštvo i samostalne zanatlije, kao sitni robni proizvođači, stalna baza za restauraciju kapitalizma i da ih zbog toga treba prevoditi u socijalističke vode. Lenjin je govorio da to treba sprovoditi upornim, dugotrajnim radom i *putem zadrugarstva*. (NEP i Lenjinova promjena stava o ulozi zadrugarstva u socijalizmu).

Staljinizam — poslije 1929. g. kreće u kolektivizaciju, te *nasilnim putem* likvidira seljaštvo i samostalno zanatstvo.

Paralelno s tim se i rodila *velika Dogma* — o nespojivosti privatnog sektora i socijalizma.

Materijalna podloga ovakvom odnosu prema privatnom sektoru u socijalizmu bila je *velika privredna nerazvijenost SSSR-a*.

Brža industrijalizacija je bila moguća na dva načina:

— politikom NEP-a i primjenom tržišnih zakonitosti. Lenjin je govorio da je to dug, ali siguran put.

— primjenom u tzv. *prvobitne socijalističke akumulacije kapitala* (Preobraženski E. A), stvaranje dodatne akumulacije kapitala u rukama

države na račun izvora izvan kompleksa državne privrede (i putem monopola vanjske trgovine, nerealnim kursom novca i sl.).

Ovo je bio (ili izgledao) brži put — i ovaj je prevladao u praksi SSSR-a.

Teza 2.

KPJ ne prihvata ovu Dogmu, ne vrši nacionalizaciju zemlje, poslije kraćeg perioda (1949—1953) odustaje od kolektivizacije zemlje, i ne likvidira privatno zanatstvo (osim privatnog ugostiteljstva, koje se do 1963. godine održalo samo u Sloveniji).

Djelimično je i ovo uzrok sukoba sa IB-om, koji nas optužuje za restauraciju kapitalizma.

Snaga Dogme se, međutim, održala kod nas sve do današnjih dana. Hranu ovoj dogmi daje ekstenzivna struktura društvene privrede, jednostrana orijentacija na velike pogone, nepriznavanje zakona vrijednosti, jačanje teritorijalnih monopola i likvidacija bilo kakve konkurencije, pa čak i sitnog zanatlije i jačeg poljoprivrednika.

Nisko produktivna privreda društvenog sektora i zastarjela Dogma se međusobno podržavaju i isprepliću.

Teza 3.

Pod uticajem ove Dogme, privatni sektor se nije razvio niti u okvirima dosada dozvoljenih aktivnosti. To se najbolje vidi po malom broju zaposlenih radnika kod samostalnih privrednika.

Ova dogma sprečava adekvatno nagrađivanje produktivnog rada u društvenom sektoru i time blokira glavni motivacioni faktor za razvoj moderne privrede društvenog sektora. Dogmatičarima smeta nastajanje bogatih radnika, jer se time množe srednji slojevi i »kvvari« radnička klasa. Uporno se podržava uranilovka, a time i održavanje koncepcije ravnopravnosti u siromaštvu i sirotinjskog socijalizma.

Tim više je Dogma oštrija prema *stjecanju visokog dohotka — bogaćenju privatnika* (bilo seljaka, bilo zanatlije). Birokratiji je neshvatljivo da netko može zaraditi veći dohodak od njih, i to ne računajući njihove privilegije.

Ova ideologija stalno podgrijava shvatanja kako je rad samostalnih privrednika nesocijalistički rad, a često ga prikazuje (i natjeruje) kao kriminal.

Pod uticajem ove dogme, društveni ugled samostalnih privrednika je veoma nizak, i to je, a ne samo materijalna nestabilnost, uzrok zašto omladina ne želi ići u ove djelatnosti. Seljaci i obrtnici su samo simbolično prisutni u SKJ (seljaka svega oko 3,6%).

I kod nas vlada zakonitost (uz časne iznimke) da su veće prepreke radu i razvoju ličnog rada, što su općine nerazvijenije.

Ova ideologija se oštro suprotstavlja tehnološkom i ekonomskom progresu, kako u okviru udruženog rada naročito prema privatnom

sektoru. To je naročito dolazilo ili dolazi do izražaja: dugotrajno odupiranje da seljaci mogu posjedovati traktore, sprečavanje agrobiznisa (a time i što višeg i većeg nivoa obrade zemlje), destimuliranje zapošljavanja »tuđe« radne snage, do podržavanja administrativnih ograničenja prema privatnom sektoru.

Ovakva ideologija je kočnica i razvoja male privrede društvenog sektora.

Teza 4.

Pod uticajem Dogme uporno se održavaju *velika administrativna ograničenja*.

Glavna administrativna ograničenja privatnog sektora su slijedeća:

- *agrarni maksimum* od 10 ha ograničio je razvoj robnih proizvođača u poljoprivredi. Najavljeno je ispuštanje ovog ograničenja iz Ustava, ali se još daju jaki otpori. Na sjednici CK SKJ o poljoprivredi (28. V 1987), još uvijek se čuju dogmatski otpori, kako to pitanje tek treba proučiti, kako to nije samo ekonomsko već i klasno i političko pitanje i da se CK treba prethodno izjasniti da li je za širenje najamnih odnosa na selu, žestoko prisustvo ekonomskog i političkog monopola PIK-ova nad seljaštvom;

- ograničavanje posjedovanja površina *poslovnog prostora*, što je destimuliralo privatna ulaganja u ovaj prostor. Zabrana držanja hotela u privatnom vlasništvu znatno osiromašuje našu turističku privredu;

- zabrana *posjedovanja i iznajmljivanja stanova* u privatnoj režiji. Zabrana ove privredne djelatnosti, kao i ograničavanje poslovnog prostora je posljedica treće nacionalizacije iz 1958. godine;

- sprečavanje otvaranja privatnih *trgovačkih maloprodajnih radnji*;

- ograničavanje širenja *profesionalnih djelatnosti* (član 31. Ustava). U prijedlozima za promjenu ZUR-a se daju liberalnija rješenja;

- ograničavanje u zapošljavanju dopunske radne snage.

Ovim nabrojanjem nisu obuhvaćena sva, već samo glavna administrativna ograničenja.

Prijedlog Dogovora o maloj privredi privatnog sektora ohrabruje, jer otklanja ili ublažuje mnoga administrativna ograničenja.

Pored ovoga postoje ogromne administrativno-činovničke prepreke za osnivanje samostalnih radnji, a u poslovanju ovih radnji naglašene su i stalno prisutne sve inspekcije, osobito ako netko zapošljava tuđu radnu snagu.

Teza 5.

Nestabilna i destimulativna poreska politika je neposredna glavna prepreka razvoju privatnog sektora ako i ugovornih organizacija udruženog rada. Pri tome se ne misli samo na čisto poreska opterećenja, već na *ukupna opterećenja* (zbirna stopa) samostalnih radnji.

Postoje ozbiljna upozorenja da je došlo do *pogoršavanja ove politike* krajem 1986. i početkom 1987. g., tako da je došlo do zatvaranja mnogih radnji u nekim općinama. Ovo pogoršavanje je rezultat stavova kako treba više opteretiti stanovništvo, a olakšati terete udruženom radu. S obzirom na to da je samostalna radnja poreznicima najlakše dohvatljiva to se onda ti tereti izgleda, pretežno prebacuju na njih.

Poresku politiku bi trebalo utvrditi na slijedećim principima:

- utvrditi stabilnu i dugoročnu politiku poreza, davanja, opterećenja. Zaštititi dohodak od pretjeranog zahvatanja. Sada se zbirne stope opterećenja ukupnog prihoda kreću od 50% pa sve do 90%;

- ekonomsku amortizaciju i sredstva za proširenu reprodukciju isključiti iz osnova za oporezivanje i razna davanja;

- ukinuti dvostruko plaćanje poreza na promet;

- stimulirati zapošljavanje tuđe radne snage, a ne destimulirati kao danas;

- ublažiti progresiju poreza na ukupni prihod građana, jer destimulira razvijanje posla i zaposlenosti.

Teza 6.

Prevladati teorije kako je *privatni nekapitalistički sektor privrede privremena i prelazna pojava u socijalizmu*.

Razvoj male privrede demantira realnost ove teorije.

Privremenost destimulira ulaganja u tokove djelatnosti i odvraća omladinu da ide u takova zanimanja.

Samostalni privrednik koji proizvodi i živi od svog rada i rada porodice jeste radnik i socijalistički građanin. On je pravi radnik za razliku od tehno-birokratskih struktura koje glume da su radnici, a žive na grbači radničke klase, čiji su dio i samostalni privrednici.

Po Ustavu samostalni privrednici imaju u osnovi ista prava, položaj i obaveze kao i radnici u udruženom radu.

Kada se *udružuju zadruge* ili trajnije kooperiraju sa OUR, trebalo da imaju potpuno ista prava — i u ovim odnosima ispustiti »u osnovi« i »načelu«. ZUR na ovoj liniji traži rješenje.

I na kraju ostaje otvorena dilema da li u socijalizmu mogu djelovati neki *kapitalistički odnosi*?

Prema opštim shvatanjima, *socijalizam je društveni sistem prelaznog karaktera*, između kapitalizma i komunizma.

Po dosada vladajućim stavovima socijalističkog poretka se smatralo da sve kapitalističke zakonitosti treba već u socijalizmu likvidirati. Davala se apsolutna prednost komunističkim zakonitostima: jednakost u raspodjeli (uravnilovka — osim za birokratiju), opća solidarnost, svjesno (plansko) upravljanje privrednim i društvenim poslovima, umjesto zakona vrijednosti, totalitet državne (društvene) svojine i likvidacija privatne svojine kao relikta kapitalističke svojine. Prema dogmatiskim shvatanjima je, čak, i svako privatno vlasništvo na sredstvima za

proizvodnju — izvor kapitalizma a iste rezultate proizvodi i djelovanje zakona vrijednosti.

Moraju se potpuno odbaciti takove teorije, jer sve to sa kapitalizmom nema veze.

Ostaje pitanje *zapošljavanja tuđe radne snage kao kapitalistički relikv* u našem sistemu — *najamni odnos*.

Ustav prepušta zakonima da dozvole »iznimno« i u »ograničenom« obimu zapošljavanje tuđe radne snage. Ove formulacije su nastale u eri našeg razvoja, kada smo smatrali da se svi radni resursi mogu zaposliti u društvenom sektoru ne priznavajući pri tome nužnost samo produktivnog zapošljavanja.

Najamni odnos se održao u visokom obimu i unutar udruženog rada, svuda tamo gdje radnici ne vladaju cijelinom ostvarenog dohotka.

Na bazi opšte solidarnosti (i uravnilovke) neproduktivni radnici eksploatiraju produktivne radnike. To je masovni prikriiveni najamni eksploatatorski odnos.

Zapošljavanje tuđe radne snage u socijalizmu je nužnost, a kvantitet toga zapošljavanja ovisi od mogućnosti produktivnog zapošljavanja društvenog sektora. Danas se ne držimo tog principa, jer još uvijek destimuliramo i *samozapošljavanje*.

Moramo otvoriti mnogo šire mogućnosti zapošljavanja tuđe radne snage, jer je *nezaposlenost najveća* antisocijalistička pojava, što naša birokratija ne priznaje.

U našem sistemu zapošljavanja *tuđe radne snage nije čisti kapitalizam* i ako je po svom pojavnom obliku, najbliže kapitalizmu. Zašto to nije čisti kapitalizam? Kao prvo, društvo oduzima višak vrijednosti (višak rada) do mjere koja jedva održava prostu reprodukciju. To je i razlog zašto nema veće zaposlenosti.

Kao drugo, radnici zaposleni kod privatnika, imaju isti status kao radnici u udruženom radu, što se samostalnim privrednicima ne priznaje.

Sindikati imaju velika ovlaštenja u pogledu zaštite prava ovih radnika.

Očito je da, zbog ovih ali i drugih razloga, zapošljavanje tuđe radne snage u našim uvjetima nema čisti kapitalistički karakter, kako to naši dogmatičari uporno tumače.

Koliko su velika, dvostruka i polivalentna osiguranja od moguće eksploatacije radnika od privatnika, najbolje potvrđuje član 68, stav 3. Ustava, gdje se utvrđuje:

»Zakonom se može odrediti da je dio dohotka koji je rezultat viška rada radnika zaposlenih kod radnog čovjeka koji samostalno obavlja djelatnost osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana društveno vlasništvo i da se koristi za potrebe razvoja«.

Ova ustavna odredba nije realizirana, zato, što je politika opterećivanja samostalnih privrednika efikasno oduzimala sav »višak rada«. Bogaćenje mimo rada se odvija drugim kanalima, a ne putem samostalnih radnji.

Ostaje i dalje otvoren sporan problem da li je *stjecanje dohotka na bazi minulog rada* kapitalistička kategorija, ili bi se mogla uključiti i u socijalističke kanale. Ustav, ZUR-a, posebno Zakon koji regulira minuli rad, tvrde da je to socijalistička, a ne kapitalistička kategorija. Međutim, dežurna ideologija ta ustavna rješenja uopće ne prihvaća.

Rječnik naših političara je, još uvijek, skoro unisono jasan da se kod nas ne može stjecati dohodak na bazi »kapitala«, niti na osnovu bilo kakove rente, jer je to život bez motike itd. Ovakva ideologija ne priznaje elementarne osnove zakona vrijednosti i najveća je prepreka ulaganja sredstava građana u proizvodnju (pa čak i u vlastite stanove).

DRUŠTVENA I PRIVATNA SVOJINA

1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE PRAVA SVOJINE U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

U svojinskom poretku Jugoslavije postoje dva oblika svojine: društvena svojina kao dominantni oblik svojine koji određuje suštinu svojinskog poretka kod nas kao osnovni produkcionni odnos na najvažnijim sredstvima za proizvodnju i pravo svojine čiji su subjekti građani, udruženja građana i druga građanska pravna lica. To pravo svojine, za razliku od društvene svojine, ne može postojati na svim objektima, tj. ne može se odnositi na stvari na kojima može postojati samo društvena svojina. Tako su prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi, zemljište u gradovima i naseljima gradskog karaktera i u drugim područjima predviđenim za stambenu i drugu kompleksnu gradnju koje odredi opština u skladu sa uslovima i u postupku koji su utvrđeni zakonom, i neke druge nepokretne stvari, apsolutno rezervisane za društvenu svojinu, i mogu biti objekti samo društvene svojine, a to znači mogu biti samo društvena sredstva u društvenom pravnom licu (st. 1, čl. 12. i st. 11, čl. 81. Ustava SFRJ).

S obzirom na činjenicu da se društvena svojina kod nas razvija u uslovima socijalističkog samoupravljanja i robne proizvodnje, njen razvoj je bitno određen protivurečnostima robne proizvodnje i tržišnih zakonitosti, pa se njen karakter nipošto ne može izražavati samo jednostranim insistiranjem na njenom svojstvu, kao negacija prava prisvajanja po osnovu svojine, i pravno izražavati u nekom „nesvojinskom“ konceptu, iako dohodak proizveden društvenim sredstvima međusobno dele vrlo različiti subjekti (od države, njenih organa, organizacija udruženog rada do pojedinca). Ne izražavajući odgovarajuća prava pojedinih subjekata prema tom dohotku na jedan konkretan i precizan način, ne priznajući im odgovarajuće ekonomske interese kao realne kategorije, kroz njihova odgovarajuća subjektivna prava, bekstvom u nesvojinu, doveli smo dotle, da se kao realan svojinski subjekat jedino izražava država zbog svog imperijuma koji poseduje, pa smo „nesvojinu“ pretvorili u državnu — etatističku svojinu, a time smo ostvarili samo to da ta država u svojim rukama objedini i ekonomsku i pravnu vlast, pa se na jednoj strani pojavljuje kao eksploataator radničke klase od koje samo „uzima“ a na drugoj kao kočnica samoupravljanja. Zakonitosti robne privrede postavljaju kategorički imperativ da se iza robe, koja je predmet tržišne razmene, precizno odrede subjekti druš-

tvne svojine. Bez jasno definisanih subjekata društvene svojine, odgovornost za njeno reprodukovanje i uvećavanje pretvara se u neodgovornost i nerad, u svojinu koja je u pravom smislu reči pre ničija, nego nečija.

Bitno obeležje društvene svojine u socijalizmu ne može da bude u nepostojanju prava povodom društvenih sredstava, već se njeno suštinsko opredeljenje sastoji u njenoj nameni, funkciji da služi za ostvarenje najrazličitijih potreba svih članova društvene zajednice. Njena suština se može izraziti samo kompletnim određivanjem nosilaca različitih interesa tj. subjektivnih prava, koja se uspostavljaju i zadovoljavaju u zavisnosti od karaktera i namene društvenih sredstava (sredstava kojima se koriste), počevši od pojedinačnog radnika u udruženom radu, preko organizacije udruženog rada kao robnog proizvođača (po nevlasničkom konceptu društvene svojine ovom subjektu je priznato pravo raspolaganja članom 243 Zakona o udruženom radu, ali da bi paradoks bio veći, tom pravu je oduzet karakter imovinskog prava), do društveno-političke zajednice. Nevlasničko shvatanje društvene svojine, u interpretaciji nepostojanja bilo kog prava za pojedine subjekte imovinskog karaktera je „iluzija metafizike i normativnog inženjeringa“, koji ne vodi računa o društvenim realnostima, koji je doveo društvenu svojinu do neefikasnosti i nefunkcionisanja, pretvarajući je bez odgovarajućih čvrstih prava, normativno uobličenih i vezanih za određene subjekte, čas u državnu, čas u grupno-svojinsku ili u privatnu svojinu.

Pravo svojine kod nas je prvi put posle oslobođenja regulisano na sistematski način Zakonom o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima koji je donela federacija 30. januara 1980. („Službeni list SFRJ“, br. 6/80), ali je ona pri tome uredila samo „osnovne svojinsko-pravne odnose“, tako da će sve ono što ne spada u te odnose biti regulisano republičkim i pokrajinskim zakonima o pravu svojine, na kojima je u pojedinim republikama (Srbija, na primer) već započelo sa radom. Kada republički i pokrajinski zakoni budu doneti, pravo svojine i ostala stvarna prava izvedena iz svojine, biće u potpunosti regulisana na način koji odgovara pravnim odnosima u našem socijalističkom samoupravnom društvu. Stupanjem na snagu Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima (*vacatio legis* je 6 meseci i stupio je na snagu 1. septembra 1980. čl. 90. ovog zakona), prestala su da važe u ovoj oblasti pravna pravila građanskog prava stare Jugoslavije, koja su se primenjivala na osnovu čl. 4. Zakona o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. i u vreme neprijateljske okupacije.

U regulisanju prava svojine kod nas, postavilo se pitanje, kojim metodom prići njegovom regulisanju, pošto su moguća i zakonodavstvu različitih država već postojeća dva pristupa. Po prvom, ne treba određivati posebne tipove prava svojine po subjektima, objektima i njihovoj sadržini (to je stvar pravne teorije), već početi od univerzalnog pojma svojine, a ako postoje određene razlike za određene subjekte, treba ih izraziti u njihovom pravnom režimu. Drugi metodološki pristup polazi od stava da nema univerzalnog prava svojine za sve subjekte na svim objektima na kojima ono može postojati, već da, u zavisnosti od razlika koje se izražavaju u različitim pravnim režimima na pojedinim

objektima, treba i terminološki utvrditi pojedine oblike svojine. Tako se Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima opredelio za jedan univerzalistički pojam prava svojine, nije mogao da izbegne razlike u režimu pojedinih stvari, kao ni činjenicu da su različite i kvalitativne i kvantitativne granice za pravo svojine vezano za pojedine subjekte (građana, društva građana i druga građansko-pravna lica). To nam daje za pravo da tvrdimo da je jedna od bitnih karakteristika našeg pozitivnog prava svojine njegova neuniverzalnost i da se shodno tome, po samom Zakonu mogu razlikovati četiri oblika prava svojine: lična svojina, pravo radne privatne svojine, svojina udruženja građana i drugih građansko-pravnih lica i pravo stambene svojine.

Pravo lične svojine pravna je nadgradnja nad prisvajanjem koje građani vrše u procesu raspodele ličnog dohotka, kao i u procesu razmene proizvoda. Raspodela, razmena i pravo lične svojine najneposrednije su povezani sa udruženim radom, sa sredstvima za proizvodnju i drugim sredstvima rada u društvenoj svojini.

Prema čl. 9. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, građanin može imati pravo svojine na stvari koje služe za zadovoljenje njegovih ličnih potreba i interesa, kao i ličnih potreba i interesa članova njegove porodice (predmeti za potrošnju, porodična stambena zgrada, zgrada za odmor i oporavak, stan kao posebni deo zgrade).

U odnosu na pravo lične svojine, granice vlasnika određene su st. 1. čl. 9. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, namenskim korišćenjem tih stvari, a to znači njihovim korišćenjem za zadovoljenje ličnih potreba i interesa nosioca toga prava i članova njegove porodice. Samo izuzetno za pojedine kategorije stvari mogu biti propisana i druga ograničenja sadržine toga prava (na primer: zabrana vožnje putničkog automobila preko određene brzine i u određene dane u nedelji, odnosno meseca). Pravo vlasnika da svoju stvar drži i da njome raspolaže, međutim, kod prava lične svojine nije posebno ograničeno zakonom (dr Dimitar Pop-Georgiev, Osnovne karakteristike prava svojine u Socijalističkoj Jugoslaviji, referat za Simpozijum o Zakonu o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, Kragujevac, 1980).

Prema st. 3., čl. 9. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, građanin može koristiti stvari koje služe za zadovoljenje njegovih ličnih potreba i interesa, kao i ličnih potreba i interesa članova njegove porodice i za sticanje dohotka (kao objekte privatne svojine) na način i pod uslovima određenim zakonom. Granica između lične i privatne svojine vrlo je fleksibilna, zavisno od toga za šta se jedan predmet koristi — on je ili objekat lične ili privatne svojine (jedan automobil dok služi za zadovoljenje ličnih potreba svoga titulara i članova njegove porodice objekat je lične svojine, ali ako se upotrebljava kao taksi za sticanje dohotka, objekat je privatne svojine; isto važi i za stan koji je objekat lične svojine kada služi za stanovanje svoga vlasnika i članova njegove porodice, ali kada se izda u zakup drugim licima, odmah je u režimu privatne svojine i za njega važe sva ograničenja koja zakon postavlja za privatnu svojinu).

Sasvim je razumljivo, da kod nas lična svojina može da se transformiše u privatnu i obrnuto, pošto su oba oblika individualne svo-

jine dopuštena po našem pozitivnom pravu (samo za njih važe drukčiji režimi — lična svojina je uglavnom slobodna od ograničenja sadržine ovlašćenja svojine držanja, korišćenja i raspolaganja, kada se kreće u okviru svoje funkcionalne namene, dok je privatna ograničena i kvantitativno i kvalitativno). To je posebno istaknuto u st. 3., čl. 9. Zakona kada se isti objekti svojine koriste za sticanje dohotka, onda se to može vršiti na način i pod uslovima utvrđenim zakonom, dok za korišćenje tih istih objekata za zadovoljenje ličnih potreba građana i članova njihovih porodica nema takvih ograničenja.

Pravo radne privatne svojine je nadgradnja nad prisvajanjem koje građani kao sitni robni proizvođači i vršioci usluga u vidu profesionalne delatnosti vrše u procesu sitne robne proizvodnje i vršenju usluga sredstvima rada na kojima oni imaju pravo svojine. Taj oblik svojine regulisan je u čl. 10. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima: „Građanin može, u granicama određenim zakonom, imati pravo svojine na poljoprivredno i drugo zemljište, šume i šumsko zemljište, poslovne zgrade i poslovne prostorije, kao i na sredstva rada koja služe samostalnom obavljanju delatnosti ličnim radom radi sticanja dohotka”.

Zbog izuzetnog ekonomskom i privatnog značaja pojedinih objekata prava radne privatne svojine (zemljišta), sasvim je opravdano što zakon slobodnu dispoziciju korišćenja i raspolaganja (koja postoji inače kod prava lične svojine) ograničava i predviđa da se u vršenju prava svojine na tim objektima ona vrši u skladu sa njihovom prirodom i namenom i društvenim interesom utvrđenim Zakonom (st. 1., čl. 4. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima).

Radna privatna svojina je sastavni deo socijalističkih društvenih odnosa. Ona doprinosi ostvarivanju ustavnog prava svakog čoveka na rad. Još uvek nije moguće da se obezbedi svakom čoveku da radi društvenim sredstvima za proizvodnju, s jedne strane što nema dovoljno tih sredstava u društvenoj svojini, a s druge, zato što u poljoprivrednoj proizvodnji idemo putem razvoja kooperativnih odnosa. Ustav SFRJ u čl. 64. zajemčuje slobodu samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana kada obavljanje delatnosti tim radom odgovara načinu materijalnoj osnovi i mogućnostima ličnog rada i kada nije u suprotnosti sa načelom sticanja dohotka prema radu i drugim osnovama socijalističkog uređenja. Zakonom se uređuju uslovi obavljanja delatnosti samostalnim ličnim radom, sredstvima rada u svojini građana i svojinska prava na sredstva rada i poslovne prostorije, koje se koriste za obavljanje delatnosti samostalnim ličnim radom. Zakonom se mogu kada to zahteva društveni interes, odrediti delatnosti koje se ne mogu obavljati samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana.

Od radnog karaktera privatne svojine kod nas na zemljištu i sredstvima rada odstupa svojina na stambenim zgradama, kada se te zgrade i stanovi koriste od strane njihovih titulara (građana) za sticanje dohotka. Ta svojina je po obimu i po svojoj sadržini klasična privatna svojina, i sadrži sve njene karakteristike, uključujući agresivnost i eksploatatorski karakter. Kao što je poznato, stambeni maksimum, na koji građanin može imati pravo svojine, određen je još Zakonom o na-

cionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. Po tom zakonu, građanin može imati (ovde se maksimum određuje po glavi, a ne prema porodičnom domaćinstvu kao kod zemljišnog maksimuma) pravo na tri dvosobna ili manja stana i još jedan mansardni, ili suturenski stan. Na taj način, jedna četvoročlana porodica ima pravnu mogućnost da svi njeni članovi imaju pravo svojine na osam trosobnih ili većih, odnosno na dvanaest dvosobnih manjih stanova i još na četiri mansardna ili suturenska stana. Međutim, pravo stambene svojine kod nas se može pojaviti u obliku lične i stambene svojine kada jedan član porodice ili svi zajedno imaju pravo svojine na stan u kome stanuju ili pravo svojine na porodičnu zgradu kada ona služi za zadovoljavanje porodičnih i ličnih potreba (st. 2. čl. 9. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima).

Tada se ta svojina tretira kao lična svojina i za nju važi sve ono što je rečeno za ličnu svojinu.

Poseban oblik prava svojine u našem pravu je svojina građansko-pravnih lica, tj. svojina udruženja građana i drugih građanskopravnih lica. Prema čl. 79. Ustava, zakonom se određuju granice i uslovi pod kojima udruženje građana i druga građansko pravna lica mogu imati pravo svojine na nepokretnosti i druge stvari koje služe ostvarivanju zajedničkih interesa njihovih članova i ciljeva zbog kojih su osnovana, kao i uslovi pod kojima ona njima mogu raspolagati. Razrađujući ovaj oblik svojine, Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima u čl. 11. predviđa da udruženje građana i druga građanskopravna lica mogu imati pravo svojine na pokretne stvari koje služe ostvarivanju zajedničkih interesa njihovih članova i ciljeva radi kojih su osnovani. Oni mogu, takođe, imati pravo svojine na poslovne zgrade i poslovne prostorije koje služe ostvarivanju zajedničkih interesa njihovih članova i ciljeva radi kojih su osnovani. Objekat prava svojine udruženja građana i drugih građanskopravnih lica mogu takođe biti, u granicama utvrđenim zakonom, i zemljišta koja služe za zadovoljenje zajedničkih njihovih interesa i ciljeva radi kojih su osnovani i, konačno, objekti ove svojine mogu biti i stambene zgrade i stanovi kao posebni delovi zgrade, koji služe za zadovoljenje stambenih potreba radnika koji u njima rade.

Kada je reč o ovom obliku svojine, ona se nalazi između društvene i privatne svojine, a kao pravo svojine dvostruko je kvalitativno ograničena — subjekti ove svojine mogu imati u svojini sve pokretne i u zakonu navedene nepokretne stvari, samo ako to proizilazi iz cilja zbog koga su osnovana i ako to služi zajedničkim interesima članova dotičnog udruženja ili drugog građanskopravnog lica.

I pored nejedinstvenosti prava svojine, u našem svojinskom poretku postoje, kao što smo istakli, tri osnovna oblika prava svojine — pravo lične svojine, pravo radne privatne svojine i pravo svojine građanskopravnog lica, za sve navedene oblike svojine važe neka opšta načela i zajedničke institucije.

U Zakonu o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima određena je opšta sadržina prava svojine, koja je zajednička za sve oblike svojine kod kojih je objekat roba, pa se u njenoj sadržini nužno kao nadgradnja nad prisvajanjem robe moraju pojavljivati svojstva robe kao upotreb-

ne i prometne vrednosti izražena kroz ovlašćenja koja pravni poredak priznaje titularu prava svojine. Stoga, prema čl. 3. Zakona, vlasnik ima pravo da svoju stvar drži, da se njome koristi i da njome raspolaže u granicama Zakona.

Sticanje, prestanak i zaštita svojine zajednički su za sve oblike prava svojine u Socijalističkoj Jugoslaviji, jer njihovi načini predstavljaju pravnotehnički instrumentarijum za funkcionisanje toga prava, s jedne strane, a, s druge, sama ekonomska suština objekata prava svojine to omogućuje (dr Dimitar Pop-Georgiev, Osnovne karakteristike prava svojine u Socijalističkoj Jugoslaviji, str. 5).

Druga osnovna karakteristika prava svojine kod nas je njegova ograničenost kako u pogledu subjekata kojima ona može pripadati, tako i u pogledu objekata i regulisanja njegove sadržine.

Ograničenja u pogledu subjekata proizilaze iz same činjenice da sve objekte koji se inače mogu nalaziti u pravu svojine ne mogu imati sva lica. Stranci, na primer, mogu biti nosioci prava svojine na pokretne stvari, kao i naši državljani, ali svojinu na zemljištu i zgradama mogu samo sticati nasleđivanjem (dakle, ne na osnovu ugovora) pod uslovima reciprociteta, ako međunarodnim ugovorom nije drukčije određeno (čl. 82. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima). Isto, tako, građanin ne može biti nosilac prava svojine građanskih pravnih lica, niti ta lica mogu biti nosioci prava lične svojine odnosno prava radne privatne svojine, jer to nije u saglasnosti sa ostvarivanjem zajedničkih interesa tih pravnih lica, kao i sa ostvarivanjem ciljeva zbog kojih su ta pravna lica osnovana.

U pogledu objekata na kojima se može zasnivati pravo svojine, postoje dve vrste ograničenja: prvo, određeni objekti se mogu nalaziti samo u društvenoj svojini (st. 2., čl. 2. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima) i na njima se ne može zasnivati pravo svojine (prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi, zemljišta u gradovima i naseljima gradskog karaktera apsolutno su rezervisana za društvenu svojinu) i drugo, kod određenih objekata na kojima može postojati pravo svojine, građani i građanskopravna lica mogu imati svojinu u granicama maksimuma određenog zakonom.

U pogledu ograničenja prava svojine u odnosu na njenu sadržinu (držanje, korišćenje i raspolaganje), ta sadržina nije uvek ista i zavisi od objekta na kojem se pravo svojine vrši. Zakonom se za pojedine objekte utvrđuje sadržina prava svojine. Načelno, nije ograničeno pravo lične svojine i vlasnik sve objekte u ličnoj svojini, koji mu služe za zadovoljenje ličnih potreba i interesa, i ličnih potreba i interesa članova njegove porodice, može slobodno koristiti i njima raspolagati. Drukčije su, međutim, granice za radno-privatnu svojinu, i tu ovlašćenja vlasnika nisu neograničena, već su one utvrđene zakonom (čl. 10. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima). To znači, da vlasnik može koristiti svoje poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište, svoje poslovne zgrade i poslovne prostorije na način određen republikim i pokrajinskim zakonima o korišćenju poljoprivrednog zemljišta, o šumama, kao i o poslovnim zgradama i poslovnim prostorijama. Što

se tiče prava raspolaganja ovim objektima, ono je ograničeno pravom prvenstvene kupovine.

Sadržina prava stambene svojine građana i građansko-pravnih lica, kada je u pitanju pravo korišćenja stanova, regulisana je republičkim i pokrajinskim zakonima o stambenim odnosima, a pravo raspolaganja ovim objektima regulisano je republičkim i pokrajinskim zakonima o prometu zemljišta i zgrada.

Treća karakteristika našeg svojinskog sistema ogleda se u tome što je u oblasti regulisanja svojinsko-pravnih odnosa izvršena podela nadležnosti između federacije, socijalističkih republika i autonomnih pokrajina. Shodno st. 1., člana 281, t. 4. Ustava SFRJ: „Federacija preko saveznih organa uređuje ... osnovne svojinsko-pravne odnose”. Bilo je dosta polemike oko toga pri izradi Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, šta ovaj zakon treba da obuhvati i kako treba utvrditi šta spada u „osnovne svojinsko-pravne odnose”. Preovladalo je mišljenje koje je došlo i do izražaja u samom zakonu, da osnovne svojinsko-pravne odnose čine odnosi pribavljanja, sadržine, zaštite i prestanka prava svojine, službenosti, zaloge i državnine, kao i kvalitativni kriterijumi za određivanje sadržina prava svojine na nepokretnostima i sredstvima rada (dok kvantitativno određivanje maksimuma prava svojine na nepokretnostima i sredstvima rada spada u republičko i pokrajinsko zakonodavstvo). Čak i kod regulisanja osnovnih svojinsko-pravnih odnosa koji su nabrojani, zakon nije svaki osnovni odnos u celini regulisao, već se negde ograničio samo na utvrđivanje pojma osnovnog odnosa (zajednička i etažna svojina, čl. 18 i 19. Zakona, lične službenosti i realni tereti, čl. 60 - Zakona). Dakle, kod zajedničke svojine, etažne svojine, ličnih službenosti i realnih tereta dat je samo pojam odnosnih instituta (dalja razrada ovih instituta u potpunoj je kompetenciji republičkog i pokrajinskog zakonodavstva). S pravom se može konstatovati da je od svih osnovnih svojinsko-pravnih odnosa pravo svojine u celini regulisano kao najvažniji i najdominantniji svojinsko-pravni odnos, pa će Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima kao sistemski zakon, kada budu doneti republički zakoni (koji će regulisati ostatak materije koja nije obuhvaćena u saveznom zakonu), predstavljati kompletnu kodifikaciju u oblasti stvarnopravnih odnosa.

Svojina kao pravo pruža svom titularu najpotpunije pravo na stvari i on je ovlašćen da svoju stvar drži, da se njome koristi i raspolaze u granicama zakona (*ius utendi fruendi et abutendi*). On može zahtevati od svih trećih lica da ga ne uznemiravaju u vršenju ovlašćenja koja mu pravni poredak daje u odnosu na stvar. Mogućnost vlasnika da isključi treća lica od uticaja na stvar koja mu pripada, karakteriše pravo svojine kod nas kao apsolutno pravo. Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima izričito predviđa u st. 2., čl. 3. da je svako dužan da se uzdržava od povreda prava svojine drugog lica.

Svojina kao pravo odnosi se samo na pokretne i nepokretne stvari (st. 1., čl. 2. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima). Stoga ona u stvarno-pravnom smislu označava pravnu pripadnost jedne stvari određenom licu. Nasuprot tome stoji faktička pripadnost stvari, koja se zasniva na faktičkoj vlasti na stvari koja ne mora biti praćena pravom (državina, čl. 70. Zakona).

Pravna pozicija vlasnika stvari se ostvaruje tako što mu se pravno garantuje pripadnost stvari u odnosu na druga lica. U tome se sastoji apsolutni karakter prava svojine.

Pravo svojine se karakteriše svojom nedeljivošću i jedinstvenošću. Pored vlasnika stvari ne može nastupati još jedno lice kome bi pripadala svojina na istom predmetu. Čak i kad na istoj stvari postoji svojina većeg broja lica (susvojina), oni međusobno ne dele svojinska ovlašćenja kao kod feudalne svojine, kod koje vlasnici međusobno dele svojinska ovlašćenja, pa postoji „viša” i „niža” svojina.

Karakteristika vlasnikovih kompetencija povodom stvari sastoji se u tome da mu načelno pripadaju sva ovlašćenja u odnosu na čitavu stvar, kako u pozitivnom, tako i u negativnom smislu, u punom faktičkom i pravnom obimu.

Pravo svojine može biti ograničeno zakonom u pravima trećih lica, na primer, pravom službenosti, koja ovlašćuje svog titulara da tuđu nepokrentost koristi u određenom pravcu. U tom slučaju ograničena stvarna prava (službenost, zaloga) izvedena su iz prava svojine i predstavljaju samo jedno (ili deo) svojinskih ovlašćenja, tako da kada prestanu da postoje (ugase se) svojina se vraća do svog punog obima (svojina se konsoliduje, tj. svojina je jedno rekadentno-elastično pravo, tzv. princip konsolidacije ili elastičnosti prava svojine). Ovlašćenja titulara ograničenog stvarnog prava su tačno navedena, međutim, nikada se iscrpno ne mogu nabrojati sva ovlašćenja vlasnika (vlasnik jedne stvari može menjati suštinu stvari, smanjiti je, upotrebiti je, uništiti je, kao i na drugoga preneti. On uživa sve pogodnosti od ove stvari, kao i sve plodove koje ona daje). Baš zbog širine ovlašćenja koja vlasniku pripadaju, Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima postavlja generalno granice za vršenje ovog prava, propisujući u čl. 4. da se moraju vršiti „u skladu sa prirodom i namenom stvari, kao i u skladu sa društvenim interesom određenim zakonom”. Istovremeno, zabranjuje vršenje prava svojine protivno cilju zbog koja je zakonom ustanovljeno ili priznato ili protivno moralu socijalističkog samoupravnog društva. Time je jasno istaknut princip zabrane zloupotrebe svojine i intencije da se pravo svojine mora vršiti u skladu sa našim socijalističkim javnim poretком, oduzimajući ovaj agresivni karakter koji ona ima u buržoaskim zemljama.

2. RAZNE FORME PRIVATNE SVOJINE

I u dosadašnjem razvoju prava svojine kod nas, postajale su razne forme privatne svojine: radna privatna svojina na sredstvima za proizvodnju (čiji su titulari zemljoradnici i zanatlije na sitnim sredstvima rada), stambena svojina (koja ima sve karakteristike buržoaske privatne svojine), svojina udruženja građana i građansko-pravnih lica, lična svojina. Dakle pluralizam privatnih svojinskih oblika bitna je karakteristika našeg svojinskog sistema, iako smo zbog postojanja društvene svojine i dogmatskih stavova koji postoje u našem društvu, stalno pokušavali da privatnu svojinu ukinemo i da područjstva na sredstvima za proizvodnju bude totalno, što bi se pravno izražavalo samo u jednom

obliku svojine-društvenoj svojini, i njenom derivatu — ličnoj svojini kojom prisvaja pojedinac, radeći na društvenim sredstvima, predmete za ličnu potrošnju koji služe za zadovoljavanje njegovih ličnih i kulturnih potreba i članova njegovog domaćinstva (ovakav monistički sistem svojine ostvaren je u SSSR staljinističkim Ustavom od 1936. godine, kojim je bila ukinuta svaka privatna svojina, što je taj sistem dovelo u krizu i sad se ova „dogma“ revidira i „perestrojkom“ ponovo uvode i drugi oblici individualne svojine, sem lične). Obično se ova dogma o »podržavljenju« odnosno »podruštvljenju« svih sredstava za proizvodnju pogrešno pripisuje Marks i Engelsu. Brižljiv pregled njihovih spisa potvrđuje da ni Marks ni Engels nisu smatrali da podruštvljenje proizvodnih sredstava u prelaznom periodu mora da se ekskluzivno izvrši kroz državnu svojinu (koju je sovjetska teorija proglasila najvišim oblikom socijalističke svojine) koja će postojati čak i u komunizmu. Po Marksovom mišljenju u zreлом komunizmu može postojati zadružna, ali i komunalna, odnosno mešovita zajednička svojina. Oto Bauer, čiji je koncept socijalizacije počivao na Marks u tvrdio je: »Mi socijaldemokrati ne tražimo podržavljenje već uvek samo podruštvljenje industrije«. Neophodno je razjasniti još jedno pitanje: da li prema Marks sva proizvodna sredstva treba da pređu u društvenu svojinu. Marks je nesumnjivo mislio na integralnu socijalizaciju sredstva za proizvodnju, što proističe iz »Komunističkog manifesta« (»Proletarijat će ... buržoaziji sav kapital oduzeti, sve proizvodne instrumente u rukama države. ... centralizovati«). To je bilo povezano sa njegovom pretpostavkom da će ekonomski razvoj dovesti do propasti srednjeg staleža: »Dosadašnji mali srednji staleži, mali industrijalci, trgovci, zanatlije i seljaci, sve ove klase padaju u proletarijat, delom zbog toga što njihov mali kapital za pogon velikih industrija nije dovoljan, da bi izdržali konkurenciju sa velikim kapitalistima, delom zato što je njihova spretnost obezvređena novim načinom proizvodnje« (Komunistički manifest). Ako se centralizacija proizvodnje ne vrši na ovaj način kako je Marks prognozirao, problem se postavlja sasvim drukčije.

Treba voditi računa o tome da je Marks izvodio prelazak na socijalizam iz protivrečnosti između društvene proizvodnje i individualnog prisvajanja. U slučaju zanatskih i seljačkih malih preduzeća ne postoji ova protivurečnost, pošto su ona zasnovana na radnoj svojini. Zbog toga je apsolutno prihvatljivo da u marksističkom konceptu socijalizacije privatna mala preduzeća imaju svoje mesto. S pravom se postavlja pitanje, nismo li 1948. godine napravili veliku grešku kad smo Izmenom i dopunom Zakona o nacionalizaciji iz 1946. godine, kad su bila nacionalizovana velika preduzeća u različitim privrednim granama, nacionalizovali mala preduzeća, za koje je bilo mesta pored tada državne a sada društvene svojine na najvažnijim sredstvima za proizvodnju?

Da bi smo uspostavili normalne odnose između društvene i privatne svojine (u raznim oblicima koji postoje kod nas), moramo preispitati ustavno načelo (koje je kao programsko u redu) ali ne i kao pozitivno pravni princip u našem pravu, po kome na društvenim sredstvima za proizvodnju niko nema pravo svojine i niko ne može po bilo kom pravno-svojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, ni up-

ravljati ni raspolagati tim sredstvima, niti samovoljno određivati uslove raspodele. Sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, kao osnova društvenog rada i društvene reprodukcije, služe isključivo radu u cilju zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi u razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i samoupravnih odnosa.

Rad čoveka, i to udruženi rad u osnovnoj organizaciji, radnoj organizaciji i drugim oblicima udruživanja proizvođača jeste jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima. Ne može biti tačno da se u našem poretku prisvaja samo na osnovu rada, a ne na osnovu prava svojine, jer kamata koja se plaća na novčana sredstva jeste prisvajanje po osnovu svojine. Osim toga, postojanje u našem pravu, ne samo radne privatne svojine, već i privatne eksploatorske svojine obara ovo načelo, jer u realnim društveno-ekonomskim odnosima robnonovčane proizvodnje, gde se insistira na ulaganju stranog kapitala u naše radne organizacije, putem obveznica i akcija građana prikupljaju se sredstva u elektroprivredi, a od nedavno u Zavodima »Crvena zastava«, kako bi se ova sredstva usmerila u privredne i ostale društveno-priznate tokove u cilju povećanja sredstava akumulacije, odnosno sredstava potrebnih u privrednom razvoju zemlje, pošto zbog postojeće ekonomske krize ostali izvori akumulacije nisu dovoljni. Ako hoćemo u naš pravni sistem da uvodimo različite oblike vrednosnih papira, onda ne možemo da se držimo principa prisvajanja samo na osnovu rada, a ne na osnovu svojine. U tom pogledu moraju biti jasni stavovi, kako bismo se konačno oslobodili dogme, koja nema veze sa marksizmom, da je privatna svojina samo neko nužno zlo, koje će naš poredak trpeti jer se nalazi u krizi, pa ćemo za kratko da je tolerišemo, pri čemu ćemo privatnim vlasnicima koji rade u maloj privredi ili su zainteresovani da u njoj rade stvoriti vrlo različite prepreke da ostvare svoje pravo, a inače ona mora da bude ukinuta. Pri tome se zaboravlja na okolnost da je čovek proizvodno biće, pa je apsurdno da mu se pravo svojine odriče na predmetima uz čiju pomoć ovo svojstvo može da realizuje, pogotovu što su iskustva zemalja realnog socijalizma pokazala da ukidanjem privatne svojine na sredstvima za proizvodnju država ili neka druga natpersonalna ličnost (razna pravna lica, kolhozi i dr.) ne mogu u nekim oblastima bolje i uspešnije organizovati proizvodnju od pojedinaca, kao što su područja gde nije rentabilno ulaganje društvenih sredstava, i gde nema ekonomskog interesa da to rade društvenopravna lica. Tu mislimo pre svega na oblast poljoprivrede, turizma, zanatstva, zdravstva i sl. Ne radi se o tome da se oblici privatne svojine nude kao alternativa društvenoj svojini. Ona je osnovni produkcioni odnos i ima dominantan položaj u našem sistemu, jer obuhvata najvažnija sredstva za proizvodnju i privredne resurse. Bez njih nema ni socijalističkog samoupravljanja. Ali njoj apsolutno ne može da smeta razvoj drugih svojinskih odnosa pa i raznih oblika privatne svojine, ako oni sistemskim propisima budu tako oblikovani da su u funkciji razvoja proizvodnih snaga i jačanja materijalne osnove društvene svojine. Treba u sistemu dobro razraditi razne oblike povezivanja između privatne i društvene svojine, a ne vršiti njihovu ideološku konfrontaciju. Uostalom, bio je u pravu Adam Smit (Pri-

roda je uzrok narodnog blagostanja) kada je tvrdio »da iz prava svojine koju svaki čovek ima na svom radu, izvode se svi drugi oblici svojine, i ovo pravo je najsvetije i najnepovredljivije od svih prava". Često zaboravljamo i na činjenicu da već u samoj društvenoj svojini kod udruživanja društvenih sredstava radnika, koji su privatni vlasnici svoje radne snage, imamo dijalektičku suprotnost između privatne i društvene svojine. Prema tome, sasvim je normalno da pored društvene svojine, kao osnovnog produkcionog odnosa, kod nas egzistiraju i drugi oblici privatne svojine, ne po nečijoj želji, već po nužnosti ekonomije u kojoj postoje robnonovčani odnosi. Zaboravlja se često i na jedno drugo upozorenje Adama Smita »da čovek koji ne može da stekne svojinu, nema nikakav drugi interes, nego da jede što više, a da radi što manje«.

Mala i srednja privreda mogu da odigraju značajnu ulogu i doprinesu privrednoj aktivnosti u našoj zemlji. Ne samo zbog pragmatičkih razloga da bismo povećali broj zaposlenih u njoj (sada radi oko 300 hiljada radnika, a prema predviđanjima moglo bi da se zaposli od milion do milion i po) što ne treba potcenjivati kad se zna koliko imamo danas nezaposlene radne snage (preko milion), već i zato što se pokazalo svuda u svetu da male firme u tehnološkom smislu, naročito u novim uslovima gde se zahteva veća prilagodljivost privrede svetskom tržištu, mogu vršiti velike promene u proizvodnim programima. To je njima lakše nego velikim birokratizovanim sistemima.

Jačanjem društvene svojine i društvenog sektora, treba da otpadnu sve ideološke sumnje da će mala privreda, pogotovu u principu prihvatiti i podržati novu orijentaciju Saveznog Izvršnog veća da u sprovođenju Programa ekonomske stabilizacije u kome se sve više stavlja akcenat na tržišnu ekonomiju i njene realne kategorije, ima i te kako mesta za malu privredu u raznim oblicima privređivanja. Naša ekonomska i društvena situacija nalaže da se razvijaju drugi oblici svojine, kako bi se obezbedila veća produktivnost ukupnog društvenog rada, veće zapošljavanje, bolje korišćenje prirodnih resursa, racionalnije korišćenje izgrađenih kapaciteta (a ne da se neki društveni kapaciteti koriste sa svega 40%), produktivnijeg angažovanja ličnih sredstava građana i njihovih ulaganja u razvojne programe organizacija udruženog rada, zajedničkih ulaganja sa stranim partnerima i sl.

Moramo svim sredstvima društveno-ekonomskog sistema i merama politike obezbediti sigurnost, stabilnost i perspektivu razvoja ličnog rada sredstvima u svojini građana u maloj privredi, poljoprivredi i drugim delatnostima. Da bi se to obezbedilo neophodno je preispitati neka dosadašnja ograničenja privatne svojine na određenim sredstvima (pre svega ukinuti zemljišni maksimum za zemljoradnike od 10 do 15 ha koji je bio smetnja za normalnu biološku reprodukciju na selu jer nije obezbeđivao minimum egzistencije seljačkom gazdinstvu sa više dece, a koji je danas anahronizam vremena jer je u sukobu sa novom tehnologijom u poljoprivredi, koja se može racionalno primeniti samo na većem posedu), zatim ograničenja po broju zaposlenih radnika u privatnim zanatskim radnjama, ograničenja poslovnog prostora i dr.

Sistemske rešenjima treba podržati osnivanje ugovornih organizacija udruženog rada kojima se povezuje društvena svojina i lični

rad sredstvima u svojini građana, pri čemu se moraju uvoditi znatno elastičnije forme njihovog unutrašnjeg organizovanja od dosadašnjeg.

Već nastalu praksu u energetici i od strane Zavoda »Crvena zastava« da se privatna sredstva angažuju u obveznice, obligacije, zajednička ulaganja, ulaganja u društveno-proizvodne svrhe, treba podržati odgovarajućim zakonskim merama i poreskim olakšicama.

Sprovodeći ovakve mere u jednoj tržišnoj ekonomiji, u kojoj nužno moraju postojati različiti oblici privatne svojine, uz dominantan položaj društvene svojine i samoupravljanja, moramo se lišiti iluzija da ćemo imati jedno egalitarno pravo, koje će omogućiti pravdu »jednakih stomaka« uz podsećanje na ono što je Marks rekao za pravo prelaznog perioda, da podela potrošnih dobara prema načelu »svakome prema radu«, predstavlja napredak jer ukida prihode od kapitala. Ovaj model raspodele ima i svoje nedostatke. Jednako pravo se primenjuje na »nejednake ljude« koji su različito obdareni i različito rade, pa su i njihovi doprinosi i njihove potrebe različite. To pravo je nužno »buržoasko pravo« bez buržoazije. Moramo da budemo bez iluzija i ne sme da nas pogađa ono što je Tomas Mor rekao u svojoj »Utopiji« (pošto je to nešto što nigde ne postoji), da »svuda, gde postoji pravo svojine, gde se sve novcem meri, ne može biti govora o pravičnosti i društvenom blagostanju«.

KLASNA SUŠTINA MALE PRIVREDE I MOGUĆNOSTI NJENOG RAZVOJA PRIMENOM FRANŠIZINGA

»Dužni smo raznim mjerama poduprijeti što veći razvoj male privrede i u privatnom sektoru i u tom pogledu ne smijemo ljude u javnosti plašiti nekakvom stvarnom opasnošću kapitalizma. Neka pojedinci i mnogo imaju i mnogo zarađuju, ali i neka adekvatno doprinose i društvu i društvenom razvoju, a jasnim društvenim regulama za razradenom i efikasnom poreskom politikom mogu se i moraju suzbijati tendencije privatno-vlasničkih uzurpacija".¹⁾

Ekonomska kriza u našoj zemlji mora se energično suzbijati svim raspoloživim snagama. Neophodno strukturne promene mogu se ostvariti ako privreda raspolaže odgovarajućom novčanom akumulacijom, a nje nema. Stanovništvo u nas i radnici na privremenom radu u inostranstvu raspolažu ogromnim deviznim i dinarskim ušteđevinama, koje treba plasirati u razvoj privrede i zapošljavanje. Bankarski mehanizam centralizacije slobodnih novčanih sredstava opterećen je mnogim slabostima (previsoke i neselektivne kamate, ideološke nedoumice, po pitanju akcija). Rešenja treba tražiti u svestranom razvoju privatnog sektora male privrede, koja je životno zainteresovana za poslovnu saradnju sa velikim privrednim subjektima.

Za razliku od mnogih razvijenih zemalja, u Jugoslaviji još uvek nije došlo do bržeg transfera radnika iz velike u malu privredu, iz gigantskih proizvodnih organizacija u male i dobro opremljene pogone u kojima su zaposleni visokostručni radnici bez glomazne administracije i režije. Krupne kompanije u kapitalističkoj privredi prve su uočile ogroman ekonomski značaj malih, porodičnih preduzeća koja u celini imaju značajne kapitale i raspolažu vrlo stručnim kadrom visokih kreativnih sposobnosti, koji sa lakoćom primenjuje novu tehnologiju. Male firme postaju »sateliti« jedne velike, koja znalački iskorišćava njihove potencijale. Velika socijalistička preduzeća u nas još uvek potcenjuju (ili ne umeju da organizuju) saradnju sa malom privredom, iako »iskustvo razvijenih ekonomija ukazuje da se treba orijentisati na mnoge male, fleksibilne programe i pogone, a ne samo na gigante« — kazao je Slobodan Milošević u EI u Nišu²⁾. Sektaški odnos prema privatnom sektoru male privrede i privatnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju mora se hitno eliminisati. Veliki ne mogu bez malih, mali

¹⁾ Uvodno izlaganje Stipe Šuvara, člana Predsedništva CK SKJ na sedmoj sednici Centralnog komiteta SKJ (»Politika«, Beograd 29. april 1987. godine, str. 1).

²⁾ »Politika«, Beograd, 6. septembra 1986. godine str. 1.

se zakonito okupljaju oko velikog privrednika, koji mora da raspolaže vrhunskim znanjem u svom poslu. Samo tako se može savladati ekonomska kriza, udruženim snagama malih i velikih, privatnog i društvenog sektora privrede.

Privredne reforme i prestrojavanja u mnogim socijalističkim zemljama sveta lagano i sigurno raskidaju se dogmatskim shvatanjem »da privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju i privatna inicijativa neminovno vode u kapitalizam«. Mali privrednik treba da bude vođen dobrim i sigurnim putem. Veliki privredni subjekt poslovno povezuje male privredne subjekte, daje klasni karakter međusobnoj saradnji i odgovoran je za uspeh zajedničkog posla. Kvazimarksističke ideološke barijere, koje blokiraju ili usporavaju uspeh započetih privrednih reformi, moraju se strpljivo i uporno otklanjati. Od toga zavisi razvoj socijalističkih zemalja.

1. POLITIČKE I POLITEKONOMSKE NEDOUMICE I ZABLUDE

Mala privreda je još uvek naša velika ali neiskorišćena šansa. Postoji opasnost da uskoro postane propala šansa. Da se to ne bi desilo moramo najpre skinuti ideološku hipoteku. Traži se argumentovan odgovor na pitanje: da li je mali privrednik eksploatator ili eksploatisani, kapitalista ili radnik.

Marksistička politička ekonomija nas uči da je proces oslobađanja eksploatisanih bio veoma dug, naporan i uspešan. Klasna borba ima odlučujuću ulogu u revolucionarnom preobražaju procesa proizvodnje i oslobađanju eksploatisanih (u niže). Rob je brutalno eksploatisan od strane robovlasnika, nema ni pravnu ni ekonomsku slobodu — rob je »oruđe koje govori«. Kmet je »vezan za zemlju«, feudalac ga može prodati zajedno sa svojim posedom — ali ga ne može ubiti. Najvažnije pravo — pravo na život — eksploatisani kmet je stekao. Industrijska revolucija i kapitalizam potpuno oslobađaju radnika u pravnom pogledu. On je jedino lišen sredstava za proizvodnju, te mora da iznajmljuje kapitalisti svoju radnu snagu kako bi zaradio sredstva za život. Kapitalista eksploatiše rad na bazi vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. U početnoj fazi kapitalizma eksploatacija radnika bila je veoma brutalna kroz povećanje radnog vremena i otežane uslove rada. Drugim rečima, apsolutni višak vrednosti je dominirao u ranoj fazi kapitalizma.

Radnička klasa ubrzo se izborila za snošljive uslove rada i utvrđeno radno vreme, to označava kraj apsolutnog viška vrednosti i prelazak na sistem eksploatacije stvaranjem relativnog viška vrednosti. O tome Marks piše:³⁾

»Čim je ogorčenje radničke klase koje je postepno raslo prisililo državu da prinudnim merama skрати radno vreme i da najpre propiše normalni radni dan u pravim fabrikama, dakle od onog časa kada je zauvek bio učinjen kraj pojačanoj proizvodnji viška vrednosti produžavanjem radnog dana, kapital se, pomoću ubrzanog razvitka mašinskog sistema, svom snagom i s punom svešću bacio na proizvođenje relativnog viška vrednosti«.

³⁾ Karl Marx: *Kapital*, prvi tom, Beograd, 1974. str. 362-363.

TENDENCIJE RAZVOJA KLASNIH PROTIVUREČNOSTI

EKSPLOATATORI	EKSPLOATISANI
1. ROBOVLASNIK	1. R O B -- oruđe koje govori
2. FEUDALAC	2. K M E T — Vezan za zemlju
3. KAPITALISTA (XIX vek)	3. RADNIK — Pravno slobodan, ekonomski zavisan
— Vlasnik sredstava za proizvodnju	4. RADNIK FRANŠIZANT (MALI PRIVREDNIK) Ulaže u posao:
4. KAPITALISTA I FRANŠIZANT (kraj XX veka)	a) sopstveni rad, rad članova porodice najamni rad manjeg obima, b) sredstva za proizvodnju,
Vlasnik:	— stiču potpunu pravnu slobodu,
a) nematerijalnih imobilizacija,	— spontano poboljšavaju ekonomski položaj, postaju vlasnici sredstava za proizvodnju kojim se koriste po sistemu franšizinga
b) finansijskih imobilizacija,	
c) vrhunskih sredstava za proizvodnju,	
— napuštaju grubu eksploataciju,	
— relativni višak vrednosti, industrijska svojina (znanje) i kritična masa kapitala osnovni su izvori ekstraprofita franšizanta	

Savremeni kapitalizam uvodi nove tehnologije i pruža neslućene mogućnosti daljeg razvoja proizvodnih snaga. Odnosi eksploatatora i eksploatisanih doživljavaju novu transformaciju. Klasična shema ovih odnosa iz vremena industrijske revolucije mora se dopuniti. Radnik ne može ostati samo na prodaji svoje radne snage, on se postepeno pretvara u malog privrednika (franšizata) koji raspolaže sredstvima za proizvodnju. Velika kompanija (franšizant) poslovno povezuje veći broj malih privrednika, koji po njenom nalogu obavljaju određenu proizvodnju ili vrše neke usluge. Mali privrednik mora striktno da izvršava naloge velikog, ili gubi posao. Franšizanta je teško naći, a franšizanta ima mnogo. Mali privrednik, dakle, nije kapitalista u kapitalizmu, već poluproleter. Stav radničke klase prema sitnim zanatlijama, trgovcima i ugostiteljima formulisao je Moris Torez sledećim rečima:⁴⁾

»Komunistička partija ih brani, jer su oni smrvljeni od velikih kapitala i zato što su oni prirodni saveznici radničke klase. Ona ih brani u ime zajedničke budućnosti svih radnika — koju čini socijalizam, oslobođenje čovečanstva od eksploatacije čoveka čovekom, režim brat-skog rada proizvođača jednakih i slobodnih«.

Mali privrednik u našoj zemlji nije kapitalista, on želi da postane kooperant velikog privrednog subjekta. Privatna svojina nad sredstvi-

⁴⁾ »Cehier du communisme«, Paris. Mars 1955, str. 366.

ma za proizvodnju neće nas odvesti u kapitalizam, već će potpomoći bržu izgradnju socijalizma u saradnji sa društvenim sektorom privrede. Veliki treba da okupe male privredne subjekte, kao matica pčele. Ideološke zablude moraju se razbiti naučnim argumentima kao mehurići od sapunice.

O mogućnostima primene franšizinga u Jugoslaviji naši eksperti se ne slažu po bitnim pitanjima. Dr Roman Obraz iznosi sledeći stav: »Imajući u vidu obeležja našeg društvenog sistema, naše odnose u procesu razmjene, te način na koji zasnivaju saradnju proizvodne i trgovinske organizacije na postavkama novog Ustava — sistem franšize je tuđ po svojoj koncepciji, po pravnim posledicama i po sadržaju tržišnih odnosa koje želimo postići u našim specifičnim uvjetima»⁵⁾ Dr Danilo Vezjak smatra da »... *franchising* vrednujemo kao oblik kooperacije koji najbolje odgovara našem sistemu i ... njegovu upotrebu ne treba ograničavati već ubrzavati«⁶⁾ Dr Radovan Milanović ukazuje na neke oblike franšizinga gde je primena »moguća i u našim uslovima«, a kod drugih »kod nas se ovaj sistem ne može primijeniti.«⁷⁾

Teorijske dileme moramo brže rešavati, a ideološku hipoteku treba brisati kako bismo u praksi razvili jugoslovenski franšizing sistem koji će se primenjivati i na domaćem i na svetskom tržištu.

2. MNOGA STRANA ISKUSTVA FRAŠIZNOG SISTEMA PRIMENLJIVA SU U NAŠOJ PRIVREDI

Smatra se da je franšizing najveća »komercijalna revolucija« koja je ikada bila poznata. Širi se ogromnom brzinom u sve oblasti privrednog života. Franšizing se definiše kao »metoda ugovorne saradnje između stranaka pravno nezavisnih i jednakih. S jedne strane je preduzeće davalac franšize (franšizant) — a s druge strane jedno ili više preduzeća korisnika franšize (franšizati)«⁸⁾

Franšizant može biti proizvođač, grosista ili detaljista koji poseduje poznato ime, koji ima poslovni ugled na tržištu (*image*), čiji su proizvodi ili firme sinonimi kvaliteta i sigurnosti. Franšizant ima jednu oprobanu tehniku poslovanja, određenu metodu rada koji ustupa nezavisnim preduzetnicima (trgovcima, zanatlijama) na širem tržišnom segmentu, pomažući im ujedno u realizaciji poslova radi kojih su stupili u franšizing sistem. Franšizant naplaćuje ustupanje franšize na korišćenje nezavisnim trgovcima, zanatlijama i sl. To može biti jednokratna taksa u fiksnom iznosu prilikom ulaska u sistem, a za vreme trajanja važnosti ugovora o franšizingu franšizati plaćaju određeni procenat od ostvarenog prometa. Drugačije rečeno, radi se o kupovini isprobanog i uspešnog nastupa na tržištu, odnosno o prodaji iskustva i znanja (engleski — *know how*, francuski — *savoir — faire*).

⁵⁾ Dr Roman Obraz: »*Suvremena prodaja*«, Zagreb, 1975, str. 177.

⁶⁾ »*Marketing*«, Zagreb, broj 2/1975, strana 7.

⁷⁾ Dr Radovan Milanović: »*Osnovi marketinga*«, Sarajevo, 1975, strana 228.

⁸⁾ Jean-Paul Celement: »*La franchise commerciale et industrielle*, Paris, 1983, strana 121.

Korisnici franšize ili franšizati su nezavisni privredni subjekti koji se u svojoj poslovnoj aktivnosti pridržavaju datih uputstava i instrukcija. Na početku svoga poslovanja oni dobijaju »zadah prosperiteta«, zahvaljujući franšizantu, njegovoj oprobanoj tehnici i renomeu na tržištu. Franšizati tako izbegavaju lutanje, nesigurnost u poslu.

Franšizing je nova formula saradnje velike firme s mnoštvom malih preduzeća, koja zadržavaju pravnu samostalnost ali dolaze u snažnu poslovnu i ekonomsku zavisnost od »preduzeća lokomotive«, tj. od franšizanta. Francuska firma »Reno« sarađuje sa oko 2500 malih kooperanata. Metalurški gigant »Fest-Alpine« sarađuje u Austriji s četiri hiljade manjih preduzeća, a neka preduzeća hemijske industrije čak sa šest hiljada. Koncentracija kapitala nadopunjuje se centralizacijom, jedna velika firma poslovno povezuje mnogo malih preduzeća!! »Preduzeće lokomotiva« uspeva sa svega 20 odsto sopstvenog kapitala da diktira poslove, cene i odnose u raspodeli malim preduzećima (franšizatima), koja često raspolazu i sa 80 odsto od uloženog kapitala i konkretan franšizing posao.⁹⁾

Zahvatanje profita je u obrnutoj srazmeri sa uloženim kapitalom!!! Velika firma (franšizant) izvlači profit iz monopolisanog znanja koje ustupa na korišćenje manjim preduzećima — franšizatima. U savremenom kapitalizmu prisvojeno i monopolisano znanje postaje oruđe eksploatacije. Neki građanski ekonomisti, tim povodom tvrde da »u informatičkoj privredi znanje, a ne rad, povećava vrijednost«!¹⁰⁾ Predlaže se da »treba smisliti teoriju o vrednosti znanja koja će zamjeniti zastarelu Marksovu radnu teoriju vrednosti«.

Znanje i informacije su u posedu krupnog kapitala i razvijenih zemalja.¹¹⁾ Pronalasci se čuvaju kao najveća poslovna tajna, a ustupaju se drugima na korišćenje uz dobru naknadu i pravno obezbeđenje (industrijska svojina). U ovoj oblasti nalazi se i franšizing-sistem, kao oblik ustupanja »znanja i umjenja«. Time se ne negira Marksova radna teorija vrednosti, već se potvrđuje. Složeni rad (znanje) je najvažniji stvaralac vrednosti i viška vrednosti u savremenoj privredi! Kapital uložen u primenjena i razvojna istraživanja i franšizing donosi monopolski profit koji se naziva franšizam. Pojavni oblici delovanja zakona vrednosti su: prosečan profit, zemljišna renta, kamata, dividenda i franšiza.

Mali privrednik ne može sam da opstane na tržištu u kapitalističkim zemljama, on mora da se udruži, tj. da pristupi nekom franšizing-sistemu. Sigurnost u poslovni uspeh može da obezbedi koristeći zna-

⁹⁾ Dr Živorad Zlatković: »*Ekonomika trgovine*«, Beograd, 1985. strana 55.

¹⁰⁾ Johd Naisbitt: »*Megatrendovi*« — deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život, Zagreb, 1985. strana 24.

¹¹⁾ Prema podacima UNCTAD-a 93% naučnika i istraživača u svetu živi i radi u industrijski razvijenim zemljama, od čega 6 nacija (SAD, SSSR, JAPAN, Velika Britanija, SR Nemačka i Francuska), zapošljava 70% naučnika i istraživača i troše oko 86% sredstava za istraživanje i razvoj. Industrijski razvijene zemlje, kao grupacija, troše oko 97% svetskog fonda sredstava za istraživanje i razvoj i izdvajaju oko 3% iz svog nacionalnog bruto produkta za ove svrhe, raspolazu sa 99% patenata, 97% trgovinskih znakova, 95% moderne opreme, 95% industrijske proizvodnje, 97% konsultansko-inžinjerin firmi, 100% banaka podataka. (Simpozijum »Mesto i uloga marketinga u razvoju jugoslovenske privrede«, Niš, 1985. strana 54).

nje velike firme — plaćajući franšizu. Mala, udružena preduzeća imaju veliki uticaj na privredna kretanja u visokorazvijenim zemljama kapitalizma. Više od dve trećine Amerikanaca radi u firmama s najviše do dvadeset zaposlenih radnika. U SAD postoji oko dvanaest miliona preduzeća »smol biznisa«. U Japanu preko 80% radnika zaposleno je u preduzećima male privrede, a u Francuskoj s uspehom posluju dva miliona malih, porodičnih preduzeća, koja obezbeđuju oko dve trećine dohotka cele francuske privrede. U Austriji gotovo jedna trećina svih preduzeća su »porodična« u kojima rade samo članovi porodice. Španska mala privreda zapošljava skoro 80% svih radnika u dva miliona preduzeća.

Franšizing prevazilazi nacionalne granice, pa se on sada najviše koristi u poslovanju multinacionalnih kompanija. Koncentracija i centralizacija kapitala u razvijenim zemljama sveta odvija se veoma brzo. Ove procese treba shvatiti kao nagomilavanje kvantiteta (materijalnih, kadrovskih, finansijskih, tehničkih i sl.), čime se omogućava skok u novi kvalitet. Novi kvalitet se odražava, pre svega u savremenoj organizaciji rada i boljim ekonomskim efektima poslovanja čije plodove najviše koriste franšizanti. Ekspanzija franšizinga nije okončana. Velike kompanije nastoje da poslovno povežu mnoštvo sitnih i srednjih kapitala, nudeći uhodan i rentabilan posao za sve »udružene« firme. Koncentracija i centralizacija prerastaju u svetski ekonomski proces...

Finansijska oligarhija u savremenom kapitalizmu više voli da se »udruži« no da se izloži riziku oštre konkurentske borbe. Multinacionalne kompanije diriguju rad velikog dela svetske privrede. Položaj radničke klase je ugrožen visokim tehnologijama i robotima. Mali privrednik bori se za opstanak. Iz socijalnih i političkih razloga mala privreda uživa veliku zaštitu javnog mnjenja.

Sva zvanična opredeljenja u našoj zemlji idu u prilog bržem razvoju privatnog sektora privrede ali nikako da pronađemo odgovarajući način za mobilizaciju ogromnih deviznih i dinarskih sredstava da bismo zaposlili milionsku armiju radnika povratnika iz inostranstva i mlade stručnjake koji godinama čekaju na posao preko SIZ-ova za zapošljavanje. *Jedina prava šansa da se ova dilema uspešno razreši je uvođenje franšizing sistema. Poznata i uspešna organizacija udruženog rada (franšizant) treba da ponudi odgovarajući franšizing sistem (znanje, posao, tehnologiju, ugled) malim privrednicima (franšizatima). To može da uradi »Zastava« iz Kragujevca na sledeći način:*

— u svakom gradu Jugoslavije treba da angažuje franšizate (automehaničare, autoelektričare, autolakirere i sl.), koji moraju da ispunjavaju strogo propisane uslove u pogledu stručnosti, tehničke opremljenosti i kvaliteta pružanja usluga potrošačima;

— franšizant (»Zastava« iz Kragujevca) treba da unese njihova imena i adrese u spisak ovlašćenih servisa, da ih uredno snabdeva svim rezervnim delovima, alatima i sl.

— cene usluga utvrđuju se jedinstveno za ceo sistem franšizinga i svi su dužni da ih poštuju. Svaka greška povlači sankciju.

Na Savetovanju ekonomista Srbije, koje je održano 6. novembra 1986. godine u Kragujevcu, pisac ovog referata predložio je generalnom

direktoru »Zastave« da uvedu franšizing-sistem za servisiranje vozila i izradu manjih delova. Sledio je precizan odgovor: »Mi to imamo u inostranstvu«. Na hiljade dileru prodaje i servisiraju naša vozila u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Na žalost, mi ne možemo da uvedemo ovaj sistem u našoj zemlji — velika smetnja su opštinski organi«!

U većini opština teško se dolazi do brojnih saglasnosti, uverenja i dozvola za rad. Dogmatizam i sektaštvo, su velika prepreka razvoju male privrede. Istini za volju, u nekim malim opštinama u Vojvodini i Crnoj Gori lako se registruje svaka privatna privredna delatnost — važno je da se ubere porez za opštinski budžet. Što više malih privrednika time su veći opštinski prihodi. Ni ova krajnost nije poželjna. Nove mere SIV-a o strategiji razvoja male privrede nagoveštavaju jedinstvena rešenja u celoj Jugoslaviji, što svakako treba pozdraviti. Vremena za čekanje nema. Samo iz SR Nemačke godišnje se vraća u Jugoslaviju oko 20 000 naših radnika,¹³⁾ čija ušteđevina iznosi oko 150 000 maraka u proseku. Njima moramo ponuditi ugovor o franšizingu i izgradnju poslovnog objekta po »sistemu ključ u ruke«.

Da li možemo da ponudimo našim radnicima godišnje 20 do 30 hiljada ugovora o franšizingu sa odgovarajućim poslovnim prostorom da bismo ostvarili devizni priliv od 2 do 3 milijarde dolara bez ikakvog izvoza? To je osnovno pitanje našeg privrednog razvoja. Opštine ne mogu biti okosnica prihvatanja i zapošljavanja povratnika — već velike organizacije udruženog rada (franšizanti) koje garantuju zajednički poslovni uspeh pod striktno određenim uslovima. Ogromne su mogućnosti plasmana ušteđevine naših radnika u hiljade malih pogona. Svet-sko iskustvo u oblasti franšizinga je prebogato, a mi treba da ga izučimo, prilagodimo i primenimo bez ustezanja.

Skraćena nomenklatura privrednih aktivnosti u oblasti franšizinga, koja se sa uspehom primenjuju u Francuskoj, izgleda ovako:¹³⁾

1. *Industrija* — proizvodnja delova za automobile, hemijski proizvodi, kozmetički proizvodi, industrijski snabdevači, oprema i instalacije za grejanje, sigurnosni sistemi, protiv-požarni aparati, prehrambeni industrijski proizvodi, štampanje itd.

2. *Poljoprivreda* — različiti poljoprivredni radovi (organizacija proizvodnje na farmama), održavanje drveća (šumarstvo), hortikultura, vršidba, i prikupljanje plodova itd.

3. *Distribucija (trgovina)* — prehrambene prodavnice, supermarketi, diskontne prodavnice, prodaje putem korespondencije, specijalizovane prodavnice (radio i televizija, gramofonske ploče, gvoždare, pokretne pekare, butici za poklone, prodavnice opreme za venčanje, oprema za bebe, proizvodi za decu, odeća — konfekcija, juvelirski proizvodi), snabdevači brodova i aviona, specijalizovani grosistički lanci (dobrovoljni lanci);

4. *Hoteli* — *restorani* — turistički i poslovni hoteli, moteli, iskorišćavanje bazena, korišćenje terena za kampovanje, organizovanje kon-

¹³⁾ Shambre national des Conseillers financiers: »Technique et pratique du franchising-structure moderne de development«, Paris, 1975. strana 53.

gresa i seminara, studija za igru i razonodu, noćni klubovi, naselja za odmor, restorani, sneg barovi, mlečni restorani, kafane — pivnice, poslastičare i saloni za čaj, jela »na brzinu« (pečeni pilići, viršle, kolači, pice), kineski restorani, riblji restorani, restorani u preduzećima;

5. *Različite usluge* — čišćenje i generalno spremanje, dezinfekcija, sanitarni servisi, pranje prozora i fasada, održavanje grejanja, automatske praonice, popravka radija i TV popravka elektro-aparata za domaćinstvo, različiti servisi u domaćinstvu, bolničari i dadilje za kućnu negu, instituti za ulepšavanje, kancelarijske pomoći (kopiranje, daktilografija, informacijski softver, održavanje kancelarijskih uređaja), itd.

6. *Slobodne profesije* — vođenje knjigovodstva, pravni i poreski eksperti, marketing, inženjerski saveti, istraživački birovi, saveti za organizaciju i franšizing, obrazovanje i obučavanje, upravljanje nekretnostima itd.

U Francuskoj je registrovano preko 450 franšiznog sistema, bilo domaćeg ili stranog franšizanta¹⁴⁾ Mnogi od ovih sistema poznati su i na našem tržištu, kao: *Coca-Cola Schweppes*, *Benetton*, *Intercontinental*, *Mac Donald*, *Kickers*, *Bata* i drugi. Svoj franšizing sistem treba da lansiraju naše uspešne firme, kao što su: Zastava, Elan, Prvi Maj, Beko, Kluz, Borovo, Elektronska industrija, Cibona, PKB — pa čak i *Sirogojno*. Najeftiniji džemper seoskih pletilja prodaje se na američkom tržištu za 420 dolara, a najskuplji po nezamislivih¹⁵⁾ 900 dolara (kao črtvrtina »jugo-ameriken«). Izvoz se može višestruko uvećati, stranci traže sigurnost u isporukama — što im ne možemo udovoljiti. Šansa se ne koristi ... Franšizing se ne primenjuje, čak i ne znamo šta je to!

3. ZAKLJUČNA RAZMISLJANJA

1. *Mala privreda* je još uvek naša velika, ali *neiskorišćena šansa*. Moramo najpre skinuti ideološku hipotezu. Mali privrednik nije kapitalista, on je poluproleter u kapitalizmu, a u nas može postati odličan privrednik koji u posao ulaže i svoj rad i svoja sredstva — koja treba da ostanu njegova svojina *Franšizing-sistem* je najbolji način poslovne centralizacije ogromnih deviznih i dinarskih ušteđevina naših građana u zemlji i inostranstvu.

2. Velika organizacija udruženog rada (franšizant) mora svojim znanjem, ugledom, kvalitetom proizvoda i usluga da okupi i organizuje male privrednike (franšizate), *Veliki ne može bez malih, mali se zakonito okupljaju oko velikog*.

3. *Opštinski feudalizam* davanja dozvola i oporezivanja male privrede mora se u korenu saseći. To se može postići jedinstvenim tretmanom ove delatnosti na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

¹⁴⁾ Jean-Paul Clement: »La franchise commerciale et industrielle«, Bar L. Duc, France, 1981, strane 135 do 142.

¹⁵⁾ »Politika ekspres«, Beograd 1. decembar 1986, strana 11.

MALA PRIVREDA I DRUŠTVENI ODNOSI U SOCIJALIZMU

Materijalnu osnovu (bazu) svakog društva čini njegova privreda, koja obuhvata sve proizvodne i neproizvodne delatnosti u sferi materijalne proizvodnje, prometa i potrošnje ekonomskih dobara i određenih usluga za zadovoljenje ljudskih potreba. Privređivanjem se, dakle, pribavljaju dobra i usluge kojima se podmiruju potrebe stanovništva. Najvažniji privredni proces u kome se stvaraju materijalna dobra jeste proizvodnja. Posle toga, javljaju se raspodela i razmena kao privredni procesi koji omogućavaju da se dobra dopreme od proizvođača do potrošača. Na kraju, javlja se potrošnja kao privredni proces u kome se zadovoljavaju potrebe. Prema tome, osnovne faze privređivanja jesu privredni procesi: proizvodnja, raspodela, razmena i potrošnja; što sve zajedno čini proces društvene reprodukcije.

Postoje razni kriterijumi na osnovu kojih se daju i utvrđuju određene podele, klasifikacije i grupacije privrede, njenih oblasti, grana, vrsta i podvrsta. Savremena privreda obuhvata različite delatnosti koje se, po pravilu, klasifikuju u deset velikih oblasti: industrija, poljoprivreda, šumarstvo, građevinarstvo, saobraćaj, zanatstvo, ugostiteljstvo, trgovina, turizam i bankarstvo. Svaka od ovih oblasti može se dalje deliti na niz grana, a grane na vrste, a vrste na podvrste itd. Zatim se veoma često u ekonomiji, a posebno u statističkoj metodologiji privrede klasifikuje na određene sektore, kao što su: primarni sektor, sekundarni sektor, tercijarni sektor, kvartarni sektor. U sistemu društvene i tehničke podele rada sve delatnosti i svi sektori povezuju se u jednu dijalektičku celinu koja čini ono što se zove privreda. Zavisno od metoda raspodele i oblika veza između proizvodnje i potrošnje, istorija razlikuje dva osnovna tipa privrede: naturalnu i robnu privredu (mada se često govori i o polunaturalnoj privredi). U naturalnoj privredi neposredni cilj proizvodnje jeste potrošnja; to je takva privreda u kojoj se najveći deo, ili svi proizvodi troše unutar samog gazdinstva koje ih je i proizvelo. U takvoj privredi postoji neposredna veza između proizvodnje i potrošnje. Po pravilu, proizvođač je istovremeno i potrošač svojih proizvoda, kao na primer, seosko gazdinstvo koje svoje proizvode troši za podmirenje sopstvenih potreba. Naturalna privreda postoji i onda kada vlasnik sredstava za proizvodnju neposredno, bez razmene, prisvaja proizvode rada neposrednih proizvođača, kao što to čini robovlasnik, feudalac, i bilo koja država. I ako se u ovom slučaju ne radi o potrošnji neposrednih proizvođača, veza između proizvodnje i potrošnje je neposredna i neposredni cilj proizvodnje je potrošnja. Takvo pri-

svajanje se ostvaruje vremenskom prinudom. Dakle, u prirodnoj privredi proizvod ne prolazi kroz razmenu, već direktno ide iz proizvodnje u potrošnju.

Za robnu privredu je, međutim, karakteristično da proizvodi ljudskog rada na putu od proizvodnje do potrošnje moraju prethodno da prođu kroz proces razmene, koji se javlja kao »specifični oblik i metod raspodele«. Između proizvodnje i potrošnje postoji veza, ali ona nije neposredna, već se ostvaruje posrednim putem, razmene. Proizvođač i potrošač se ne poklapaju, ne proizvodi se za sopstvene potrebe, već za razmenu, da bi se u njoj dobila odgovarajuća protivrednost, da bi se njom u daljem procesu razmene kupila potrebna upotrebna vrednost. Ovakav način povezivanja proizvođača i potrošača daje posebno društveno svojstvo proizvoda ljudskog rada, stvarajući od njega novu ekonomsku kategoriju: robu. Roba kao ekonomska kategorija je rezultat određenih društveno-ekonomskih i istorijskih uslova u kojima su proizvodi ljudskog rada namenjeni tržištu. U svom istorijskom razvoju robna proizvodnja, tj. proizvodnja za tržište je prošla kroz tri oblika: 1) prosta (sitna ili jednostavna) robna proizvodnja, 2) kapitalistička robna proizvodnja, 3) socijalistička robna proizvodnja. Kapitalistička i socijalistička robna proizvodnja su dominantne u okviru svojih društvenih načina proizvodnje; kapitalistička u kapitalizmu, a socijalistička u socijalizmu. Međutim, prosta robna proizvodnja nikada nije bila dominantna, ali je skoro uvek bila prisutna; ona nikada nije određivala karakter društveno-ekonomskih sistema, ali je uvek bila otporna na sve društvene, ekonomske, političke, ideološke i druge promene, tako da takva privreda postoji počev od robovlasništva, pa preko feudalizma i kapitalizma i danas u socijalizmu. Može se u vezi s tim postaviti i pitanje: otкуда takva njena otpornost i istovremena i njena nužnost postojanja u svim društveno-ekonomskim formacijama?

Istorijski oblik robne proizvodnje uslovljen je stepenom razvijenosti proizvodnih snaga društva, kao i karakterom društvenih odnosa, tj. oblikom svojine nad sredstvima za proizvodnju. Kapitalistička robna proizvodnja zasniva se na privatnoj kapitalističkoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, socijalistička robna proizvodnja zasniva se na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, i prosta robna proizvodnja zasnovana je na svojini proizvođača nad sredstvima za proizvodnju. Može se govoriti i o drugim njihovim karakteristikama, kao što je postojanje eksploatacije, ili nepostojanje, ukidanje eksploatacije itd. Oblici svojine u dosadašnjoj istoriji čovečanstva neprekidno su se menjali, što je rezultiralo iz promena proizvodnih snaga društva. Te i takve promene nisu nešto posebno što bi bilo svojstveno samo jednom periodu, ili samo jednom društvenom načinu proizvodnje. »Svi odnosi svojine bili su podložni stalnom istorijskom smenjivanju, stalnom istorijskom menjanju. Francuska revolucija, na primer, ukinula je feudalnu svojinu u korist buržoaske. Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje svojine uopšte, već ukidanje buržoaske svojine ... Nama komunistima se prebacivalo da hoćemo da ukinemo lično stečenu, radom dobijenu svojinu; svojinu koja predstavlja osnovu svake lične slobode, delatnosti i samostalnosti. Radom dobijena, stečena, lično zarađena svojina! ... Mi je nemamo zašto uki-

dati ... »¹⁾ — odgovaraju Marks i Engels u »Manifestu komunističke partije«. Prema tome, radom stečena, lično zarađena svojina postoji i u uslovima socijalističkog načina proizvodnje. Za takav oblik svojine u socijalizmu veoma je atraktivna, tzv. mala privreda.

Takav oblik svojine nad sredstvima za proizvodnju predviđa i Ustav SFRJ. Ustavom SFRJ se garantuje,ajemčuje sloboda samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana kad obavljanje delatnosti ličnim radom odgovara načinu, materijalnoj osnovi i mogućnostima ličnog rada i kad nije u suprotnosti sa načelom sticanja dohotka prema radu i drugim osnovama socijalističkog društvenog uređenja. Dakle, svojina građana nad sredstvima za proizvodnju, kao osnova privređivanja ličnim radom, postoji i u socijalizmu.²⁾ Takav oblik svojine poznat je najčešće kao lična svojina ili privatna svojina zasnovana na ličnom radu. Radni čovek koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana može, u zakonom određenim delatnostima, a u skladu sa njihovom prirodom i društvenim potrebama, izuzetno i u ograničenom obimu određenom zakonom, koristiti dopunski rad drugih lica koje zapošljava kao radnike.³⁾ Praktično to znači da se u uslovima svojine građana nad sredstvima za proizvodnju mogu zapošljavati i drugi radnici i time, s jedne strane, razviti određene delatnosti, a s druge strane smanjivati nezaposlenost, a s treće strane, angažovati u proizvodne svrhe sredstva kojima raspolazu građani.

Takođe, u socijalizmu se mogu obavljati određene delatnosti na bazi zadružne svojine nad sredstvima za proizvodnju. Radni ljudi koji samostalno obavljaju delatost ličnim radom sredstvima u svojini građana mogu osnovati zadrugu i u njoj, na načelima ravnopravnosti, udruživati svoj rad i sredstva rada i zajednički raspolagati dohotkom koji zadržava ostvari.⁴⁾ U takvim uslovima radni ljudi slobodno odlučuju o udruživanju svoga rada i svojih sredstva rada u zanatsku ili drugu zadrugu ili drugi oblik udruživanja. U takvim odnosima radni ljudi imaju u načelu isti položaj i u osnovi ista prava i obaveze kao radnici u udruženom radu, a to su radnici koji rade s društvenim sredstvima.⁵⁾ Takav oblik svojine poznat je kao zadružna (zajednička) svojina nad sredstvima za proizvodnju.

Postoje i drugi oblici svojinskih odnosa u kojima se javlja neka vrsta kombinacije svojine građana, tj. lične (privatne) svojine, zadružne (grupne) svojine i društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju. Navešćemo mogućnosti koje daje Ustav SFRJ, odnosno mogućnosti koje postoje u Jugoslaviji.

Prva mogućnost se nalazi u formiranju raznih oblika kooperacije i drugih vidova saradnje između građana i organizacija udruženog rada. Radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana mogu, saglasno ugovoru i zakonu, svoj rad i sred-

¹⁾ K. Marks, F. Engels, Manifest komunističke partije, *Izabrana dela*, I knjiga, Kultura, Beograd, 1949. str. 27-28.

²⁾ Ustav SFRJ, Savremena administracija, Beograd, 1974. čl. 64.

³⁾ Zakon o udruženom radu, Borba, Beograd, 1976., str. 34.

⁴⁾ Ustav SFRJ, čl. 65.

⁵⁾ ZUR, čl. 32.

stva rada udruživati sa organizacijama udruženog rada u različitim oblicima kooperacije i drugim vidovima poslovne saradnje. U okviru takve saradnje svi radni ljudi učestvuju u upravljanju zajedničkim poslovima, zajednički odlučuju o ostvarenom dohotku i učestvuju u njegovoj raspodeli srazmerno doprinosu ostvarivanja tog dohotka.⁶⁾

Druga mogućnost postoji u formiranju ugovornih organizacija udruženog rada. Radni čovek koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana može, na samoupravnoj osnovi, udruživati svoj rad i sredstva rada sa radom drugih lica u okviru ugovorne organizacije udruženog rada. Takav radni čovek ima pravo da, kao poslovođa, vodi poslovanje ugovorne organizacije i da, zajedno sa radnicima, odlučuje o njenom radu i razvoju. Poslovođa ugovorne organizacije udruženog rada zadržava pravo svojine na sredstva koja je udružio u toj organizaciji. Povlačenjem, odnosno isplaćivanjem ovih sredstava, poslovođa prestaju prava koja kao poslovođa ima u ugovornoj organizaciji.⁷⁾ Treba posebno istaći da u takvoj organizaciji, radnici na osnovu svoga rada, a poslovođa na osnovu svoga rada i prava svojine na sredstvima koja je udružio, zajedno i ravnopravno odlučuju o korišćenju i upravljanju udruženim sredstvima na koje poslovođa ima prava svojine.⁸⁾

Osnovni oblik svojine u socijalizmu jeste društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, koja čini glavni fundament socijalističkih društvenih odnosa. U socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima radnici udružuju svoj rad i sredstva u društvenoj svojini i njima upravljaju u okviru različitih oblika udruživanja i međusobne saradnje.⁹⁾

Kao što se vidi, objekt svojine su »ekonomska dobra«, koja se javljaju u različitim oblicima, kao što su: »sredstva za proizvodnju«, »sredstva za život«, kao i neke druge koristi i usluge kojima se zadovoljavaju određene potrebe ljudi. Svojina izražava određeni monopol nad raznim objektima raspolaganja i prisvajanja. K. Marks definiše svojinu kao pravni izraz i formu odnosa proizvodnje, kao okvir u kome se ti odnosi proizvodnje ostvaruju. Ova veza između institucije i pravnih kategorija svojine kao »izraza« i »okvira« forme u kojima se ostvaruju ekonomski odnosi čini da se i pravna forma svojinskih odnosa mora smatrati formalnim konstitutivnim elementom ekonomskog bića svojine. Pravne kategorije, kao što su: »pravo korišćenja«, »pravo raspolaganja«, »pravo prisvajanja«, »pravo zadovoljavanja potreba«, pravo raspoldeljivanja« itd. ekonomski sadrže ne samo odredbe pravne zaštite »svojinskih odnosa već i modalitete ekonomskog korišćenja dobara u svrhe ekonomskog prisvajanja, posredstvom »pravnog poretka« (to jest putem političke sile društva - države i njenih organa. Nizom formulisanih pravnih kategorija i instrumenata (u ustavnom, privrednom, stvarno-pravnom i statusnom zakonodavstvu) koji se odnose ne samo na osnovne principe i odnose privređivanja, već i na detaljno razrađen »pravni režim«, privređivanja — formalizuje se, konkretizuje, usmerava i precizira sama ekonom-

⁶⁾ Ustav SFRJ, čl. 66.

⁷⁾ Ustav SFRJ, čl. 67.

⁸⁾ ZUR, čl. 33.

⁹⁾ Vidi detaljno o tome: Ustav SFRJ i Zakon o udruženom radu.

ska suština i sadržina prisvajanja. Pri tome je naročito značajna pravna zaštita svojine na proizvodnim faktorima, jer od karaktera i specifičnih normi te zaštite u velikoj meri zavisi i sadržina i faklicitet ekonomskog prisvajanja.¹⁰⁾ Da bi proizvodili ljudi stupaju u određene međusobne veze i odnose, i samo u granicama takvih društvenih veza i odnosa ostvaruje se njihov uticaj na prirodu, tj. ostvaruje se proizvodnja. Odnosi koji se uspostavljaju između ljudi u proizvodnji materijalnih dobara jesu odnosi proizvodnje ili društveni odnosi. »Odnosi proizvodnje u svojoj celini čine ono što se zove društveni odnosi, društvo, i to društvo na određenom istorijskom stupnju razvitka«.¹¹⁾ Svuda na svakom mestu, u svakoj zajednici i u svako vreme nalazimo određene odnose među ljudima, a ti odnosi su društveni odnosi, odnosi proizvodnje. Ljudi moraju da proizvode, zatim moraju proizvode da raspodeljuju, i na kraju moraju i da ih troše — i to upravo čini suštinu odnosa proizvodnje, društvenih odnosa. Svi odnosi proizvodnje, tj. društveni odnosi nalaze svoj pravni izraz u obliku svojine nad sredstvima za proizvodnju, što se i zakonodavnim putem reguliše u svakom društvenom načinu proizvodnje, pa i u socijalizmu.

Jugoslavija je, kao socijalistička društvena zajednica, svojim Ustavom, Zakonom o udružnom radu i drugim pravnim normama regulisala društveni, ekonomski i politički položaj, mesto i ulogu pojedinih oblika svojine u sistemu društvene reprodukcije. U vezi s tim, postavlja se pitanje: kakvo je mesto i uloga tzv. male privrede u sistemu društveno-ekonomskih odnosa u Jugoslaviji?

Pojam »mala privreda« je novijeg datuma i postoje teškoće da se tačno utvrdi šta pod njim treba razumeti i obuhvatiti. Ipak, u nekim dokumentima se daju važnija obeležja privrede koju treba smatrati malom privredom. Tako se Društvenim dogovorom o osnovama zajedničkog delovanja i sprovođenja politike i razvoja male privrede u SFRJ,¹²⁾ članom 7. utvrđuje koje delatnosti i oblasti organizovanja obuhvata mala privreda i to u svim oblicima svojine nad sredstvima za proizvodnju u socijalizmu: u društvenoj svojini, u svojini građana, itd. U okviru društvene svojine pojmom male privrede obuhvaćen je veliki broj organizacija i delatnosti, ali se kao osnovni kriterijum uzima broj radnika koji je udružio rad u navedenim delatnostima, a taj broj jeste do 200 radnika. A u okviru svojine građana pojam mala privreda obuhvata: ugovorne organizacije, zanatske i druge zadruge, delatnosti koje obavljaju radni ljudi i građani samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana u oblasti zanatstva, ugostiteljstva i turizma, prevoznitstva i drugih privrednih delatnosti.

Pojam i definicija male privrede veoma su značajni i aktuelni iz praktičnih razloga, a i teorijski značaj nije mali. Pitanje je da li samo broj radnika treba uzeti za utvrđivanje pojma male privrede. Ovo stoga što savremeni naučno-tehnički progres neprekidno uvećava organski sa-

¹⁰⁾ Vidi: dr Ivan Maksimović, *Teorijske osnove društvene svojine*; drugo izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 28-29.

¹¹⁾ K. Marks, Najamni rad i kapital; *Izabrana dela*, I knjiga, Kultura, Beograd, 1949, srt. 71. (K. Marks — F. Engels).

¹²⁾ Vidi: Službeni list SFRJ, br. 57/80.

stav faktora proizvodnje (kapitala), povećavajući na jednoj strani tehničku opremljenost preduzeća, a smanjujući broj radnika na drugoj strani. Danas postoje u visoko razvijenim zemljama automatizovane fabrike u kojima radi veoma mali broj radnika, ali u kojima se dobija veliki obim proizvodnje. I ako bi se uzeo samo broj radnika, onda bi i takve fabrike bile obuhvaćene malom privredom, što je, svakako, apsurd. Polazeći od tehničko-tehnološke opremljenosti u određivanju pojma male privrede, kao i pojma velike privrede, postavlja se i pitanje i problem da li je uopšte potrebna takva podela privrede? Ako bi se uzeli rezultati rada i poslovanja često bi se u praksi pokazalo da mala preduzeća bolje rade, a velika preduzeća lošije rade. Ispalo bi da je »mala privreda« prema ostvarenim rezultatima velika, a da je »velika privreda« premo svojim rezultatima (neostvarenim) mala. Sve je, prema tome, relativno. Zato i savremeno poimanje male privrede treba uzeti uslovno. Jer, razvoj proizvodnih snaga i na tom planu stvara neslućene mogućnosti i otvara bezgranične perspektive, u smislu izgrađivanja takvih društveno-ekonomskih uslova i institucionalnih regulativa koji će stimulativno delovati na maksimalno i racionalno korišćenje svih raspoloživih privrednih i prirodnih resursa: radne snage — njenog znanja, iskustva i radnih navika; proizvodnih i drugih kapaciteta; prirodnog bogatstva; radnog vremena itd. Samo oni društveno-ekonomski sistemi koji maksimalno i racionalno koriste sve svoje objektivne i subjektivne potencijale sami sebi stvaraju neophodne pretpostavke za sopstveni brzi privredni i društveni razvoj u celini.

Mala privreda može postojati u uslovima svih oblika svojine nad sredstvima za proizvodnju koji su obuhvaćeni Ustavom SFRJ, kao što su: društvena svojina, svojina građana zasnovana na ličnom radu, svojina građana zasnovana na udruženom radu u obliku zadruge kombinacija društvene svojine i svojine građana zasnovane na udruženom radu u različitim organizacionim oblicima itd. U svakom od navedenih oblika svojine formiraju se određeni društveni odnosi u svim fazama društvene reprodukcije: u proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji. Dominantni oblik svojine jeste društvena svojina koja određuje i karakter društveno-ekonomskih odnosa u Jugoslaviji, a to su socijalistički samoupravni društveni odnosi. Ostali oblici svojine i njima odgovarajući društveni odnosi su podređeni društvenoj svojini i odgovarajućim njenim društvenim odnosima. Teorijske i političke premise o društvenoj svojini potvrđuje i razrađuje Ustav SFRJ iz 1974. godine. Te norme su sledeće:

a) rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka na osnovu jednakih prava i odgovornosti; b) niko ne može neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi iskorišćavanjem tuđeg rada; c) niko ne može na bilo koji način, onemogućavati radnika da ravnopravno s drugim radnicima odlučuje o svom radu i o uslovima i rezultatima rada; d) društvena svojina su sredstva za proizvodnju i druga sredstva udruženog rada, kao i dohodak ostvaren takvim radom sredstvima za zadovoljenje zajedničkih i opštih društvenih potreba, kao i prirodna bogatstva i dobra u opštoj upotrebi; e) društvena svojina se ne može koristiti za prisvajanje tuđeg rada i za stvaranje uslova za

takvo prisvajanje; f) društvena svojina u celini i u odnosu na pojedina njena sredstva uživa zaštitu ustava i zakona. Protivustavna je povreda društvene svojine.

U Jugoslaviji, u društvenoj svojini veliki je broj preduzeća i kojima je zaposleno do 200 radnika. Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku¹⁴⁾ ukupan broj OUR-a u 1985. godini u svim privrednim oblastima iznosio je 28470 jedinica. Prema broju radnika, od toga je 852 jedinice sa do 6 radnika, 1976 jedinica sa 7-15 radnika, 2409 jedinica sa 16-19 radnika, 4576 jedinica sa 30-60 radnika, 6411 jedinica sa 61-125 radnika, 6269 jedinica sa 126-250 radnika, 4090 jedinica sa 251-500 radnika, 1658 jedinica sa 501—1000 radnika, 360 jedinica sa 1001—2000 radnika, i 49 jedinica sa preko 2000 radnika. Kao što se vidi, veliki je broj jedinica, tj. OUR-a u kojima radi do 200 radnika, što praktično znači da i u društvenom sektoru egzistira tzv. mala privreda u okviru koje se razvijaju socijalistički društveni odnosi.

Na osnovu podataka kojima se raspolaže, u svim oblastima ličnog rada u 1981. godini bio je zaposlen ukupno 281 181 nosilac ličnog rada i radnik, dok je u 1982. godini ovaj broj iznosio 315 699, što je za 12,3 procenata više.¹⁵⁾ Radi ocene razvoja i položaja male privrede treba istaći podatak da se u 1981. godini u maloj privredi realizovalo 6,5% ostvarenog ukupnog prihoda u zemlji.¹⁶⁾

Podaci o razvoju privrede u svetu pokazuju da se sve više formiraju preduzeća u kojima radi oko 200 radnika, a to je kriterijum za utvrđivanje male privrede. Tako, na primer, »u SR Nemačkoj svaki je treći radnik u proizvodnji zaposlen u preduzeću do 200 uposlenih, zanatski pogoni osposobljavaju oko 500 učenika u privredi i time obrazuju visokokvalifikovane kadrove za privredu u celini.

U američkom časopisu »Pregled« 1982. godine se navodi: »od sredine 50-tih godina broj malih preduzeća osnovanih svake godine, porastao je od 93 000 na 45 000«. Oko 1 000 najvećih korporacija u SAD ne otvara gotovo nijedno radno mesto godišnje. Tokom 70-tih godina 90% svih novih radnih mesta otvoreno je u preduzećima koja su zapošljavala do 250 ljudi.

U Japanu u maloj privredi u odnosu na ukupnu privredu uposleno je preko 50% radnika¹⁷⁾

I u socijalističkim zemljama se takvi procesi odvijaju, stvaraju se zakonske i druge društveno-ekonomske pretpostavke za razvoj male privrede kao individualne delatnosti. Tako na primer u Sovjetskom Savezu Zakon o individualnim delatnostima počeo je da dejstvuje od 3. maja 1987. godine i sada se već vidi da praktično nema ograničenja za kooperativnu delatnost u sferi usluga i zanatstva. Zvanično se izbegava reč »privatni« sektor i zamenjuje, za postojeće prilike i shvatanja, adekvatnijim izrazom »zadružni« sektor. Pored privatnih radionica za popravku

¹⁴⁾ SGJ, Beograd, 1986., str. 225.

¹⁵⁾ Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, br. 397 od 16. 12. 1983. godine.

¹⁶⁾ Dokumenti Komisije saveznih društvenih saveza za probleme ekonomske stabilizacije, izd. CRS, 1982.

¹⁷⁾ Čedo Grbić, Pravni život, br. 2/1983. Citirano prema: V. Andrejević, Mala privreda, Borba, 1984. str. 25.

automobila, kafea, obučarskih radnji itd., pojavio se i prvi »zadružni radnik«. Udruženje od sto građana dobilo je pravo da eksploatiše čitav radnik i na osnovu ugovora dostavlja iskopanu rudu kombinatu cinka i olova, a kombinat im daje u najam sve potrebne mašine i otkupljuje proizvodnju po slobodno ugovorenim cenama. Kaže se »da su prva iskustva odlična«¹⁸⁾. Takođe, u Sovjetskom Savezu, u selima je sve popularnija nova forma organizacije rada u poljoprivredi nazvana »porodični ugovor«. Umesto dosadašnje prakse da svi moraju da rade u kolhozu, prešlo se na zaključivanje ugovora između kolhoza i sovhoza s jedne strane, i seoskih porodica sa druge, na osnovu kojih čitave porodice uzimaju obavezu da proizvedu određene količine proizvoda ili da obave određene poslove. Kaže se da su »zadovoljni i jedni i drugi«¹⁹⁾.

Mala privreda i u privatnom sektoru nije dominantna, i ona kao takva ne određuje karakter celokupnog društveno-ekonomskog sistema u socijalizmu. Međutim, u maloj privredi princip raspodele prema radu dolazi često mnogo više do izražaja nego u drugim sektorima i uslovima. Nosilac ličnog rada je svestan činjenica da rezultat i uspeh zavisi neposredno od sopstvenog zalaganja i odnosa prema sredstvima rada i korišćenja radnog vremena. Mala privreda ima i druge pogodnosti, kao što su: velike mogućnosti za preorijentaciju proizvodnje (zavisno od zahteva tržišta), rapidno smanjivanje režijskih troškova i po tom osnovu pojeftinjenje robe, velike mogućnosti i za zapošljavanje u veoma različitim uslovima itd.

Prema tome, mala privreda, bilo u kojim uslovima svojine da postoji, pozitivno deluje na razvoj proizvodnih snaga, a time i na razvoj socijalističkih društvenih odnosa. Zato joj treba pokloniti potrebnu pažnju i maksimalno je razvijati.

¹⁸⁾ Vidi: Politika, od 9. maja 1987. godine, str. 4.

¹⁹⁾ Vidi: Politika, od 12. maja 1987. godine, str. 2.

SOCIJALIZAM I MALA PRIVREDA

*»Kada se govori o radu
uvek je reč o čoveku«*

Marks

Jedan bauk kruži savremenim industrijalizovanim svetom — bauk male privrede.

Mala privreda kao komplementarni deo ukupne privrede, zakoni ekonomske logike, sve više dobiva ne samo »pravo građanstva« već i svoje jednako i odgovarajuće mesto sa ostalom privredom. Određeni stepen razvijenosti krupne proizvodnje, uz savremenu podelu rada, traži masu dopunskog sitnijeg, specijalizovanog proizvodnog i uslužnog rada da bi se zadovoljile stalno narastajuće potrebe radnih ljudi i građana.

Jedno od veoma aktuelnih ekonomskih, političkih, ideoloških i opštedruštvenih pitanja socijalizma jeste pitanje mesta, uloge i perspektive razvoja male privrede. U vezi s tim, treba videti teorijske postavke i mogućnosti rešenja ovog problema kod klasika marksizma.

Po Marksovom gledanju razne varijante »primitivnog komunizma« nisu alternativa razvijenom kapitalizmu i ne predstavljaju u odnosu na njega nešto zaista istorijski novo. »Primitivni komunizam« je »negativno ukidanje privatne svojine«. Komunizam je »1. u svom pravom obliku samo uopćenje i dovršenje toga vlasništva; kao takvo dovršenje on se pokazuje u dvostrukom obliku: prvo, vladavina vlasništva stvari nad njim tako je velika, da on želi uništiti sve što ne mogu svi posjedovati kao privatno vlasništvo (...). Neposredni fizički posjed njemu je jedini cilj života i postojanja; određenje radnika se ne ukida, nego se proširuje na sve ljude; odnos privatnog vlasništva ostaje odnos zajednice prema svijetu stvari (...). Taj komunizam — time, što svagdje negira čovekovu ličnost — upravo je samo konsekventan izraz privatnog vlasništva, koje je sama ta negacija (...). Primitivni komunist samo je dovršenje te zavisti i te nivelacije s obzirom na pretpostavljeni minimum. On ima određenu, ograničenu mjeru. Kako to ukidanje privatnog vlasništva ima malo veze sa zbiljskim prisvajanjem, dokazuje upravo podstaknuta negacija čitavog svijeta obrazovanja i civilizacije, povratak neprirodnoj jednostavnosti čoveka siromašna i bez potreba, koji nije prevladao privatno vlasništvo nego do njega još nije ni došlo.«¹⁾

¹⁾ Marks, Privatno vlasništvo i komunizam, Marks — Engels, *Rani radovi*, »Naprijed«, Zagreb, 1973. god., str. 273-274.

Marks je pošao od pretpostavke istorijskog zadatka kapitalizma da on razvija proizvodne snage do te mere da čovek ovlada »prirodnim silama pomoću nauke«, da razvije i poveže materijalnu proizvodnju u međunarodnim razmerama (da stvori svetsko tržište) i da će u toku najrazvijenijim kapitalističkim zemljama biti izvedena socijalistička revolucija. Međutim, gotovo sve socijalističke revolucije su započete u zemljama u kojima kapitalizam nije izvršio ovu svoju istorijsku misiju, a u nekim zemljama, u kojima je revolucija započela, kapitalizam se čak nije temeljitije ni razvio. U takvim situacijama socijalizam preuzima i zadatke koji istorijski pripadaju kapitalizmu. U tom slučaju socijalizam mora da reši dvostruke zadatke: zadatke kapitalizma i zadatke socijalizma.²⁾

Socijalizam, prema Lenjinovom mišljenju, te zadatke može rešiti samo uz jedan viši tip društvene organizacije rada. On ističe da ekonomsku osnovu revolucionarnog nasilja, zalogu njegove vitalnosti i uspeha čini to što proleterijat predstavlja i ostvaruje viši tip društvene organizacije rada u poređenju s kapitalizmom. U tome je suština, izvor snage i zaloga neminovne i potpune pobede komunizma. Lenjin dalje ukazuje na prednosti socijalističkog oblika organizacije rada. »Feudalna organizacija rada počivala je na disciplini batine«. Kapitalistička organizacija društvenog rada počivala je na disciplini gladi ... Komunistička organizacija društvenog rada, čiji je prvi korak socijalizam, počiva, i što dalje to će više počivati, na slobodnom i svestranoj disciplini samih trudbeika koji su zbacili i jaram spahija i jaram kapitalista.³⁾

Najzahvalniji i najplemenitiji posao, kako Lenjin kaže, jeste »Graditi novu disciplinu rada, graditi nove oblike društvene povezanosti među ljudima, graditi nove oblike i metode privlačenja ljudi radu, to je posao od mnogo godina i decenija«.⁴⁾

Suština društvenih odnosa u socijalizmu kao društvu nejednakosti, zasnovanom na nedovoljno razvijenoj proizvodnji sa ograničenim obimom proizvoda čije se prisvajanje ne vrši prema potrebama, već prema uloženom kvantitetu i kvalitetu rada »od svakog prema njegovim sposobnostima svakom prema radu«. Socijalistička organizacija rada treba da podstiče što više radni elan i da maksimalno angažuje radne snage čoveka kako bi on davao što je moguće više da u proizvodnji sebe »prevazilazi«, da povećava produktivnost i obim proizvodnje, da maksimalno doprinosi društvenom bogatstvu i na taj način priprema uslove za opšte blagostanje u kome će se prisvajanje moći da vrši »prema potrebama«. Čovek mora da bude zainteresovan da više proizvodi ali i više da dobija u raspodeli, jer socijalizam traži materijalno zainteresovanog čoveka, na principu stalnog zadovoljavanja ličnih i društvenih potreba po osnovu rada.

²⁾ Opširnije o tome: Miloš Nikolić, Opšta teorija socijalističke revolucije, Klasne borbe i socijalistička revolucija (Predavanja Političke škole SKJ »Josip Broz Tito« Kumrovec, 1975. god., 1976, »Komunist«, Beograd, 1977. god., str. 174).

³⁾ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Tom 13, »Kultura«, Beograd, 1960 god., str. 195-196.

⁴⁾ Ibid, str. 402.

Marks je »U primedbama Nemačke radničke partije« isticao da se u socijalizmu »... jednakost sastoji u tome što se merenje vrši jednakim merilom rada«. »Ovo jednako pravo je nejednako pravo za jednaki rad«. Ono ne priznaje nikakve klasne razlike jer je svaki podjednako samo radnik. Zato je ono, po svom sadržaju pravo nejednakosti kao i svako pravo (...). Zato je jednako pravo još uvek po principu buržoasko pravo.⁵⁾

Engels je u »Pismu Augustu Bebeu«, od 18-28. marta 1885. god. Istakao da će uvek postojati »Jzvesna nejednakost životnih uslova«, kao i to da »Ideja o socijalističkom društvu kao carstvu nejednakosti jeste jednostrana francuska ideja koja se nastavlja na staru, »slobodu jednakost, bratstvo«).

Marks zaključuje da u socijalizmu pri jednakom radnom učinku i jednakom udelu u društvenom fondu potrošnje jedan će radnik faktički dobiti više nego drugi, jedan će biti bogatiji od drugog. On dalje kaže: »... kad rad postane ne samo sredstvo za život nego i prva životna potreba, kada sa svestranim razvitkom individuumu po rastu i produktivne snage i kad svi izvori društvenog bogatstva poteku obilnije tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uski buržoaski pravni horizont i društvo će moći na svojoj zastavi napisati: 'Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.'⁷⁾

Dakle, socijalizam kao društveni sistem sporo, postepeno i teško prevazilazi ono što je staro; klase i klasne razlike, privatnu svojinu, eksploataciju, robnu proizvodnju državu, partije i sl. Staro se u novom uporno održava, a novo se u staro teško probija. Radnička klasa omogućuje ukidanje sebe kao klase i ukidanje svih elemenata klasnog društva. Država, partija i robna proizvodnja kao elementi starog bez kojih se u sadašnjim istorijskim uslovima ne bi mogli razvijati elementi novog socijalističkog društva.

Lenjin je uvek imao u vidu činjenicu da je Marksovim prevazi- laženjem utopijskog naučnim socijalizmom učinjen prelaz od apstrak- tnog konkretnim humanizmom, koji je preuzeo sve pozitivne rezultate ranijih humanizama, dajući im socijalistički sadržaj »ekonomsko oslo- bađanje rada«. Zbog konkretnosti, Lenjin i marksisti cene komunizam samo tada kada je od ekonomski zasnovan.

»Komunizam je za Marksa dovršeni naturalizam — humanizam, a dovršeni humanizam isto što i naturalizam; on je istinsko rešenje su- koba između čoveka i privrede, između čoveka i čoveka; istinsko reše- nje borbe, između egzistencije i suštine, između sukoba i nužnosti izme- đu individuumu i rada. Komunizam je rešena zagonetka istorije i zna da je on to rešenje.

Osnovni smisao i suština socijalizma vezani su za samog čoveka, za njegov rad, za njegovo oslobođenje od svih oblika otuđenja. O kon- kretnom i revolucionarnom humanizmu Marks je u Prilogu Hegelove

⁵⁾ K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, videti; K. Marks, F. Engels *Izabrana djela*, Tom II, »Kultura«, Zagreb 1950. god., str. 14.

⁶⁾ Ibid, str. 32.

⁷⁾ Videti: Marks, Engels, *Rani radovi*: op. cit., str. 98.

filozofije prava, pored ostalog istakao »Biti radikalan znači zahvatiti stvar u korenu. A koren čoveka jeste čovek sam«⁸⁾

Na teorijskom planu, staljinizam je dogmatizirao i izvršio poznatu reviziju marksizma izbacujući iz njega pored ostalog i Marksovo učenje o otuđenju čoveka i njegovog rada, o konkretnom humanizmu, pri čemu je naglašavao one elemente koji su odgovarali jačanju birokratije i etatističkom-monokonceptualističkom modelu socijalizma. Jugoslovenski marksisti su prvi došli u sukob sa staljinizmom (Rezolucija informbiroa 1948) i internacionalizovanjem ovog sukoba pospešen je s jedne strane, proces destaljinizacije, a s druge, proces uvođenja i razvoja samoupravnog socijalizma. Jugoslovenska teorija i praksa dokazali su da različitost puteva nastanka i oblika izgradnje socijalizma predstavljaju »zakonitost razvitka socijalizma« kao prelaznog perioda ka komunizmu.

U uslovima državno-najamnog položaja proizvođača i centralizovanobirokratskog upravljanja viškom društvenog rada kao društveno-ekonomskoj osnovi staljinističke koncepcije socijalizma, nikakve mogućnosti nisu postojale za malu privredu.

U nekim socijalističkim zemljama još uvek postoji nepoverenje i otpor za razvoj male privrede. U tom smislu, šef rumunske partije i države Nikolae Čaušesko je kategoričan. Po njemu pojava sitnih privatnih vlasnika u socijalizmu označava i pojavu grupe eksploatatora i nejednakosti, jer kapitalistička svojina, mala ili velika, ostaje kapitalistička svojina. On je naglasio da »Nije moguće govoriti o socijalističkoj privredi ako ona nije zasnovana na socijalističkoj svojini nad sredstvima za proizvodnju.«⁹⁾

Isto je i u Bugarskoj; gde se običan bife tretira kao »tvrđava kapitalizma«.

Očigledno je da sa stanovišta marksizma odnosno naučnog socijalizma u dugoročnom procesu izgradnje socijalizma postoji »pluralizam oblika svojine«, i jednakost među ljudima zasnovana samo na radu, a faktična nejednakost. Bez materijalne motivisanosti radnika »socijalistička svojina« sama po sebi ne može biti nikakav garant porasta produktivnosti rada i povećanju obima proizvodnje.

U uslovima socijalističkog samoupravljanja kod nas mesto, uloga, razvoj i unapređenje male privrede dovode se u neposrednu vezu sa celinom udruženog rada, kako to predviđaju Program SKJ, Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu i sl., pri čemu se polazi od političkih stavova koji imaju cilj da se radni ljudi koji ličnim radom na sopstvenim sredstvima za proizvodnju obavljaju određene delatnosti u osnovi izjednače sa radnim ljudima koji rade na sredstvima u društvenoj svojini. To znači da lični rad u svojini građana nije u suprotnosti sa osnovnim postavkama klasika marksizma, odnosno načelma naučnog socijalizma i principima socijalističkog samoupravnog društva.

U našim uslovima socijalističkog samoupravljanja ugovorna organizacija udruženog rada, shodno socijalističkoj samoupravnoj organizaciji rada, kao novog oblika povezivanja samostalnog ličnog rada u

⁸⁾ Ibid: str.

⁹⁾ O tome videti: »Večernje novosti«, 6. februar 1987. str. 9.

sistem udruženog rada, ima uslove i mogućnosti da obezbedi sva prava i dužnosti radnika kao što ih imaju radnici u udruženom radu. Ugovorna organizacija udruženog rada zasnovana na samoupravnim odnosima, koji radnom čoveku obezbeđuju pravo da odlučuje o svom radu i rezultatima rada, s obzirom na to da predstavlja jedan oblik organizacije udruženog rada, organizovana je na prelaznim oblicima lično-privatne svojine ka oblicima samoupravne društvene svojine (pluralizam oblika svojine) koji omogućuju razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa, »ekonomsko oslobođenje rada«, materijalnu motivisanost radnika, porast produktivnosti rada i povećanje obima proizvodnje, što vodi opštem bogaćenju i blagostanju društva, dakle konkretnom humanizmu, »ostvarenom komunizmu«.

Razvoj i unapređenje male privrede se mora shvatiti kao dugoročno strategijsko pitanje razvojne politike savremenog socijalističkog društva i posebno našeg jugoslovenskog.

U socijalističkom društvu potrebno je da se sa ekonomskog, političkog i ideološkog aspekta, u javnim sredstvima informisanja i drugim metodima, suzbijati one snage i vršiti obračun s njima, koje ljude u javnosti plaše »stvarnom opasnošću kapitalizma«, koji dolazi sa eksploatacijom od strane male privrede.

Svako bogaćenje koje je rezultat svoga rada u skladu sa procesom socijalističkih društvenih odnosa jer nije zasnovano na eksploataciji i treba ga političkim dokumentima i pravnim propisima podsticati, s obzirom na to da jedino takav rad određuje materijalni i društveni položaj čoveka i garancija je socijalističkog načela »od svakog prema njegovim sposobnostima, svakog prema radu«. S druge strane, pravnim propisima i inspekcijskim merama treba suzbijati sve moguće ostvarivanje prihoda koji nisu rezultat rada.

Isto tako treba razvijati posebnu svest radnih ljudi i građana o tome da se socijalizam neće ugroziti ako pojedinci zarađuju i mnogo imaju i ako adekvatno tome doprinose i društvenom razvoju i bogaćenju.

Mala privreda kao komplementarni deo celokupne privrede mora da uspostavi i razvija raznovrsne oblike samoupravne proizvodnje i poslovne saradnje sa organizacijama udruženog rada, pa shodno tome, mora biti i adekvatno zastupljena u kreditnoj i investicionoj politici kako bi u što većoj meri doprinela razrešavanju razvojnih protivurečnosti društva.

ISTINE I ZABLUDE O MALOJ PRIVREDI

„Mala privreda naša je prva i jedina šansa i mogućnost. Zbog toga hitno moramo prestati robovati nekim shemama i dogmama, jer se samo fabrika koja ima pedeset zaposlenih ljudi može uspešno i bezbolno prilagođavati promenama u tehnologiji koje se dešavaju prekonoc.“

Dr Slobodan Korać

U zaključnom delu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, pored ostalog, ističe se da je nerazvijenost male privrede u nas organski nedostatak cele privrede. Struktura privrede je zbog toga jednostrana, podela rada nerazvijena, asortiman proizvodnje sužen, troškovi proizvodnje viši, mnoge potrebe nezadovoljne i okrenute uvozu, a ljudski i drugi potencijali neiskorišćeni, osim toga manja je uposlenost i iskorišćenost ličnih sredstava za investicije.¹⁾

Da bi samoupravno socijalističko društvo moglo dugoročno uspešno da se razvija, mora se, između ostalog osloboditi i mnogih zabuda koje su ga karakterisale u proteklom periodu. Jedna od tih zabuda je bila i mala privreda. Zbog toga su mnogi naši poznati ekonomisti ukazivali da se razvojem male privrede postižu velike uštede u ukupnim investicijama, za određene proizvode to je racionalniji oblik organizovanja proizvodnje, faktor granske i regionalne disperzije proizvodnje, neophodna dopuna velikih i srednjih kapaciteta u svim oblastima proizvodnje. »Bez njenog svestranog razvoja nema realnih izgleda za rešavanje problema zaposlenosti u nas, a još manje za svođenje broja zaposlenih na nivo koji u postojećim organizacijama udruženog rada zahtijeva ekonomski racionalna proizvodnja.«²⁾

Tako, na primer, poznati američki ekonomista J. K. Galbraith smatra da je sektor uslužnih delatnosti područje malih firmi, a to znači i područje tržišnih sistema. »U Sjedinjenim Američkim Državama, kao i u drugim razvijenim industrijskim zemljama, u poslednje se vrijeme mnogo govori o usponu takozvanog uslužnog sektora privrede. Zakleti zagovornici tržišta uzimaju ovu okolnost kao dokaz da tobože ekonomija kontrolirana tržištem ne samo da nije mrtva nego se čak bujno preprodaje. Sve veća potražnja za uslužnim djelatnostima, tvrdi

¹⁾ Videti opširnije: »Zaključni dio Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije«, Mala politička biblioteka, Sarajevo, 1983., str. 376.

²⁾ Isto; str. 377

se, spasava ekonomsku doktrinu od pustošenja koja joj nanose velike korporacije».³⁾

U novije vreme, smatra Galbraith, na veliko cvetaju franšize — oblici hibridnih aranžmana. U ovakvim aranžmanima pojedinac preuzima punu odgovornost za poslovanje lokalnog preduzeća, to znači da postaje podložan onom istom sistemu stimulacije kojem inače podležu samo individualni preduzetnici. »Od takvih pojedinaca se obično traži da riskiraju i nešto vlastitog kapitala. Budući da na taj način postaju i vlasnici, oni bivaju nagrađeni za energiju i intelegenciju koje ulažu u svoj rad, ali bivaju i kažnjavani za svoj nerad, za svaki pogrešni potez potaknut neumesnim optimizmom ili lakovernošću, kao i za sve druge nezgode koje ih zadese. Matična kompanija provodi reklamu, pruža im kapital i tehničku pomoć (bilo stvarnu ili imaginarnu), što si pojedinac, kao samostalan biznismen, ne bi mogao dopustiti.«⁴⁾

Tokom sedamdesetih godina, pod snažnim dejstvom tehnoloških promena, koje se uklapaju u trendove konzervativne misli i prakse dolazi do jačanja male privrede. U periodu od 1972 godine, pa do 1979., dolazi do ekspanzije zaposlenih, tako da je od svih zaposlenih, u tom periodu, u SAD 25 procenata našlo posao u maloj privredi. Od 1969. do 1976. godine dve trećine novih radnih mesta otvoreno je u preduzećima koja zapošljavaju manje od dvadeset radnika, a ova takozvana mala preduzeća povećala su prodaju svojih proizvoda i usluga za 42,5 procenata.⁵⁾

Privredni razvoj zasnivan na savremenoj tehnologiji i nauci pretpostavlja stvaranje raznovrsnije usko specijalizovane i komplementarnije privredne strukture koja se može produktivnije obavljati u manjim kapacitetima — formiranje takvih pogona, programa, malih fabrika i proizvodnih serija koji će predstavljati skladnu dopunu velikih i srednjih industrijskih i drugih kapaciteta i njihove velikoserijske proizvodnje.⁶⁾

»Uspom male privrede, i društvenog sektora i ličnog rada, uslov je i doprinos strukturnim pripremama ukupne ekonomije i podsticaj za povećanu privrednu aktivnost zasnovanu na primeni savremene nauke i tehnologije. Drugim rečima, kolebanja u pogledu razvoja male privrede su kolebanja o razvoju, stabilizaciji i napretku društva u celini.«⁷⁾

Jugoslovenski samoupravni sektor još živi u zavetrini državne prinude, drugi sektori, pre svega privatni, ograničeni su vrlo jakim i jasnim zakonskim i ustavnim stupcima, iza kojih takođe stoji državna prinuda. »Samoupravni sektor još nije doveden u situaciju da može ravnopravno i u jednoj fer utakmici da pokaže šta vredi i koliko može

³⁾ J. K. Galbraith, »Ekonomika i društveni ciljevi«, »Otokar Keršovani«, Rijeka, 1979., str. 59

⁴⁾ Isto; str. 60

⁵⁾ Petar Bošković, »Izazovi tehnoloških promena«, publikacija »Borbe«, Beograd, 1987., str. 48

⁶⁾ Dr Marja Rožič, »Socijalizam na kašičicu«, časopis »DUGA«, Beograd, 1987., str. 21, broj 339

⁷⁾ Isto; str. 21

da učini. Sama ta politika ograđivanja samoupravnog sektora od konkurencije drugih oblika svojine i drugih organizacionih oblika izraz je, rekao bih, jednog nepoverenja u njegovu vitalnost, bar u ovoj fazi razvoja. To je i jedan od razloga njegove nedovoljne efikasnosti.⁸⁾

U savremenoj jugoslovenskoj ekonomskoj teoriji mogu se naći prilozi u kojima se govori da privatna inicijativa nije primerena samoupravnom privrednom mehanizmu, da nije moguća liberalna koegzistencija i društvenog i privatnog sektora.

I pored jasnih ustavnih i političkih opredeljenja za razvoj male privrede, posebno sredstvima u svojini građana, zabrinjava da u praksi i dalje postoje otpori, idejne zbrke, kontroverze, kolebanja i dogmatizam. »Stiče se utisak da sadašnja kriza u privređivanju neke otpore još više ohrabruje, a retki su primeri da je ona upravo izazov za uspeš-niji i ekonomski zreo razvoj male privrede, polazeći od činjenice da baš ona može da doprinese bržem izlasku iz krize i privredne stagnacije, iz nezaposlenosti, i doprinese stabilnom razvoju. Mnogi se načelno zaklinju u razvoj male privrede, glasaju za načelna opredeljenja, upozoravaju na problem nezaposlenosti ili ništa ne čine kad treba usvojenu politiku sprovoditi u praksi. Odakle im ta dvoličnost? Ima u svakodnevnom životu dogmatskih shvatanja da je socijalizam društvo u kome treba da postoji samo društvena (a neko misli samo državna) svojina i da u njemu nema mesta ličnom radu sredstvima koja su lična svojina. Još su živa i shvatanja da je samo ono što je državno jedino i pravo socijalističko.«⁹⁾

Neki od ekonomskih pisaca smatraju da je konkurencija oblika svojine potrebna i poželjna. Tako, na primer, Ljubomir Madžar smatra da bi sama konkurencija delovala kao faktor povećanja efikasnosti samoupravnog sektora. »Takva konkurencija bi izvršila i pritisak na organe ekonomske politike da napuste neke stereotipne dogme. Valjda je jasno da ne bi smo smeli sebi dozvoliti luksuz da imamo tako neefikasan privredni sistem. Da je društveni sektor, na koji je manje-više privredni sistem bio koncentrisan i tempiran, bio pod stalnim pritiskom konkurencije privatnog sektora, mnoge sistemske defekte bismo davno uklonili.«¹⁰⁾

Na užas tradicionalnih shvatanja, Davor Savin već nekoliko godina skandira jednu teorijsku »herezu« koja glasi: »Nama je, najpre, potreban ne dugoročni i srednjoročni, već program na veoma kratak rok, koji bi pokrenuo zamrli privredni organizam. To je moguće ostvariti u poljoprivredi, maloj privredi, stambenoj izgradnji i turizmu.«¹¹⁾

Stvar sa kojom imamo najviše šansi i mogućnosti je mala privreda. Ona se dosada tretirala kao pastorče i uglavnom se svodila na zanatstvo, ugostiteljstvo i slične stvari. Mala privreda predstavlja og-

⁸⁾ Dr Ljubomir Madžar, »Feudalci trče počasni krug«, DUGA, 341, Beograd, 341, Beograd, 1987., str. 18.

⁹⁾ Dr Marjan Rožič, cit. delo; str. 19

¹⁰⁾ Dr Ljubomir Madžar, cit. delo; str. 18

¹¹⁾ Dr Davor Savin, »Moguća su i brža rešenja«, »Intervju«, br. 152, Beograd, 1987., str. 4.

romnu mogućnost da se pokrene čitav investicioni ciklus, koji će biti kao zamajac da se pokrene čitava industrija. Drugih mogućnosti za pokretanje takvih ciklusa u ovoj zemlji nema, jer trenutno nema akumulacije koja bi to omogućila.

Međutim, malu privredu moramo razvijati kao sastavni i ravnopravni deo udruženog rada, kao integralni deo socijalističkog samoupravljanja. Radne organizacije male privrede treba da budu tehnološki savremene, moderno organizovane, pokretači inovacija, inicijatori novih programa proizvodnje prilagođenih zahtevima tržišta.

U radnim organizacijama male privrede mora se razvijati samoupravljanje kako bi radnici zaposleni u ovom sektoru privrede imali ista samoupravna prava i obaveze kao i radnici u ostalom udruženom radu. »Ubuduće razvoj ugovornih organizacija udruženog rada ne bi trebalo vremenski ograničavati i uslovljavati da nakon pet godina razvoja postanu OUR. One treba da, ako to žele i ispunjavaju uslove, trajno posluju kao ugovorne OUR. Inače je njihov razvoj privremenog karaktera, sa svim negativnim poslovnim posledicama. To ne motivise radne ljude da osnivaju nove ugovorne organizacije udruženog rada.«¹²⁾

Društveno-ekonomski, odnosno dohodovni odnosi u ugovornim organizacijama udruženog rada zasnivaju se na socijalističkim načelima raspodele prema radu (minulom i tekućem). A to zapravo znači da je i karakter proizvodnih odnosa u tim organizacijama socijalistički (podvukao D. Z.)¹³⁾.

Tendencije u razvoju male privrede u svetu pokazuju da se ona širi, da ona nije ostatak prošlosti ili relikt jednog načina proizvodnje koji pripada prošlosti. »Najnoviji tehnološki prodor kao u slučaju elektronike, makroprocesora i sl. govori o mogućnostima daljeg razvijanja proizvodnje u malim organizacijama, visokoopremljenim, povezanim sa velikim organizacijama sa kojima rade. Kreiranje novih proizvoda je velika šansa male privrede.«¹⁴⁾

Međutim, protivrečnosti postoje i javljaju se kao teškoće vezivanja male privrede za celinu naših ciljeva i opredeljenja. One postoje u svim fazama i njenog nastanka, i njenog konstituisanja. »Njihovo prisustvo je rezultat stvarnih kretanja koja proističu iz sfere proizvodnje i usluga u kojima postoji mala privreda, ali i heterogenih koncepcija o njenoj »korisnosti« ili »štetnosti« u našim uslovima i sl.«¹⁵⁾.

U povezivanju male i velike privrede privredne komore treba da odigraju veliku ulogu i to najpre preko tzv. tematskih sajmova. Osim ovoga, treba obezbediti, pored mnogih drugih nerešenih tehničkih i organizacionih problema, da se u platnom bilansu predvide neophodna devizna sredstva za potrebe male privrede radi podsticanja orijentacija na izvoz.

¹²⁾ Dr Marjan Rožič, cit. delo; str. 21

¹³⁾ Edvard Kardelj, »Slobodni udruženi rad«, Radnička štampa, Beograd, 1978., str. 200.

¹⁴⁾ »Zaključni dio Dugoročnog programa stabilizacije«, str. 377.

¹⁵⁾ Dr Vera Pilić-Rakić, »Dualna privreda i ekonomske zakonitosti«, »Rasprave«, knjiga 4, Beograd, 1984., str. 137.

Neophodno je da sve republike i pokrajine izvrše izmene i dopune svojih propisa kojima se reguliše osnivanje i poslovanje svih oblika male privrede, jer nije moguće unapred i iz jednog mesta utvrditi neki univerzalni model.

Fundamentalni problem sadašnjih ustavnih promena je stvaranje jednog političkog, ekonomskog i razvojnog instrumentarijuma, koji će omogućiti da se upravlja ovom privredom kao celinom, da se sa stanovišta celokupne Jugoslavije povlače neki krupni strateški potezi.

Nije jugoslovenska privreda automizirana, rascepkana i razdobljena kako se to obično misli, naprotiv, naša »prosečna« radna organizacija je velika, lenja, mrzovoljna tvrdi Tea Petrin, profesor Ekonomskog fakulteta u Ljubljani. »Jugoslovenskoj privredi najviše nedostaje malih organizacija od 10 do 100 zaposlenih. U Sloveniji se upravo radi na zakonu o osnivanju malih preduzeća u društvenom sektoru.«¹⁶⁾

Da jugoslovenskoj privredi nedostaju upravo mala preduzeća prof. Tea Petrin dokazuje podatkom da u razvijenim zemljama zapada u maloj privredi radi 30—60 odsto ukupno zaposlenih, a u nas (kada se izuzmu poljoprivredni individualni proizvođači) jedva 8 odsto, od čega 5 u privatnom a 3 odsto u društvenom sektoru.

Osnovni razlog zbog čega u nas nisu osnivana mala preduzeća, Tea Petrin vidi u netržišnom karakteru privređivanja. »To, pak, znači autarkičnost, nisku cenu društvenog kapitala, nerealan kurs dinara i slično. U takvim uslovima je morala biti velika potražnja za društvenom akumulacijom. Administrativno raspodeljivanje te akumulacije i izrazito oligopolna i monopolna struktura naše privrede (3/4 tržišta u industriji je pod kontrolom oligopola, 60 trgovine na veliko i malo je oligopolno) dovelo je do toga da su pristup društvenim sredstvima imale samo velike fabrike.«¹⁷⁾

I ona mala preduzeća koja su već osnovana i veoma uspešno posluju imaju velike teškoće oko dobijanja dodatne akumulacije. Tako, na primer, najuspešniji privrednici u Peći ne mogu da dobiju kredit. Da prave gubitke dobili bi ga. Uostalom, evo šta kažu o tome sama Braća Karić. »Iako imamo podršku opštinskih organa i najviših pokrajinskih funkcionera već šest meseci bezuspešno tražimo kredit od Osnovne banke u Peći i Udružene banke Kosova u Prištini. Prvobitno smo tražili 500 miliona. Odbijeni smo sa obrazloženjem da, pošto dobro posluju, možemo koristiti samo komercijalni kredit kod kojeg je kamata 70 posto, a rokovi vraćanja veoma kratki. Znači, trebalo bi da loše radimo da bismo imali povoljni tretman kod bankara.«¹⁸⁾

Profesor F. Černe je svojevremeno isticao da »tamo gde sve pripada svima, tj. tamo gde čitavom društvu pripada i dobro i zlo, dohodak i gubitak, tamo gde nema krčmara nema ni računa, tj. nema ekonomske kalkulacije, dolazi do promašaja, samovolje, uzurpacije

¹⁶⁾ »Kako nastaje mala firma«, Ekonomska politika, br. 1816, Beograd, 1987. str. 18

¹⁷⁾ Isto; str. 18

¹⁸⁾ »Treba li nekome braća Karići?«, NIN, Beograd, 30. novembar 1986., str. 27

i dominacije grupa i pojedinaca. Dolazi do erozije onoga što se naziva društvenim vlasništvom. Inflacija se javlja kao prispeli račun za sve promašaje«. ¹⁹⁾

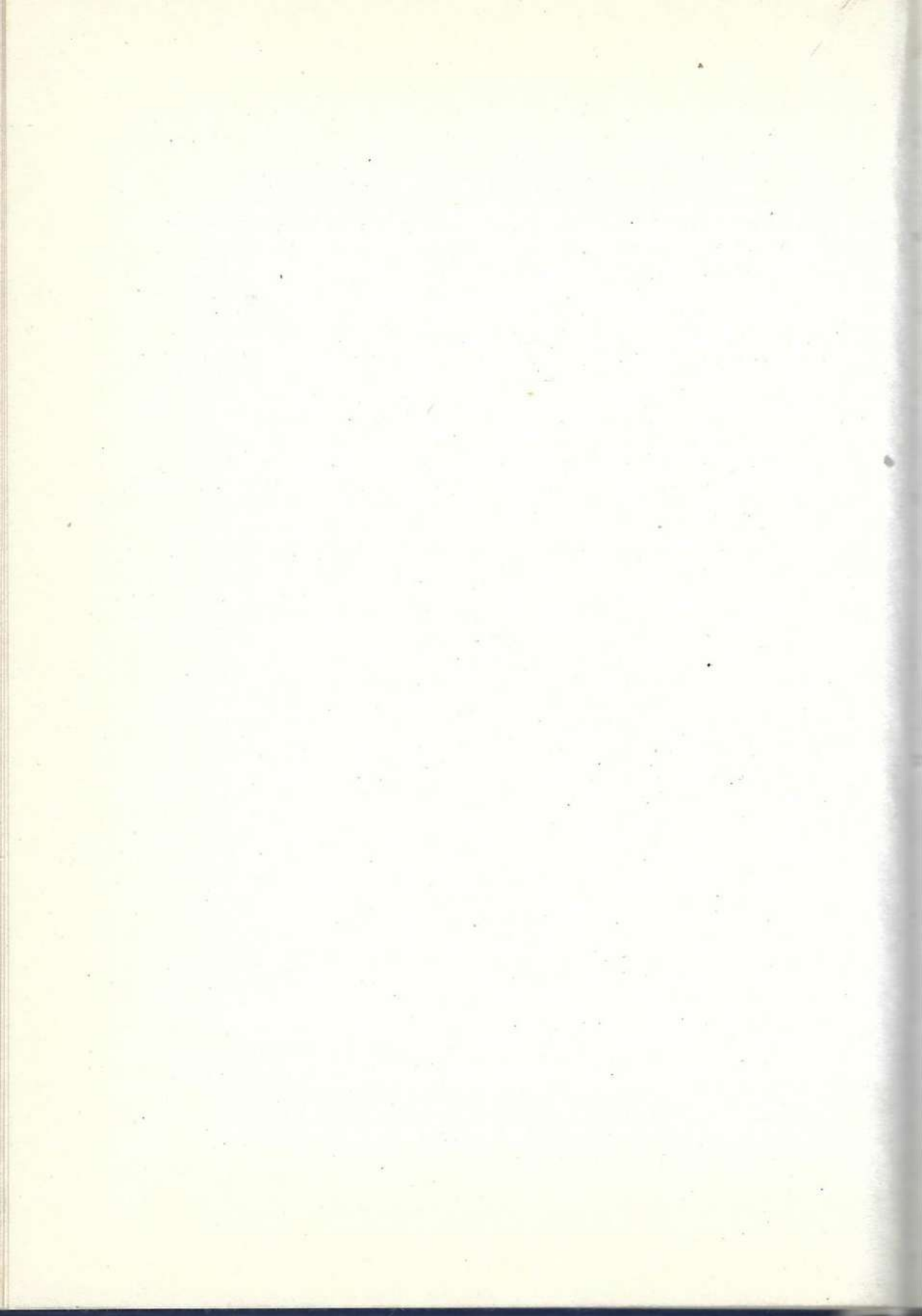
Prema tome, oblici svojine koji ne omogućavaju društveni napredak su antidruštveni, bez obzira kako se oni nazivaju. »Oblici svojine su u onoj meri društveni u kojoj obezbeđuju društveni progres-materijalni i društveni«. ²⁰⁾

Naš sistem je u svojoj biti racionalan. »On sadrži sopstvene unutrašnje pokretačke snage, takve koje obezbeđuju dinamičan razvitak privrede i društva, bez obzira što samoupravni okviri nisu izvedeni institucionalno do kraja. Nesumnjivo, kvantitet državne intervencije je veliki, a njen kvalitet nije često na potrebnoj visini. Da bi se postigla suštinska poboljšanja, da bi se ostvarilo svesno usmeravanje privrednih tokova bez upotrebe administrativnih, prinudnih mera, naša zajednica mora da ojača samoupravno organizovanje privrede, od početnih proizvodnih jedinica, preko odgovarajućih intermedijarnih stepena, do njene ukupnosti na osnovu originalnih interesa samih radnih ljudi, da usavršava planske elemente u njoj, da širi tehnološki i vremenski horizont razvojnih ciljeva«. ²¹⁾

¹⁹⁾ Dr Dragoje Žarković, »Ideologija i kriza«, Ekonomika, br. 1/1987., Beograd, str. 10

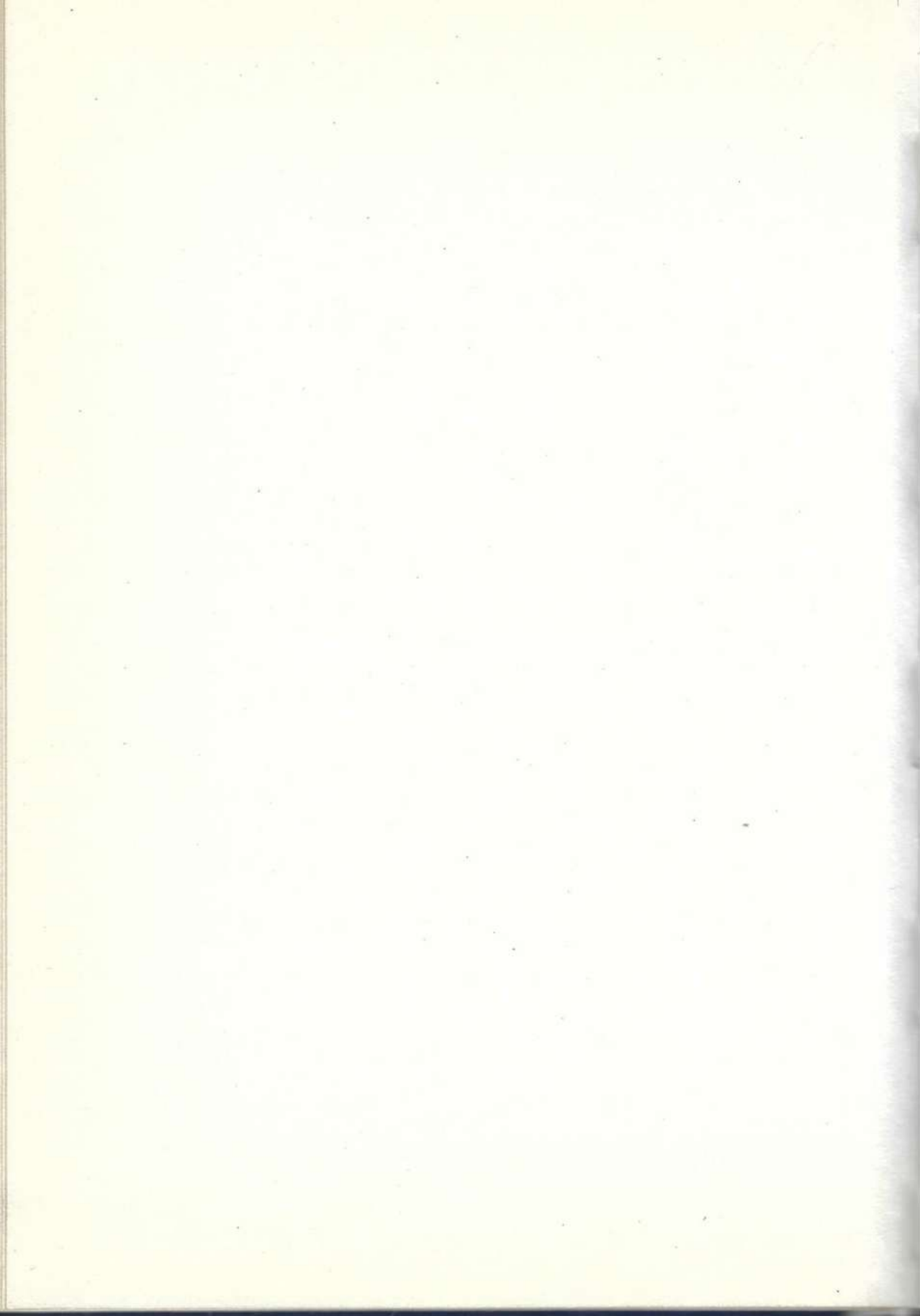
²⁰⁾ Isto; str. 11

²¹⁾ Dr Zoran Pjanić, »Teorija cena«, »Savremena administracija«, Beograd, 1981, str. 535

II

STRUKTURA I PROBLEMI MALE PRIVREDE U POJEDINIM PRIVREDNIM DELATNOSTIMA I MOGUĆNOSTI NJENOG RAZVOJA

MALA PRIVREDA U AGROKOMPLEKSU

PRISTUP

Agrokompleks ili agroindustrijski kompleks su sinonimi koji su već poodavno u našoj stručnoj terminologiji. I u stranoj i u našoj literaturi ovi nazivi su u veoma širokoj upotrebi, tako da srećemo sledeće nazive za iste pojmove: »Agribusiness«, »Nahrungswirtschaft«, »Agro—Industrie—Komplex«, pod kojima se obuhvataju one privredne aktivnosti nacionalne privrede kojima se obezbeđuje proizvodnja prehrambenih proizvoda. Besch (1980) je grana prehrambene privrede prema funkciji podelio na sledeće oblasti:

- Proizvodnja sredstava za proizvodnju,
- Raspodela sredstava za proizvodnju,
- Proizvodnja prehrambenih sirovina,
- Raspodela prehrambenih sirovina,
- Proizvodnja prehrambenih proizvoda,
- Raspodela prehrambenih proizvoda.

Očigledno je da je ovaj autor u agrokompleksu obuhvatio i one delatnosti koje u svojoj privrednoj aktivnosti sukcesivno prethode i naslanjaju se na proizvodnju poljoprivrenih sirovina i hrane, a zatim i promet — bilo da se radi o snabdevanju poljoprivrede i prehrambene industrije, bilo da je u pitanju distribucija proizvoda na veliko i malo. Ovakav pristup bi odgovarao širem pojmu agroindustrijskog kompleksa i uz određena ograničenja nalazi primenu u našim uslovima. Dunderov i saradn. (1986) oslanjajući se pre svega na strane izvore literature, ukazuju na tri sfere agroindustrijskog kompleksa, pri čemu »okosnicu svakako čine poljoprivreda i industrija koje prerađuju proizvode poljoprivrednog porekla.« Ovakva podela bi apsolutno zadovoljavala pri posmatranju agrokompleksa sa stanovišta njegovog razvoja, ekonomskog položaja, mesta i uloge u nacionalnoj ekonomiji, međutim, sa stanovišta »Male privrede u agrokompleksu, više odgovara pojam agrokomplesu u širem smislu.

Za ovakav pristup se opredeljujemo zbog osobenosti primarne poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije, međutim, i zbog prometa koji je u većem ili manjem obimu integrisan kao sukcesivna faza u agroindustrijskom kompleksu Jugoslavije.

Poljoprivredne sirovine i prehrambeni proizvodi se u čitavom svetu ne proizvode na isti način, već u zavisnosti od prirodnih činilaca i stepena razvoja agroindustrije, u zavisnosti od nivoa razvijenosti nacionalnih ekonomija, tj. angažovanosti kapitala i primene savremenih dostignuća nauke i tehnologije.

Evidentno je da smo u razvoju agroindustrijske proizvodnje postigli vidne uspehe, iako u poslednjoj dekadi opada rast primarne poljoprivredne proizvodnje (1976/80, stopa rasta 2,2 a 1981/1985. samo 0,2%), što je imalo negativne reperkusije u ostalim segmentima (prehrambena industrija, ponuda proizvoda, rast cena); rast poljoprivredne proizvodnje Jugoslavije »više ne zauzima tako visoko mesto u svetu kao ranije« (Tomić 1985).

Agroindustrijski kompleks Jugoslavije u užem smislu, tj. poljoprivreda i prehrambena industrija, prema učešću u narodnom dohotku pokazuje tendenciju pada, što je samo po sebi zakonomerno u privrednom razvoju. Međutim, ukoliko je ovakav trend »ispod nivoa ukupne privredne razvijenosti i, s druge strane daleko ispod potreba i mogućnosti (u odnosu na raspoložive resurse — pre svega prirodne i tehničko-tehnološke),« tada ova pojava ispoljava negativne posledice u nacionalnoj ekonomiji zemlje (Dunđerov i saradn. 1986).

U 1985. godini učešće poljoprivrede i prehrambene industrije u društvenom proizvodu zemlje iznosi 17,29%¹⁾ (stalne cene 1972); učešće poljoprivrede bilo je 13,44% a prehrambene industrije svega 3,85%. Prema sektorima vlasništva u poljoprivredi, društveni sektor je imao udeo od 30,64 a individualni od 69,36%. Po učešću u društvenom proizvodu individualni sektor poljoprivrede u ukupnoj proizvodnji agroindustrije zauzima najznačajnije mesto, međutim, još značajnije prema ostalim činiocima proizvodnje, kao što su posedovanje obradivog zemljišta, stočnog fonda, sredstvima mehanizacije, broju aktivnog stanovništva. Govoriti o maloj privredi u agrokompleksu, a ne uvažavati ove specifičnosti, bio bi veliki promašaj; stoga je nužno sasvim kratko ukazati na njih.

Jugoslavija je zemlja u kojoj »EXODUS« iz poljoprivrede nema primera u razvoju drugih zemalja; udeo poljoprivrednog stanovništva je u nas smanjen od 67,2% u 1948. na svega 19,9% u 1981. godini, tj. za 33 godine posleratnog razvoja učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom je opalo za 47, dok je prema Stipetiću²⁾ (1982) u Švedskoj bilo potrebno 90 godina da smanje udeo poljoprivrednog stanovništva od 71 na 32% (period 1840—1930), SAD takođe 90 godina od 72 na 32% (1820—1910), Japanu 73 godine od 78 na 33% (1887—1960), Francuskoj 85 godina od 63 na 23% (1866—1951) i danskoj 129 godina od 67 na 29% (1801—1930). Danas je udeo poljoprivrednog stanovništva u razvijenim zemljama znatno ispod njegovog udela u našoj zemlji, tako prema Bukuroviću (1980) u razvijenim zemljama zapada još 1976.

¹⁾ SGJ — 86, str. 161.

²⁾ Citirano prema izvoru: Dunđerov i saradnici, 1986.

godine učešće broja zaposlenih u poljoprivredi je u rasponu od 2,8 (SAD) do 10,9% (Francuska). Prema istom autoru proces opadanja broja aktivnog stanovništva u poljoprivredi praćen je rastom proizvodnje, produktivnosti rada, stepena samodovoljnosti u osnovnim poljoprivrednim proizvodima, smanjenjem broja poljoprivrednih gazdinstava, rastom veličine poseda i površine po aktivnom poljoprivredniku. Sve su ovo indikatori razvitka i prosperiteta u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Razvoj poljoprivrede u nas ima znatno drugačiji tok, kako u odnosu na kapitalističke, tako i u odnosu na zemlje socijalističkog sveta, Danas je u našoj poljoprivredi sledeća raspodela resursa.³⁾

	Druš. sek	Indivi. sek.
Obradive površine	17,22%	82,78%
Uslovna grla stoke	16,36%	83,64%
Traktori	3,60%	96,40%
Učešće u otkupu	49,00%	51,00%

Dok je društveni sektor poljoprivrede tokom posleratnog razvitka prolazio kroz razne organizacione forme i procese horizontalne i vertikalne integracije, ostvarujući posle donošenja ZUR-a visok stepen integrisanosti sa prehrambenom industrijom, kao i delom trgovine, u složenim organizacijama udruženog rada agroindustrije, dotle je individualni sektor još uvek veoma usitnjen i na nezadovoljavajućem nivou integrisanosti (udruživanja po horizontalnim i vertikalnim principima). Poljoprivreda društvenog sektora sa svega 17% površina daje daleko veći doprinos razvoju poljoprivredne proizvodnje u odnosu na individualni. Ocenjuje se (Dunđerov i saradnici 1986) da je u periodu 1954—1984. godina rast poljoprivredne proizvodnje društvenog sektora poljoprivrede bio za 6,3 puta veći od tempa rasta proizvodnje na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima, i da je doprinos društvenog sektora rastu ukupne proizvodnje iznosio 48,36%. Dok je rast poljoprivredne proizvodnje društvenog sektora u ovom intervalu obeležen stopom 9,83, na individualnom je ostvarena skromna stopa rasta od svega 1,56%, što je u agregatu 2,63% za ukupnu proizvodnju (period 1955—1984). Očigledno je da je zaostajanje rasta poljoprivredne proizvodnje izazvano zaostajanjem razvoja poljoprivrede individualnog sektora u odnosu na razvoj poljoprivrede društvenog sektora proizvodnje, nako u poslednjim godinama i ovaj sektor pokazuje usporeniji rast, što je izazvano brojnim uzrocima. Iz svega sledi zaključak da je primarna poljoprivredna proizvodnja bila »ograničavajući faktor rasta agregatne ponude poljoprivredno prehrambenih proizvoda« (Dunđerov i saradnici 1986).

Ako već apostrofiramo individualni sektor poljoprivrede po slabijim rezultatima i manjem doprinosu rastu proizvodnje, tada moramo pomenuti neke osobenosti i činjenice relevantne za uspeh poslovanja u ovom sektoru proizvodnje.

³⁾ Izvor: SGJ — 86, str. 236.

U jugoslovenskim domaćinstvima koja poseduju poljoprivredno zemljište veličine poseda je veoma mala; prosečne veličine poseda ne prelazi 3 ha, a zemlju poseduje blizu 3 miliona domaćinstava. Od njih su u kategoriji do 1 ha 30%, drugih 30% su u kategoriji od 1 do 3 ha, u grupi od 3 do 8 ha je 27% domaćinstava, a u kategoriji od 8 i više ha je tek 8,37% domaćinstava. Ova veličina poseda je činjenično stanje u našem agraru, pa iako se danas diskutuje o povećanju zemljišnog maksimuma, kao jednoj od mogućnosti »prevazilaženja usitnjenosti poseda i bržeg prevazilaženja prativurečnosti u razvoju proizvodnih snaga (tehnička sredstva) i svojinskih odnosa« (Tomić, 1985), moramo računati da do bitnijih promena veličine poseda individualnih gazdinstava Jugoslavije neće još dugo doći, bez obzira na ishode diskusija i izmena propisa o tzv. zemljišnog maksimuma. Sa stanovišta male privrede u agrokompleksu mi moramo računati da je postojeća posedovana struktura i veličina poseda naša polazna osnova.

Prehrambena industrija⁴⁾ kao integralni deo agrokompleska Jugoslavije, imala je drugačiji razvojni put u odnosu na primarnu proizvodnju. To je pre svega proizvodnja društvenog sektora privrede, čiji je razvoj baziran pretežno na sirovinama iz domaće proizvodnje i čiji rast je u poslednjim decenijama sa znatno tišom stopom u odnosu na rast poljoprivredne proizvodnje (6,62% u razdoblju 1966—1984), uz visoko učešće ove delatnosti u agrarnoj ponudi hrane.

Učešće prehrambene industrije u ukupnoj industrijskoj proizvodnji dostiglo je 8,93%, te ocenjujemo da u daljem razvitku agroindustrijskog kompleksa ovoj delatnosti u proizvodnji hrane sledi još dugo trend rasta. Nesumnjivo je da će ova proizvodnja i u buduće imati obeležja krupne industrije, čiji će nosilac u najvećem obimu ostati društveni sektor.

Trgovina kao integralni deo agrokompleska ima veoma različito učešće, jer se po učešću trgovine organizacije udruženog rada agroindustrije veoma razlikuju. Nosioci prometne funkcije su osnovne organizacije udruženog rada za promet, radne organizacije sa osnovnim organizacijama za promet, službe za promet u radnim zajednicama zajedničkih službi RO ili SOUR-a. One se bave tzv. komercijalnim poslovima za potrebe udruženih osnovnih organizacija u radne organizacije, odnosno SOUR-a. One nabavljaju potrebni reprodukcionni materijal i opremu, prodaju proizvode na domaćem i inostranim tržištima. One su nosioci otkupa poljoprivrednih proizvoda od individualnih proizvođača poljoprivrednih proizvoda i realizacije proizvoda društvenog sektora poljoprivrede, za najveći broj proizvoda. Ovo je jedna od bitnih karakteristika agroindustrijskog kompleksa u našoj zemlji (Reljin 1981).

Po integrisanosti prometa agroindustrijskim sistemima, može se reći da su neke složene organizacije udruženog rada daleko prevazišle

⁴⁾ Pod prehrambenom industrijom podrazumevamo sledeće delatnosti: mlevenje žitarica, proizvodnju hleba i testa, preradu voća i povrća, preradu i konzerviranje mesa, preradu mleka, proizvodnju šećera, proizvodnju konditirskih proizvoda, proizvodnju biljnih ulja, proizvodnju ost. preh. proizvoda, proizvodnju pića, proizvodnju stočne hrane.

obuhvatnost prometa svedenog na snabdevanje, otkupa i realizaciju proizvoda na veliko. U mnogim sistemima agroindustrije prometom je obuhvaćena i maloprodaja ne samo poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, već i proizvoda široke potrošnje, obuhvatajući ponegde i celokupnu trgovinu na području opštine, a i znatno širih područja. O ovakvom organizovanju agroindustrije ima mnogo primera, međutim, i kontraverznih gledišta. Ilustrovaćemo ovakav integracioni sistem, u koji je integrisana poljoprivreda, trgovina i industrija, na jednom primeru, što ne znači da je ovaj model identičan sa ostalim slučajevima.⁵⁾ Naprotiv, organizovanost ogrokompleksa u kome je obuhvaćena i prometna funkcija, veoma je različita te je teško ići ka uopštavanju. SOUR UPI Sarajevo integriše poljoprivredu, trgovinu i industriju u agroindustrijski sistem, u kome promet — trgovina na veliko i maloprodaja — učestvuje u ukupnom prihodu sa 60%, industrija (prehrambena) sa 23% i poljoprivredna delatnost do najviše 15%. U prometu dominantno mesto zauzimaju poljoprivredno-prehrambeni proizvodi, cigarete i pića (oko 65% po vrednosti), dok je ostalo roba široke potrošnje. Promet na veliko obavlja jedna RO sa 17 OOUR, dok maloprodaju obavlja 5 RO sa 57 OOUR i 2504 prodavnice širom Bosne i Hercegovine. Celokupan promet od otkupa poljoprivrednih proizvoda i realizacije gotovih proizvoda, pa do snabdevanja maloprodajne mreže koja snabdeva do 1/3 stanovništva B i H i pokriva veliko područje, obavlja se uz određene nedostatke i uspehe u jednom integrisanom sistemu agroindustrije. Maloprodajom se bave često i druge radne organizacije agroindustrije širom zemlje: neke imaju maloprodajne organizacije u udaljenim regionima. Iako je nemerljiv obim prometne delatnosti u organizacijama udruženog rada agrokompleska (nedostaju sekundarni podaci za njihovo sagledavanje i diferenciranje), evidentno je da promet kao delatnost u agroindustrijskim organizacijama — agrokomplesku, čini značajan deo privredne aktivnosti. Ocenjujemo da stoga treba učiniti osvrt na mesto i značaj male privrede u prometu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

MALA PRIVREDA KAO ČINILAC AGROKOMPLEKSA

Definišući agrokomplesk kao: (1) proizvodnju primarnih poljoprivrednih proizvoda, (2) prehrambenu industriju i (3) trgovinu koja je ugrađena u agroindustrijski kompleks na različitim nivoima, određujemo se da ovim redosledom posmatramo značaj pale privrede u ova tri segmenta privredne aktivnosti. Međutim, smatramo da je adekvatnije govoriti o poljoprivrednoj proizvodnji, preradi poljoprivrednih proizvoda i prometu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kao aktivnostima u agroindustrijskom kompleksu Jugoslavije, to ćemo izlaganje tako i nasloviti.

⁵⁾ Letic v.: Organizacije i troškovi prometa poljoprivredno prehrambenih proizvoda u SOUR-u UPI Sarajevo, s posebnim osvrtom na ulogu distributivnih centara, mog. rad. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad 1987.

Publikovani statistički podaci pružaju male mogućnosti da se detaljnije analizira stanje u maloj privredi, koja se odnosi na agroindustrijski kompleks. Anketa provedene početkom 1985. godine⁶⁾ veoma detaljno obuhvata sve oblike aktivnosti male privrede. Na žalost, njeni rezultati su još u tabelama statistike, a prvi publikovani rezultati ne pružaju dovoljno informacija za analizu. Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku (br. 115, od 6. 4. 1987) pruža globalne informacije po sektorima delatnosti, ali od toga se ništa ne može koristiti za agrokompleks. Ipak je od značaja pomenuti da je u 1985. godini ukupan broj vlasnika u maloj privredi individualnog sektora 235 077 i zaposlenih radnika 125 590, što je ukupno radnika u maloj privredi 360-667, odnosno po jednoj jedinici svega 1,53 zaposlena. Koliko je to sitan »business« nije potrebno ukazivati, pa ipak spomenimo jednu informaciju⁷⁾ da u Velikoj Britaniji postoji 2,7 miliona poslovnih ljudi »self-employed people«, koji su sami sebi poslodavci i 1,6 miliona malih kompanija koje zapošljavaju »do 200 radnika« (»up to 200 people«). Isti izvor informiše da je u zemljama zapadne Evrope broj zaposlenih u proizvodnim i uslužnim delatnostima »male i srednje privrede« čak do 500 i više radnika, iako je najveći broj firmi sa brojem zaposlenih do 99 radnika — 57,6%, i sledi broj firmi sa 100 do 499 zaposlenih — 25,5%, i sa 500 i više radnika — 16,9%. Ova obeležja male privrede u kapitalističkim zemljama nisu nikakva osnova za poređenja sa našom malom privredom.

a) Poljoprivredna proizvodnja

Mesto i zadatak male privrede u poljoprivrednoj proizvodnji treba posmatrati sa stanovišta povećanja proizvodnje, produktivnosti rada i robnosti. Po klasifikaciji delatnosti poljoprivreda i ribarstvo čine jednu od delatnosti. U nas se ona deli na društveni i individualni sektor. Individualni sektor proizvodnje je prema merilima koja smo dali, zaista sitna proizvodnja. Iako je poljoprivredna proizvodnja individualnog sektora poljoprivrede integralni deo agroindustrijskog kompleksa, teško je ovaj proizvodni segment determinisati merilima male privrede. Ekonomska teorija i ekonomska politika govori o ekonomici poljoprivrede kao integralnom delu nacionalne ekonomije. Sa tog stanovništva osvrnućemo se na individualno gazdinstvo kao segment »male privrede« u agroindustriji, bez preferenzija za ma kakve modele rešavanja. O problemu razvoja poljoprivrede napisano je u nas u posleratnom periodu veoma mnogo, a o agraru se diskutuje na svim forumima i održavaju se stručna i naučna savetovanja, te ne treba niti najmanje pretendovati da se ovim sadržajem išta novo dopuni.⁸⁾ Iako

⁶⁾ Popis »Male privrede« 1985, sa stanjem 31. 12. 1984.

⁷⁾ Financial Times, Apr 29. 1987.

⁸⁾ Među poslednjim priložima u razvoju poljoprivrede u našoj zemlji je doktorska disertacija dr Danila Tomića, koja je u sažetoj formi prikaz »Teorije i prakse razvoja poljoprivrede Jugoslavije«, objavljena pod naslovom Jugoslovenska agrarna teorija i praksa, izd. Biblioteka Naša praksa, Novi Sad, 1985.

probleme agrara u nas treba posmatrati integralno, opredeljujemo se ipak samo za ona pitanja koja se neposredno odnose na sitno poljoprivredno gazdinstvo, jer je ono kod nas sinonim za individualno poljoprivredno gazdinstvo.

Pretpostavka za povećanje poljoprivredne proizvodnje po jedinici kapaciteta i u individualnom poljoprivrednom gazdinstvu, bez obzira na njegovu veličinu, merena hektarima, jeste primena nauke i tehnike u svim oblastima proizvodnje, u čemu »mekhanizacija ima najveći ponder u ostvarenoj stopi rasta poljoprivredne proizvodnje« (Lovre, K. 1985). U jugoslovenskoj poljoprivredi je došlo do zamene ostalih izvora vučne energije, tako da je 1984. godine učešće mehaničke vučne snage dostiglo 84% (1951. godine svega 3%). Proces mehanizacije poljoprivredne proizvodnje zahvatio je oba sektora proizvodnje; u društvenom sektoru su 1981 godine 4,2 priključne mašine na jedan traktor, a na individualnom 2,6 (Svirčević, 1986); spomenimo ponovo da je na individualnim gazdinstvima 96,4% od ukupnog broja traktora u zemlji (881 693). Pre dvadeset godina, tj. 1965. na individualnim gazdinstvima je bilo svega 5 080 traktora, a 1985. godine 850 000. Ovakvo tempo opremanja sitnog poljoprivrednog gazdinstva sredstvima mehanizacije je bez presedana; ona danas raspolazu moćnim mašinskim parkom, koji služi svim namenama na gazdinstvu i u domaćinstvu, pa čak i odvoženju pokojnika na groblje. Na individualnim gazdinstvima u nas je nepunih 10 ha (9,58) obradivih površina na jedan traktor, dok je u Francuskoj 13, Italiji 12, Španiji 41,2, Poljskoj 25,9 (Tomić, 1985). Činjenica je da ovakva opremljenost poljoprivredne proizvodnje sredstvima mehanizacije nije dala adekvatno povećanje poljoprivredne proizvodnje (spomenute stope rasta individualnog sektora poljoprivrede), izazivajući dodatne troškove njenim korišćenjem na sitnom gazdinstvu i na usitnjenim parcelama.

Savremena nauka i tehnologija nije još stigla na sve parcele individualnih gazdinstava (đubriva, sortno seme, zaštita agrotehničke mere), čak i regionima sa najrazvijenijom poljoprivredom društvenog sektora poljoprivrede. Savetodavna služba nije na jedinstven način organizovana u zemlji, pa i zbog toga nema adekvatnih uspeha u proizvodnji. Uslovi privređivanja su veoma promenljivi, te stoga nema adekvatne strukture proizvodnje koja je determinisana prirodnim i ekonomskim činionicima. Govoreći uopšteno, ovaj segment proizvodnje, kao i čitav agrar, prati niz nerešenih pitanja koja sama po sebi sputavaju proizvodnju, drže dohodak iz poljoprivredne delatnosti na niskom nivou i »teraju« individualnog proizvođača sa zemlje u druge delatnosti, pa i u nezaposlenost.

Bitan činilac razvitka i modernizacija poljoprivredne proizvodnje individualnog poljoprivrednog proizvođača, sa »sitnim« posedom, kakav je u nas, a takođe i drugim zemljama u kojima je individualno poljoprivredno gazdinstvo znatno veće po zemljištu koje poseduje,⁹⁾

⁹⁾ Prema Bukuroviću (1980), prosečna veličina gazdinstva 1976. godine bila je u pojedinim zemljama (ha po gazdinstvu): SAD 155, Kanada 279, V. Britanija 65, Norveška 76, Danska 23, Francuska 25, Švedska 23, Holandija 15, SR Nemačka 14, Belgija 14.

jeste organizovanost poljoprivrednih proizvođača, njihovo strukovno udruživanje, udruživanje radi izvršavanja proizvodnje i realizacije proizvoda. Udruživanje zemljoradnika u tzv. asocijacije proizvođača je veoma staro i veoma bogato po formama i sadržini rada (Reljin i Marko, 1972).

Individualni proizvođači Jugoslavije prolazili su do 1945. godine pa sve do danas kroz niz raznoraznih oblika »udruživanja« i dobrim delom ostali sve do današnjeg dana neudruženi, što je nesumnjivo teška optužba na račun naše agrarne politike. Ako je reč o prosperitetu proizvodnje individualnog sektora poljoprivrede, tada i za našeg poljoprivrednog proizvođača, *nema drugog izlaza sem udruživanja*; ovo je aksioma koju nije potrebno dokazivati.

Nosioci udruživanja individualnih poljoprivrednih proizvođača su osnovne organizacije kooperanata (OOK), koje su integralni deo agrokompleksa, kao delovi radnih organizacija poljoprivrede i preko ovih složenih organizacija udruženog rada agroindustrije. One vrše usluge svojim članovima; snabdevaju ih materijalom za reprodukciju, vrše usluge sredstvima mehanizacije, organizuju stočarsku proizvodnju, savetodavnu službu, preko njih bi trebalo da bude kreditiranje proizvodnje i nabavke opreme, treba da su nosioci štedne službe i svega što je individualnom proizvođaču potrebno za što uspešniju proizvodnju; preko ovih organizacija se vrši realizacija proizvoda. Evidencija, međutim, pokazuje da je kooperacijom obuhvaćeno tek 742 hiljade kooperanata, u opadanju je obim izvršenih usluga na posedu kooperanata, snabdevanje reprodukcijom materijalom, rasnom stokom i stočnom hranom, a da je došlo do povećanja u snabdevanju mineralnim đubrivima. Takođe se smanjuje i broj kooperanata u tovu goveda i svinja.¹⁰⁾ Realizacija proizvoda je samo delimično preko OOK, jer individualni proizvođači znatan deo svojih proizvoda realizuju preko seljačke pijace (Reljin, 1986, 1987). Sudeći prema obimu poslovanja preko OOK kao organizacija individualnih poljoprivrednih proizvođača, ocenjujemo da one nisu (još) asocijacije udruženih poljoprivrednika, iako ima primera koji pokazuju da udruživanja zemljoradnika daje znatno bolje rezultate od ovih uopštenih (Gliha i Sunčić, 1986, Tomić, 1985). Udruživanje individualnih poljoprivrednih proizvođača ostaje trajan zadatak u okviru naših nastojanja da svim sredstvima i merama povećavamo proizvodnju i dohodak ovog dela agroindustrije.

Za uspešno korišćenje sredstava za proizvodnju na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima, jedan od uslova je njihovo održavanje u stanju pripremljenosti za upotrebu u najpovoljnijem momentu sa stanovišta izvođenja agrotehnike i zootehnike. O ovome se proizvođač može delimično brinuti sam (tekuće održavanje). Međutim teži kvarovi i popravke, i periodični servisi, zahtevaju veći nivo stručnosti i odgovarajuće alate za njihovo izvođenje. Ovaj problem se može rešavati na tri načina: (1) u radionici društvenog sektora poljoprivrede, (2) radionici udruženih poljoprivrednika i (3) radionicama male privrede. Bez obzira na to što je korišćenje sredstava mehanizacije s obzirom na odnose površine i broja, sasvim skromno, ona se ipak habaju i

¹⁰⁾ Izvor: SGJ — 86, str. 254—255.

kvare, te ih treba održavati. Nema rezultata istraživanja kako se ovi zadaci u celini obavljaju. Međutim, poznato je da je tu proizvođač najčešće prepušten okolnostima koje vladaju u pojedinim užim područjima. On se po pravilu snalazi, servise često izvodi sam, izvode ih radnici u radionicama društvenog sektora u slobodnim časovima ili za vreme »bolovanja«, ali koristi i radionice društvenog sektora poljoprivrede. Koliko je mali broj radionica male privrede registrovanih za opravku poljoprivrednih mašina najbolje ilustruju podaci iz SAP Vojvodine, gde su krajem 1984 godine bile svega tri ovakve radionice.¹¹⁾ Možda je stanje u drugim područjima zemlje bolje, ali u Vojvodini sa 68 101 traktorom i više stotina hiljada poljoprivrednih mašina i oruđa, brigu o njihovom održavanju vode radionice društvenog sektora, njihovi radnici u slobodnim časovima i 3 (tri) radionice male privrede. Na selu je ipak još uvek radionica male privrede koje pružaju usluge poljoprivrednicima; tako je u Vojvodini registrovano: 146 kovačko-potkivačkih radionica, 58 kolarskih i za izradu drvenih karoserija, 17 bačvarskih, 13 saračkih, 25 za uslužno krunjenje kukuruza, 54 za uslužno mlevenje žitarica i 56 za uslužno pečenje rakijske.

Mali posed kakav je u nas, u procesu proizvodnje treba inovacije koje će zemljoradniku učiniti rad efikasnim i lakšim. Ne raspolazemo podacima o inovacijama za potrebe poljoprivredne proizvodnje uopšte, a posebno za individualni poljoprivredni posed. Međutim, poznato je da u tome ima nekih dostignuća, te ocenjujemo da ih treba pomenuti.

Na 54. međunarodnom poljoprivrednom sajmu, Novi Sad 1987. godine, u okviru delatnosti male privrede podneto je više zahteva sa elaboratom za ocenu ostvarenih dostignuća i rešenja, kao i uspeha u proizvodnji. Tako je 74 uzoraka proizvoda individualnih proizvođača dobilo medalje (55 zlatnih, 15 srebrnih i 4 bronzane), prijavljeno je 168, a nagrađeno 104 noviteta u poljoprivrednoj, šumskoj i prehrambenoj tehnici. Neki od ovih noviteta delo su individualnih zanatlija:

— automatska motičica za međurednu obradu zemljišta (zlatna medalja),

— univerzalna vadicica krompira (zlatna medalja),

— centrifugalna pumpa za navodnjavanje (srebrna medalja),

— ručni ulagač semena (srebrna medalja),

— univerzalni mehanički setveni aparat (srebrna medalja).

Pehar Novosadskog sajma je dobio Štefan Kobal iz Ljubljane, za stalno praćenje i osvajanje novih mašina i uređaja u stočarskoj proizvodnji, a naročito za individualne proizvođače, što je po oceni Komisije »lep primer kako se mala privreda može lako i brzo orijentisati na nove proizvode u manjim serijama koje zahteva savremena poljoprivredna proizvodnja«.

Maloj privredi u poljoprivredi, tj. individualnom poljoprivrednom proizvođaču potrebno je još mnogo da bi povećao proizvodnju, produktivnost rada, robnost i dohodak. Individualni posed je stvarnost naše agroindustrije, pomozimo mu da se organizuje i koristi resurse što efikasnije.

¹¹⁾ Iz popisnog materijala 1985. u Zavodu za statistiku SAPV.

b) Prerada poljoprivrednih proizvoda

Prerada poljoprivrednih proizvoda sa stanovišta učešća male privrede posmatraće se samo na prehrambenom sektoru. Sasvim je izvesno da u nekim delatnostima u proizvodnji hrane dominantno mesto ima prehrambena industrija. Međutim, u nekim segmentima, još uvek se i u svetu i kod nas zadržala proizvodnja i u domenu male privrede, odnosno, zanatska proizvodnja, kao i prerada u tzv. domaćoj radinosti.

Možda je najbolje da se pogleda šta je registrovano popisom male privrede u individualnom sektoru 1985. godine na području Vojvodine, regionu sa najrazvijenijom agroindustrijom u celini i sa veoma razvijenom prehrambenom industrijom u sastavu agrokompleksa. Evo šta je zabeležila statistika, tj. delatnosti u proizvodnji hrane u maloj privredi:

— mesarske i kobasičarske radionice	151
— pekarske	514
— buregdžijske	101
— izrada mlečnih proizvoda	5
— izrada sirišta	1
— izrada kora za pitu	75
— izrada testenina, oblandi i korneta	88
— prerada voća i povrća	20
— uslužno mlevenje žitarica	54
— uslužno pečenje rakije	56
— pečenje plodova — semenki	85
— proizvodnja rezanaca za supu	6

S v e g a 1 156 registrovanih

zanatskih radnji male privrede u prehrambeno-prerađivačkom sektoru agrokompleksa Vojvodine. Može biti da je stanje u drugim republikama i SAP Kosovo, drugačije, međutim, nekih bitnijih razlika ne može biti. Pokušajmo stoga da izvučemo ocene o mestu i ulozi male privrede u preradi poljoprivrednih proizvoda.

Ovde zasluhuje pažnju još jedan poznati fenomen u nas, kada je u pitanju prerada poljoprivrednih proizvoda, tj. njihova prerada u domaćinstvu radi zadovoljenja njegovih potreba, ali i za prodaju. To je pre svega prerada mleka, klanje stoke, klanje živine, prerada grožđa i proizvodnja vina i rakije, sušenje voćnih plodova — šljiva i smokava, ceđenje maslinovog ulja, sušenje i proizvodnja lekovitog bilja. Podimo redom po delatnostima u proizvodnji hrane, da bismo ocenili gde je moguće očekivati veće angažovanje male privrede.

Mlevenje žitarica je već tradicionalno posao industrije, te stoga mala privreda u jugoslovenskim uslovima može imati sasvim neznatnu ulogu u specifičnim okolnostima, koje nisu uvek za potcenjivanje. U asortimanu proizvoda od mlevenih žitarica nema uvek ono što potrošač treba i traži, međutim, proizvodnja društvenog sektora može u ovom domenu rešavati sva pitanja kada u tome nalazi ekonomsku računicu. Na našem tržištu nije zadovoljavajuća ponuda na bazi mlevenja

žitarica, često sa proizvodima lošeg kvaliteta i nizom drugih slabosti. Međutim, ova proizvodnja ima takve razmere da slabosti u njenom proizvodnom programu ne može ispravljati mala privreda.

Proizvodnja hleba i testenina je kod nas u velikoj meri uzela kurs ka industrijskoj proizvodnji u kapacitetima većih i velikih razmera. Ovakav kurs u proizvodnji testenina nema alternativu u maloj privredi. Međutim, u proizvodnji hleba mala privreda je zadržala u svetu značajno mesto, pa treba očekivati da će i u našim uslovima ostati izvor aktivnosti i snabdevač tržišta širokim asortimanom kvalitetnog hleba. Mi danas možemo videti redove pred svakom prodavnicom hleba i peciva individualnih pekara. Ova pojava nije slučajna; ovde je odlučujuć činilac kvalitet proizvoda, iako je asortiman u ovim prodavnicama takođe veoma siromašan.

Prerada voća i povrća zasnovana je na najsavremenijoj primeni nauke i tehnike. Ona ne isključuje i manje pogone, ali je u našim uslovima malo verovatnoće da mala privreda može postati značajnijim učesnikom u ovoj delatnosti. Postojeće radionice u Vojvodini (20 radionica sa svega 57 zaposlenih radnika) neće postati uzorom za angažovanje u ovom smislu. Međutim, ima sektora gde bi mala privreda u preradi voća našla primenu. To je pre svega sušenje šljiva, gde tehnološki postupak zahteva što manje manipulisanje i transport plodova pre sušenja, zatim prerada plodova u udaljenijim brdsko-planinskim područjima. Savremena proizvodnja pretpostavlja preradu bez upotrebe konzervansa, toplu preradu, zamrzavanje i sušenje plodova. To su veoma skupi postupci, zahtevaju velika ulaganja i visoku stručnost, te stoga procenjujemo da maloj privredi u nas ova delatnost ne odgovara i nije dostupna.

Prerada i konzervisanje mesa tradicionalna je delatnost male privrede. Međutim, i u ovoj delatnosti je krupna klanična industrija zauzela dominantno mesto; pa ipak je u delatnosti ostalo dovoljno prostora za aktivnost i male privrede. Veliki broj privatnih mesara i kobasičara kolje stoku u komunalnim klanicama i prodaje proizvode prerade u svojim prodavnicama. Ova pojava je tipična za seoska i manja gradska naselja, ali ovakve prodavnice se nalaze i u većim gradovima. Sa stanovišta racionalnosti u manipulisanju stokom i snabdevanju seoskih naselja svežim mesom i prerađevinama, ovaj tip radionica ima čak prednost u odnosu na krupnu klaničnu industriju. U svetu pa i kod nas još uvek se zadržala tradicija da se meso kupuje kod »svog« mesara, što nije slučaj sa ostalim prehrambenim proizvodima. Ilustracije radi spominjemo primer Strašek Stefana, privatnog mesara iz Slovenskih Konjica, koji je za uspeh u poslovanju i snabdevanju potrošača svežim mesom i prerađevinama od mesa i prvo učešće na 54. međunarodnom poljoprivrednom sajmu u Novom Sadu 1987. godine, dobio Zahvalnicu i zlatnu medalju za trajnu salamu, postigavši ovaj uspeh u konkurenciji 649 ocenjivanih proizvoda (nagrađeno 344 ili 53%). Preradom mesa za tržište — polutrajni proizvodi i sušeno meso, bave se u manjem obimu proizvođači (u tzv. domaćoj radinosti). Međutim, ovo ne može biti trajna orijentacija u preradi i konzervisanju mesa.

Konzumno mleko i mlečni napici proizvode se u krupnim industrijskim i specijalizovanim fabrikama — mlekarama; čak i u seoskim naseljima razvijenih zemalja konzumira se isključivo pasterizovano i sterilisano mleko. Od pasterizovanog mleka se proizvode svi drugi proizvodi; poznati su izuzeci u proizvodnji sireva, ali uz rigoroznu veterinarsku i sanitarnu kontrolu zdravstvenog stanja životinja, proizvodnje, prerade i manipulisanje proizvodima. U nas je pre svega na individualnim gazdinstvima niska produkcija mleka po grlu, mala ukupna proizvodnja mleka po gazdinstvu, a još manja proizvodnja mleka za industrijsku preradu. Od ukupne proizvodnje mleka na individualnim gazdinstvima otkupljuje se svega 25%. Iako je učešće ovog sektora u proizvodnji 92%, on učestvuje u ukupnoj isporuci mleka mlekarskoj industriji sa 76%. Od ukupne potrošnje mleka u zemlji po stanovniku godišnje, tek 22,21% obezbeđuje mlekarska industrija preko maloprodajne mreže, dok se ostala potrošnja podmiruje iz vlastite proizvodnje (tzv. prirodna potrošnja) i neposredne prodaje mleka potrošačima. Ipak znatne količine mleka se prerađuje u seoskim domaćinstvima (50,86% ili 2 248 miliona litara). Prerada mleka je tradicionalno u seoskim domaćinstvima: ona je za potrebe domaćinstva, međutim, i za tržište. Ona ima svoja regionalna obeležja po asortimanu i kvalitetu proizvoda. Seljačka pijaca širom Jugoslavije puna je ovih proizvoda koje najčešće prodaju sami proizvođači, ali i znatan broj preprodavaca. Ova delatnost u proizvodnji i preradi mleka se zadržala u nas do današnjih dana i još će se dugo zadržati. Međutim, ona nije perspektiva mlekarske privrede u celini, kako proizvodnje tako i prerade mleka. Prostor ne dozvoljava da se ovim pitanjima šire bavimo, ali razvoj mlekarstva u svetu ukazuje na sasvim druge oblike organizovanosti — udruživanje proizvođača mleka u svoje asocijacije i industrijska prerada mleka, kao i prerada mleka u seoskim mlekarama udruženih poljoprivrednika (Švajcarska) pa i u individualnim gazdinstvima sa velikom proizvodnjom mleka (Francuska, Holandija) kakve kod nas nema i neće je ni u budućnosti biti (po pravilu).

Proizvodnju šećera i biljnih ulja preuzela je u celini industrija, te mala privreda u ovoj proizvodnji ostaje samo kooperant kao proizvođač sirovine, i eventualno u trgovini u distribuciji na malo.

U proizvodnji alkoholnih pića tendencije imaju identičan tok kao i u proizvodnji i preradi mleka. Visok zahtev u pogledu kvaliteta i velike serije u proizvodnji vina, upućuje proizvođače na udruživanje radi zajedničke prerade grožđa, ili prodaju grožđa vinarima radi prerade. U tom smislu treba očekivati dalji razvoj prerade grožđa i kod nas, jer je on već poprimio takva obeležja. Sitna prerada nema uslova da se trajno i u većim razmerama zadrži u domaćoj radinosti ili u malim podrumima. Međutim, u ovoj delatnosti ne može se biti isključiv kao i proizvodnji i preradi mleka u seoskim domaćinstvima.

Proizvodnja stočne hrane, ukoliko prevazilazi uslužno krunjenje kukuruza i mlevenje žitarica, treba da se drži industrijske, savremene i na naučnim osnovama zasnovane proizvodnje.

Rezimirajući, možemo reći da prerada poljoprivrednih proizvoda kao deo agrokompleksa ne pruža velike mogućnosti usitnjennoj preradi.

Moguća je zanatska prerada, ali ona ima visoke zahteve u pogledu opremanja, tehnologije, znanja, znatno veće serije, i niz drugih uslova koje mala privreda nije u mogućnosti da savlada. Mala privreda u proizvodnji hrane ostaje u proizvodnji hleba i peciva, preradi i konzervisanju mesa, proizvodnji suvih plodova i u nekim specijalnim proizvodnjama. Tu treba podražavati i pomagati malu privredu jer će nam ona i još dugo biti potrebna.

c) Promet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

Govoreći o osobenostima agrokompleksa u nas ukazano je dovoljno na integrisanost prometne delatnosti u agroindustrijski kompleks Jugoslavije. Ovde će se učiniti kratak osvrt na ulogu male privrede u distribuciji hrane, tj. snabdevanju potrošača poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

Prema izvorima snabdevanja u nas je još uvek relativno malo učešće trgovine u distribuciji hrane (oko 52%), značajno mesto još uvek pripada naturalnoj potrošnji (oko 20%), a preko prometnog kanala zvanog seljačka pijaca prodaje se potrošačima već dugi niz godina oko 14% proizvoda. Seljačka pijaca će se kod nas još dugo zadržati; na njoj su problemi prometa takođe značajni, zbog sve veće najezde prekupaca i nedozvoljene trgovine, potiskivanjem proizvođača kao prodavaca i niz drugih pojava (Reljin, 1987).

Trgovačka mreža nije uspela da reši u celini snabdevanje potrošača prehrambenim proizvodima, iako u svom organizovanju sledi savremene koncepcije u svetu. U nas je trgovina u društvenom sektoru; nosilac je distribucije u maloprodaji svih roba široke potrošnje, pa i prehrambenih proizvoda. Nju i njene slabosti u snabdevanju koriguje i dopunjava promet preko seljačke pijace. Međutim, u poslednje vreme u mnogim područjima se javlja i registrovana privatna prodavnica prehrambenih proizvoda, najpre sa uskim asortimanom voće i povrće, a zatim sa sve širim asortimanom proizvoda, kao što su hrana i piće. Ove prodavnice su dobrodošle, jer razrešavaju neka pitanja u snabdevanju potrošača hranom, a često rade i sa manjim troškovima poslovanja, jer imaju za iste proizvode niže cene.

One su neki model male privrede u prometu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. U nas se javljaju u jednom vremenu kada je u razvijenom svetu već odavno nastalo njihovo odumiranje, sa pojavom savremenih oblika prodaje u samouslugama u velikim robnim kućama. Neizvesna je sudbina ovog sektora aktivnosti male privrede u agrokompleksu. Ona je bez tradicije, bez asocijacije i integrisanosti u velike sisteme. Izložena riziku i poslovnim gubicima. Međutim, ona se javlja i egzistira angažujući članove porodice i zapošljavajući sasvim mali broj radnika. Treba je podržavati kao pojavu, iako, prema iskustvima u drugim zemljama, ona nije trajno rešenje za distribuciju hrane i njene uloge neće nikada moći da budu većih razmera.

LITERATURA

1. Besch, M.: Položaj agroindustrije u privredno visoko razvijenim zemljama prikazan na primeru SRN; *Agroekonomika* 8—9, Novi Sad, 1980.
2. Bukurović, J.: Ekonomski položaj poljoprivrede u razvijenim zemljama: *Agroekonomika* 8—9, Novi Sad, 1980.
3. Dunderov, M. i saradn.: Razvoji agroindustrijskog kompleksa i agrarna politika Vojvodine. Zajednica instituta, Novi Sad, 1986.
4. Gliha, S. i Sunčić, F.: Udruživanje zemljoradnika (ograničenja i izgledi) na primeru SR Slovenije. Razvoj agroindustrijskog kompleksa, *Zbornik radova*, Novi Sad, 1986.
5. Letić, V.: Organizacija i troškovi prometa poljoprivrednoprehrambenih proizvoda u SOUR-u UPI Sarajevo, s posebnim osvrtom na ulogu distributivnih centara. Mag. rad. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1987.
6. Lovre, K.: Tehnički progres u razvoju jugoslovenske poljoprivrede. Disertacija, Ekonomski fakultet, Subotica, 1985.
7. Reljin, S. i Mirko, J. Integracija poljoprivredno-prehrambenog kompleksa stočarstva; *Savremena poljoprivreda*, 7—8 (prilog), Novi Sad, 1972.
8. Reljin, S.: Organizacija prometa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kao činilac razmene u Vojvodini Marketing poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, *Zbirka referata*, Novi Sad, 1981.
9. Reljin, S.: Tržišnost poljoprivrede. Razvoj agroindustrijskog kompleksa; *Zbornik radova*, Novi Sad, 1986.
10. Reljin, S.: Nedoželjena trgovina na tržnicama na malo u gradovima Jugoslavije; *Marketing* 1, 1987. (u štampi).
11. Svirčević, J.: Obeležja promena i pariteta cena poljoprivrednih mašina u odnosu na cene osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Mag. rad. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad 1986.
12. Tomić, D.: Jugoslovenska agrarna teorija i praksa. Biblioteka naša praksa, Novi Sad, 1985.

ULOGA I ZNAČAJ OSOBNOG RADA SREDSTAVA U VLASNIŠTVU GRAĐANA U TURIZMU JUGOSLAVIJE

UVOD

Osobni rad svojstven je oblik privredne aktivnosti; on prati gotovo sve društveno-ekonomske funkcije ljudskog društva, ali ih ne determinira. Uz veće ili manje teškoće i oscilacije vrlo se žilavo prilagođava određenim uvjetima i društveno-ekonomskim odnosima.

Njegova pretpostavka nije i uvijek vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nego vrlo često sama stvaralačka sposobnost, sam rad s neznatnim sredstvima ili bez njih.

Stvaralačke inicijative građana, uz proizvodna sredstva kojima raspolažu, golemu su potencijalnu snagu s kojom svako racionalno društvo treba računati, da potiče i usmjerava u interesu stvaranja novih dobara i blagostanja društva. Međutim, kod nas preovladava idejno-politička teza da privatni sektor rađa kapitalizam i ugrožava socijalističko društveno uređenje. Ali, treba priznati da se iz takve idejno-političke teze može naći oslonac u Programu SKJ¹⁾ što samo potvrđuje koliko je i Program formuliran pod različitim idejnim utjecajima i društveno-ekonomskim odnosima toga vremena. Danas, već nema bojazni od takve teze, jer društveni proizvod privatnog sektora u tridesetogodišnjem razvoju (1955—1985.) narastao je za tri puta, a društvenog sektora za više od osam puta.

U istom razdoblju udio privatnog sektora u ukupnom društvenom sektoru pao je s 30 posto na 13 posto.

Kao što se vidi, iz spomenutih kretanja, na jača uloga privatnog sektora na račun društvenog sektora, kako to tvrde protivnici razvoja privatnog sektora, i ne jačaju kapitalistički elementi kako to dogmatičari plaše naše društvo.

Stavovi i politika u prethodnom razdoblju u vezi s osobnim radom na vlastitim sredstvima bili su često opterećeni raznim dogmatiskim shvaćanjima i predrasudama, osobito lokalnih organa društveno-političkih zajednica. Osobito je prisutna kritika na tvrdnju da dvojnost stjecanja dohotka (stjecanje dohotka na bazi stalnog zaposlenja u društvenom sektoru i na bazi rada u turizmu u privatnoj režiji) kvari radničku klasu što se vidi iz slijedećeg citata zagrebačkog »Vjesnika«: »Ljudi su stekli utisak da turizam spasava ovo društvo i da nema tako ostvarenih deviza, sve bi otišlo k vragu. Zato se i moramo klanjati tome

¹⁾ Program SKJ, str. 128 i 129., »Stvarnost«, Zagreb, 1965.

strancu. Jesmo li razmišljali što za našu djecu znači kad ih izvlačimo iz njihovih soba i pravimo im ležaj u konobi, da bi se u njihov krevet u njihove snove uvalio neki stranac? A tko je taj stranac? Pojma nemamo, jer smo dali da nas zabljesne svojim luksuznim, drangulijama, »mercedesima«. Na stolu na koji tome strancu iznosio sve svoje, nema mjesta za naš moral i identitet. A sve u ime deviza. Milijarda dolara O.K., ali kako izmjeriti štetu.»

Prema ovim shvaćanjima ispada da nije dostojno da naši građani daju turističke usluge nekim problematičnim strancima. Kako to da se ovaj autor još više ne zgraža nad tim da naša radnička klasa služi tim problematičnim strancima?

IDEJNA OPREDELJENJA RAZVOJA PRIVATNOG SEKTORA U TURIZMU

Idejne nejasnoće u razvoju male privrede (privatni sektor), a posebno privređivanje ovog sektora na području turizma, razjašnjene su u mnogim stavovima i dokumentima: prvo, idejna opredeljenja Programa i drugih akcionih dokumenata SKJ — posebno XII Kongresa, IX, X i XIV sjednice CKSKJ, kao Akcione konferencije komunista u OOSK u turizmu,²⁾ drugo, načelna i opća rješenja Ustava »praćena« zakonodavno-pravnom i samoupravnim konkretizacijom ustavnih odrednica u okvirima Zakona o udruženom radu, Zakona o turističkoj i ugostiteljskoj djelatnosti i Društvenog dogovora o osnovama zajedničkog djelovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ i drugim dokumentima. Međutim, sve je ovo teorijskog karaktera, dok se praktična rješenja i njihovi rezultati vrlo sporo odvijaju. Naime, strah je od privatne inicijative koji je u potpunosti neopravdan.

Iako treba priznati da u radu privatnog sektora ima mnogo društvenih slabosti, ali tih slabosti (htjeli mi to priznati ili ne) ima i u društvenom sektoru. Ali umjesto traženja efikasnih društvenih instrumenata za prevazilaženje ovih slabosti, kao i krivičnim gonjenjem kriminala, proglašavanje privatnog sektora i radnih ljudi koji u njemu rade kao društveno problematičnim, ograničava razvoj ovog sektora i sprječava mobilizaciju velikih rezervi ovog sektora, što je ovom društvu i razvoju socijalizma veoma potrebno. Međutim, smišljenom poreskom politikom privatnika mogu se spriječiti neželjene posljedice i akcesi kojih zaista ima. Ali, mora se također priznati da tih »ekcesa« ima i kod mnogih organizacija udruženog rada, samo je njima zbog striktnog sistema računovodstva prilično onemogućeno da uspiju u svojim pokušajima izbjegavanja obveza. Ono što samostalni ugostitelji teško prihvaćaju jeste neizbježnost da društvo kroz porez nastoji zahvatiti rentu kao i sve one prihode koji su više rezultat izuzetno povoljnih okolnosti i prilika na tržištu nego što proizilaze iz faktičkih radnih napora vlasnika i osoba kod njega zaposlenih.

Na dugoročnoj osnovi potrebno je definirati okvire i razvoj ove djelatnosti građana; poresku politiku treba postaviti tako da osigura

²⁾ Konferencija je održana u Zagrebu 14. i 15. 2. 1985. godine.

durogoročnu sigurnost i egzistenciju, te da, društvene obaveze budu u srazmjeri sa ugostiteljstvom društvenog sektora.

Bilo kakve povlastice s obzirom na društveni sektor izazivat će negodovanja i ometati njegov skladan razvoj. Položaj radnika u toj je djelatnosti kvalitetno drukčiji jer on nema pravo da odlučuje o svom višku rada. Zbog toga društvena briga za njegov položaj treba da bude tačno definirana u pogledu prava, koja uživa radnik u našem društvu (osobni dohoci, socijalno osiguranje, radno vrijeme, sigurnost u poslu itd.). Ustav SFRJ insistira na društveno-ekonomskoj ravnopravnosti individualnog sektora samostalnog ličnog rada sredstvima u vlasništvu građana sa društvenim sektorom udruženim radom koji aktivira u materijalnoj bazi društvena sredstva za proizvodnju: »... radni ljudi, koji samostalno vrše djelatnosti ličnim radom u vlasništvu građana, imaju na osnovu svog rada, u načelu, isti društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obaveze kao i radnici u OUR-ima«. ³⁾

Glavna neravnopravnost u odnosu na radnike u udruženom radu je što radnicima zaposlenim na privatnom sektoru lakše i češće može prestati radni odnos, najčešće zbog ekonomskih teškoća u koje dolaze radnje samostalnih privrednika.

Radnici zaposleni na privatnom sektoru, nemaju samoupravna prava u pogledu raspolaganja cijelinom dohotka kao što imaju radnici u udruženom radu.

U suštini je riječ o tome da vlasnik radnje raspolaže profitom ili viškom dohotka poslije pokrića svih materijalnih troškova, raznih obaveza i osobnih dohodaka. Tu se, u stvari, javlja elemenat kapitalističkog odnosa. Ovim viškom vlasnik može ići u proširenu reprodukciju ili povećanu osobnu potrošnju.

Međutim, u suštini, vlasnik radnje ne može se ponašati kao kapitalista ukoliko se progresivnom poreskom politikom ti viškovi preliju u društvene fondove. Ali ako želimo stimulirati vlasnika radnje da ulaže u proširenu reprodukciju, tada poreska politika mora biti okrenuta u tome smjeru.

Pored svega Ustav otvara mogućnost da se zakonom »može odrediti da je dio dohotka koji je rezultat viška rada radnika zaposlenih kod radnog čovjeka⁴⁾ koji samostalno obavlja djelatnost osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana društveno vlasništvo i da se koristi za potrebe razvoja«. ⁵⁾

Ovim je ustavnim rješenjem pružena i izravna mogućnost da se višak rada podružljuje. To je, zasada, ostala mogućnost, jer se poreskom politikom to vrši mnogo efikasnije.

U Ustavu⁶⁾ se utvrđuje pravo građana da mogu imati pravo vlasništva na stambene zgrade i stanove za zadovoljenje osobnih i porodičnih

³⁾ Odieljak III tačka 14. preambule Ustava SFRJ.

⁴⁾ Ustav upotrebljava za privatnog zanatliju (zanatliju u širem smislu) veoma dugački termin: »radni čovjek koji samostalno obavlja djelatnost osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana«, što na svoj način izražava suženost i teškoće bavljenja ovim poslovima u našem sistemu.

⁵⁾ Član 68, stav 3 Ustava.

⁶⁾ Član 78, Ustava.

potreba te da se te stambene zgrade i stanovi mogu koristiti za stjecanje dohotka samo na način i pod uvjetima utvrđenim zakonom.

Treba istaći da je politika oporezivanja privatnog sektora jedna od onih koja se najmanje razrađuje u naučnom i stručnom pogledu kao značajna komponenta u politici razvoja privatnog sektora u turizmu i ugostiteljstvu. Umjesto toga, veća pažnja usmjerena je na fiskalne aspekte oporezivanja i previše naglašenu brigu da se putem oporezivanja spriječi tzv. neopravdano obogaćivanje samostalnih ugostiteljskih radnika (ugostitelja) i iznajmljivača soba.

SMJEŠTAJNI KAPACITETI PRIVATNOG SEKTORA U TURISTIČKOJ PONUDI

Mnogi pokazatelji potvrđuju da se u nas afirmisao privatni sektor u turizmu. Ipak, treba imati u vidu da postoje znatne razlike u dinamici i rezultatima prometa po pojedinim sferama privatnog sektora kao i po pojedinim regijama.

Ukupni kapaciteti privatnog smještaja u domaćinstvima ili tzv. kućne radinosti, iznosili su 1985. godine u Jugoslaviji 383 736 ležaja (149 634⁷⁾), što čini 30,3 posto od ukupnih jugoslovenskih smještajnih kapaciteta i 40 posto od komplementarnih kapaciteta. To je najveće apsolutno i relativno učešće pojedine vrste smještajnih kapaciteta u ukupnim kapacitetima.

Dio kapaciteta, kao što su vile i vikendice, koje se iznajmljuju, obuhvaćen je u skladu kapaciteta domaćinstva. U tim je kapacitetima, zajedno s pansionima u društvenom sektoru ukupno 4 979 ležaja, što je 1,7 posto od osnovnih, odnosno 0,39 posto od ukupnih smještajnih kapaciteta u zemlji.

Najveća prostorna koncentracija kapaciteta domaćinstva je u primorskim mjestima, preko 81 posto ili 311 246, u banjskim 40 100, u planinskim 8 592, dok 23 476 ležaja otpada na preostala turistička i ostala mjesta.

Po republikama najveći broj otpada na SR Hrvatsku, i to 64,4 posto ili 246 995 ležaja, SR Crnu Goru 60 731, SR Srbiju 36 437, SR Makedoniju 21 148, SR Sloveniju 12 025 i SR Bosnu i Hercegovinu 6 400 ležaja.

U tim je kapacitetima 1985. godine ostvareno ukupno preko 19 milijuna noćenja, od kojih 10 milijuna i 811 tisuća domaćih a 8 milijuna i 700 tisuća noćenja stranih posjetilaca. To je 17,9 posto od ukupno ostvarenih noćenja u Jugoslaviji, odnosno 18,5 posto domaćih i 17,2 posto noćenja stranih turista.⁸⁾

Navedeni podaci u dovoljnoj mjeri ukazuju na veličinu tih kapaciteta, njihovo učešće u strukturi kako ukupnih smještajnih kapaciteta tako i turističkog prometa, prostornu distribuciju kao i potencijal ponude.

⁷⁾ SGJ-86., str. 352.

⁸⁾ Izračunato na bazi podataka iz SGJ-86., str. 587.

U početnoj fazi razvoja masovnog turizma, kad je potražnja često nadmašivala ponudu, a sredstva za izgradnju novih objekata bila nedovoljna, društveni sektor ugostiteljstva dopunjavao je svoje kapaciteta zakonom soba u domaćinstvima. Tome su doprinijele i mjere ekonomske politike, kreditne i poreske politike koje su stimulirale razvoj ove djelatnosti. Neka područja pronalazila su i specifične vlastite poticaje, videći u tome mogućnost povećanja prometa, ne samo ugostiteljstva, nego trgovine i drugih djelatnosti, ali i ukupnog privrednog razvoja mjesta ili šireg područja.

I vlasnici su našli u tome svoj dohodovni interes. Tako su ova sporedna djelatnost i dopunski prihod domaćinstva poprimili s vremenom najustaljeniji ritam rasta od svih vrsta smještajnih kapaciteta.

Društveno opredjeljenje prema tom segmentu turističke ponude i zakonodavna regulativa limitirali su broj ležaja koje domaćinstva mogu iznajmljivati, uvjete i način rada, a praksa je ustalila stanovitu organizaciju posredovanja, službu prihvata gostiju, kanale prodaje, propagandu i promociju. U tom pogledu postoje stanovite razlike od jednog do drugog područja ovisno o njihovom ukupnom dostignutom stupnju razvoja, turističkoj strukturi, kapacitetima, kadrovima, poslovnosti, lokalnoj turističkoj politici, veličini mjesta, afirmiranosti na turističkom tržištu i dr. Te razlike rezultirale su boljim ili lošijim korištenjem kapaciteta na pojedinim područjima, a što je u vezi sa ukupnom organiziranosti tog dijela turističke ponude.

Korištenje tih kapaciteta pretežno je za usluge smještaja, dok su garni usluge, polupansioni i pansioni, obiteljski apartmani i obiteljski bungalovi, izuzetak. Pozitivni primjeri u kojima su najbolji ležaji uključeni u prodaju za inozemne, a ne domaće tržište preko hotelskih kuća, s osjetno dužim korištenjem, ili izravno preko turističkih agencija, još su u ukupnoj masi ovih kapaciteta tek manji dio. Sve su to razlozi, pored ostalih, da je ta materija često u središtu pozornosti i razmatranja društvenih turističkih organizacija na čija je turistička društva i urede, privatni smještaj bio oslonjen od svoje pojave, a i do današnjih dana.

S obzirom na brojnost kapaciteta, njihovu vrijednost, veličinu, te raznolikost ponude koje se može iz toga razviti, uz manja ulaganja i stanovite rekonstrukcije, kapacitete domaćinstva tretiraju i nosioci razvojne turističke politike, što je naglašenije u razdobljima koja karakterizira smanjena mogućnost ulaganja u društveni sektor ugostiteljstva i turizma.

Domaćinstva i njihove privatne sobe, u velikom broju mjesta i područja bili su početni ili čak glavni, a ponegdje su i danas jedini smještajni kapaciteti, kapaciteti, oslonac i temelj turističkom razvoju.

Interes našeg privatnog sektora odvijao se u više procesa u sklopu postojeće regulative i ekonomsko-organizacijske strukture naše turističke privrede. Svoja sredstva, bilo od turizma ili drugih izvora, usmjerili su u izgradnju stanova, vikendica, vila ili kuća s kombiniranom dvostrukom ili višestrukam namjenom za stanovanje, vlastiti odmor i iznajmljivanje turistima.

Po broju ležaja najviše je domaćinstava koja iznajmljuju sobe ili stanove u kojima žive, u svom mjestu boravka. Prihodima iz te djelatnosti, te kreditima povećali su komfor, kapacitete i opremljenosti, baveći se najvećim dijelom pružanjem usluge smještaja, a u manjem broju pružanjem i garni usluga. Manji dio, opredjelio se za pansionске usluge i polupansionске, tzv. »pansion u domaćinstvu«.

U svim navedenim slučajevima osnovni motiv bavljenja tim poslovima je dopunski prihod domaćinstva, pa i u pansionima, gdje je limitiranjem broja ležaja ograničen i prihod. Time je bitno umanjen interes domaćinstva da se potpuno i dugoročno orijentira prema toj djelatnosti i u njoj nađe trajan i perspektivan izvor svojoj egzistenciji. Međutim, tu se osjeća izvjesna stagnacija, osobito kada je u pitanju kvalitativna (nikako kvantitativna) strana privatnih ugostiteljskih radnji. Naime, kvalitete ne zadovoljava ni nivo zahtjeva naših građana, a u pogledu inozemnih turista, ponekad djeluje i kompromitirajuće (higijenski uvjeti, tehnička opremljenost, stručnost kadrova, kvalitet jela i pića). U pogledu subjekata mnoge individualne ugostiteljske radnje nalije na individualna staračka poljoprivredna domaćinstva. Radnje vode i u njima sami rade i »ugostitelji« iznad 60 godina starosti. Osvježene predstavljaju samo povratnici sa privremenog rada u inozemstvu, koji su se opredijelili za osobni rad.

Neophodno je da osobni rad sredstvima u vlasništvu građana osvoji već i sada uglavnom prazan prostor u turističko-ugostiteljskim djelatnostima. Bez ovog razvoja ne može se računati sa dovoljno kvalitetnih ugostiteljskih radnji. Osim zaoštavanja kriterija tehničke i sanitarne opremljenosti, uvođenja oštrijih kriterija za stjecanje kvalifikacija i doškolavanje u struci i poznavanje stranih jezika potrebno je ekonomskom politikom društva podržavati razvijanje ugostiteljskih objekata viših kategorija. Razvoj kvalitetnog individualnog ugostiteljstva trebalo bi stimulirati kreditiranjem, davanjem povoljnih lokacija, pa čak dozvoliti i veći broj zaposlenih od predviđenog zakonskim maksimumom, naravno samo objektima viših kategorija.

Veće angažiranje osobnog rada u razvoju male privrede je neophodno, prije svega zato što je riječ o sitnim djelatnostima koje slijede teritorijalni raspored turista i stanovništva kao i rast njihove platežno sposobne tražnje za uslugama. Osim toga, društveni sektor uglavnom sporo reaguje na tržišne impulse ove vrste. U odnosima ponude i tražnje lokalno tržište iziskuje lokalne subjekte ponude. Zaposleni u društvenom sektoru, katkada na temelju monopolskog položaja ne idu za uslugama. Treba reafirmirati ulogu osobnog rada u sitnom kooperantskom ugostiteljstvu. Opasnost od pojave sprege pojedinaca radi osobne koristi ne treba biti nepremostiva barijera. Ako se znaju cjenovni odnosi i ako se uspostave poslovni odnosi na način kojim se može efikasno kontrolirati, pojava privatizacije društvenog dohotka i drugi oblici nezakonitih odnosa radi osobne materijalne koristi neće predstavljati nikakvu društvenu opasnost. Kriterij treba biti - povećanje dohotka u udruženom radu bez vlastitih investicija. Ako ugostiteljstvo daje najveće dohodovne rezultate u formi male privrede, zašto ovakvu mogućnost ne bismo iskoristili? Ovo tim prije, što je u sadašnjoj fazi našeg materi-

jalnog razvoja akumulacija za proširenu reprodukciju oskudan faktor. Društvena akumulacija ne može pokriti sve neophodne investicije. Pri tome, pod neophodnim se podrazumjeva i efikasno rješavanje problema radnog angažiranja priraslog radno sposobnog stanovništva. Angažiranje osobnih sredstava može doprinijeti savlađivanju ovog problema.

Međutim, s druge strane, primjećuje se strah organizacija udruženog rada od eventualne ugroženosti zbog poslovnosti privatnika, koji smeta širem razmahu osobnog rada. Tu svakako treba pridodati raznolike samozvane bojazni — u ime društva — od pretjeranog bogaćenja i ekspanzije poslovne aktivnosti. S tim u vezi ponekad se i poreska politika paušalno sprovodi, iako oporezivanje osobnog rada sredstvima u vlasništvu građana treba biti progresivno. Ova progresija ne smije biti destimulativna. Onaj tko više zaradi treba da ima i veće obaveze u relativnom smislu, ali i njemu treba više ostati. Oporezivanje nosilaca osobnog rada, po pravilu, ne treba biti paušalno. Ovakvo oporezivanje rada pokušaj da se izgraju poreske obaveze.

Nosioci poreske politike i poreski organi najprije treba da rasprave pitanje veličine dijela čistog dohotka koji ostaje poreskim obveznicima poslije oporezivanja. Mora se početi od toga da ovaj dio treba da sadrži i izvjesna sredstva za jačanje materijalne osnove rada. Kvantitativni odnosi su stvar društvene konvencije, ali se mora imati u vidu granica iza koje može prestati interes za radom. Isto tako, progresivna poreska politika treba da sadrži mnoge olakšice koje imaju poticajni karakter. Novootvoreni ugostiteljski objekt, na primjer, treba osloboditi poreskih obaveza za određeno vrijeme. Zatim poreske olakšice treba da uživa svaki poreski obveznik koji svoja sredstva ulaže u određene namjene. Poreske obveze trebaju biti manje za poreskog obveznika koji stručno osposobljava nove mlade radnike. Naizad, poreske obveze trebaju biti manje i za nosioce osobnog rada poslije određene starosti. Ovo su samo primjeri za diferencirano progresivno poresko obvezivanje nosilaca osobnog rada sredstvima u vlasništvu građana u funkciji ostvarivanja određene politike razvoja osobnog rada.

Potrebno je iskoristiti komparativne prednosti, s kojima Jugoslavija raspolaže i na taj način iskoristiti mogućnosti za proširenje kapaciteta koje bi i posebno trebalo organizirati za međunarodni turizam i to bez širokog ulaganja za skupu izgradnju objekata turističke »teške industrije«. To se može postići valorizacijom oko 400 000 ležaja u domaćinstvima od kojih je oko 310 tisuća na primorju.

Masovno privređivanje naših građana u okviru »privatnog« sektora turističke male privrede u velikoj mjeri bi izmijenilo našu sadašnju ponudu i to bez »državnih« investicija. Pri tom, iskustva kapitalističkih zemalja nam pokazuju da u maloj turističkoj privredi, ako je dovoljno masovna, nema lakog i brzog, kapitaliziranja, i da tako uposleni pojedinac, rješavajući svoje istovremeno veoma efikasno rješava i šire probleme. A naše dosadašnje iskustvo pokazuje koliko ekscenog legalnog i ilegalnog bogaćenja može biti u maloj turističkoj privredi ako njene djelatnosti nisu dovoljno omasovljene.

Razni organizacijski oblici trajne saradnje i poslovanja, njihova širina i raznovrsnost uvjet su za kooperaciju organizacija društvenog

sektora turizma i ugostiteljstva s vlasnicima smještajnih kapaciteta privatnog sektora. To po sebi implicira podružljavanje ove djelatnosti, a što su poznata društvena opredjeljenja.

Regulativne mjere takvu saradnju treba da utemelje i potiču, ali na dohodovnim načelima, a ne prisilom, što bi subjekte u tim poslovima (organizacije i domaćinstva) dovelo u novu inicijativu, aktivnu i poslovnu poziciju i time prevladati pasivnost, inertnost u poslovnu i krutost organizacije.

Maksimalnu veličinu pansiona (broj ležaja) moguće je utvrditi i odrediti i bez većih teškoća komparativnom računicom sa društvenim sektorom, uz zaštitu objektivnih društvenih, općih i specifičnih interesa te postaviti takvo ograničenje koje je dovoljno da pobudi interese privatnika za takvu djelatnost na dugoročnoj osnovi, pri čemu bi njegov rad i članova njegove obitelji bio obligatan i presudan za dohodak koji bi ostvario, a imovina tek sredstvo za to.

U vezi sa aktiviranjem osobnog rada sredstvima u vlasništvu građana u sferi turizma nužno je ukazati na neke specifičnosti, rezultirane iz dvojne prirode ove grane privrede, koje se moraju uvažavati. One se tiču, u manjoj ili većoj mjeri, svih elemenata novog modela povezivanja ličnosti sa udruženim radom u turističko-ugostiteljskoj privredi — od nivoa, oblasti i oblika aktiviranja individualnog sektora, do njegove uloge u pojedinim fazama turističkog ciklusa. Tek oživotvorenjem svih ovih elemenata, kao i njihovim povezivanjem u jedinstvenu cjelinu, može se postići krajnji cilj: neposredno aktivira osobni rad sredstvima u vlasništvu građana u položaju subjekata unificiranja i razvoja turističko-ugostiteljske privrede koja je ravnopravna, organski objedinjena i u odnosu sadejstva sa udruženim radom, odnosno društvenim sredstvima. Poslovno povezivanje s društvenim turističkim organizacijama ukazuje na put racionalnijeg korištenja tih kapaciteta i na uklanjanje kućne radinosti u suvremeni turistički promet.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu činjenicu da se u nas afirmirao privatni sektor u turizmu i da bi ga u tom smislu trebalo dalje unapređivati, u nastavku ovog rada želimo rezimirati i konkretizirati neke značajnije prijedloge i sugestije:

a) privatni sektor treba tretirati kao dio jedinstvene ponude i po kriterijima kvalitete nastojati postići što veću iskorišćenost njegovih kapaciteta;

b) u interesu raznovrsnije turističke ponude u privatni sektor treba uključiti i proizvodnju za turizam u okviru poljoprivrede, sitnog zanatstva, suvenira i dr.

U tu svrhu potrebno je od strane udruženog rada, privrednih komora ili stručnih institucija razraditi programe i ponuditi ih građanima na realizaciju. To bi morale pratiti takve ekonomske, organizacijske i pravno-institucionalne mjere na svim razinama, koje će davati tržišnu i pravnu sigurnost onima koji će se time baviti;

c) u odnosu na vrstu ugostiteljskog objekta koji može imati samostalni ugostitelj potrebno je proširiti postojeća zakonska ograničenja, ili ih ukinuti i omogućiti da se osnuje hotel, motel, diskobar i omogućiti samostalnim ugostiteljima pružanje turističkih usluga u njima;

d) zakonski regulirati maksimum broja ležaja kod svih vrsta smještajnih kapaciteta kakve imaju samostalni ugostitelji tako da ne bude veći od 60 (po sadašnjim propisima je 20), s tim da se onda vršenje ovakve vrste usluga smatra obrtom, jer po sadašnjim propisima to je samo dopunski prihod;

e) zakonskim propisima omogućiti da privatna osoba može formirati turističku agenciju, sa određenom vrstom poslova;

f) ukinuti postojeće zakonsko ograničenje određivanjem maksimalnog broja sjedećih mjesta kod ugostiteljskih radnji samostalnih ugostitelja;

g) ukidanje postojećeg zakonskog ograničenja pri izdavanju zemljišta za kampiranje, što znači da bi trebalo postojeći maksimum od 30 kampera povećati na 40;

h) ovisno od vrste radnje povećati broj zaposlenih osoba u dopunskom radu kod samostalnih ugostitelja, maksimalno 10 radnika, s tim da se taj broj u »špici« sezone može povećati za 50 posto;

i) putem društvenog dogovora između republika i pokrajina uskladiti kriterije u tretiranju poslovanja privatnog sektora u turizmu (radi jednoobraznosti);

j) ubrzati od strane »administracije« efikasnije izdavanje potrebnih »papira« (odobrenja) za osnivanje radnji samostalnih ugostitelja;

k) nastojati sprovoditi progresivnu poreznu politiku koja će stimulativno djelovati na razvoj privatnog sektora u turizmu.

Prema tome, privatno ugostiteljstvo možemo danas smatrati stalnom komponentom turističke ponude, neophodnom da bi se opslužila rastuća turistička potražnja, i potrebom u najnovijim uvjetima oštrije konkurentske borbe za preraspodjelu turista koja se vodi među tzv. turističkim velesilama Mediterana i bazena Sredozemnog mora. Otvara se mogućnost trajnije koegzistencije privatnog i društvenog sektora turističkog ugostiteljstva, posebno orijentacijom u pogledu asortimana, tj. specijalizacijom na pojedine vrste turističkih usluga.

Ograničenost smještajnih kapaciteta društvenog sektora turističke ponude i nedovoljna razvijenost u privatnom sektoru, uz istovremeno ograničene materijalne mogućnosti društva da podigne nove kapacitete, još više naglašava značenje smještajnih kapaciteta u privatnom (individualnom) sektoru turizma.

PROMENE U ZUR-u I MALA PRIVREDA

Rano napuštanje dogmatskog koncepta, kao beskonfliktnog idealnog društva, pomoglo nam je da realnije sagledamo protivrečnosti koje nosi u sebi socijalizam kao društvo prelaznog perioda. S toga, bez obzira na pojedine korake koje smo preduzeli u pojedinim fazama razvitka našeg društva, polazeći od činjenice da oni nisu bili potvrđeni u praksu, mi smo ih napuštali i zamenili ih drugima. U tom pravcu, polazeći od naših specifičnosti, mi smo se razlikovali i u pogledu odnosa prema svojini. Tako, uporedo sa državnom, mi smo dopuštali i privatnu svojinu, naročito na zemlju, a postepeno i u pojedinim privrednim oblastima. Isto tako, pozitivno je što smo postepeno napuštali i megalomaniju u industriji, izuzev pojedinih grana gde je to bilo neophodno, naročito sa aspekta ubrzanijeg privrednog razvoja i privrednog osamostaljenja zemlje.

Nakon opredeljenja za socijalističko samoupravljanje, kao rezultat specifičnosti naše revolucije, a time i izgradnje socijalizma, bez obzira na pojedine nedoslednosti, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, koje su nas napadale i proglasile revizionistima, mi smo dopuštali i privatnu inicijativu. Kolika je bila ta inicijativa, da li je ona bila dovoljna ili ne, to je posebno pitanje, na koje su uticali brojni faktori, kao što su ideološka razmimoilaženja, još uvek neprevaziđena dogmatska svest u delu našeg najvišeg rukovodstva i dr. Sve je to uticalo i na negativan odnos i prema privatnoj inicijativi, kao uostalom i prema socijalističkom samoupravljanju, nasuprot veoma jasnih partijskih i ustavnih dokumenata.

Ustavnim reformama od 1971. godine, kojima smo obezbedili, pored ostalog, jaču normativnu podlogu za razvoj socijalističkog samoupravljanja, učinili smo smeliji prodor, u odnosu na dotadašnje stanje, i u pogledu privatne inicijative. Poznato je da je tom pitanju posvećen u celini Amandman XXIII na Ustav SFRJ. Time smo, uporedo sa društvenim sektorom, otvorili naširoko mogućnosti razvoju raznih oblika privatne inicijative ne samo građana, kao individua, već i mogućnosti njihovog udruživanja, tj. udruživanja njihovih sredstava rada u raznim oblastima određenim zakonom. Tako na primer, pored oblasti poljoprivredne proizvodnje, zanatstva, ugostiteljstva i drugih uslužnih i sličnih privrednih delatnosti, kao i u oblasti kulturnih, profesionalnih i drugih sličnih delatnosti, uveli smo i mogućnost udruživanja rada i u proizvodnim delatnostima kroz tzv. posebne organizacije.

Taj koncept je sledio i Ustav iz 1974. godine i ZUR. Umesto posebnih organizacija uvode se ugovorne organizacije i one se izjednačavaju sa organizacijama udruženog rada u društvenom sektoru.

Danas kada raspravljamo o ovom problemu, suviše pojednostavljujemo stvari, što nas dovodi i do jednostranih zaključaka. Kao i druge probleme, tako i ovaj, moramo sagledati sa aspekta tadašnjeg vremena i tadašnjih odnosa snaga. Na svaki liberalniji korak našeg rukovodstva bilo je dosta napada od pojedinaca i to prvenstveno sa aspekta tobožnje restauracije kapital-odnosa i kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Takvi otpori su došli do izražaja i u praktičnom ostvarivanju tog koncepta, što je uticalo i na veoma male efekte takve orijentacije u nas do današnjeg dana. Ekonomska kriza aktualizovala je još više i taj segment i zahteve za odlučnije korake na njegovom ostvarivanju, kao jedne od rezervi i realno postojećih mogućnosti.

Iz svega ovoga da se videti kontinuitet u pristupu čitavom problemu, tako da njegovo sadašnje aktualizovanje ne predstavlja neki preokret nametnut u datoj situaciji. Pored ovoga, postupnost u uvođenju privatne inicijative bila je uslovljena i realnim mogućnostima. Takvih mogućnosti, u ranijim periodima razvoja našeg društva, bilo je sasvim malo. Tek odlazak naših građana na privremeni rad u inostranstvo stvorio je šire mogućnosti za to, ali i od tada one nisu korišćene koliko treba.

Polazeći od kritike kapital-odnosa, privatnu svojinu uvek smo vezali i za lični rad. S toga, ustavna terminologija »samostalni lični rad sredstvima u svojini građana« nije uvedena da bi se prikrivao karakter, niti pak da bi se izbeglo spominjanje privatne svojine. Drugo, to je usko vezano i za način sticanja te svojine, tj. putem prisvajanja dela dohotka kao rezultata rada sredstvima u društvenoj svojini. Ovim se ne mogu negirati i deformacije u toj sferi, ali ukazujem na ustavni pristup i rešenja.

Kod svih rešenja vodilo se računa o položaju radnika koji rade sredstvima u privatnoj svojini. Naime, uvek se želelo s pravom obezbediti samoupravljanje i u takvim organizacijama, kao i postepeno prerastanje takve svojine u društvenu. To je svakako uticalo i na manjkavost normi kojima bi se vlasniku sredstava obezbedila dovoljna garancija za uložena sredstva. On, s jedne strane, snosi rizik za uložena sredstva, a s druge strane, pored vraćanja uložених sredstava sa određenom kamatom, ne učestvuje u višku, rada, što na njega utiče destimulativno. Njemu se više isplati da svoja sredstva uloži u banku i dobija visoke kamate, nego da ih investira i reskira da ih gubi. Otuda i nezainteresovanost za ulaganje tog kapitala u privredne investicije. S druge strane, ZUR nije dovoljno razradio ni oblike organizovanja i organizacija na osnovu ulaganja sredstava u svojini građana, niti pak obezbedio šire mogućnosti udruživanja takvih organizacija kako među sobom, tako i sa širim repro-celinama u društvenom sektoru. Zbog svega toga imamo tako male efekte. Tako na primer, dok u najrazvijenijim zemljama mala privreda zapošljava oko 70% svih zaposlenih, kod nas ona jedva zapošljava 4,5%.

Dugoročni program ekonomske stabilizacije, a potom 13. kongres Saveza komunista Jugoslavije, polazeći od širih neiskorišćenih mogućnosti ulaganja sredstava u svojini građana (a govori se o nekih 10—20 milijardi dolara) radi proširenja materijalne osnove, u uslovima suženih mogućnosti — izvora stranog kapitala, kao i neznatne društvene akumulacije, postavlja veoma konkretne zadatke u pravcu jačeg prodora u korišćenju i ovog izvora. »Trinaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije zalaže se za znatno veće produktivno aktiviranje i angažovanje sredstava stanovništva i za jačanje motivacije za šire uključivanje ličnog rada i sredstava u svojini građana u sve tokove društvene reprodukcije i samoupravne društveno-ekonomske odnose kao veoma značajnih faktora za rešavanje strukturnih problema i dalji stabilan razvoj zemlje... Radi toga neophodno je:

- maksimalno angažovanje i ulaganje sredstava stanovništva za proizvodne svrhe u društvenom i individualnom sektoru;

- *intenzivno razvijati malu privredu — samostalne radnje, ugovorne organizacije i razne oblike zadrugarstva*, pre svega putem povezivanja sa krupnim organizacijama udruženog rada i velikim privrednim sistemima u industriji, poljoprivredi, turizmu, saobraćaju, trgovini, stambeno-komunalnim i drugim oblastima...

- pojednostaviti i ubrzati postupak osnivanja i obezbediti povoljnije ekonomske uslove i pravnu sigurnost u poslovanju organizacija *male privrede*;

- stabilnom i dugoročnom poreskom politikom — sa naglašenim ekonomskim i razvojnim, a manje fiskalnim delovanjem — obezbediti veću sigurnost i stimulisati ulaganje sredstava u svojini građana, *da mala privreda* i druge delatnosti u ličnom radu budu dohodovno privlačne da se radom i postignutim rezultatima obezbeđuje socijalna i materijalna sigurnost radnih ljudi a ne prisvajanjem različitih renti i drugih prihoda koji nisu zasnovani na radu;

- angažovati devizna sredstva građana na privremenom radu u inostranstvu, pre svega jačanjem njihovog ekonomskog interesa za prenos sredstava u zemlju radi njihovog ulaganja u otvaranje novih radnih mesta, *izgradnju pogona u maloj privredi* i razvoj proizvodnje, posebno one za koju je potreban uvoz opreme i znanja, a koja je izvozno sposobna;

- preispitati zakonske i druge normativne uslove i preduzimanjem mera ekonomske i razvojne politike stvoriti veće mogućnosti i *podsticati brži razvoj male privrede* i ličnog rada sredstvima u svojini građana;

Takvim razvojem male privrede omogućiti kompletiranje krupne industrijske i druge društvene proizvodnje i potpunije zadovoljavati potrebe stanovništva za različitom robom i uslugama.¹⁾

Iz ovoga se vidi ne samo velika zainteresovanost našeg društva za razvoj male privrede i privatne inicijative uopšte, već i sijaset oblika i oblasti u kojima se ona može razvijati. Iz ovoga, kao i drugih

¹⁾ Zadaci SK u ekonomskom i naučno-tehnološkom razvoju, Trinaesti kongres SKJ; »Dokumenti«, Izd. centar »Komunist«, Bgd. 1986, str. 125—126.

stavova Trinaestog kongresa se, takođe, vidi da »presušeni« izvori finansijskog kapitala nisu jedini razlog jačanja zainteresovanosti za malu privredu. Ti razlozi su brojni, a naročito su značajni oni koje nameće tehnološka revolucija, gde razvoj novih tehnologija i proizvodnji predstavlja neizbežnu orijentaciju naše zemlje, kako za izlazak iz krize, tako i za održanje koraka u međunarodnu podelu rada. Takav smer razvoja, u čemu će nosioc biti uglavnom društveni sektor, zahteva povećanje učešća u privrednoj strukturi manjih, fleksibilnijih proizvodnih kapaciteta, komplementarnim velikim proizvođačima, u čemu mala privreda (bilo u društvenom, bilo u privatnom, bilo zajednička-udružena) ima nezamenljivu ulogu i široku perspektivu. Dalje, okretanje maloj privredi, a u tom pravcu i onoj u privatnom sektoru, vezano je i sa problemom zapošljavanja, kao jednog od najsloženijih socijalno-ekonomskih i političkih pitanja. Mala privreda pruža izvanredne mogućnosti za produktivno zapošljavanje, naročito mladih školovanih kadrova. Pored toga, mala privreda pogodna je i za društveno-efikasnu i ekonomsku rentabilnu proizvodnju.

Polazeći od veoma konkretnih i jasnih zadataka, prilikom rada na izmenama Zakona o udruženom radu, čiji je Predlog o izmenama i dopunama na javnoj diskusiji, vodilo se računa da se, koliko je to bilo moguće, ugrade takva rešenja koja će udovoljiti navedenim zahtevima. U predlozima za izmenu i dopunu ZUR-a, u pogledu male privrede i položaja i razvoja ličnog rada, polazilo se od nekoliko unapred postavljanih zadataka.

1. Da se izmenama i dopunama detaljnije uređuju uslovi za osnivanje ugovornih organizacija. U tom cilju, pored toga što se predlaže da Pododeljak 2. u Odeljku 2. »Ugovorna organizacija udruženog rada« bude samostalni Odeljak, 4, od značaja je predložena nova odredba čl. 305a, kao i novi stav 2. čl. 306. Naime, članom 305a samo se konkretizuju zahtevi u pogledu osnivanja ugovorne organizacije, time što se navodi da »Ugovorna organizacija može se osnovati ako su obezbeđena sredstva za njeno osnivanje i za početak njenog rada i ako su ispunjeni drugi zakonom propisani uslovi.«²⁾ U novopredloženom st. 2. člana 306. unosi se jasnoća u pogledu obezbeđivanja dela sredstava za osnivanje i početak rada ugovorne organizacije od strane osnovnih i drugih organizacija udruženog rada (propisano stavom 1. člana 306), u čemu se izjednačuje način obezbeđivanja tih sredstava kao i kod organizacija udruženog rada u društvenom sektoru. Tako, »U slučaju iz stava 1. ovog člana, sredstva za osnivanje i početak rada ugovorne organizacije obezbeđuju se na načelima udruživanja rada i sredstava utvrđenim ovim zakonom.«³⁾

2. Da se izmenama i dopunama daju pune garancije za obezbeđivanje ekonomske sigurnosti ulaganja sredstava poslovanja, kao što je to učinjeno za obezbeđivanje sigurnosti ulaganja društvenih sredstava. U tom cilju predlaže se novi st. 3. posle st. 2. člana 312, koji glasi

²⁾ Predlog za donošenje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu, Skupštine SFRJ, AS br. 50/23, str. 58.

³⁾ Isto.

»Sredstva koja poslovođa udruži u ugovornu organizaciju revalorizuju se, a povraćaj njihove vrednosti može se izvršiti i iz poslovnih sredstava ugovorne organizacije, ako je to predviđeno ugovorom o njenom osnivanju«.

3. Da se potpunije uređuju prava poslovanja po osnovu reinvestiranja sredstava i garantuju ista prava koja ima po osnovu prava svojine na sredstva koja je udružio vlasnik istih prilikom osnivanja ugovorne organizacije. Da bi se to obezbedilo, predlaže se dopuna člana 314. ZUR-a sa novim stavom 2., koji glasi: »Po osnovu sredstava koja je ponovo udružio u ugovornu organizaciju, poslovođa ima ista prava koja ima po osnovu prava svojine na sredstva koja je udružio prilikom osnivanja ugovorne organizacije«.⁴⁾ Dosadašnji st. 2 se zadržava i on postaje st. 3. istog člana.

4. Da se obezbedi mogućnost udruživanja ugovornih organizacija u šire reproceline, tj. u šire oblike udruživanja. U tom pogledu predlaže se novi član 318a, koji glasi: »Ugovorne organizacije mogu se udružiti u udruženu ugovornu organizaciju, radi efikasnijeg vršenja stručnih i drugih poslova od zajedničkog interesa, organizovanijeg istupanja na tržištu i uspešnijeg poslovanja, posebno na osnovama uspostavljanja trajnije kooperacije i poslovne saradnje sa organizacijama udruženog rada.

Udružena ugovorna organizacija može pristupiti složenoj organizaciji udruženog rada ako sa njom ili sa udruženim radnim organizacijama ostvaruje trajniju saradnju, pod uslovima i na način utvrđenim samoupravnim sporazumom o udruživanju u složenu organizaciju udruženog rada«.⁵⁾

Na predloženo rešenje se daje primedba u pogledu njegovog utemeljenja u ustavnom sistemu, pa se predlaže da se briše (u alternativu). Očito je da Ustav ne predviđa složene oblike udruživanja ugovornih organizacija. Međutim, i ne zabranjuje takve oblike. Ustav priznaje ugovornu organizaciju kao oblik udruživanja rada i sredstava, a činjenica što nije predvideo i šire oblike njihovog udruživanja je rezultat nerazrađenosti ovih oblika udruživanja. S toga, po mom mišljenju, to se može urediti zakonom.

Iz izloženog se vidi da se i pored učinjenih napora, izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu nije mogao učiniti neki krupniji korak napred u pogledu stvaranja normativne osnove za zadovoljavanje svih zahteva koje nameće sadašnji trenutak u pogledu intenzivnijeg razvoja male privrede. Međutim, treba imati u vidu činjenicu da se Zakon o udruženom radu menja i dopunjuje u okviru postojećih ustavnih rešenja, koja ne pružaju dovoljno mogućnosti za neke sveobuhvatnije zakonske izmene, kako u pogledu male privrede, tako i sveukupnog udruženog rada. S toga, za bitnije izmene u ZUR-u potrebne su i izmene i dopune samog Ustava SFRJ.

Predsedništvo SFRJ, imajući u vidu ovu potrebu, polazeći od Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samo-

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Isto, str. 58—59.

upravljanja, Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i Stavova Trinaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, u Predlogu da se pristupi promeni Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije utvrdilo je pravce promena Ustava SFRJ radi jačanja društvenog položaja i dalje afirmacije ličnog rada. U tački 5. navedenog Predloga kaže se: »Radi jačanja društvenog položaja i dalje afirmacije ličnog rada, kao neophodne razvojne potrebe i integralnog dela ukupnog društvenog rada, neophodno je:

- utvrditi odgovarajući i stabilan društveno-ekonomski položaj zemljoradnika i omogućiti širi razvoj i različite oblike udruživanja za drugarstva u celini, posebno zemljoradničkog, kao i različite oblike udruživanja i povezivanja ličnog rada sa udruženim radom, uključujući i mogućnost udruživanja tih oblika u radne organizacije;

- sagledati potrebu i mogućnost daljeg jačanja društveno-ekonomskog položaja i sigurnosti nosilaca ličnog rada sredstvima u svojini građana i proširiti mogućnost razvoja ličnog rada i ulaganja sredstava u svojini građana u *malu privredu*, uključujući i posebnu zaštitu ličnog rada, kojom bi se garantovala veća ekonomska sigurnost radnih ljudi koji rade sredstvima u svojini građana, uz odgovarajuću zaštitu društvenih interesa; ulagaču ličnih sredstava u *ugovornoj organizaciji udruženog rada male* privrede, kao i onom koji trajno sarađuje sa društvenim sektorom, trebalo bi garantovati onaj stepen ekonomske sigurnosti koji se garantuje stranim licima koji ulažu sredstva u domaće organizacije udruženog rada;

- posebno precizirati neophodne garancije za obezbeđivanje pravne i ekonomske sigurnosti radnih ljudi koji svoja sredstva ulažu radi proširenja materijalne osnove samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana;

- omogućiti da se saveznim zakonom uredi obim prava svojine građana na poslovni prostor⁶⁾

Na osnovu ustavnih promena, sledećim izmenama i dopunama ZUR-a (tzv. druga faza) moći će se daleko detaljnije razraditi i druga pitanja, koja će pospešiti dalji razvoj male privrede. Perspektivu razvoja male privrede treba otvoriti i izmenama i dopunama i drugih sistemskih zakona, a naročito jednom dobro usmerenom poreskom politikom svih društveno-političkih zajednica, a naročito opština. Pored toga, bitno treba pojednostaviti sadašnju veoma složenu proceduru u osnivanju svih oblika udruživanja sredstava u svojini građana.

Time će se obezbediti šira normativna osnova za intenziviranje procesa udruživanja sredstava u ličnoj svojini građana u različite oblike. Međutim, normativni okviri i normativna rešenja neće bitno menjati stanje, ako se u ostvarivanju ovog našeg opredeljenja ne uključi i subjektivni faktor. Ovo pogotovu što i dosadašnja normativna rešenja su pružala prilično široke mogućnosti za razvoj male privrede, te ona nisu jedini krivac za sadašnje stanje u ovoj sferi. S toga, sve organizovane socijalističke snage, a naročito Savez komunista i Socijalistički

⁶⁾ Predlog Predsedništva SFRJ da se pristupi promeni Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Skupština SFRJ, AC br. 175/1, str. 7—8.

savez radnog naroda, uz korišćenje nauke i naučnih dostignuća, treba da vode permanentnu i efikasniju akciju, naročito na prevazilaženju birokratsko-etatiističke i dogmatske svesti, narasle u našem društvu na nivou svih društveno-političkih zajednica, a posebno opština, koja predstavlja osnovni uzrok i smetnju u razvoju male privrede. Pojedine deformacije koje se pojavljuju, tu i tamo, kod takvih organizacija ne mogu služiti kao opravdanje za otpor prema maloj privredi, nego na protiv, uz jačanje borbe protiv slabosti i deformacija treba otvoriti sve šire mogućnosti za njen razvoj. Uporedo s ovim, treba se boriti i protiv prisutne megalomanije u pogledu društveno-ekonomskog razvoja na nivou svih društveno-političkih zajednica, a naročito opštine. U tom pogledu, od velikog je značaja zadatak koji proizilazi iz Rezolucije Trinaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije da »Savez komunista i druge socijalističke snage moraju se energičnije angažovati na otklanjanju dogmatskih shvatanja i sektaškog odnosa, otpora i prepreka koje se javljaju na putu bržeg i odlučnijeg angažovanja ličnog rada i sredstava u svojini građana«.⁷

⁷) Trinaesti kongres SKJ; »Dokumenti«, str. 125.

UGOVOR O FRANŠIZINGU, SA OSVRTOM NA DOPUŠTENOST PRIMJENE PREMA JUGOSLOVENSKOM PRAVU

»Franšizing«,¹⁾ kao sistem vertikalnog povezivanja privrednih subjekata i novi ugovor u prometu robe i usluga, koji omogućava jednoj strani (primaocu franšizinga), da ne gubeći svoju pravnu samostalnost, uz naknadu, koristi se poslovnim ugledom, znanjem i iskustvom druge strane (davaoca franšizinga), pojavio se i razvio u poslovnoj praksi i pravu SAD. Velike automobilske, petrolejske kompanije (npr. General Motors, Ford, Esso, Mobil oil i dr.) nijesu raspolagale sa dovoljno kapitala i profesionalnog kadra za osnivanje vlastite prodajne mreže (filijala) i rešenje za organizaciju prodaje nađeno je u franšizingu, gdje proizvođač ustupa pravo prodaje svoje robe na određeno vrijeme trgovcu na malo, koji uz korišćenje proizvođačeve firme (imena), robnog znaka, znanja, i iskustva i sa skromnim sredstvima, može brzo i lako »ući u posao«. I nekoliko privrednih djelatnosti u SAD duguje i raznim oblicima franšizinga, svoj rast. Ipak, sve do posle 1945. god. primjenjuje se i razvija ova originalna formula pretežno u: 1) prodaji (i servisiranju) putničkih vozila preko samostalnih »dealer«-a, 2) prodaji benzina i drugih naftnih derivata preko benzijskih pumpi, 3) u proizvodnji (prodaji i punjenju) bezalkoholnih pića (kompanije Coca-Cola i Pepsi-Cola razvile su svoju mrežu po metodu franšizinga još od osnivanja 1900. god.), 4) u trgovini na malo (u odnosima sa veletrgovinom) stvaranje lanaca trgovina metalne robe, sportske opreme i namještaja, rezervnih dijelova za automobile, dragstora i sl.

Sistem franšizinga, poslije II svetskog rata, a naročito od šezdesetih godina, razvija se u SAD intenzivno i masovno, naročito u hotelijerstvu, »Fast — Food« restoraterstvu i drugim uslužnim djelatnostima, da b i se istovremeno proširio na međunarodno tržište i bio prihvaćen u poslovnoj praksi mnogih zemalja (u Velikoj Britaniji, Francuskoj, SR Njemačkoj, Italiji, Japanu i dr.). Obrt putem franšizinga u 1982. god. je iznosio u SAD 437 000 miliona dolara, što predstavlja oko 1/3 ukupne trgovine na malo (US retail Sales), a u SR Njemačkoj u istoj godini oko 105 milijardi DM ili 20—25% ukupne maloprodaje u zemlji.

¹⁾ Engleski termin »Franchising« (preuzet sa izmjenjenim značenjem iz francuskog jezika od riječi: »affranchir« — osloboditi), korišćen je u Velikoj Britaniji još u srednjem vijeku da označi specifičan »posao«, gdje oni koji su na vlasti (»npr. kraljevi i lokalni činovnici) daju uz naknadu, drugima (npr. plemićima ili crkvi) pravo da ubiraju takse, uvode posebne namete, drže trgovinu ili vrše neke druge djelatnosti, koje redovno obavljaju udružena trgovaca gilde.

Ovakav rast franšizinga je posledica dinamičnih ekonomskih i društvenih promjena, porasta (i promjena) potražnje naročito za luksuznom robom, kvalitetnim i raznovrsnim uslugama, pojavom novih materijala i tehnologije, novih proizvoda i usluga sa »poznatim« robnim i uslužnim znacima i sl.²⁾ Samo putem ekspanzije i unapređivanjem prodaje, moguće je bilo obezbijediti dalji razvoj proizvodnih kapaciteta odnosno zadovoljiti narasle potrebe potrošača za odgovarajućom robom i uslugama. Međutim, za ekspanziju u distribuciji nedostajali su: kapital, pogodne prodajne lokacije, kadrovi i profesionalno znanje i iskustvo. I franšizing, kao sistem i ugovor (pravni posao) upravo je nudio premošćavanje ovih teškoća. Velikom broju pojedinaca, malih poslovnih ljudi i kompanija, koji su imali sredstava ili mogli da ih pribave, pružena je prilika da se sa ulaganjem tih sredstava, uključe u sistem i metod poslovanja (»stave pod kišobran«) davaoca franšizinga i da počnu sa poslom (koji već ima jaku »potrošačku indentifikaciju«) kao samostalni preduzetnici. Davalac franšize, koji je razvio jedan uspješan i prihvaćen proizvod ili uslugu, poslovnu koncepciju, sa svoje strane, obezbijeduje posebna znanja i informacije primaocu, koji je po pravilu, bez odgovarajućeg iskustva. I franšizing je upravo, dominantan u poslovima gdje su neophodna samo »osnovna znanja (»basic skills«), ili određena posebna znanja (»narrow range of specialist skills«), koja se mogu obezbijediti relativno brzo i lako.³⁾

Karakteristika franšizinga da primalac f. vodi svoj posao — sopstvenu poslovnu jedinicu prema zakonima svoje zemlje (iako pod poslovnim imenom davaoca f. i u skladu sa politikom i uputstvima predviđenim ugovorom), doprinijela je njegovoj primjeni u međunarodnoj razmjeni, naročito u ugostiteljstvu i turizmu. Korišćenjem lokalnog statusa i angažovanja primaoca f. moguće je prevladati probleme značajnih razlika u propisima, poslovnim običajima, tržištu i »izvesti« svoj sistem. Jedan od najvećih hotelskih operatora Holiday Inn, kontroliše putem franšizinga sa 1700 hotela a M c Donald' s ima 9300 restorana širom svijeta, uz ostale poznate sisteme kao: Kentucky Fried Chicken, Wimpy International, Inter-Continental i dr. U konkurenciji sa velikim u kapitalističkom svijetu, »franšizing« je po nekima jedan od posljednjih nada za preživljenje malog posla. Samo putem franšizinga može običan građanin ući u sadašnje doba u posao, bez velikog iskustva i bez značajnog kapitala.⁴⁾

U poslovnoj praksi kod nas zaključuju se takođe pojedini ugovori o franšizingu i to sa stranim firmama (istina pod različitim nazivima) i uključuju naše organizacije udruženoga rada u poznate sisteme (kao ugovori: Coca Colla — Slovin, Holiday Inn — Emona i Holiday Inn — Energoinvest, Intercontinental — Hotel Esplanada, Dinners — Central turist, Carte Blanche — Centro-turist, M c Donald's — Gene-

²⁾ O razlozima brzog razvoja franšizinga posebno u hotelijerstvu vidi: Housden J., *Franchising and other business relationships in Hotel and Catering services*, London 1984. god. str. 20—23.

³⁾ Housden J., navedeno djelo str. 22.

⁴⁾ Hearings before the Subcommittee on consumer protection and finance, House of representatives, septembar 16 and 23 1977. god. str. 643 (cit. prema Draškić, Ugovor o franšizingu, Beograd 1983. god. str. 76).

ralexport). Međutim, u unutrašnjoj praksi ovakvi privredno-pravni odnosi nijesu poznati, iako prednosti franšizinga, uopšte uzevši, upućuju na opravdanost njegove šire primjene, uz prilagođavanje našem društveno-ekonomskom i pravnom sistemu.

DEFINICIJA UGOVORA I ELEMENTI

Ugovor o franšizingu je nov pravni posao, tvorevina autonomnog trgovinskog prava, nastao i »formirao« se iz prakse formularnih i tip-skih ugovora i opštih uslova poslovanja davaoca f. Odnosi koji se zasnivaju ugovorom, prava i obaveze stranaka, nijesu zakonski regulisane ni u jednoj zemlji. U SAD, više država donijelo je zakone (Baby FTC Rule) koji (ukoliko i sadrže određenu definiciju franšizinga) uređuju isključivo pitanja zaštite primaoca f. (obavezuju davaoca f. da još u fazi zaključivanja ugovora »otkrije« svoj, poslovni indentitet, ekonomske, finansijske i druge podatke, kao i ograničava im mogućnost raskida ugovora).⁵⁾

Definicija ugovora o franšizingu ima mnogo,⁶⁾ i one su međusobom različite, što je posledica i neizdiferenciranosti vrsta (i podjela) franšizinga i njegove primjene u različitim privrednim granama. U poslovnoj praksi i literaturi SAD uobičajeno je uglavnom (prema obimu i vrsti preuzetih prava i obaveza) razlikovanje dva glavna tipa (kategorije): 1) franšizing proizvoda ili usluga i 2) poslovni (business format) franšizing. Prva kategorija franšizinga (naziva se »tradicionalni«) obuhvata »rane« sisteme :a) proizvođač — trgovac na malo, b) proizvođač — trgovac na veliko, c) trgovac na veliko — trgovac na malo. I ugovor se nekad pojednostavljeno određuje kao sporazum između dvije strane za distribuciju proizvoda ili usluga (uz korišćenje znanja i iskustva davaoca f.) ili se s obzirom na upotrebu (zaštićenog) robnog ili uslužnog znaka od strane primaoca f. definiše u suštini kao licencni ugovor. Poslovni (»business format«) franšizing podrazumijeva »blisku« kontinuiranu uzajamnu saradnju i pomoć strana za vrijeme ugovornog odnosa. Davalac f. ustupa svoj obrazac, formulu za proizvodnju ili prodaju robe ili usluga, stečeno znanje i iskustvo, pravo da se vode poslovi, sa određenim ograničenjima i nadzorom.⁷⁾ U praksi postoji međutim u osnovi, široka skala odnosa, koja obuhvata raznovrsne oblike, modalitete, tipove franšizinga kao sistema distribucije robe i usluga i neimenovanog ugovora autonomnog trgovinskog prava. I u definisanju ili umjesto definicije (iscrpne) u teoriji se nastoji odrediti karakteristična obilježja, elemente koji u svojoj ukupnosti određuju bliže ovaj institut.

⁵⁾ Federal Trade Commission usvojila je 1979. god. kao model zakon FTC pravila (pod nazivom: »Disclosure requirement and prohibitions Concerning Franchising«), na osnovu koga su države članice donijele svoje zakone.

⁶⁾ U publikaciji »The Franchising Contract«, Lena Peters and Marina Schneider, navode 30 različitih definicija ugovora (izdavač Međunarodni institut za unifikaciju privatnog prava Rim 1986. god.).

⁷⁾ Vidi: Housden J., navedeno dijelo str. 31 i Draškić M. navedeno dijelo str. 17.

1) Ugovor o franšizingu je obligacionopravni ugovor kojim se zasniva odnos kooperacije svoje vrste, radi prodaje robe i/ili vršenja usluga od »izabranih« (selected) poslovnih jedinica (primaoca f.). Davalac f. ulazi u poslovne odnose, po pravilu sa više primaoca f., samostalnih trgovaca (snose rizik i obavljaju posao u svoje ime i za svoj račun, a ne kao trgovinski zastupnici ili komisionari);

2) Davalac f. ugovorom ustupa primaocu f. pravo prodaje svoje robe i/ili vršenja usluga, kao i pravo iskorišćavanja svog robnog ili uslužnog žiga. Ova prava se prenose na primaoca f. na »principu isključivosti« na određenoj teritoriji (davalac f. ne može davati ista prava drugom partneru niti sam »otvarati« vlastitu poslovnu jedinicu — filijalu);

3) Franšizingom se zasniva splet trajnih poslovnih odnosa između ugovornih strana, gdje davalac f. ustupa primaocu f. i »know—how« (ukupnost svog tehničko — komercijalnog iskustva za obavljanje određenih poslova, svoju poslovnu formulu, specijalni proces, komercijalne metode poslovanja i sl.), kao i pomoć u organizaciji osnivanja poslovne jedinice, komercijalnoj tehnici, upravljanju i dr. Obezbeđuje se ugovorom jedan »package deal« — skup znanja i iskustva (ideja, recept, tehnika...) i u vezi s tim poslovni ugled, koji omogućuje brz *prodor na tržište*;

4) Primalac f. se uključuje u sistem (jednoobraznog, standardizovanog poslovanja) davaoca f. i ugovorom se obavezuje da vodi posao (u koji je uložio sopstvena sredstva), prodaje proizvode odnosno vrši usluge po sistemu organizacije i poslovanja davaoca f. i pod njegovim određenim nadzorom. Među stranama se uspostavljaju odnosi ekonomske međuzavisnosti. A za prava koja se ugovorom ustupaju i pomoć (različite usluge) koje pruža davalac f., po pravilu primalac f. plaća pristupnu naknadu (»franchise fee«)⁸⁾ i trajno jedan procenat od ostvarenog prometa (»Royalty«).

Ugovor o franšizingu u uporednom pravu je neformalni pravni posao. Međutim, zbog složenosti odnosa koji se zasnivaju, u poslovnoj praksi, ugovor se zaključuje pismeno, po pravilu na štampanim formularima sa standardnom sadržinom prema pojedinim sistemima. Obaveznost pismene forme u našem pravu izvodi se analogijom iz propisa koji se odnose na ugovore o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, ugovore o poslovno-tehničkoj saradnji i ugovore o licenci.

⁸⁾ U našoj pravnoj literaturi nailazimo takođe na različite definicije. Prof. Drakšić navodi da se ugovor može definisati kao »trajan ugovor kojim se zasniva jedan sistem saradnje između samostalnih preduzeća prema kome jedno od njih (davalac f.) ustupa drugom (primaocu f.) uz plaćanje naknade, pravo da koristi u svom poslovanju određenom robom ili uslugama, po tačnim određenim uslovima, njegovo trgovačko ime, znak, spoljni izgled ili druga zaštićena prava, kao i njegova tehnička i poslovna iskustva, uz obavezu druge strane da posluje po sistemu organizacije i poslovanja davaoca, pri čemu davalac f. obezbeđuje primaocu pomoć, savjet i školovanje i vrši kontrolu« (Drakšić M., navedeno djelo str. 26). Deša Mikotin-Tomić u širem smislu definiše ugovor o f. kao »ugovor obaveznog prava kojim davalac f. ustupa primaocu f. ekonomske prednosti stečene klijentele i ugleda na tržištu na korišćenje na određenom području uz određenu naknadu ili radi ostvarivanja drugih ekonomskih koristi« (Deša Mikotin-Tomić: Ugovor o franšizingu. Zagreb 1968. god. str. 33).

SADRŽINA, ODREDBE UGOVORA O PRAVIMA, OBAVEZAMA I PRESTANKU

U odsustvu posebnih zakona (dispozitivnih pravila) o frašizingu, stranke u granicama koje predviđaju prinudni propisi i javni naredak, slobodno ugovaraju, svoje odnose, prava i obaveze. Pri tom, koriste se obrasci, formularni, tipski ugovori i opšti uslovi poslovanja davalaca f. kojima na generalan način, sveobuhvatno i detaljno (nastoji se time isključiti analogna primjena propisa koji regulišu »slične« ugovore) određuju sadržinu budućih ugovora. U poslovnoj praksi došlo je do »tipiziranja« sadržine ugovora o franšizingu, stvaranja, prihvatanja od poslovnih ljudi jednobraznih pravila koja su specifična za ovaj ugovor i kojima se uređuju osnovna pitanja, ponašanja ugovornih strana u određenoj mjeri jedinstven način.

OBAVEZE I PRAVA DAVAOCA f.

U ugovorima o frašizingu nailazimo na dvije grupe (kategorije) obaveza davaoca f. u toku pripremanja za početak poslovanja i za vrieenje trajanja ugovornog odnosa.

Prva grupa obaveza (*»preopening obligations«*) obuhvata u osnovi pružanje jednog »paketa franšizinga« koji uključuje prenošenje isključivog prava prodaje robe i vršenja usluga, upotrebe žiga i firme, konsultacije, pomoć i obrazovanje kadrova za rad, kao i primjenu odgovarajućih metoda u poslovanju i sl.⁹⁾ Upotrebom žiga (kojim se robe i usluge individualiziraju i tako razlikuju) i firme (imena) jednog afirmisanog davaoca f. ostvaruje se značajna prednost na tržištu u kome su sve poslovne jedinice dio jednog jedinstvenog sistema franšizinga. Ovdje je međutim od posebnog značaja *»obezbeđenja«* *»formule poslovanja«* i *»pomoć u otvaranju poslovne jedinice«*.

1) Primaoci f. moraju se pružiti detaljne informacije i pomoć za osnivanje poslovne jedinice indetične (ili slične) standardnoj jedinici sistema.¹⁰⁾ Posebno, to je pomoć oko osiguranja i izbora najpogodnije lokacije, standardnih planova građenja, dizajna, izbora opreme i inventara u poslovnom objektu, primjene procesa i metoda poslovanja. U pojedinim standardizovanim franšizing sistemima bitni elemenat koncepta (i sastavni dio ugovora) je i *»operating manual«* (*»priručnik o poslovanju«*), koji sadrži ukupnost tehničkih (tehnoški postupak, recepti i dr.) i komercijalnih (u vezi sa organizacijom i plasmanom) znanja i iskustva, koja se moraju obezbijediti primaocu f.

2) Pomoć u fazi »otvaranja« poslovne jedinice je od izuzetnog značaja naročito, u pogledu osposobljavanja primaoca f., operatora, kao i u izboru i obuci njegovog osoblja. Obuka se obavlja u kratkom vre-

⁹⁾ Prema tipskom ugovoru Chicken Delight (čl. 1.) ustupa se drugoj ugovornoj strani za vrijeme i u skladu sa uvjetima navedenim u nastavku isključivo pravo i franchisu da koristi njegovu tvrtku, naziv, simbole, metodu i sistem pu-tovanja (cit. prema Mikotin Tomić D.; navedeno djelo str. 60.).

¹⁰⁾ Housden, J., navedeno djelo, str. 165.

menu (npr. dvije nedelje ili mjesec dana) po pravilu, na poslu (»on-the job training«).¹¹⁾

Druga grupa obaveza (post-opening obligations) obuhvata kontinuirano pružanje različitih usluga i pomoći kao analizu tržišta, ekonomsku propagandu, unapređenje prodaje, tehničke i poslovne savete, te i snabdevanje primaoca f. (zavisno od vrste franšizinga i odredaba ugovora) sa svim ili nekim proizvodima koji se koriste ili prodaju u okviru franšizing-jedinice.

Ovim obavezama, koje održavaju »trajni interes« davaoca f. u poslovnom odnosu, odgovaraju i prava (koje su i svojevrsne njegove obaveze): (1) da može zahtijevati određene izmjene u ugovorenom konceptu, »formuli poslovanja« ako to predstavlja poboljšanje i razvojno dostignuće sistema« i (2) da ima pravo nadzora nad radom primaoca f.

U formularnim ugovorima¹²⁾ predviđa se ovlaštenje davaoca f. da »uđe« u poslovne objekte i vrši kontrolu po pravilu, u cilju zaštite svog poslovnog ugleda i standardne ponude¹³⁾, koja se po njegovim imenom i simbolima čini trećim licima. S obzirom na moguću širinu i pravne posledice nadzora, u teoriji se smatra da »prema sadašnjem razvoju prava o franšizingu i razvijenosti posebnih običaja i pravila iz struke« ova obaveza mora biti »izričito ugovorena«.¹⁴⁾

OBAVEZE I PRAVA PRIMAOCA F.

U poslovnoj praksi je tendencija da se sveobuhvatno uređa obaveze primaoca f. bilo neposredno ugovorom bilo »priručnikom o poslovanju« (koji čini njegov sastavni dio).

Osiguranje i održavanje poslovnog prostora i opreme. — Prima-lac f. je dužan da obezbedi poslovni prostor, uredi i održava poslovnu jedinicu u cjelini u skladu sa zahtevima za uniformnošću u određenom sistemu franšizinga. Od ugovornih odredbi zavisi u kojoj mjeri je isto tako, obavezan da postupi po uputstvima, planovima, nacrtima i sl. davaoca f. u pogledu lokacije, strukture izgleda objekta, unutrašnjeg uređenja i dekoracije, opreme, dizajna i dr.¹⁵⁾

¹¹⁾ U M c Doland's sistemu obrazovanje ooperatora (za rukovođenje poslovnim jedinicom) traje od 18—24 mjeseca, sa završenom fazom obuke (dvije sedmice) na Hamburger University, blizu sjedišta Korporacije u Ouk Bruk-u.

¹²⁾ Tipiski ugovor »Interkontinental Hot, Corp. (INC) predviđa da se »IHC može u prikladno vrijeme pregledati Hotel da utvrdi primjenjuju li se takvi standardi« a ugovor M c Donald sadrži odredbu: »Kako bi se osiguralo pridržavanje uslova i načina koji su gore navedeni, predstavnici davaoca f. mogu povremeno nadzirati robu, nabavku, proizvode i metode proizvodnje primaoca f. ... obavljati testiranje ...«

¹³⁾ Neki ugovori posebno oni gdje se plaćanje naknade vrši u procentu od izvršenog prometa (Royalty), predviđaju pravo davaoca f. da kontroliše finansijsko poslovanje i knjige primaoca f. (Housden J., navedeno djelo str. 157.).

¹⁴⁾ Mikotin-Tomić D. — navedeno djelo, str. 75.

¹⁵⁾ Prema timskom ugovoru »Mister Donut«, primalac f. se obavezuje da izgradi radnju prema uputstvima davaoca f., koji mora u skladu sa standardnim planovima i specifikacijama uložiti najveće napore da snabdije poslovne prostorije svim namještajem, mašinama i opremom, da uredi prostor za pranje, da zaposli osoblje i nabavi potreban materijal sa karakterističnim »Mister Donut accessoris« (navedeno po Draškić — M., navedeno djelo str. 31.)

Unapređenje plasmana robe i usluga. — Primalac f. se obavezuje da na trajnoj osnovi, unapredi plasman robe i obezbedi pružanje usluga odgovarajućeg standarda.¹⁶⁾ U okviru opšte poslovne politike i generalnog plana davaoca f., on vidi aktivnu prodajnu politiku (»ulaže najveće napore« da održi i povraća prodaju. Pri tom se takođe veliki značaj daje jednoobraznosti u poslovanju (sve do odgovarajuće odjeće i ponašanja zaposlenog osoblja), politici cijena i dr.

Ekluzivnost u nabavci. — Obaveza je primaoca f. da vrši nabavku, posluje sa robom davaoca f. ili od lica koje je on odredio. Ova obaveza ne mora se odnositi na celokupan asortiman robe, opremu sirovine (kao npr. u proizvodnji, prodaji, punjenju određenih bezalkoholnih pića ili npr. kod restorana za brzo usluživanje gdje je naglašena isključivost u nabavci, tako da je npr. primalac f. vezan za davaoca f. u pogledu jedne robe, sa drugom se mora snabdijevati od trgovca koga je odredio davalac f., dok je u odnosu na ostale artikle potpuno slobodan).

Plaćanje naknade. — Obaveza plaćanja (i vrsta i način) naknade, strane ugovaraju. U poslovnoj praksi, tipskim ugovorima, predviđa se po pravilu, dvije vrste naknade: jedna početna suma (frantsie fee) i naknada koja se plaća kontinuirano za vrijeme trajanja poslovnog odnosa (royalty). Ovu početnu naknadu primalac f. dužan je da plati u momentu zaključenja ugovora ili kad počne sa poslovanjem. Davaoci f. smatraju da se ovom jednokratnom sumom naknađuju njihovi troškovi u periodu osnivanja poslovne jedinice. »Royalty« plaćanje, predstavlja naknadu za korišćenje žiga, firme i raznovrsnih usluga davaoca f. u fazi poslovanja. Ova naknada se obračunava i plaća u procentu od ostvarenog prometa u određenom periodu (npr. mjesečno) ili i uz plaćanje jednog dodatnog iznosa za posebno ugovorene usluge.¹⁷⁾

U svim frašizing-ugovorima izričito se naglašava i pravo primaoca f. (koje je istovremeno i njegova obaveza) da posluje pod »brand image«-em davaoca f. (koristeći firmu, žig i druge znakove i simbole, specifičnu formulu i sl.).

PRESTANAK UGOVORA

Ugovor o frašizingu može prestati protekom vremena za koje je zaključen sporazumom stranaka i otkaza. U poslovnoj praksi ugovor se zaključuje po pravilu na određeno vrijeme (do 20. godina) i prestaje istekom roka (ili u toku ugovornog odnosa sporazumom stranaka). *Veliki broj* ugovora, sadrži međutim odredbu o produženju, obnavljanju ugovora (renewal). Kao i ostali trajni ugovori, zasnovani na uzajam-

¹⁶⁾ »U cilju da zaštiti goodwill Mister Donut-a i da održi jednoobrazan standard poslovanja, primalac franšize mora rukovoditi radnjom Mister Donut u skladu sa standardima davaoc franšize i zahtjevima u pogledu kvaliteta proizvodnje, izgleda, čistoće, usluge, plasmana i oglašavanja, kao i u saglasnosti sa zahtevima za vreme časova koje propiše davalac franšize u svom »poverljivom priručniku o poslovanju« koji primalac franšize mora uvek da tretira kao poverljiv« (čl. 9. ugovora).

¹⁷⁾ Uobičajeno je da se u djelatnosti usluživanja hranom ugovora »royalty fee« 5—7 procenata od ostvarenog bruto prometa, a kod hotelskih franšizinga, 3—4 procenata prihoda od smještaja gostiju.

nom povjerenju stranaka, ugovor o frašizingu, po shvatanju u teoriji i sudskoj praksi, može u načelu prestati i otkazom. Međutim, da bi se zaštitili primaoci f. i sprečile zloupotrebe, u uslovima ekonomske nejednakosti (karakteristične za franšizing), u SAD, zakonima država članica ograničeno je pravo da se ne obnovi ugovor i mogućnost otkaza (definišu se razlozi za otkaz, rokovi i prethodno pismeno obaveštavanje). Davalac f. može otkazati ugovor samo iz »ozbiljnih uzroka«¹⁸⁾ kao, bi-tne povrede odredaba ugovora (neizvršenje bitnih obaveza), zaštite od opasnosti za zdravlje ljudi i sigurnost koju je ugrozio primalac f., ne-likvidnosti ili stečaja, samovoljnog napuštanja poslovanja, krivične pre-sude primaoca f. i sl.

PRAVNA MOGUĆNOST I PRIMJENA FRANSIZINGA PREMA JUGOSLOVENSKOM PRAVU

U našem pravu ne postoji imenovan (posebno predviđen i regu-lisan propisima) ugovor o franšizingu. Ovaj ugovor sadrži elemente drugih poznatih ugovora privrednog prava (ugovora o licenci robnog ili uslužnog znaka, Know how, prodaji, zastupanju). Ali splet odnosa karakterističnih za franšizing, ne može se obuhvatiti ili podvesti pod neki od tih ugovora. Bez posebnih propisa, bez značajnije ugovorne prakse u zemlji, ugovor o franšizingu, kao poseban ugovor u unutrašnjem i međunarodnom prometu robe i usluga, tek »traži« svoje »mje-sto pod suncem« odnosno u određenoj mjeri sporno je pitanje pravnog okvira za uspostavljanje ovih odnosa.¹⁹⁾

I) Na ugovorne odnose koji se zasnivaju u spoljno-trgovinskom prometu, primjenjuju se propisi kojima se reguliše taj promet: zakon o prometu robe i usluga sa inostranstvom (»Službeni list SFRJ«, broj 66/83) i Zakon o kooperaciji, dugoročnoj proizvodnoj, poslovno-tehnič-koj saradnji i pribavljanju i ustupanju materijalnog prava na tehnolo-giju između organizacije udruženog rada i stranih organizacija (»Služ-beni list SFRJ«, broj 40/78 i 10/83). Kao imperativni propisi, ovi zako-ni ne zabranjuju zasnivanje odnosa karakterističnih za franšizing, ali postavljaju velika ograničenja, tako da je, realno uzevši, ugovor mogu-će zaključivati samo u oblasti hotelijerstva, restoraterstva, plaćanja pu-tem kreditnih kartica (npr. Diners, Carte Blanche, Visa i dr.), kao i kod tzv. tehnološkog franšizinga (naprimjer kod ugovora Coca-Colla — Slovina). Zakon o kooperaciji... ne dozvoljava druge oblike (ugovore) trajne saradnje sa inostranstvom, osim onih predviđenih zakonom: (1)

¹⁸⁾ U našem pravu takođe se predviđa mogućnost raskida ugovora iz »oz-biljnih uzroka« (npr. kod ugovora u trgovinskom zastupništvu — čl. 811 ZOO). Za ugovore o licenci, Zakonom o obligacionim odnosima i ugovore o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, Zakonom o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, poslo-vno-tehničkoj saradnji i pribavljanju i ustupanju materijalnih prava na tehnolo-giju, predviđena su analogna pravila o raskidu ugovora.

¹⁹⁾ Pitanje dopuštenosti ugovora u uslovima jugoslovenskog prava, razma-trano je produbljeno uglavnom od prof. Draškića i Deše Mikotin-Tomić i polazeći od njihove analize propisa ukazuje se na osnovne probleme i primjenu ugovora u odnosima između organizacija udruženog rada, kao i radnih ljudi koji obav-ljaju djelatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana.

dugoročnu proizvodnju kooperaciju, (2) poslovno-tehničku saradnju i pribavljanje ili ustupanje materijalnog prava na tehnologiju. S obzirom na to da se ovdje radi o oblicima, modelima saradnje pretežno u proizvodnji smatra se da je na ugovor o franšizingu (koji uključuje u sebi i ustupanje prava na robni i uslužni vid, znanja i iskustva) moguća jedino analogna primjena pravila (čl. 22—30 Zakona) ugovora o pribavljanju i ustupanju materijalnog prava na tehnologiju (ugovora o licenci po terminologiji Zakona o obligacionim odnosima).

II) U unutrašnjem prometu, u uslovima tržišne privrede, naša organizacija udruženog rada, sa stečenim poslovnim ugledom: proizvođači robe široke potrošnje, trgovci na veliko, velike ugostiteljske i specijalizovane uslužne organizacije, imaju po pravilu interes za širenje mreže poslovnih jedinica. Mogu li to činiti i sredstvima, ulaganjem drugih lica (pravnih i fizičkih) putem raznih oblika franšizinga? Koliko su takvi oblici saradnje pravno dopušteni prema sistemskim i drugim propisima koji regulišu odnose proizvođača i trgovaca na veliko i maloprodaje? Potpuni odgovor biće moguć sigurno tek sa prihvatanjem i širom primjenom ovog novog instrumenta u poslovnoj praksi za početak bar u odnosima između organizacija udruženog rada i radnih ljudi koji obavljaju djelatnost ličnim radom sredstvima u njihovoj svojini.

1) Primjena ugovora o franšizingu u odnosima između organizacija udruženog rada je i pravno ograničena. Oblici trajne saradnje i poslovnog povezivanja predviđeni su Ustavom, Zakonom o udruženom radu, Zakonom o obaveznom udruživanju rada i sredstava organizacija udruženog rada koje se bave prometom sa proizvodnim organizacijama udruženog rada. To su po pravilu, oblici udruživanja rada i sredstava sa ravnopravnim odlučivanjem, učešćem u raspodjeli zajednički stvorenog dohotka i snošenjem rizika zajedničkog poslovanja. Ipak, smatra se da određenim elementima ugovora o franšizingu ima mjesta i u samoupravnim sporazumima kojima se zasnivaju ovi oblici »trajne poslovne saradnje« (za pet ili više godina) između organizacija udruženog rada.

2) Poslovni odnosi koji bi odgovarali franšizingu nijesu zasnivani u praksi ni između organizacija udruženog rada i ličnoga rada sredstvima u svojini građana, iako za to postoje i (pravne) pretpostavke i (ekonomska) potreba. Naime, radni ljudi²⁰⁾ koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom u svojini građana, prema Zakonu o udruženom radu (čl. 301), mogu zasnivati u proizvodnji i prometu sa organizacijama udruženog rada, »različite oblike kooperacije i druge vidove poslovne saradnje«. Ista mogućnost je predviđena propisima i za ugovorne orga-

²⁰⁾ »Pod radnim ljudima koji samostalno obavljaju privrednu djelatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana podrazumijevaju se radni ljudi koji obavljaju djelatnost zanatstva, domaće radinosti, ugostiteljstva i turizma, uključujući i pružanje usluga smještaja i ishrane u domaćinstvu, saobraćaju, trgovine na malo, ribarstva, intelektualnih usluga privrednog karaktera i drugih privrednih djelatnosti« (samostalni privrednici) — čl. 4. Predloga dogovora o usklađivanju uslova i načinu obavljanja privrednih djelatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, ugovornim organizacijama udruženog rada i udruživanja u zadrugu radi njihovog jedinstvenog regulisanja.

nizacije udruženog rada. A prema republičkim propisima: o unutrašnjem prometu (npr. čl. 3. Zakona o prometu robe SR Crne Gore) i samostalnom ličnom radu, građani se kao samostalni privrednici, mogu baviti i trgovinom na malo. Pravo, prema tome, predviđa, upućuje radnika koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom, na trajnu saradnju sa organizacijama udruženog rada, odnosno daje određeni pravni okvir u koji se mogu obuhvatiti i privredno-pravni odnosi ugovora o franšizingu. Davaoci f. bi bile organizacije udruženog rada: (1) proizvođači, (2) specijalizovane uslužne organizacije (npr. hotelsko-turističke i dr.) i (3) (izuzetno) trgovci na veliko (ali one koje su sagledale svoj interes, razradile određene modele, pripremile odgovarajuće programe za organizovanje i »ulazak« u sistem i sl. odnosno koje prihvataju franšizing i kao strategiju svog razvoja), a primaoci f.: građani koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom i ugovorne organizacije udruženog rada (1) trgovci na malo i (2) davaoci usluga (uslužne poslovne jedinice). Ugovorni odnosi bi se zasnivali u djelatnostima koje se u skladu sa zakonom²¹⁾ obavljaju ličnim radom u svojini građana, i na njim bi se primjenjivale i odgovarajuće odredbe Zakona o udruženom radu, i Zakona o obligacionim odnosima.

²¹⁾ Obavljanje djelatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana u republikama i pokrajinama je različito uređeno posebno u odnosu na bavljenjem trgovinom na malo (broj i vrste proizvoda koje mogu biti predmet trgovine). Dogovorom o usklađivanju uslova i načina obavljanja privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom... (sada u fazi predloga) obezbeđuje se u određenoj mjeri jedinstveno rješenje i proširuje značajno mogućnost bavljenja trgovinom na malo — po pravilu svim vrstama proizvoda Nomenklature trgovinskih struka i proizvoda po trgovinskim strukama (Člasnik Privredne komore Jugoslavije br. 27/1985), osim onih koji traže posebno stručno rukovanje i znanje, ili su namijenjeni krupnoj industriji i sl.

MALA PRIVREDA KROZ PRIZMU PORESKOG SISTEMA I PORESKE POLITIKE

I

1. TUMAČENJE O MALOJ PRIVREDI

Za svako razmatranje potrebni su jasni pojmovi. U literaturi poznata je Volterova maksima: »...objasnite mi pojmovno značenje vaših reči, da bih vas mogao razumeti i da bih mogao stupiti u dijalog«. Dakle, bez jasnih pojmova nema razumevanja, pa prema tome i adekvatnog dijaloga. Jasni pojmovi su uslov i za razumevanje i za konverzaciju o bilo kojoj ljudskoj manifestaciji.

Da li mi imamo u našoj literaturi jasno tumačenje sadržaja pojma koji se označava terminom — male privrede? Ako ga imamo, onda treba da ga ponovimo i da izvršimo njegovu analizu, da utvrdimo njegove postulate, kao i njegove konstitutivne elemente. Zatim, da utvrdimo da li je pojmovno objašnjenje celovito, ili nepotpuno.

U našoj literaturi dominira više godina tumačenje male privrede, koje je dato u »Društvenom dogovoru o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji«.¹⁾

Obuhvatnost pojma male privrede prema ovom Društvenom dogovoru data je u članovima 6 i 7.

Prema članu 6. ovog društvenog dogovora, pod malom privredom se smatraju OOUR i RO bez osnovnih OUR, koje zapošljavaju manji broj radnika i koje se bave pojedinačnom proizvodnjom, odnosno maloserijskom proizvodnjom, ili proizvodnjom u kooperaciji, ili po porudžbini, kao i OUR koje obavljaju sve vrste zanatskih usluga.

Pod malom privredom prema ovom članu Društvenog dogovora smatraju se i delatnosti koje se obavljaju samostalnim ličnim radom sa sredstvima u svojini građana; kao i svi oblici udruživanja i organizovanja ličnog rada i sredstava sa radom drugih radnika u udruženom radu, zanatskim i drugim zadrugama.

Iz teksta ovog članka Društvenog dogovora saznaje se da su subjekti male privrede i sa domena društvene i sa domena individualne privrede.

Da bi jedan subjekat sa domena društvene privrede bio i subjekat male privrede prema ovome članu Društvenog dogovora, on treba

¹⁾ Službeni list SFRJ, br. 57./1980.

da ima dvostruke oblike. U organizacionom smislu to može biti OOUR ili RO bez OUR, koja zapošljava manji broj radnika. U proizvodnom pogledu subjekt male privrede sa društvenoga domena treba da se bavi pojedinačnom proizvodnjom, sa malim serijama, sa proizvodnjom u kooperaciji ili po porudžbini, kao i OUR koje obavljaju sve vrste zanatskih usluga.

Sa domena individualne privrede definisanje subjekata male privrede prema Društvenom dogovoru obuhvata samostalnu delatnost, kao i sve oblike udruživanja ličnoga rada i ličnih sredstava. Međutim, iz ovoga obuhvata subjekata sa domena individualne privrede izostavljeni su *zemljoradnici*. To znači, da je ovaj društveni dogovor izostavio individualne poljoprivrednike u definisanju subjekata male privrede.

Član 7. ovog društvenog dogovora vrlo je razuđen. Sastoji se od 11 tačaka sa taksativnim nabravanjima delatnosti karakterističnih za malu privredu. Kod toga nabravanja kriteriji su nehomogeni. Tako, iz niz OOUR kriterij da pripadaju maloj privredi je da zapošljavaju do 200 radnika. Kod drugih OOUR taj uslov nije prisutan.

Iako su članovi 6 i 7. ovog društvenog dogovora od bitnog značaja za definisanje male privrede u nas, smatramo da treba ukazati i na njegov član 8. Naime, po ovom članu Društvenog dogovora, učesnici mogu, tj. SR i SAP, da bliže odrede obuhvatnost male privrede, prema ocenama sopstvenog stanja.

Šta možemo reći o ovom definisanju male privrede prema odgovarajućem tekstu Društvenog dogovora?

Autori Društvenog dogovora u definisanju male privrede nisu pošli od jednog jedinstvenog kriterija i da na njemu temelje oblikovanje pojma male privrede. Oni su pošli drugim putem, uzeli su više kriterija i njihovom kombinacijom želeli su da izraze pojam male privrede. Upotreba više kriterija i njihovo kombinovanje za definisanje jednoga pojma ne mora da bude i pravi način za njegovo jasno određenje. Razlog tome je, što se značaj pojedinih kriterija može da pomera prema ovom ili onom oporunitetu.

Međutim, definisanje male privrede prema citiranom Društvenom dogovoru postalo je osnov za statističko snimanje i prikazivanje Male privrede u nas.²⁾

Sa definisanjem pojma male privrede prema Društvenom dogovoru u nas je izraženo više neslaganja. No, mi ćemo našu pažnju usredsrediti na ono neslaganje koje je izraženo od strane Komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije.³⁾

Prema mišljenju Komisije, definisanje male privrede u Društvenom dogovoru isuviše je restriktivno. Komisija ne nudi svoju definiciju male privrede, već izražava mišljenje o tome koje bi sve konstitutivne elemente trebalo da sadrži definisanje male privrede. To su sledeći konstitutivni elementi:

²⁾ Mala privredna društvenog i individualnog sektora 1983., Statistički bilten SZS. br. 1457, metodološka objašnjenja, Beograd, 1985.

³⁾ Komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 3, str. 226, Beograd, CRS, 1983.

— da se odnosi na osnovne i RO, čiji je predmet poslovanja pojedinačna, tjč maloserijska proizvodnja robe, ili proizvodnja u kooperaciji, ili proizvodnja po porudžbini, u svim delatnostima, uključujući i *poljoprivredu*; i u kojima, po pravilu, radi mali broj radnika.

— da obuhvata OUR, koje, nezavisno od broja radnika, obavljaju sve vrste zanatskih, ugostiteljskih, turističkih, prevoznčkih, trgovačkih i drugih usluga.

— da obuhvata sve zanatske i druge delatnosti koje obavljaju radni ljudi samostalnim ličnim radom i sredstvima u svojini građana, uključujući i domaću radinost, samostalnu ili udruženu u zadruge ili druge oblike udruživanja.

— da obuhvata *zemljoradnike* i druge ooblike udruživanja *zemljoradnika*.

Kada se poredi određivanje pojma Male privrede prema tekstu datom u Društvenom dogovoru sa tekstom Komisije saveznih društvenih saveza za probleme ekonomske stabilizacije, zapaža se znatna razlika. Naime, definisanje pojma male privrede prema tekstu Društvenog dogovora je vrlo ekstenzivno u rečima, a usko u sadržaju. Nasuprot tekstu u Društvenom dogovoru, tekst Komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije je kraći sa gledišta broja upotrebljenih reči. Međutim, mislimo da je tekst Komisije širi po sadržaju u definisanju pojma male privrede i adekvatnije izražava savremeni sadržaj pojma male privrede. Zato smatramo da bi Savezni zavod za statistiku trebalo da napusti definisanje male privrede prema Društvenom dogovoru u statističkom snimanju i da prihvati kriterije Komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije. Ako bi se prihvatili kriteriji Komisije kao statističkog snimanja subjekata male privrede, tada bismo imali uključene i sve individualne zemljoradnike kao sudionike male privrede. Tada bi se statistička slika o maloj privredi u nas znatno izmenila u odnosu na sliku koju nam danas pruža zvanična statistika. Naime, broj ljudi u maloj privredi morao bi biti znatno veći, zbog uključivanja zemljoradnika u sadržaj pojma male privrede. Sledstveno tome, dobili bismo i drugojačiju sliku o učešću male privrede u privredi SFRJ. Prikaz male privrede sa zemljoradnicima pokazao bi njeno znatno veće mesto u društvenom proizvodu i nacionalnom dohotku, no što ga pokazuje sadašnja naša statistika. Do promena u kvantitativnom prikazu moralo bi doći i kod drugih ekonomskih kategorija, koje se statistički snimaju u odnosu na sadašnje stanje. Te promene bi značile realniji prikaz male privrede u nas, koje bi odgovaralo stvarnim revolucijama u strukturama jugoslovenske privrede. Realno prikazan kvantitativni značaj male privrede u nas morao bi biti i stalan izvor veće brige za njen razvoj i uspeh kod predstavnika društva na svim nivoima društveno-političkih zajednica.

2. MALA PRIVREDA I PRIVREDNI RAZVOJ

U ekonomskoj literaturi mogu se naći brojna tumačenja o privrednom razvoju kao procesu. Neka su tumačenja šira, a neka uža. Šira tumačenja privrednog razvoja uključuju i ekonomske i neekonom-

ske faktore. U unošenju neekonomskog faktora u proces privrednog razvoja vrlo su naglašeni elementi društvene etike, zatim tradicija i njen odnos prema ekonomskim vrednostima. U tom smislu običaji, kao skup neekonomskog ponašanja, od neospornog su uticaja na potrošnju, akumulaciju i na neposrednu radnu funkciju. Zbog toga svaka politika privrednog razvoja, ako želi da bude realna, mora da vodi računa o ovim faktorima. Naime, da podstiče one tradicionalne vrednosti koje doprinose bržem privrednom razvoju; a da malaksava i neutrališe one činioc, koji nemaju blagotvorno dejstvo na privredni razvoj.

Ekonomski činioci su osnovni faktori svakog privrednog razvoja. Međutim, ekonomski činioci privrednoga razvoja su složeni i imaju brojne načine ispoljavanja. U dosadašnjoj praksi privrednoga razvoja ekonomski činioci su se najizrazitije ispoljavali kroz proces industrijalizacije. Zbog toga se postavlja pitanje odnosa procesa industrijalizacije u nacionalnoj privredi i bitisanja i funkcionisanja male privrede. Naime, postavlja se pitanje da li proces industrijalizacije ima potrebu za funkcijama male privrede; ili on odbacuje malu privredu kao kompatibilan činio?

Razvoj industrijalizacije u svetu, a i u nas, pokazao je da je to proces u kome su mnogi mali pogoni prerasli u velika industrijska preduzeća. To je proces, koji se zasniva na objektivnim ekonomskim zakonima. On označava koncentraciju kapitala, koja omogućava kvalitetniju industrijsku tehnologiju sa velikim proizvodnim serijama, što dovodi do znatnog povećanja u produktivnosti rada i snižavanja u troškovima proizvodnje. Kao što je poznato iz privredne istorije, u tom procesu mnogi mali pogoni u obliku zanatskih radnji morali su ekonomski da nestanu. Proces koncentracije kapitala, čiji su izražajni vid ogromna industrijska preduzeća, bio je i ostao kao izraz objektivnih ekonomskih zakona. Taj proces je prirodan, ako se vrši spontano. On je neprirodan, ako se vrši administrativnim merama.

Međutim, i koncentracija proizvodnje u velikim industrijskim preduzećima ima svoj ekonomski optimum. Ako se taj optimum prekoraci, onda nastupa njegova ekonomska negacija. *Ta činjenica, po nama, stvara trajan prostor za egzistenciju preduzeća male privrede.*

Potrebu za preduzećima male privrede i njihovu egzistenciju u privrednome razvoju potvrdio je ekonomski život u najrazvijenijim nacionalnim privredama savremenoga sveta.⁴⁾ U nizu zemalja, mala privreda, bez obzira na konkretan organizacioni oblik, potvrdila se kao privredna struktura i to sa trajnim vremenskim značenjem.

3. EKONOMSKE OSOBINE PREDUZEĆA MALE PRIVREDE

Ako smo u prethodnome tekstu konstatovali, da mala privreda čini jednu od struktura nacionalne privrede, da vidimo u jednom sintetičkom obliku koje su to osnovne ekonomske karakteristike male privrede.

⁴⁾ Op. cit., str. 222, fusnota br. 1. Dati podaci o značaju male privrede u nacionalnoj privredi odnose se na Saveznu Republiku Nemačku, SAD i Japan.

Svaka ekonomska struktura sadrži višedimenzionalno značenje u privrednom sistemu. Prema tome, to je slučaj i sa malom privredom. Ako se pođe od društvene podele rada, kao jednog od osnovnih postulata ekonomske nauke, onda se može osnovano reći, da je mala privreda izraz i potvrda ovog principa. Mala privreda potvrdila se u podele rada, ali sa svim gibanjima koje čini ekonomski dinamizam. To znači, da će pojedini subjekti male privrede, nestajati, novi nastajati; no u celini mala privreda će imati svoje ekonomske funkcije u stvaranju dobara u usluga.

Na bazi ekonomske podele rada subjekti male privrede su proizvođači proizvoda sa malim serijama. To ih čini vrlo fleksibilnim robnim proizvođačima, koji mogu vrlo brzo da reaguju na promene u tražnji. Proizvođači male privrede mogu da promene asortiman proizvoda u kratkom roku, a na zahtev tržišta. Za razliku od preduzeća male privrede, kapitalno vrlo intenzivna proizvodnja nije sposobna za brze promene u asortimanu.

Preduzeća male privrede, samom činjenicom da su sa manjom koncentracijom kapitala, spremnija su na poslovni rizik, pa prema tome i na brze proizvodne promene. Danas je modnost vrlo prisutna na tržištu brojnih roba. Preduzeća male privrede su sposobnija da odgovore promenama u modi, tj. promenama u ukusu potrošača.

Preduzeća male privrede ne zahtevaju posebnu ekonomsku infrastrukturu, već po pravilu koriste postojeću. Danas je u ekonomiji vrlo poznata činjenica, da je savremena ekonomska infrastruktura vrlo skupa, pošto zahteva ogromna finansijska sredstva. To je naročito slučaj sa svim oblicima energetske infrastrukture, kao i saobraćajne infrastrukture.

Preduzeća male privrede su obično koncentracija velike lične stručnosti. Zbog toga su ona pogodna za kooperaciju sa OUR za niz proizvoda. Na taj način izvesna preduzeća male privrede mogu da doprinesu i supstituciji za niz proizvoda iz uvoza.

Fleksibilnost preduzeća male privrede otvara prostor za ekonomsko takmičenje. Iz ekonomske istorije poznata je činjenica da je ekonomsko takmičenje, na zdravim ekonomskim osnovama, jedan od značajnih uslova ekonomskog progresa. U tom procesu preduzeća male privrede su u mogućnosti da obogaćuju svet robne ponude i da na taj način brže doprinose zadovoljavanju mnogih potreba ljudi.

Preduzeća iz kruga male privrede karakterišu se i relativno jeftinim radnim mestom. Danas je problem zapošljavanja jedan od prioritetnih problema u celom svetu. On je naročito aktuelan u onim društvima gde je izraziti raskorak između rasta akumulacije i rasta stanovništva. Mala privreda može sa svoje strane da ponudi prostore za rešavanje jednog dela ovog problema, koji je i u nas poznat kao problem zapošljavanja. Ona to može da ponudi, pošto se njena ponuda na ovome domenu bazira na ekonomskim osnovama. Kao što je rečeno, radna mesta u maloj privredi su relativno znatno jeftinija. Uporedo sa tim, progresivni život zahteva rastuću tražnju za dobrima i uslugama, za koje subjekti male privrede raspolažu dokaznom ekonomskom prednošću.

4. USLOVI ZA BRZI RAZVOJ MALE PRIVREDE

Dosadašnji razvoj male privrede u nas ne može se oceniti kao zadovoljavajući. Godinama postoji u nas nesklad između zvaničnih proklamacija o potrebi razvoja male privrede i njihovog ostvarenja. Vrlo reljefno je pisala o tome Komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije.⁵⁾

Da bi se uspešno razvijala bilo koja ekonomska struktura u okvirima nacionalne privrede, potrebno je da postoji i odgovarajuća društvena klima. Pod ovim metaforičnim izrazom, koji je vrlo složen, prvenstveno mislimo na ideološku opredeljenost društva. Naša ideološka opredeljenost prema maloj privredi bila je promenljiva u toku zadnjih decenija. Bilo je godina kada smo ideološki nepovoljno gledali na predstavnike male privrede; i to posebno one, koji se nalaze u sektoru individualne ili privatne privrede. Dugo se u nas sticala i ponavljala fraza »da sitna robna proizvodnja rađa kapitalizam«. I kao svaka fraza, koja se uporno ponavlja, ona nalazi svoje mesto u javnom mnenju i stvara određenu netrpeljivost. Fraza postaje dogma, pošto joj se ne suprotstavlja odgovarajuća naučna analiza.

Dogma o proizvodnim sredstvima u svojini građana, kao proizvodnji koja je inkompatibilna sa socijalizmom, imala je svoje oslonce u snažnoj tendenciji za uranilovkom; kao i u društveno nedefinisanim pojmu — šta znači bogaćenje u socijalizmu.⁶⁾

Dogmatska shvatanja o sektoru ličnog rada imala su i praktični izražaj. Najizrazitiji vid ovoga shvatanja ispoljavao se preko mehanizama brojnih administrativnih ograničenja društveno-političkih zajednica. Skala administrativnih ograničenja bila je široka. Ako bismo želeli da ukažemo na njene najmarkantnije tačke, onda bismo mogli navesti sledeća ograničenja. Restriktivno tumačenje Ustava SFRJ i Ustava SR i SAP u odnosu na individualni sektor. Ograničenja u broju zaposlenih lica. Zemljišni maksimum od 10 hektara. Veliki broj administrativnih zahteva kod otvaranja radnji. Ograničenja kod dobijanja poslovnog prostora. Ograničenja u snabdevanju sirovinama i opremom. Ograničenja u pristupu kreditu, itd.⁷⁾

Nosioци ovih ograničenja u najvećem broju slučajeva bili su lokalni organi vlasti.

Danas se stvara nova društvena klima prema maloj privredi. To me je doprinelo više činioca. U evoluciji mišljenja o maloj privredi, kao značajnom ekonomskom fenomenu naše privrede; o subjektivima male privrede kao kompatibilnim činiocima u razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa, imamo više javnih dokumenata. Međutim, smatramo da je Dugoročni program ekonomske stabilizacije sa posebnim značajem. Zato ćemo se i u daljem tekstu pozivati na ovaj dokument.

⁵⁾ Komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 3 CRS, Beograd, 1983., str. 233 — 238.

⁶⁾ Op. cit. str. 235.

⁷⁾ Op. cit. strana 236 i 327.

II

1. PORESKI SISTEM I PORESKA POLITIKA — OPŠTI ASPEKT

Polazimo od premise da je svaki poreski sistem deo privrednog sistema. Kao jedan od podsistema u privrednom sistemu, poreski sistem može se ponašati na različite načine. Krajnje tačke mogućeg ponašanja poreskog sistema u privrednom sistemu jedne nacionalne privrede jesu: skladno ponašanje sa svim podsistemima; ili disonantno ponašanje dela prema celini.

Međutim, odlika svakog poreskog sistema jeste da je on i deo društveno-političkog sistema. Nosioци poreskog sistema su subjekti javne vlasti sa atributom poreskog suvereniteta. Prema tome, političko ustrojstvo javne vlasti mora imati svoje odlike u poreskom sistemu.

Pripadanje poreskog sistema privrednom sistemu, sa istovremenim pripadanjem i političkom sistemu, čini u načelu mogućnost za protivurečna ponašanja u poreskom sistemu. Naime, ponašanja poreskog sistema u društvenoj reprodukciji mogu ići u pravcu koji će potsticati privredne subjekte na veće privredne napore, na veći stepen iskorišćavanja proizvodnih kapaciteta, na inovacije u proizvodnji sa posledicama smanjenja troškova proizvodnje, na raspodelu u kojoj će akumulacija da bude rastuća kategorija, na veće uključivanje u međunarodnu podelu rada i tome slično. Međutim, ponašanje poreskog sistema može biti sa pravcima koji su suprotni od svih gore navedenih. Zato je velika odgovornost na kreatorima poreskog sistema, kakav će biti poreski sistem u strukturi po poreskim oblicima i vrstama i njihovoj organizaciji.

Poreski sistem kao institucionalizovani skup svih poreza sa svojim poreskim parametrima u okvirima jedne nacionalne privrede može da ima široki radijus akcije i dejstva. Međutim, kakva će biti potencija jednog poreskog sistema u pravcu ekonomskih kretanja i odnosa, kao i socijalnih relacija, to u velikoj meri zavisi od njegovih kvaliteta. Naime, poreksi sistemi mogu biti vrlo različiti. Nije ista ekonomska i socijalna moć poreskog sistema u kome dominiraju neposredni porezi i poreskog sistema u kome preovlađujuću ulogu čine posredni porezi. Nije ista potencija poreskog sistema u kome dominiraju neposredni porezi i gde je progresivno oporezivanje na periferiji. Takav poreski sistem biće u manjoj moći da služi za ostvarenje socijalnih ciljeva u oporezivanju. Poreski sistem u kome postoji velika skala odbitnih stavki pri utvrđivanju poreskih osnovica biće sa većom snagom za ekonomske potsticaje i socijalne korekture. Ako u poreskom sistemu dominiraju posredni porezi od značaja je kakav je odnos između poreskih oblika posrednih poreza. Naime, od značaja je da li u strukturi posrednih poreza dominantno mesto imaju trošarine, ili porez na promet. I u teoriji i u praksi pokazano je i dokazano je da je porez na promet sa većim radijusom akcije no trošarine. No, nije ravnodušno pitanje kako je organizovan porez na promet sa gledišta njegovih ekonomskih, finansijskih i drugih funkcija.

Pitanje organizacije poreskog sistema bilo je i ostalo kao vrlo važno pitanje i u finansijskoj teoriji i u finansijskoj praksi. U teoriji ovo pitanje izražavalo se kroz modele ili sisteme za uređenje javnih priho-

da. U finansijskoj teoriji poznati su kao čisti modeli — model autonomije javnih prihoda, model zajednice javnih prihoda, i model kvota. Međutim, u praksi se gotovo ne sreće bilo koji od ovih modela kao isključivi, već kao njihova kombinacija; s napomenom da je model kvota uglavnom napušten. Koju će kombinaciju između modela da sadrži konkretan poreski sistem, to je vrlo značajno pitanje. Naime, jedan od vrlo značajnih principa na kojima treba da se temelji svaki poreski sistem, jeste i princip realnosti. To će reći, da kreatori poreskog sistema moraju da vode računa prilikom izbora modela i vrste poreskih oblika u prvome redu o ekonomskoj strukturi nacionalne privrede, kako bi se izbegle moguće neadekvatnosti.

Na poreski sistem treba gledati kao na *generator* snage poreske politike. Naime, da bi poreska politika mogla da ostvari ciljeve i zadatke društva, u danom nacionalnom prostoru i vremenu, ona to može učiniti oslanjajući se na poreski sistem, na njegove poreske vrste i oblike i na njihovu poresku strukturu. Ako poreski sistem nije na adekvatnom nivou i u pogledu strukture poreskih vrsta i oblika, i u obliku njihove organizacije; tada on predstavlja veliko ograničenje za poresku politiku. Domeni za poresku politiku postaju mali i neadekvatni ekonomskim, socijalnim i drugim potrebama društva.

Savremena kretanja zahtevaju od poreske politike višedimenzionalne zadatke. Ti zadaci su u prvom redu ekonomski, finansijski i politički, ali i socijalni i obrazovni, naučni, kulturni itd. Prema tome, daleka su vremena kada se poreska politika bavila samo time kako da ostvari određeni iznos finansijskih sredstava; kao i kako da poresku obavezu raspodeli među poreske obveznike. Za savremenu poresku politiku uporedu su od značaja poreska dejstva i na mikro i na makro nivou. Danas je i u teoriji i u praksi jasna činjenica, da porezi čine jedan od uslova privređivanja privrednih organizacija. Preko odgovarajućeg oporezivanja, poslovanje jedne privredne jedinice može da se podstiče, ali i da se usporava. Na makro domenu nacionalne privrede oporezivanje može da potstiče ponudu i tražnju, ali i da ih ograničava. Slično dejstvo oporezivanje može da čini i na ostale makro ekonomske kategorije.

Izbor principa na kojima će se temeljiti zadaci poreske politike određuju u stvari njen karakter. U tom smislu danas se poreska politika javlja sa zadacima stabilizacije, kao stabilizaciona politika; zatim, kao razvojna poreska politika, sa zadacima da podstiče akumulaciju i investiciona ulaganja; ili socijalna poreska politika, sa zadacima da vrši određene korekture u sticanju i raspodeli dohotka, odnosno dobiti; itd. Međutim, poreska politika je samo jedna od više, pojedinačnih politika u okvirima opšte društvene politike. Kao pojedinačna ili parcijalna struktura u opštedruštvenoj politici poreska politika ima svoju moć ali i ograničenja. Kao što je već bilo u tekstu naglašeno, osnovnu moć ali i ograničenje za poresku politiku ima sam poreski sistem. No, i kada je poreski sistem valjan, ograničenja u moći poreske politike na domenu ekonomskih efekata mogu biti u nizu neadekvatnih rešenja u privrednom sistemu. Ako, na primer, privredni sistem nije na adekvatni način rešio vrednovanje faktora proizvodnje, onda to polje ostaje vrlo ograničeno i za poresku politiku. Opšti privredni ambijent ta-

kođe je od velikog značaja za poresku politiku. Naime, u situaciji velikih ekonomskih neravnoteža u nacionalnoj privredi, kakva je, na primer, kada se stopa inflacije obeležava trocifrenim brojem, uslovi za efikasno delovanje poreske politike sa ciljem da se ostvare ekonomski efekti, postaju vrlo otežani.

Za uspeh poreske politike u okvirima jedne nacionalne privrede vrlo je značajno i pitanje koordinacije između subjekata poreske politike i subjekata koji su na čelu drugih pojedinačnih ili parcijalnih politika. Nedostatak u koordinaciji između nosilaca akcija poreske politike sa subjektima drugih pojedinačnih politika može da ometa, ili čak i da anulira, ekonomski vrlo osnovane napore poreske politike. Zato je jedan od važnih uslova valjane poreske politike i odgovarajuća saradnja sa svim pojedinačnim politikama u okvirima opšte društvene politike.

2. KARAKTERISTIKE POSTOJEĆEG PORESKOG SISTEMA U SFRJ

Temelji sadašnjeg poreskog sistema SFRJ nalaze se u ustavnim promenama iz 1971. godine; kao i u Ustavu SFRJ, i u Ustavima SR i SAP iz 1974. godine. Kao što je poznato, godine 1971. Savezna skupština donela je Odluku o usvajanju ustavnih amandmana na savezni ustav od broja XX do broja XLII. Među ovim amandmanima, amandmani XXI, XXVIII i XXXIV od posebnog su značaja za sadašnji naš poreski sistem.

Među ova tri amandmana na savezni Ustav centralno mesto zauzima amandman XXVIII. On je u izvesnom smislu postao temelj sadašnjeg našeg poreskog sistema. Po ovom amandmanu svi neposredni porezi su u nadležnosti SR i SAP. Pošto mi imamo šest SR i dve SAP, to su sve ove društveno-političke zajednice dobile ovim amandmanom ustavni osnov da formiraju svoje poreske sisteme. Tako je Jugoslavija ovim amandmanom dobila devet poreskih sistema.

U pogledu poreske strukture poreski sistem Federacije sastoji se iz dva poreza: osnovnog poreza na promet i carine (po amandmanu XXXIV carine su prihod Federacije).

Poreski sistemi SR i SAP su složeni. Oni sadrže dve grupe neposrednih poreza; i posebni porez pod nazivom: poseban porez na promet SR i SAP

Amandman XXI dao je ustavni osnov za neposredno oporezivanje OOUR. U poreskom sistemu, koji je prethodio sadašnjem poreskom sistemu, nije postojao neposredni porez za oporezivanje OOUR. Kao poreska struktura poreskih sistema SR i SAP neposredni porez OOUR dobio je naziv: porez na dohodak OOUR. Pošto je utvrđen kao poreska struktura poreskih sistema SR i SAP, to su one i postale subjekt za utvrđivanje njegovih poreskih parametara. (Poreski predmet, poreski obveznik, poreska osnovica, poreska oslobođenja i umanjenja, i poreska stopa). Drugu strukturu neposrednih poreza poreskih sistema SR i SAP čine porezi iz ličnog dohotka u više varijanata, porezi iz imovine, i porezi iz imovinskih prava.

Posebnu strukturu poreza poreskog sistema SR i SAP čini poseban porez na promet SR i SAP.

Citirani ustavni amandmani iz 1971. godine, a docnije i USTAV SFRJ kao i Ustavi SR i SAP iz 1974. godine nisu dodelili pravo gradovima i opštinama u smislu poreskog suvereniteta. Međutim, na njih su SR i SAP preneli ovlašćenja da samostalno mogu odlučivati o primeni pojedinih poreza koje uvode SR i SAP na bazi svog poreskog suvereniteta.

Ako bi se htelo sintetiziranje osnovne karakteristike našeg postojećeg poreskog sistema, mislimo da se može reći sledeće:

- u poreskom sistemu apsolutnu dominaciju ima posebno oporezivanje, koje se vrši preko tri oblika poreza na promet, tj. preko osnovog poreza na promet u nadležnosti Federacije, posebnog poreza na promet u nadležnosti SR i SAP, posebnog opštinskog poreza na promet, kao i carine koje su u nadležnosti Federacije.

- neposredno oporezivanje OOUR je u isključivoj nadležnosti SR i SAP;

- neposredno oporezivanje ličnih dohodaka temelji se na cularnom modelu;

- oporezivanje imovine i imovinskih prava vrši se na nivou opštine;

- oporezivanje male privrede u nadležnosti je SR, SAP i opština.

3. ODLIKE POREZA OD ZNAČAJA ZA MALU PRIVREDU

U prvom delu našeg teksta utvrdili smo da su subjekti male privrede i u društvenom, i u individualnom sektoru.

Za subjekte male privrede iz društvenog sektora od posebnog značaja su dva poreska oblika i to: porez na dohodak OOUR; i porez na promet.

U tekstu je naznačeno, da je porez iz dohotka OOUR, kao neposredni porez, u nadležnosti SR i SAP. Na temelju ustavnog amandmana XXI, SR Srbija je u 1973. godini prva uvela porez iz dohotka OOUR. Ostale SR i SAP učinile su to docnije. Međutim, ono što karakteriše ovaj porez između SR i SAP, to je velika heterogenost njegovih poreskih parametara. To znači da je ovaj porez različito teretio OOUR male privrede u zavisnosti od teritorije SR i SAP na kojoj imaju svoje sedište.

Slična je stvar i sa porezom na promet. Poseban porez na promet SR i SAP i poseban porez na promet opština nisu homogeni u poreskim stopama kao i u drugim delovima poreske strukture, već ponekad vrlo različiti. To znači da su različito uticali na ponudu roba i usluga OOUR Male privrede, a u zavisnosti od SR, SAP i opštine, na kojoj imaju sedište.

U domenu male privrede individualnog sektora, smatramo da su sledeći poreski oblici od značaja: porez iz ličnog dohotka od samostalnih privrednih delatnosti; porez iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti; porez na ukupan prihod građana; i porez na promet.

Porez iz ličnog dohotka od samostalnih privrednih delatnosti uglavnom je u nadležnosti opština. Njegove opšte osobine su relativno visoke poreske stope i to različito u zavisnosti od opštine. Uporedo s tim, nisu se dovoljno uvažavali bitni elementi sa gledišta proširene reprodukcije prilikom utvrđivanja poreske osnovice.

Porez iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti temelji se na principu oporezivanja po katastarskom prihodu. Iako je ovaj porez prihod iz SR i SAP i opština, njihov stvarni uticaj je različit. Naime, opštine su u praksi imale veći uticaj kod oporezivanja poljoprivrede no SR i SAP. To je dovodilo do vrlo različite politike poreskih stopa između opština.

Porez na ukupan prihod građana, koji je pod određenim uslovima pogađao i subjekte male privrede bio je i ostao bez elemenata da podstiče akumulaciju i investiciju.

4. DUGOROČNI PROGRAM EKONOMSKE STABILIZACIJE I NJEVOVA OCENA PORESKOG SISTEMA I PORESKE POLITIKE

Dugoročni program ekonomske stabilizacije na više mesta govori o našem poreskom sistemu i poreskoj politici. Međutim, smatra se da je u njegovom Zaključnom delu i njegova najreljefnija ocena i o poreskom sistemu i o poreskoj politici.

Dugoročni program ekonomske stabilizacije nije zadovoljan postojećim poreskim sistemom. On smatra da je poreski sistem neadekvatno strukturiran poreskim vrstama i oblicima, što ograničava poresku politiku za akcije naročito ekonomskog sadržaja. Dugoročni program ekonomske stabilizacije konstatuje da u našem poreskom sistemu posredni porezi dominiraju; da društveno-političke zajednice dolaze do svojih prihoda uglavnom preko njih, što ih čini manje zainteresovanim za dobro ekonomsko poslovanje OOUR. Zbog toga, ističe se u njegovom zaključnom delu, treba popraviti odnos između posrednih i neposrednih poreza u poreskom sistemu.

Za poresku politiku Dugoročni program ekonomske stabilizacije ističe da je ona bila nedovoljno korišćena; da je ubuduće treba više koristiti, naročito sa aspekta privrednog razvoja, privrednog takmičenja, kao i sa aspekta socijalnih korektura.

Iako Dugoročni program ekonomske stabilizacije u svom zaključnom delu o poreskom sistemu i poreskoj politici ne pominje malu privredu i subjekte male privrede, iz njegovog dokumenta »Položaj i razvoj male privrede«, bez ograde se može zaključiti da se kritika poreskog sistema i poreske politike odnosi i na njihov tretman subjekata male privrede.

5. DRUŠTVENI DOGOVORI O PORESKOM SISTEMU I PORESKOJ POLITICI

Krajem decembra meseca 1984. godine SR i SAP potpisali su tri društvena dogovora. Međutim, za potrebe ovog teksta mislimo da su od interesa samo dva i to: Društveni dogovor o poreskom sistemu,

i Društveni dogovor o poreskoj politici. U oba društvena dogovora ističe se da im je cilj da ostvare opredeljenja iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, a posebno se naglašava cilj: jedinstvo i stabilnost jugoslovenskog tržišta.

U vezi sa društvenim dogovorom o poreskom sistemu SR i SAP treba da se usaglasе kod sledećih elemenata u oporezivanju: poreskog obveznika; poreske osnovice; poreske stope; i poreskih olakšica i oslobođanja u oporezivanju.

Šta možemo reći o ovom društvenom dogovoru? Kao prva stvar koja se može zapaziti jeste, da Dogovor ne menja postojeće odnose između posrednih i neposrednih poreza u poreskom sistemu. Kao što se moglo zapaziti iz prethodnog teksta, postojeći odnos bio je vrlo kritikovan u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije. Dalje vidimo, da Dogovor ne menja ništa u postojećoj podeli poreza po nivoima društveno-političkih zajednica. Ova podela, kao što smo naglašavali, značila je vrlo heterogeno tretiranje poreskih obveznika po SR, SAP i opštinama. Zato se može osnovano reći da ovaj društveni dogovor nije doneo bitne promene u postojećem poreskom sistemu.

Dogovor o osnovama poreske politike je sa dosta deklarativnosti u domenu bržeg privrednog razvoja, kao i oporezivanja prema ekonomskoj snazi poreskih obveznika, što treba da se učini preko usklađivanja između SR i SAP kod poreskih stopa i poreskih olakšica i poreskih oslobođenja. Preko ovog društvenog dogovora želelo se da se otklone i poreksi dispariteti. Međutim, mehanizam ovoga otklanjanja sa poreskom stopom »od — do« između SR i SAP, dat u Dogovoru, tu namenu, po našem mišljenju, ne omogućava. Slična je stvar i sa poreskim olakšicama i sa poreskim oslobođanjima. Naime, pored taksativnog nabrojanja zajedničkih olakšica i oslobođenja, član XXVI ovog Društvenog dogovora dozvoljava da SR i SAP »mogu propisati i druge olakšice i oslobođenja«.

Prema Izveštaju Saveznog sekretarijata za finansije iz 1985. godine, oba ova Društvena dogovora nisu se ostvarivala na utvrđeni način.

6. SINTEZA O NAŠEM PORESKOM SISTEMU I PORESKOJ POLITICI SA ASPEKTA MALE PRIVREDE

Prikazan i analiziran na sitetičan način naš poreski sistem vodi ka zaključku da on nije na nivou koji zahtevaju potrebe jedne savremene poreske politike. Imamo poreski sistem koji se sastoji od devet autonomnih delova, tj. šest republička poreska sistema, dva pokrajinska poreska sistema i jedan federalni poreski sistem. Ovakav poreski sistem ne raspolaže mehanizmom koji bi bio kadar da delove povezuje u celinu. Na taj način sistemski je omogućen, bolje reći sistemski je ugrađen poreski disparitet u zavisnosti od toga gde poreski obveznik vrši svoju ekonomsku delatnost.

Dalja karakteristika našeg poreskog sistema je njegova velika *nepostojanost*. Naime, vrlo se često kvantitativno menjaju poreski parametri, i to u pravcu da poresko zahvatanje raste. Svaki porast u oporezivanju ima svoga uticaja i na uslove privređivanja privrednih sub-

jekata. Zato bi trebalo ići na uvođenje relativno stabilnih parametara u poreskoj politici. Na subjekte male privrede ta poreska stabilnost morala bi imati vrlo blagotvorno dejstvo. Na primer, ako bi poreska politika objavila da neće menjati u toku jednog srednjoročnog plana poreske parametre, ili da će ih vrlo malo menjati, to bi moralo delotvorno vrlo pozitivno uticati na subjekte male privrede.

Kao dalji nedostatak u poreskom sistemu i poreskoj politici u odnosu na subjekte male privrede vidimo odnos prema akumulaciji i investiranju. Mada su pitanja restrikcije na ovome domenu društveno mnogo šira, ona bi morala da nađu i svoja rešenja i u poreskom sistemu i u poreskoj politici.

Za rešavanje više problema u domenu i poreskog sistema i poreske politike Dugoročni program ekonomske stabilizacije nije dao čvrste odgovore. A Društveni dogovori nisu se potpuno osvedočili ni na planu poreskog sistema, ni na planu poreske politike. Zato su moguća, po našem mišljenju, i sledeća rešenja. Da se ide na usavršavanje mehanizma Društvenog dogovaranja u domenu poreskog sistema i poreske politike, što bi značilo dalje popravke u dosadašnjem mehanizmu i poreskog sistema i poreske politike.

Drugo moguće rešenje bilo bi u kreiranju potpuno novog poreskog sistema. Taj novi poreski sistem trebalo bi da sadrži poreske vrste i oblike i njihovu organizaciju kao novi i snažnji generator snage za poresku politiku, koja bi imala daleko veći ekonomski i drugi osećaj za subjekte male privrede.

UPRAVNO-PRAVNI ODNOSI U VEZI SA MALOM PRIVREDOM KOJU OBAVLJAJU RADNI LJUDI SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA

UVOD

Pod malom privredom u smislu Društvenog dogovora o osnovama zajedničkog delovanja u pogledu sprovođenja razvoja male privrede u SFRJ podrazumeva se kako mala privreda socijalističkog sektora, tako i mala privreda tzv. privatnog sektora.

Pod malom privredom socijalističkog sektora podrazumevaju se osnovne organizacije udruženog rada i radne organizacije bez osnovnih organizacija koje zapošljavaju manji broj radnika i koje se bave pojedinačnom odnosno maloserijskom proizvodnjom, ili proizvodnjom u kooperaciji ili po narudžbini, kao i organizacije udruženog rada koje obavljaju sve vrste zanatskih usluga. Iz daljih odredaba ovog društvenog dogovora proizilazi da se uglavnom podrazumevaju osnovne organizacije udruženog rada u kojima je ukupno udružilo rad do 200 radnika. Međutim, kada se radi o organizacijama udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost ili organizacija za proizvodnju predmeta domaće radinosti i umetničkih zanata, u tom slučaju broj radnika može da prelazi i znatno više od 200 radnika.

Pod malom privredom tzv. »privatnog sektora« podrazumevaju se delatnosti koje se obavljaju samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, kao i svi oblici udruživanja i organizovanja ličnog rada i sredstava sa radom drugih radnika u udruženom radu, zanatskim i drugim zadrugama.

U ovom radu mi ćemo se ograničiti samo na izlaganju upravnopravnih odnosa u vezi sa malom privredom odnosno u vezi sa delatnostima koje se obavljaju samostalnim ličnim radom i sredstvima u svojini građana.

Izvesne odredbe o maloj privredi najpre su sadržane u Ustavu SFRJ (čl. 64 — 68), kao i ustavima republika i pokrajina. Sem toga i Zakon o udruženom radu sadrži izvesne odredbe o maloj privredi (čl. 8, 9, 32, 33, 34, 301, 302).

U Federaciji je zaključen *Društveni dogovor* o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ (*»Službeni list SFRJ«,* br. 57/80), a Veće republika i pokrajina Skupštine SFRJ donelo je zaključke u povodu razmatranja mera i aktivnosti za razvoj male privrede (*»Službeni list SFRJ«,* br. 40/84).

U SR Srbiji doneti su sledeći propisi: 1) Zakon o obavljanju privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana (45/84); 2) Naredba o određivanju zanatskih delatnosti koje

se mogu vršiti kao zanatske usluge od mesta do mesta (29/64); 3) Naredba o zanatskim radnjama koje nisu obavezne da imaju poslovnu prostoriju (29/64); 4) Naredba o određivanju privrednih delatnosti koje se smatraju zanatskim delatnostima (31/72); 5) Odluka o utvrđivanju zanatskih i drugih privrednih delatnosti koje se zbog prirode posla vrše na teritoriji više opština (7/72); 6) Pravilnik o proveru radne sposobnosti za samostalno obavljanje zanatskih delatnosti (25/84); 7) Društveni dogovor o politici razvoja male privrede u SR Srbiji van teritorija SAP (15/84); 8) Rešenje o određivanju zanatskih usluga koje se mogu obavljati od mesta do mesta (29/85).

U SAP Kosovo doneti su sledeći propisi: 1) Zakon o zanatskim radnjama samostalnih zanatlija (8/75, 24/78, 2/84); 2) Naredba o određivanju privrednih delatnosti koje se smatraju zanatskim delatnostima (7/86); 3) Zakon o obavljanju delatnosti sličnih privrednim (39/72, 24/78); 4) Naredba o određivanju privrednih delatnosti koje se smatraju sličnim zanatskim (7/76); 5) Odluka o zanatskim delatnostima koje se smatraju međusobno srodnim (38/79); 6) Naredba o određivanju radnji koje nisu obavezne da imaju poslovnu prostoriju (7/76); 7) Naredba o određivanju delatnosti koje se mogu obavljati kao zanatske od mesta do mesta (7/76); 8) Uputstvo o vođenju registra izdatih odobrenja za obavljanje zanatskih delatnosti (7/76); 9) Zakon o zanatskim zadrugama (16/76); 10) Zakon o domaćoj radinosti (47/76, 24/78); 11) Zakon o udruživanju proizvođača domaće radinosti sa OUR (49/78, 26/83); 12) Zakon o ugovornim organizacijama (12/79).

Što se tiče *privrednih delatnosti* koje se obavljaju samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, one su regulisane republičkim odnosno pokrajinskim zakonima, i to na celovit način (kao što je, na primer, uradila SR Srbija), ili se republičkim odnosno pokrajinskim zakonima reguliše posebno obavljanje zanatske delatnosti, ugoštiteljske delatnosti, prevoznike delatnosti itd.

Pri izlaganju problema o kome je reč mi ćemo svoje izlaganje zasnivati uglavnom na Zakonu SR Srbije o obavljanju privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom, sredstvima u svojini građana (Službeni glasnik SRS, 45/84) i na odgovarajućim zakonima SAP Kosova.

Prema Zakonu SR Srbije radni ljudi mogu ličnim radom obavljati jednu ili više delatnosti kao osnovno zanimanje, ako zakonom nije drukčije određeno. Za obavljanje delatnosti ličnim radom osniva se po pravilu samostalna radnja, ali zakonom odnosno podzakonskim propisima može biti i drukčije određeno. Međutim, zakon je decidiran kad reguliše da se za obavljanje delatnosti ličnim radom može osnovati samo jedna samostalna radnja.

Proglašeno je načelo da radni ljudi koji obavljaju delatnost ličnim radom slobodno odlučuju o udruživanju svoga rada i svojih sredstava rada u zanatske ili druge zadruge, kao i druge oblike udruživanja. Ovde se ima u vidu mogućnost udruživanja rada i sredstava rada radnih ljudi sa organizacijama udruženog rada u različitim oblicima kooperacije i drugim vidovima poslovne saradnje. U samostalnoj radnji može se ostvarivati proizvodni rad, praktična nastava i profesionalna praksa učenika koji stiču usmereno obrazovanje.

I — PRIVREDNE DELATNOSTI KOJE SE MOGU OBAVLJATI SAMOSTALNIM LIČNIM RADOM SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA

Iz pomenutog zakona SR Srbije proizilazi da se mogu obavljati sledeće privredne delatnosti, i to: 1) zanatske delatnosti; 2) delatnosti slične zanatskim; 3) obavljanje zanatskih usluga kao sporedno zanimanje; 4) domaća radinost; 5) ugostiteljstvo i turizam; 6) javni prenos; 7) promet robe na malo; 8) prikupljanje i priprema otpada za preradu; 9) izrada tehničke dokumentacije; 10) obavljanje elektroprivredne delatnosti u malim elektranama.

U SAP Kosovo Naredbom (»službeni list SAP Kosova«, br. 7/76) određeno je da se sledeće privredne delatnosti smatraju zanatskim delatnostima: 1) oštrači, 2) bačvanska i kačarska, 3) konparsko-pletarska, 4) užarska, 5) elektroinstalaterska, 6) popravka čarapa, 7) instalaterska za vodovod, gasna postrojenja i kanalizaciju, 8) instalaterska za centralno grejanje i uređaje za aklimatizaciju, 9) zidarska i fasaderska, 10) gipsarska i štukomermerska, 11) tesarska, 12) krovopolkrivačka, 13) parke-tarska, 14) molersko-farbarska, 15) pećarska (keramička) za postavljanje peći i pločica, 16) izolaterska, 17) staklorezačka, 18) asfalterska, 19) bunardžijska, 20) dimničarska, 21) politiranje nameštaja i drugih drvenih predmeta, 22) proizvodnja kreča u poljskim pećima, 23) izrada cigle, 24) vađenje kamena, 25) izrada pređa za tkanje, 26) popravka ćilima i tepiha, 27) štimovanje klavira, 28) prerada kudeljne i lanene stabljike, 29) malanje na tekstilu, 30) struganje i čišćenje parketa, 31) kaldrm-džijska delatnost.

Međutim, u Zakonu SRS se izričito navode delatnosti i poslovi koje radni ljudi ne mogu obavljati samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, a to su:

- 1) poslovi posredovanja u ugovaranju programa u oblasti kulture;
- 2) štampanje gramofonskih ploča, magnetofonskih traka, magnetofonskih videokaseta;
- 3) izrada drugih proizvoda koji se umnožavaju štampanjem ili na sličan način;
- 4) delatnost posredovanja u turizmu;
- 5) druge delatnosti određene posebnim zakonom: ovde se imaju uglavnom republički odnosno pokrajinski zakoni.

II — ZAJEDNIČKE ODREDBE ZAKONA SRS KOJE REGULIŠU PRAVNI POLOŽAJ PRIVREDNIH DELATNOSTI KOJE SE OBAVLJAJU LIČNIM RADOM U SVOJINI GRAĐANA

Zajedničkim odredbama uglavnom su propisani *uslovi* za obavljanje delatnosti ličnim radom sredstvima u svojini građana. U vezi sa uslovima za obavljanje delatnosti ličnim radom zakonom su predviđene i određene obaveze, koje se odnose na:

1. *odobrenje* za obavljanje delatnosti ličnim radom;
2. *firmu* pod kojom se obavlja privredna delatnost;
3. *poslovno sedište* u kome se obavlja delatnost;

4. *način poslovanja;*
5. *privremeni prestanak obavljanja delatnosti ličnim radom;*
6. *prestanak obavljanja delatnosti ličnim radom;*
7. *zajedničku radnju*

1. *Odobrenje za obavljanje delatnosti ličnim radom*

1. Radni čovek može da obavlja delatnost ličnim radom ako ispunjava sledeće uslove: 1) da je državljanin SFRJ, 2) da je poslovno sposoban, 3) da ima zdravstvenu sposobnost za obavljanje odgovarajuće delatnosti, 4) da ima odgovarajuće obrazovanje, ako zakonom nije drukčije određeno, 5) da nije u radnom odnosu odnosno da ne obavlja drugu delatnost ličnim radom, 6) da ima poslovnu prostoriju u kojoj ispunjava zakonom određene uslove, ako je neophodno za obavljanje delatnosti, 7) da mu nije pravnosnažnom presudom suda zabranjeno obavljanje određene delatnosti po odredbama Krivičnog zakona SFRJ, 8) da je izmirio sve dospele obaveze za opštédruštvene i zajedničke potrebe (čl. 14. pom. Zakona SRS).

Zahtev za odobrenje delatnosti ličnim radom radni čovek podnosi nadležnom organu uprave opštine na čijoj će teritoriji imati *poslovno sedište*. Ako se po svojoj prirodi delatnost ne mora obavljati u poslovnoj prostoriji ili se za obavljanje određenih delatnosti ne osniva samostalna radnja, zahtev za odobrenje obavljanja delatnosti podnosi se nadležnom organu uprave opštine na čijoj teritoriji radni čovek ima *prebivalište*. Uz zahtev radni čovek podnosi dokaze da ima zdravstvenu sposobnost za obavljanje odgovarajuće delatnosti i da ima odgovarajuće obrazovanje. Dokaze koji se odnose na državljanstvo SFRJ, na činjenicu da je radni čovek poslovno sposoban, na činjenicu da radnom čoveku nije pravosnažnom presudom suba zabranjeno obavljanje određene delatnosti po odredbama KZ SFRJ, kao i na činjenicu da je izmirio sve dospele obaveze za opštédruštvene i zajedničke potrebe — pribavlja nadležni opštinski organ uprave po *službenoj dužnosti*.

Nadležni opštinski organ uprave dužan je da u roku od 15 dana od dana podnošenja zahteva izda rešenje kojim utvrđuje da li su ispunjeni uslovi o kojima je ovde reč. Rešenje o tome, pored podataka propisanih Zakonom o opštem upravnom postupku, sadrži: naznačenje delatnosti koje će se obavljati i poslovno sedište. Ovakvo rešenje važi jednu godinu. (Nacrtom o izmenama i dopunama pomenutog zakona SRS briše se odredba o tome, da ovo rešenje važi jednu godinu).

Treba istaći da se izmenama i dopunama pomenutog zakona SR Srbije o maloj privredi *skraćuje rok* za izdavanje rešenja o utvrđivanju uslova da su ispunjeni za obavljanje delatnosti ličnim radom od *15 dana na 3 dana*. Težnja je zakonodavca da se u najvećoj mogućoj meri ubrza postupak za dobijanje odobrenja za bavljanje malom privredom.

Kada je radni čovek primio rešenje kojim je utvrđeno da ispunjava uslove iz pomenutog zakona, ima pravo da *vrši pripreme* za osnivanje i početak rada samostalne radnje, odnosno za obavljanje delatnosti ličnim radom. Te pripreme se pored ostalog sastoje i u tome, da je radni čovek dužan da pre početka obavljanja delatnosti ličnim

radom pribavi, pored dokaza u vezi sa državljanstvom SFRJ, poslovnom sposobnošću, zdravstvenom sposobnošću, odgovarajućim obrazovanjem, činjenicom da mu nije zabranjeno obavljanje određene delatnosti, kao i činjenicom da je izmirio sve dospеле obaveze za opštedruštvene i zajedničke potrebe, još i dokaze: a) *da nije u radnom odnosu*, odnosno da *ne obavlja drugu delatnost* ličnim radom, i b) da ima *poslovnu prostoriju* koja ispunjava zakonom predviđene uslove, ako je ona neophodna za obavljanje delatnosti.

Uzgređ napominjemo da se nacrtom izmena i dopuna pomenutog zakona SRS predviđa, da se dokaz o izmirenju svih dospelih obaveza za opšte društvene i zajedničke potrebe ne pribavlja odmah, već dočnije kada radni čovek pribavi dokaz o tome da poslovna prostorija ispunjava zakonske uslove.

Najkomplikovaniji posao koji radni čovek treba da obavi u vezi sa pripremama za početak rada jeste da pronađe poslovnu prostoriju, koja ispunjava uslove iz zakona. U vezi s tim, radni čovek koji je dobio rešenje da ispunjava uslove iz čl. 14. tač. 1, 2, 3, 4, 7 i 8 pomenutog zakona za obavljanje delatnosti ličnim radom, mora da se obrati zahtevom opštinskoj sanitarnoj i tržišnoj inspekciji na čijoj će teritoriji obavljati određenu delatnost, radi utvrđivanja da poslovna prostorija ispunjava sanitarno-tehničke uslove i uslove zaštite na radu. Uz te zahteve radni čovek mora da podnese i *dokaze o korišćenju poslovnih prostorija*. Ako je prostorija u njegovom privatnom vlasništvu, treba priložiti izvod iz zemljišnih knjiga ili ugovora o kupoprodaji sa dokazom da je plaćen porez na promet ili građevinska odnosno upotrebna dozvola, ili rešenje nadležnog organa o izgradnji privremenog objekta. Za objekte koji su bespravno podignuti potrebna je saglasnost nadležnog opštinskog organa i mesne zajednice na čijoj teritoriji se objekt nalazi.

Ako se prostorija koristi po osnovu ugovora o zakupu kao dokaz se prilaže: ugovor o zakupu sa potpisima ugovarača overenih kod opštine ili suda ili dokaz o vlasništvu na ime zakonodavca iz koga će se videti da su prostorije poslovne. Dokaz o vlasništvu na ime zakupodavca ne treba da se priloži ako je ugovor o zakupu zaključen sa društvenom organizacijom koja se specijalno bavi tim poslovima i mesnom zajednicom ili nekom drugom društvenom organizacijom u čijoj nadležnosti je i poslovni prostor.

Ako se delatnost obavlja u stanu (može samo vlasnik stana odnosno nosilac stanarskog prava ili član njegovog užeg domaćinstva), kao dokaz o vlasništvu stana odnosno ugovor o korišćenju stana i saglasnost skupa stanara, ukoliko se stan nalazi u zgradi sa više stanova, kao i saglasnost davaoca stana na korišćenje, ukoliko se radi o stanu u društvenoj svojini.

Mada je u Zakonu o zakupu poslovnih prostorija i zgrada SR Srbije predviđeno da se zajedničke prostorije u stambenim zgradama ne mogu davati u zakup, ipak zbog izuzetno velike nestašice poslovnog prostora u gradovima, a zajedničke prostorije nisu iskorišćene, moguće je preko samoupravne interesne zajednice stanovanja nadležne opštine i u saglasnosti izvršnog saveta i ove prostorije koristiti za lokale male privrede.

Svi zahtevi koji se podnose pomenutim inspekcijama moraju se rešiti u roku od 30 dana, ali inspekcije nastoje da zbog hitnosti posla daju odobrenje i u roku od deset dana.

Kada je radni čovek pribavio dokaze od navedenih inspekcijskih službi da poslovna prostorija ispunjava potrebne uslove za rad, tada se s tim dokazima, kao i s dokazom da nije u radnom odnosu, odnosno da ne obavlja drugu delatnost ličnim radom, treba da obrati nadležnom opštinskom organu, radi donošenja rešenja o odobrenju delatnosti ličnim radom.

Ako je radni čovek ispunio sve uslove o kojima je ovde reč, opštinski organ uprave dužan je da u roku od osam dana od podnošenja donese *ново rešenje*, kojim će odobriti obavljanje delatnosti ličnim radom. Ako opštinski organ ne donese rešenje u roku od osam dana od podnošenja svih dokaza da radni čovek ispunjava uslove za obavljanje delatnosti ličnim radom, *radni čovek može početi sa radom* odgovarajuće privredne delatnosti.

Ovde treba istaći, da se nacrtom Zakona o izmenama i dopunama pomenutog Zakona SR Srbije rok od osam dana *skraćuje na rok od tri dana*.

Navedeni postupak za dobijanje odobrenja za obavljanje delatnosti ličnim radom smatra se *normalnim zakonskim postupkom*.

2. Međutim, nacrtom Zakona o izmenama i dopunama pomenutog zakona SR Srbije o maloj privredi predviđa se i *druga mogućnost* u vezi sa pribavljanjem dokaza o ispunjavanju uslova iz čl. 14. pomenutog Zakona. Umesto da čeka da nadležni opštinski organ pribavi službenim putem dokaze o tome da je državljanin SFRJ, da je poslovno sposoban, da mu nije zabranjeno obavljanje određene delatnosti po odredbama KZ SFRJ i da je izmirio sve dospele obaveze za opštredruštvene i zajedničke potrebe, radni čovek može te dokaze sam pribaviti od nadležnih organa, pa zatim se sa ostalim dokazima koji se traže po čl. 14. pomenutog zakona (da je zdravstveno sposoban, da ima odgovarajuće obrazovanje, da poslovna prostorija ispunjava zakonom predviđene uslove i da nije u radnom odnosu, odnosno da ne obavlja drugu delatnost ličnim radom) može obratiti nadležnom opštinskom organu za izdavanje odobrenja obavljanja delatnosti ličnim radom. Prema nacrtu pomenutog zakona SRS izmenama i dopunama organ uprave dužan je da u roku od tri dana od dana podnošenja zahteva donese *rešenje o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom*. Ova odredba pokazuje da i sam zakonodavac sumnja u efikasnost odredbe, da će opštinski organ u roku od tri dana pribaviti *pomenute dokaze po službenoj dužnosti*.

3) Kada je opštinski organ uprave doneo rešenje o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom, on je obavezan da to rešenje dostavi opštinskim organima uprave nadležnim za poslove *društvenih prihoda* i za *inspekcijske poslove*. Pomenuto rešenje dostavlja se u roku od 8 dana nadležnom organu opštine na čijoj teritoriji radni čovek ima prebivalište, ako se poslovno sedište radnog čoveka nalazi na teritoriji druge opštine. Rešenje o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom upisuje se u *registar* koji vodi opštinski organ uprave koji je doneo rešenje. Upis u registar vrši se odmah po izdavanju rešenja. Op-

štinski organ uprave dužan je da radnom čoveku izda uverenje o upisu u registar. Sadržaj i način vođenja registra propisuje republički odnosno pokrajinski organ uprave nadležan za poslove robnog prometa i usluga. Samostalna radnja smatra se osnovanom danom upisa rešenja o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom u registar, i tim danom radni čovek može početi sa obavljanjem delatnosti ličnim radom.

2. Firma poslovno sedište i način poslovanja

Svaka samostalna radnja može imati firmu koja predstavlja ime pod kojim se obavlja delatnost. Firma sadrži: lično ime radnog čoveka koji obavlja delatnost ličnim radom, predmet delatnosti i poslovno sedište. Treba istaći da se odredbe zakona o označavanju firme organizacije udruženog rada shodno primenjuju i na označavanje firmi samostalne radnje, odnosno obavljanja delatnosti, ako zakonom nije drukčije određeno. Ovde se imaju najpre u vidu odredbe Zakona o udruženom radu o firmi (čl. 416 — 437), kao i odredbe Zakona SR Srbije o označavanju firme i naziva organizacije udruženog rada na jeziku naroda i narodnosti (*»Službeni glasnik SRS«, br. 5/78*).

Radni čovek koji obavlja delatnost ima poslovno sedište. Ono označava mesto u kome se obavlja delatnost. Ako se delatnost obavlja u više mesta, kao poslovno sedište smatra se mesto u kome radni čovek ima prebivalište (na primer, kada je reč o prevoznčkoj delatnosti). Ako za obavljanje delatnosti nije potrebna poslovna prostorija, poslovno sedište određuje se na teritoriji opštine na kojoj radni čovek ima prebivalište. Ako radni čovek hoće da promeni poslovno sedište na teritoriji iste opštine, on je dužan da najdocnije u roku od tri dana od dana promene poslovnog sedišta podnese prijavu nadležnom opštinskom organu uprave koji vodi registar. Promena poslovnog sedišta upisuje se u registar. Ako radni čovek koji obavlja delatnost ličnim radom prenese poslovno sedište na teritoriju druge opštine, uz zahtev za promenu poslovnog sedišta, radni čovek podnosi nadležnom opštinskom organu uprave rešenje o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom. Nadležni opštinski organ uprave izvršiće upis u registar rešenja o odobrenju obavljanja delatnosti ličnim radom, s tim da je dužan u roku od tri dana dostaviti rešenje nadležnom opštinskom organu uprave na čijoj je teritoriji radni čovek imao ranije poslovno sedište.

Poslovna prostorija. — Već je rečeno da kao jedan od obaveznih uslova za obavljanje delatnosti ličnim radom zakon predviđa i to, da radni čovek mora imati poslovnu prostoriju koja ispunjava zakonom predviđene uslove, pod uslovom da je ona neophodna za obavljanje delatnosti. Ovo zbog toga što ima i takvih delatnosti koje se mogu obavljati i bez poslovne prostorije. Međutim, ako priroda poslova i propisani uslovi za obavljanje određenih delatnosti ličnim radom to zahtevaju, radni čovek može imati i jednu izdvojenu poslovnu prostoriju kao pomoćnu. Za korišćenje izdvojene poslovne prostorije mora se pribaviti posebno odobrenje nadležnog opštinskog organa uprave opštine na čijoj se teritoriji nalazi izdvojena poslovna prostorija. Ovakva poslovna prostorija ne može se koristiti za prodaju proizvoda, niti za pružanje usluga.

Obavljanje delatnosti. — Radni čovek može da obavlja samo delatnosti koje su određene u rešenju nadležnog opštinskog organa uprave. Odobrenu delatnost radni čovek obavlja lično i u poslovnoj prostoriji. Izuzetno od ovog pravila radni čovek može da obavlja delatnost i van poslovne prostorije, ako vrsta i način obavljanja delatnosti to zahtevaju. Početak obavljanja delatnosti radni čovek je dužan da lično i preko ovlašćenog lica objavi nadležnom opštinskom organu uprave nadležnom za poslove društvenih prihoda.

Radni čovek koji obavlja delatnost ličnim radom dužan je da se pridržava propisa nadležnog opštinskog organa o rasporedu, početku i završetku radnog vremena.

Posebne obaveze radnih ljudi koji obavljaju delatnost ličnim radom. — Radni čovek dužan je da:

(1) odobrenu delatnost obavlja kvalitetno, u skladu sa propisima i poslovnim običajima i načelima socijalističkog morala;

(2) u poslovnoj prostoriji ili poslovnom sedištu na vidnom mestu istakne cenovnik svojih proizvoda odnosno usluga;

(3) kupcu ili korisniku usluge, na njegov zahtev izda račun o prodatoj robi odnosno izvršenoj usluzi;

(4) garantuje kvalitet proizvoda, odnosno usluge, otkloni nedostatak ili naknadi pričinjenu štetu kupcu proizvoda, odnosno korisniku usluga, u skladu sa važećim propisima i standardnima;

(5) da se pridržava rasporeda, početka i završetka radnog vremena određenog od strane nadležnog opštinskog organa;

(6) prijavljuje svaku promenu poslovnog sedišta, predmeta poslovanja ili načina poslovanja;

(7) vodi urednu evidenciju o obavljanju delatnosti ličnim radom u skladu sa zakonom i drugim propisima;

(8) sprovodi sve mere zaštite na radu koje se odnose na obavljanje odgovarajućih delatnosti. .

3. Privremeni prestanak obavljanja delatnosti ličnim radom

Pre svega radni čovek koji obavlja delatnosti ličnim radom može da *privremeno poveri obavljanje te delatnosti* jednom od članova zajedničkog domaćinstva ili zaposlenom radniku u samostalnoj radnji za vreme sprečenosti za rad zbog bolesti, odsluženja vojne obaveze ili u drugim opravdanim slučajevima. Ovakvo privremeno poveravanje poslova drugom licu može trajati najduže šest meseci, a u slučaju zdravstvene nesposobnosti ili odsluženja vojne obaveze, dok postoje razlozi zbog kojih je prestao rad radnog čoveka.

Pored toga radni čovek koji obavlja delatnost ličnim radom može *privremeno prestati sa radom* u slučajevima koji se izrično u zakonu navode. O privremenom poveravanju poslova drugom licu, odnosno o privremenom prestanku rada radni čovek dužan je pre dana privremenog poveravanja poslova, odnosno pre dana privremenog prestanka rada podneti prijavu nadležnom opštinskom organu uprave. Na osnovu po-

dnete prijave i priloženih dokaza opštinski organ uprave donosi *rešenje* o odobrenju privremenog prestanka rada odnosno o poveravanju poslova drugom licu.

4. Prestanak obavljanja delatnosti ličnim radom

Zakonom su taksativno nabrojani razlozi zbog kojih prestaje obavljanje delatnosti ličnim radom. Naime, radni čovek prestaje sa obavljanjem delatnosti ličnim radom: 1) odjavom; 2) po sili zakona; 3) i u drugim slučajevima određenim zakonima.

Prestanak obavljanja delatnosti ličnim radom utvrđuje se *rešenjem* opštinskog organa uprave nadležnog za upis u registar. Rešenje o tome upisuje se u registar danom pravosnažnosti rešenja. U ovom rešenju se označava i dan prestanka obavljanja delatnosti ličnim radom.

U zakonu se detaljnije reguliše pitanje objave obavljanja delatnosti ličnim radom, zatim prestanka sa obavljanjem delatnosti ličnim radom po sili zakona, a navode se i drugi slučajevi kada radni čovek prestaje sa obavljanjem delatnosti ličnim radom.

5. Zajednička radnja

Zajedničku radnju mogu osnovati najmanje dva radna čoveka koji ispunjavaju uslove za obavljanje delatnosti, predviđene zakonom. Zajednička radnja ne može se osnovati za obavljanje svih vrsta privrednih delatnosti, već samo za obavljanje zanatske ili ugostiteljske delatnosti ili prometa robe na malo. Ako se u zajedničkoj radnji obavlja više sporednih delatnosti, za svaku od tih delatnosti najmanje jedan radni čovek mora imati odgovarajuće obrazovanje.

Zajednička radnja osniva se ugovorom o osnivanju zajedničke radnje, koji mora da sadrži: imena osnivača, predmet poslovanja, poslovnog sedišta, zajedničke radnje i podatke o poslovnoj teritoriji, način vođenja radnje, odgovornost prema trećim licima, merila za utvrđivanje i raspodelu dohotka, zastupanje i predstavljanje zajedničke radnje, uslovi i način za pristupanje odnosno za istupanje iz zajedničke radnje i način prestanka obavljanja delatnosti zajedničke radnje.

Odobrenje za osnivanje zajedničke radnje izdaje opštinski organ uprave nadležan prema sedištu zajedničke radnje. Zajednička radnja ima firmu koji sadrži označenje da je zajednička radnja, predmet delatnosti i poslovnog sedišta.

U zajedničkoj radnji radni ljudi koji obavljaju delatnost ličnim radom mogu koristiti dopunski rad radnika pod uslovima i obimu utvrđenim zakonom za određene delatnosti, s tim da ukupan broj ljudi (osnivača) i zaposlenih radnika ne može biti veći od 11.

III — OBAVLJANJE POJEDINIH PRIVREDNIH DELATNOSTI

1. Zakon SR Srbije o obavljanju privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana predvideo je posebne odredbe za obavljanje :1) zanatske delatnosti, 2) delatnosti slične

zanatskim; 3) za obavljanje zanatskih usluga kao sporedno zanimanje, 4) za obavljanje domaće radinosti; 5) za obavljanje ugostiteljstva i turizma, 6) za obavljanje javnog prevoza, 7) za obavljanje prometa robe na malo, 8) za prikupljanje i pripremu otpada za preradu, 9) za izradu tehničke dokumentacije i 10) za obavljanje elektroprivredne delatnosti u malim elektranama.

Pri regulisanju navedenih vrsta privrednih delatnosti u zakonu se navode odredbe koje imaju specifični karakter i koje se odnose samo na odgovarajuće privredne delatnosti.

2) Tako na primer, u Zakonu se predviđa da se pod *zanatskom delatnošću* smatra izrada predmeta i proizvoda koji nastaju obradom, doradom i preoblikovanjem sirovina i poluproizvoda ili njihovim ugrađivanjem, zatim izrada i opravka drugih proizvoda koji se mogu po svojoj prirodi i načinu rada obavljati ličnim radom sredstvima u svojini građana, izvođenje zanatskih radova u građevinarstvu, kao i vršenje ličnih usluga i opravki i usluga u domaćinstvu.

Sem toga, u zakonu se posebno reguliše pojam *umetničkih zanata*, s tim što se navode pojedine vrste tih zanata, kao što su: izrada tapiserija i drugih umetničkih tkanja, umetnička obrada kamena, stakla, gline, keramike i sl., izrada filigrana, građevinski radovi, umetnička izrada predmeta od kovanog gvožđa, bakra i drugih metala, slikanje na tekstilu i tekstilnim vlaknima, umetnički vez itd.

Sem toga, u Zakonu se navodi i pojam *starih zanata*, pod kojima se podrazumeva: izrada predmeta koji obrađuju lončari, kačari, opančari, sarači, sedlari, izrada narodnih muzičkih instrumenata, valjanje sukna, tkanje platna, tkanje svile, samardžije, abadžije, korpari — pletari, voskari, licideri, gajtandžije, kožuhari, čurčije, kao i lica koja izrađuju druge predmete preko kojih se čuva i održava izraz tradicionalnog narodnog stvaralaštva.

U Zakonu su sadržane i druge odredbe koje se odnose specifično na zanatske delatnosti.

U Zakonu su posebno navedene delatnosti *slične zanatskim*, pod kojima se na primer podrazumevaju: 1) vađenje peska, šljunka i šodera, 2) sečenje ogrevnog materijala, 3) čišćenje prozora, struganje i farbanje parketa i drugih podova, čišćenje izloga, nameštaja i stanova, 4) čuvanje maloletne dece, 5) nega starih i bolesnih lica ili poslovno nesposobnih lica, 6) umnožavanje i fotokopiranje spisa, tid.

Treba istaći da Zakon predviđa i mogućnost obavljanja zanatskih usluga kao *sporedno zanimanje*. Ovakve zanatske usluge mogu obavljati radnici u udruženom radu, radnici zaposleni kod radnog čoveka koji obavljaju delatnosti ličnim radom i građani koji nisu u radnom odnosu. Kao sporedna zanimanja mogu se obavljati zanatske usluge održavanja i popravki predmeta, proizvoda i uređaja, lične usluge i usluge u domaćinstvu. Zanatske usluge kao sporedno zanimanje mogu se obavljati samo građanima. Organ uprave opštine na čijoj teritoriji podnosilac zahteva ima prebivalište donosi rešenje o odobrenju obavljanja zanatskih usluga, kao sporedno zanimanje.

3. U Zakonu se reguliše i obavljanje *domaće radinosti*, a pod njom se podrazumeva delatnost na izradi i doradi predmeta kod kojih preovlađuje ručni rad, a koji imaju praktičnu upotrebnu vrednost i estet-

sko obeležje izrađeno izvornom narodnom umetnošću. Za obavljanje domaće radinosti radni čovek mora da ispunjava sledeće uslove: 1) da je državljanin SFRJ, 2) da je poslovno sposoban, 3) i da mu nije pravosnažnom presudom suda zabranjeno obavljanje određene delatnosti po odredbama Krivičnog zakona SFRJ. Radni čovek koji obavlja domaću radinost ne može koristiti dopunski rad kod drugih lica.

4. Posebne odredbe se odnose i na obavljanje *ugostiteljstva i turizma*. Pod *ugostiteljskom delatnošću* smatraju se i pripremanje hrane i pružanje usluga ishrane, priprema i usluživanje pićem i pružanje usluga smeštajem. U ugostiteljskoj radnji mogu se obavljati gotovi proizvodi za koje je uobičajeno da se prodaju u ugostiteljskim objektima (suvenir, duvan i slični proizvodi), a koje određuje nadležni opštinski organ uprave i to u rešenju o odobrenju obavljanja ugostiteljske delatnosti.

Radni ljudi mogu takođe obavljati usluge smeštaja i ishrane turista i drugih putnika u stambenoj zgradi ili stanu u svojini građana, izdavati zemljište za kampovanje i usluge turističkih vodiča. Pod pružanjem usluga smeštaja podrazumeva se izdavanje ležaja odnosno nameštene sobe. Obavljanje turističkih usluga radni čovek može vršiti samo preko turističke, ugostiteljske i druge turističke organizacije i zajednice u skladu sa propisima koji važe za obavljanje turističkih delatnosti. Prava, obaveze i odgovornosti uređuju se međusobnim ugovorom u skladu sa zakonom. Ovakav ugovor samoupravna organizacija odnosno zajednica obavezno dostavlja opštinskom organu uprave nadležnom za poslove turizma. Za obavljanje usluga smeštaja, ishrane turista, izdavanje zemljišta za kampovanje radni čovek mora da ispunjava sledeće uslove: 1) da je državljanin SFRJ, 2) da je poslovno sposoban, 3) da ima zdravstvenu sposobnost i 4) da mu nije pravosnažnom presudom zabranjeno obavljanje određene delatnosti po odredbama KZ SFRJ. Rešenje nadležnog opštinskog organa o odobrenju obavljanja usluga sadrži pored uobičajenih podataka i broja ležajeva i soba, odnosno kamping-mesta koje radni čovek može izdavati istovremeno turistima i drugim putnicima.

Detaljnije odredbe o obavljanju ugostiteljskih i turističkih delatnosti sadržane su u pomenutom zakonu SR Srbije o obavljanje privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom (sredstvima u svojini građana, odnosno u odgovarajućim republičkim odnosno pokrajinskim zakonima).

5. Detaljnije odredbe u pomenutom zakonu SR Srbije, kao i u odgovarajućim republičkim odnosno pokrajinskim zakonima predviđene su u vezi sa vršenjem *javnog prevoza* (pod kojim se podrazumeva slobodni vanlinijski prevoz putnika i stvari u unutrašnjem drumskom saobraćaju motornim ili zaprežnim vozilom i u unutrašnjoj plovidbi plovnim objektom), *obavljanje prometa robe na malo* (pod kojim se podrazumeva promet roba na malo poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, šumskih plodova, sitnog poljoprivrednog alata, knjiga i drugih publikacija, umetničkih dela, likovne i primenjene umetnosti i materijala za njihovu izradu, antikvitete, pisacig i školskog pribora, duvana i duvanskih prerađevina, šibica, novina, koverata za pisma, raz-

glednica, čestitki i poštanskih maraka, kao i proizvoda za ličnu higijenu i sredstva za održavanje stanova), *delatnost prikupljanja i pripreme otpada za preradu, izradu tehničke dokumentacije*, kao i obavljanje *elektroprivredne delatnosti u malim elektranama*.

6. Republičkim odnosno pokrajinskim zakonima posebno je regulisano pitanje radnih ljudi koji obavljaju delatnost ličnim radom u *zadruzi i druge oblike udruživanja*.

U vezi sa udruživanjem u zadruge detaljno su sadržane odredbe koje se odnose na osnivanje zadruge, sredstva zadruge, delatnost, firmu i sedište zadruge, dohodak zadruge, upravljanje zadrugom, prestanak svojstva zadrugara, prestanak rada zadruge, poslovnu saradnju sa organizacijom udruženog rada, udruživanje zadruge u složenu zadrugu i druga opšta udruženja itd.

U Zakonu su predviđene i posebne odredbe o mogućnostima organizovanja osnovne zadružne organizacije i osnovne organizacije udruženog rada u zadruzi. Detaljnije odredbe o tome sadržane su u republičkim odnosno pokrajinskim zakonima.

PRAVNA REGULATIVA I MALA PRIVREDA

I

U dosadašnjim naporima za razvoj i unapređenje male privrede u nas, prednjači ekonomska misao. Vidljiva je aktivnost naših ekonomista na ovom pitanju. Međutim, naučni pristup pitanja male privrede zahteva komplementarno uključivanje svake nauke i naučno sagledavanje njene problematike, jer se samo tako može istražiti ovaj, inače tako široko i složen kompleks pitanja male privrede, koji traži odgovor nauke u najširem smislu.

Pravna nauka i pravna praksa u ovom pogledu zaostaju. Krajnji je trenutak da se uključi pravna misao i da ljudi od zakona i prava pristupe ostvarenju zadataka koji se odnose na pravnu regulativu u maloj privredi.

Društveno-politički, ekonomski, sociološki, tehničko-tehnološki i ostali aspekti u razvoju male privrede moraju se normativno izraziti u jedan celovit, povezan i pravno izgrađen sistem odnosa u maloj privredi. Iz toga kompleksa brojnih pitanja male privrede proističe velika odgovornost pravnika, kako onih koji rade u naučnim institucijama, tako i onih koji rade na primeni prava.

Pravna regulativa odnosa u maloj privredi je pravni izraz interesa našeg društva i naših ljudi. One treba da obezbede ostvarenje ustavnih postavki o ulozi i mestu male privrede u našoj zemlji. Zato, normativna rešenja pitanja iz domena male privrede nisu i ne mogu biti samostalni, nezavisni i odvojeni normativi čin i proces. Pravna regulativa male privrede mora da obezbedi interese kao osnova opredeljenja društva u ovoj oblasti, da bi se omogućilo njihovo oživotvorenje u praksi. Ne postoje osnovne analize stanja normativne sfere i njenog dejstva na malu privredu.

Nove pravne regulative u oblasti male privrede se ne mogu uspostaviti dok se prethodno ne uspostavi i ne otkrije pravna patologija normi vezanih za malu privredu, dok se ne utvrde i ne označe sve ranije i danas postojeće pravne smetnje, i pravna ograničenja, koja zatvaraju i usporavaju razvojni put male privrede u Jugoslaviji. Ceo taj kompleks pravnih ograničenja treba da bude otkriven, označen i stavljen pred lupu nauke, a onda pred nadležna tela za donošenje pravnih propisa u ovoj oblasti.

Naročito je značajno, da pravni aspekt male privrede bude sveobuhvatno sagledan u predstojećim ustavnim promenama, u promenama Zakona o udruženom radu kao i zakonskim i drugim normativnim rešenjima u mikro-društvu.

Pravne regulative u odnosu na malu privredu moraju se bazirati i proisticati iz usvojenog i izgrađenog celovitog sistema mera ekonomske politike Jugoslavije. Pravna regulativa mora da bude stavljena u funkciji utvrđene razvojne politike zemlje, kako bi se otklonila dejstva svih ograničavajućih faktora koja ometaju brži razvoj male privrede. Taj zahvat u normativnoj sferi problematike male privrede, mora da pođe od normativne funkcije federacije, republike, pokrajine do opštine kao osnovne i posebno značajne zajednice za razvoj male privrede.

II

USTAVNE PROMENE OD ZNAČAJA ZA RAZVOJ MALE PRIVREDE

Uspostavljanje odgovarajućih odnosa u sistemu udruženog rada i u organizovanju male privrede društvenog i privatnog sektora, zahteva jasnija i potpunija nova ustavna rešenja naročito na pitanju odnosa društvene i privatne svojine. Ustavno opredeljenje u ovom pogledu je temeljno pitanje, bez čijeg se rešenja ne mogu očekivati uspešna zakonska i podzakonska rešenja.

Postojeće ustavne odredbe o odnosu društvene i privatne svojine nisu niti potpune, niti dovoljno jasne, što dovodi do različitih shvatanja, interpretacija i lutanja kako u zakonskoj regulativi tako i u regulativi odnosa iz nadležnosti užih društveno-političkih zajednica i organizacija udruženog rada. Sve to dovodi do kontraverznih shvatanja odnosa društvenog sektora privrede prema privatnom sektoru i do konfuzija u pogledu pojma »mala privreda«.

U dosadašnjoj praksi, najčešće, rad i čovek kao nosilac samostalnog ličnog rada sa sredstvima u svojini građana, tretiran je kao građanin. U praksi on nije imao ustavni položaj i prava *radnog čoveka* niti u sistemu udruženog rada niti van njega, što je za posledicu imalo zakonsko šarenilo u statusu ovih ljudi, njihov različit, kako zakonski tako i podzakonski tretman i položaj u privrednom sistemu zemlje.

Pravna regulativna danas malu privredu tretira više kao »satelitsku privredu« kao privredu sporednog koloseka i trećerazrednog značaja.

Neophodna je dosledna razrada novih ustavnih rešenja o radnim ljudima koji obavljaju delatnost samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana kroz privredni sistem, što je poseban uslov za brži razvoj individualnog sektora male privrede.

Ovde je bitno da se ovi subjekti ustavno-pravno stave u realan povoljniji i ravnopravan položaj sa ostalim radnim ljudima kako kod

izrade sistemskih rešenja u postojećim ustavnim promenama i budućim zakonskim rešenjima »ZUR-a tako i kod ostalih sistemskih zakona, republičkih i pokrajinskih zakona, koji se odnose na malu privredu. To bi bila jedna od prvih ustavnih pretpostavki za budući razvoj ove privrede.

U skladu s napred iznetim, neophodno je ustavno i zakonom definisati pojam male privrede, koji do danas potpuno nije definisan i nije jasan. Neophodna je normativna operacionalizacija kriterijuma i pojma male privrede i posebno »malog privrednika«, što bi doprinelo stvaranju jednakog pravnog integriteta samostalnih privrednika.

III

ZAKONSKA REGULATIVA O MALOJ PRIVREDI

U protekloj, 1986. godini, Federacija je donela nekoliko izuzetno značajnih propisa vezanih za malu privredu. To je prvo *Zakon o pribavljanju sredstava od građana za proširenje materijalne osnove organizacija udruženog rada*, kojim se daju bolje mogućnosti za povećanje proizvodnje, pružanje usluga, uvođenje savremene tehnologije i stvaranje povoljnih uslova za zapošljavanje. Posebno povoljni uslovi ovim zakonom predviđeni su u pogledu poslovne saradnje nosilaca samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana.

Zakon o uslovima otpisa osnovnih i obrtnih sredstava upotrebe od maja 1986. godine pospešuje rešavanje pitanja nedovoljnih sredstava za razvoj male privrede kako društvenog tako i individualnog sektora. Ovim zakonom stvorena je obaveza organizacija udruženog rada da ustupaju osnovna i obrtna sredstva van upotrebe zainteresovanim organizacijama i nosiocima ličnog rada, što pruža mogućnosti raznim oblicima i organizacijama male privrede da rade sa osnovnim sredstvima koja su ustupljena od strane velikih sistema i većih organizacija udruženog rada.

Posebno je, svakako, značajna *Odluka o vrsti i količini i vrednosti predmeta koje fizička lica mogu uvoziti i izvoziti*, što posebno pogoduje franšizing sistemu u razvoju male privrede.

Međutim, zakonska regulativa federacije u oblasti male privrede je vrlo ograničena, jer su zakonski propisi u oblasti male privrede isključivo u sferi zakonodavne nadležnosti republika i autonomnih pokrajina. Zato je vrlo značajna inicijativa federacije koja je prihvaćena od Saveznog izvršnog veća u pogledu donošenja *Dogovora republika i pokrajina o jedinstvenom regulisanju uslova i načina obavljanja privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, ugovornim organizacijama udruženog rada i udruživanja u zadruge*.

Ovaj dogovor koji se nalazi u fazi konačnog saglašavanja i usvajanja od strane republike i pokrajine, treba da pruži šire mogućnosti

obavljanja svih društvenih delatnosti. Postojeći Društveni dogovor bi valjalo proširiti u skladu sa novim idejama i sugestijama koji idu u prilog razvoja male privrede.

Društveni interesi upućuju na potrebu donošenja novih sistemskih i drugih republičkih i pokrajinskih zakona za regulisanje odnosa za progresivni razvoj male privrede. Neophodno je razraditi sistem mera ekonomske politike koje normativno treba da budu razrađene tako, da ostavljaju što manje subjektivnog u cilju stvaranja stabilnih uslova privređivanja.

IV

OPŠTINSKA REGULATIVA I MALA PRIVREDA

Sama struktura, priroda i funkcija male privrede upućuje na izuzetno značajnu ulogu opštine u normativnom procesu. U savremenim uslovima, čini se, opština postaje prelomna zajednica za malu privredu. Od razumevanja i odnosa opštine prema maloj privredi, u najvećoj meri zavisi ostvarenje novog viđenja i nove uloge male privrede u našoj zemlji. Postojeća normativna sila države u odnosu na malu privredu, predstavlja osnovni i najteži problem za njen dalji razvoj. Pravna regulativa u odnosu na malu privredu u velikom broju opštinskih propisa je danas »damaklov mač« nad glavom male privrede. Osnovna karakteristika dosadašnjeg normativnog procesa u opštinama je bila izražena u opštinskim normama koje su u svojoj suštini imale prinudu, sankciju kao način i metod u regulisanju odnosa u maloj privredi. Opštinske odluke su statusno inferiorno shvatale malu privredu, kao front »pečalbara«, špekulanata i u najboljem slučaju konkurenata društvenog sektora, prema kojima se primenjuju izuzetno stroge mere i sankcije.

Kao zaprećujuće, opštinske norme su stvorile vrlo nepovoljnu i mučnu klimu po male privrednike. Ta klima je danas društveno, ekonomski i politički štetna i pogubna, i ako ostane ovakva, vodi u propast sve progresivne napore i mere federacije, republike i pokrajine. Opština i ljudi koji rade u opštinskim forumima primaju veliku odgovornost za budući normativni proces i regulativu odnosa i stanja uopšte u domenu male privrede.

Pravni propisi iz oblasti male privrede svojim sadržajem treba da doprinose ostvarivanju ustavnog načela prava na rad i slobode rada i jačanja pravne sigurnosti.

Koje su slabosti normativnog procesa na nivou opštine? To su:

1. nepostojanje jedinstvenih kriterija u pogledu statusa, uloge i uslova male privrede i malih privrednika. Različita poreska politika, različiti uslovi otvaranja radnji u individualnom sektoru i prava na rad u njemu, dovode nekad do prave »selidbe« individualnih privrednika, koji lutaju s jednog kraja Republike na drugi, tražeći povoljnije uslove za svoju delatnost;

2. nomenklatura struka dozvoljenih zanimanja u maloj privredi, prema kojoj pravo na otvaranje radnji u individualnom sektoru imaju samo nabrojana zanimanja i profesije, predstavlja svojevrsni protivustavni oblik ograničavanja prava na rad i slobode rada, jer zanimanja i profesije koji nomenklaturom nisu određeni, ne mogu ostvariti pravo na rad. Sa ustavno-pravnog stanovišta, ove norme opšteg karaktera predstavljaju protivustavno ograničavanje ovog prava, što stvara velike teškoće u praksi;

3. nestabilnost, zakonskih i drugih propisa koji se odnose na malu privredu ogleda se u gotovo stalnim izmenama i dopunama Zakona i drugih akata iz ove oblasti, što stvara posebnu psihozu koja nepovoljno utiče na razvoj male privrede.

Takvo stanje dovodi do nesigurnosti i nespokojstva kod malih privrednika, što stvara vrlo nepovoljnu klimu i nepoverenje prema pravnim propisima;

4. strogi propisi i kriterijumi za poslovne prostorije, za vođenje poslovnih knjiga i drugo, posebna je ograničavajuća sfera u strukturi male privrede;

5. nepravilan i neravnopravni tretman malih privrednika prema organizacijama udruženog rada društvenog sektora u pogledu raznih obaveza, davanja i plaćanja, izaziva negodovanje i nezadovoljstvo ljudi zaposlenih u maloj privredi.

V

MALA PRIVREDA I NORMATIVNI PROCES

U savremenim uslovima mala privreda je van svake mogućnosti da učini nekakav doprinos u normativnom uređenju odnosa u njoj i nje prema drugim organizacijama i subjektima. Ona je ostavljena volji državne regulative i disciplinovano mora da ispunjava obaveze koje su normativnim aktima stvaraju bez nje i mimo njenog učešća. Tako s jedne strane, imamo društvenu strukturu privrede-organizacije udruženog rada sa određenim pravima u normativnom procesu od federacije do opštine (pa i unutar same strukture udruženog rada), i, s druge strane, radne ljude zaposlene u maloj privredi koji su lišeni takvih mogućnosti i takvih prava.

Glas male privrede u normativnom procesu nije potreban samo sa stanovišta obezbeđenja ravnopravnog položaja radnika društvenog i privatnog sektora. U demokratizovanim uslovima samoupravnog društva, kao i sa stanovišta realnog i racionalnog normiranja odnosa, neophodan je glas »malih«, da se čuju, da sugeriraju, kritikuju i učestvuju u pripremanju predloga za donošenje ovih normi i pravila ponašanja, koji treba da doprinosi razvoju i unapređenju male privrede. Takav oblik saradnje sa radnim ljudima iz male privrede će unapređivati normativnu funkciju iz ove oblasti i doprinositi boljoj primeni prava u organizacijama male privrede.

VI

ULOGA SUDOVA I DRUŠTVENIH PRAVOBRANILACA U ZAŠTITI PRAVA U MALOJ PRIVREDI

Izmena starih i donošenje novih pravnih propisa u cilju razvoja i unapređenja male privrede nije potrebna samo sa stanovišta dosledne primene ustava i zakona.

Primena prava naročito postaje značajna u spornim situacijama koje se javljaju i koje će se ubuduće javljati pred sudovima udruženog rada i drugim pravosudnim organima.

Radni ljudi u organizacijama udruženog rada društvenog sektora imaju veoma širok sistem zaštite samoupravnih i drugih prava. Radnici zaposleni u maloj privredi nemaju takvu pravnu zaštitu. Neophodno je proširiti sistem zaštite prava radnika koji rade u maloj privredi.

Radni ljudi u maloj privredi svoja prava danas uglavnom ostvaruju sami i time dolaze u neravnomeran položaj prema zaposlenim u društvenom sektoru.

Društveno pravobranilačka funkcija treba se proširiti na zaposlene u maloj privredi.

Sa stanovišta zaštite ustanosti i zakonitosti i dosledne primene prava u oblasti male privrede, ubuduće neobično značajna postaje uloga ustavnih sudova.

Napadi koji se vrše na malu privredu čine se kako putem individualnih akata organa javne uprave, tako i putem opštih akata koje donose skupštine društveno-političkih zajednica.

Budućnost zaštite prava u okviru privrede sve više upućuje na potrebu efikasnijeg dejstva ustavnih sudova prema protivustavnim i protivzakonitim opštim aktima, u odnosu na malu privredu. Sistem kontrole ustavnosti opštih akata posebno treba usmeriti prema aktima apština.

NEKE NEDOVOLJNO KORIŠĆENE MOGUĆNOSTI ZA POVEĆANO ZAPOSŁJAVANJE I MALA PRIVREDA

1. PRISTUP PROBLEMATICI

Uz rekordnu spoljnu zaduženost i enormno visoku inflaciju, masovna nezaposlenost u zemlji, pretežno mladih i školovanih kadrova, spada u red najtežih ekonomsko-socijalnih, političkih i moralnih problema jugoslovenskog društva. U njegovom rešavanju ne male nade su, između ostalog, okrenute ka maloj privredi. Na samom početku, a radi otklanjanja eventualnih nesporazuma, nužno je podvući da mala privreda, sama za sebe ne može rešiti problem nezaposlenosti ni u sadašnjosti, ni u doglednoj budućnosti. Međutim, mala privreda, pod određenim uslovima može znatno doprineti ublažavanju problema nezaposlenosti, povećanju radom stvorenih dobara, a preko toga povećanju opšteg, porodičnog i ličnog standarda života. Već i tako relativizirane koristi od optimalnog razvoja male privrede vredne su ozbiljnog i konstantnog napora svih onih institucija i pojedinaca koji ta očekivanja mogu pretvoriti u životnu realnost.

Dakle, unutar celovitog kompleksa: *»Uloga male privrede danas«* verdi razmišljati i o nekim nedovoljno korišćenim mogućnostima za povećano zapošljavanje u ovoj oblasti. Uz ostalo biće reči i o mogućnosti povećanog zapošljavanja putem sistema rada radnika kod kuće. Bolje poznavanje, nešto primerenije pravno regulisanje, šira i stabilnija organizacija ovog sistema kao dela male privrede, mogli bi znatno doprineti povećanom zapošljavanju, naročito žena i individualnih (a za određene poslove sposobnih) lica. Ali, pre toga u nužnoj meri se mora ukazati na obim, uzroke, trajanje i strukturu nezaposlenosti u zemlji, kao i na sadržinu pojma »mala privreda« i savremeni značaj toga pojma kod nas i u svetu.

2. NEZAPOSLENOST I MALA PRIVREDA

Ukupni posleratni privredni razvoj Jugoslavije, kao što je poznato, izrazito je bio usmeren ka industrijalizaciji zemlje, s jedne, i deagrarizaciji, s druge strane. U razdoblju od 1947. pa do 1985. zaposlenost je rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 4,6%, odnosno od 1,2 miliona zaposlenih u 1947. došli smo do 6,5 miliona u 1985. godini. Od ukupnog broja zaposlenih 98% radi u društvenom, a samo 2% u individualnom (privatnom) sektoru. Posmatrano po oblastima rada 83% radnika zaposleno je u privredi, a 17% izvan privrede. Učešće

žena u ukupnom broju zaposlenih povećalo se od 28% u 1947. na 37% u 1984. godini.

Pomenuti rast zaposlenosti, međutim, nije nas poštediti golemih muka ekonomsko-socijalne, političke i moralne prirode zbog masovne i preduge nezaposlenosti koja je rasla više nego dvostruko brže od zaposlenosti. U razdoblju 1952—1985. nezaposlenost je rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 10,3% ili, u apsolutnim ciframa, od 45 hiljada u 1952. broj nezaposlenih radnika se povećao na 1 milion i 40 hiljada u 1985, odnosno 1 milion i 98 hiljada u prvom polugođu 1986. godine. Stope nezaposlenosti bitno se razlikuju po republikama i pokrajinama i kreću se između enormne nezaposlenosti (na Kosovu 35,1) do pune zaposlenosti (u Sloveniji 1,8). Između tih krajnosti u 1985. godini, idući od slabijeg ka boljem imali smo sledeće stanje: Makedonija 21,7; Crna Gora 19,8; Bosna i Hercegovina 19,6; uža Srbija 14,8; Vojvodina 13,6 i Hrvatska 7,4. Ne treba ni isticati da su stope zaposlenosti gotovo obrnute i u odnosu na ukupno stanovništvo (da uzmemo samo te dve krajnje tačke) kreću se od 42,1 u Sloveniji do 12,2 na Kosovu. Navedene razlike su bitno uslovljene, pre svega, nejednakim privrednim razvojem i enormnim natalitetom koliko god oni koje limitira ovaj drugi faktor ne želeli da ga priznaju. Tako na primer, dok je prosečni godišnji priraštaj novorođenih na 1000 stanovnika u razdoblju 1948—1981. u Jugoslaviji opao sa 12,1 na 8,5 na Kosovu se popeo od 20,9 na 24,1 što znači svuda i uvek natalitet ne opada proporcionalno srazmerno rastu privrednog i kulturnog razvoja, već je problem znatno složeniji.

U broju ukupno nezaposlenih u zemlji, po polu posmatrano, osetno prednjače žene (55,6%), po uzrastu mladi radnici ispod 30 godina (78%), po stepenu obrazovanja stručni radnici (56%), po dužini čekanja na zaposlenje lica koja čekaju preko godinu dana (66,3%), a po dužini radnog staža lica koja se prvi put zapošljavaju (71,1%). Pod pojmom »stručni radnici« razumeju se kvalifikovani i visoko kvalifikovani radnici, kao i lica sa završenom srednjom, višom i visokom školom, odnosno fakultetom.

Navedeni kvantitativni odnosi u suštini se ne dovode u pitanje ni nastojanjem da se podvuče razlika između broja lica prijavljenih za zapošljavanje (tražilaca posla) na jednoj, i broja stvarno nezaposlenih, na drugoj strani. Pod stvarno nezaposlenima smatraju se lica koja po svom ekonomskom-socijalnom položaju nemaju druge mogućnosti osim da svoju egzistenciju obezbede radom iz radnog odnosa. Kad se i to uzme u obzir, od ukupnog broja lica koja traže zaposlenje cela 92% su stvarno nezaposlena lica.¹⁾ Slično stoji i sa korekcijom koja proizilazi iz razlike u broju oglašanih slobodnih i popunjenih radnih mesta. U 1985. godini oglašeno je 77 618 slobodnih radnih mesta, a popunjeno 54 209. Istina, razlika upućuje na profesionalnu i teritorijalnu neusklađenost tražnje i ponude, ali ta razlika u ukupnoj nezaposlenosti zemlje (milion i 40 hiljada lica) učestvuje sa samo nešto više od 2,2%.

¹⁾ Vidi: Savezni komitet za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu: Izveštaj o zaposlenosti i zapošljavanju u 1985. godini i na početku 1986. godine, Beograd, avgusta 1986, str. 12.

Dodajmo još da je Ustavom SFRJ, pod uslovom određenim u zakonu, načelno zajamčeno »pravo na materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti« (čl. 159, str. 5). Međutim, onako kako je uređeno danas važećom republičkom i pokrajinskom regulativom, to pravo je od pravila pretvoreno u izuzetak imali se na umu veoma uzak krug njegovih korisnika, nivo davanja ili prestacija i vreme korišćenja. Ovo pravo se sastoji od: a) prava na novčanu naknadu, b) socijalno osiguranje, c) dečji dodatak, d) naknadu za vreme porodiljskog odsustva i sl. Novčanu naknadu, kao najmarkantnije pravo iz materijalnog obezbeđenja nezaposlenih u 1984. godini koristilo je samo nešto više od 2,6% nezaposlenih radnika. Dakle, ozbiljno je doveden u pitanje i minimum materijalne i socijalne sigurnosti nezaposlenih. Isto važi i za ravnopravnost među njima, s obzirom na ozbiljne razlike koje postoje u osam pravnih sistema republika, odnosno pokrajina.²⁾

Uzroci nezaposlenosti su brojni i složeni. Na prvom mestu je predugo prisutna i neadekvatna politika prema selu i seljacima. Zatim dolazi, prostorno gledano, neadekvatna struktura investiranja. Morala bi se povećati ulaganja u radno-intenzivne (prerađivačke) kapacitete u krajevima zemlje sa obiljem radne snage, a u kapitalno intenzivne tamo gde je oskudica radnika. Na trećem mestu bila bi demografska ekspanzija ili eksplozija nataliteta koja se, po svemu sudeći, ne priznaje kao ograničavajući faktor razvoja baš tamo gde je najizrazitija. Četvrti uzrok, na koji se u novije vreme i s razlogom ukazuje, nalazi se u konstantnoj i dosta intenzivnoj eroziji vrednosti sredstava u društvenoj svojini. Ta erozija ozbiljno reducira primarnu funkciju ovih sredstava koja se sastoji u angažovanju živog rada.³⁾ Peti uzrok nalazi se u nedovoljnoj profesionalnoj i teritorijalnoj usklađenosti sistema obrazovanja i društvenih potreba za radnom snagom, a šesti (mada ne i po uticaju na obim, strukturu i trajanje nezaposlenosti) u oceni da lični i kolektivni položaj profesionalnih političko-upravljačkih struktura nedovoljno zavisi od stanja nezaposlenosti.

Višestruko štetne ekonomsko-socijalne, političke i moralne posledice nezaposlenosti takođe su poznate i, u osnovi, priznate. Preveliki broj ljudi, pretežno školovanih i mladih, ostaje izvan procesa stvaranja, pa i društvenog života uopšte. A šta tek reći o iznevernim nadama?

»Za rešavanje i ublažavanje problema nezaposlenosti nužno je obezbediti iskorišćavanje svih raspoloživih tehničkih kapaciteta i materijalnih resursa, angažovati sredstva građana za otvaranje novih radnih mesta i brže razvijati sektor poljoprivrede, turizma i male privrede«, kaže se u najnovijim Tezama za dalje promene u privrednom sistemu, usvojenim na sednici Saveznog izvršnog veća 15. aprila 1978. godine. U vezi s tim, ističe se u istom dokumentu, potrebno je u zakonu i drugim opštim aktima:

²⁾ Kvantitativne pokazatelje zaposlenosti i nezaposlenosti uporediti sa: Savezni zavod za statistiku: Jugoslavija 1945—1985, Beograd, 1986, str. 51—62, 143—145. i 200—202, kao i Izveštajem navednim u belešci 1.

³⁾ Vidi istupanja I. Maksimovića i M. Korošića na skupu o protivurečnostima društvene svojine, održanom u Skoplju 27. i 28. januara 1985. godine.

— ublažiti uslove za zapošljavanje po osnovu ulaganja sredstava građana za proširivanje materijalne osnove organizacija udruženog rada i omogućiti ovim organizacijama da na jednostavniji način mogu uvoziti opremu za vrednost deviznih sredstava koja ulažu građani;

— poreske obaveze nosilaca ličnog rada sredstvima u svojini građana učiniti stabilnijim i otkloniti česte promene poreskih stopa koje negativno utiču na razvoj ove delatnosti i na zapošljavanje;

— omogućiti zapošljavanje radnika kod vlasnika poljoprivrednog zemljišta i poljoprivrednih mašina, kao i pri pružanju turističkih usluga u domaćinstvima;

— utvrditi obavezu planiranja kadrova, usklađivanje programa obrazovanja sa potrebama udruženog rada i ličnog rada sredstvima u svojini građana, kao i obavezu svođenja dopunskog i prekovremenog rada na stvarno neophodnu meru;

— u cilju stvaranja uslova za ostvarivanje veće pokretljivosti radnika u zapošljavanju i bržeg zapošljavanja i ostvarivanja ustavnog načela o slobodnom zapošljavanju na celoj teritoriji SFRJ pod jednakim uslovima koji važe u mestu zaposlenja, neophodno je u zemlji razviti sistem organizovanog obaveštavanja o potrebama, odnosno mogućnostima zapošljavanja i u tom pogledu predvideti odgovarajuće obaveze zajednica za zapošljavanje i privredne komore. Istoveremeno je neophodno otkloniti u regulativi rešenja koja, na bilo koji način, dovode do teritorijalizacije u zapošljavanju i obezbediti dosledno ostvarivanje navedenog ustavnog načela.⁴⁾

Gotovo je izlišno i podsećati da je privreda ona oblast društvenokorisnog rada koja apsorbuje najveći deo radne snage. U tim okvirima iskustva ekonomski najrazvijenijih država nude markantne dokaze rastućeg učešća onog dela privrede koji se obeležava pojmom »mala privreda«. Sama definicija toga pojma jeste stvar društvene konvencije. Ipak, pada u oči kvantitativni kriterijum izražen terminom »mala«, a što, kako će se još videti, često nije srazmerno ekonomskim i drugim efektima dela privrede podvedenog pod ovaj pojam. Prema autorima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije pod pojmom »mala privreda« treba smatrati: osnovne i radne organizacije čiji je promet poslovanja pojedinačna, odnosno maloserijska proizvodnja robe, ili proizvodnja u kooperaciji, ili po porudžbini, u svim delatnostima uključujući i poljoprivredu, i u kojima, po pravilu, radi manji broj radnika;

organizacije udruženog rada koje, nezavisno od broja radnika, obavljaju sve vrste zanatskih, ugostiteljskih, turističkih, prevoznčkih i drugih usluga;

sve zanatske i druge delatnosti koje obavljaju radni ljudi samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, uključujući i izradu predmeta domaće radinosti, izdavanje kreveta turistima i pružanje kompletnih pansionerskih usluga u kućnoj radinosti, kao i svi oblici udruživanja njihovog rada, sredstava rada, odnosno drugih sredstava, međusobno i sa radom radnika društvenim sredstvima, u zadruga ili

⁴⁾ Savezno izvršno veće: Teze za dalje promene u privrednom sistemu, Beograd, 15. 4. 1978, str. 43—44.

druge oblike udruživanja, ili sa radom radnika i društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada, u skladu sa zakonom;

zemljoradničke zadruge i druge oblike udruživanja zemljoradnika međusobno i sa radom radnika i društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada.⁵⁾

Moguće se složiti sa autorima navedene definicije utoliko da je ona znatno šira od one iz Društvenog dogovora o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ iz 1980. godine,⁶⁾ te da, kao takva, proširuje odgovarajuću orijentaciju u preduzimanju mera i pogodnih oblika u društvenoj aktivnosti za širi i potpuniji razvoj male privrede. Međutim, i u ovoj definiciji ostalo je podosta nepreciznosti. Na primer, kako u svakom konkretnom slučaju, shvatiti deo izreke sadržan u navedenoj definiciji a po kojoj u malu privredu, između ostalog, spadaju i sve »osnovne i radne organizacije (...) u kojima, po pravilu, radi manji broj radnika«?

Ono što kod male privrede, po pravilu, jeste malo, i to samo relativno i u poređenju sa velikom privredom, jesu pojedinačni instalisani kapaciteti, pojedinačna ili maloserijska proizvodnja ili usluge. Jer velika privreda, i to je njena markantna karakteristika, na jednom prostoru koncentriše ogromna sredstva, velike proizvodne serije i veliki broj radnika. Međutim, sasvim je jasno da mali kapaciteti, radne serije, itd. u svojoj ukupnosti ne moraju rezultirati, a sve češće i ne rezultiraju malim ukupnim efektima, pogotovo onim komplementarne prirode. Rečeno, dabome, važi i za sektor zapošljavanja. Dakle, mislimo, malu privredu ne treba ni fetišizirati, ali ni zanemarivati, a upravo između tih krajnosti neretko se kreću shvatanja i u našoj teoriji. Ako se rečeno ima na umu, a ostavljajući po strani druge aspekte, onda mora biti jasno da sama mala privreda, izolovana od drugih područja rada, ni pod najoptimalnijim uslovima ne može rešiti problem nezaposlenosti. Ali, s druge strane, ona može znatno doprineti u ublažavanju toga problema, a to je već i samo za sebe vredno svakog napora i podrške naročito ako se ima na umu njen dispersivni karakter sa svim konsekvencama koje odatle proizilaze.

S obzirom na rečeno, raduje saznanje da je cilj stvaranja povoljnijih uslova za razvoj male privrede u toku postupak za zaključivanje Društvenog dogovora o jedinstvenom regulisanju uslova i načina obavljanja privredne delatnosti samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, ugovornim organizacijama i udruživanjem u zadruge.⁷⁾ Jedinstveni uslovi, bez sumnje, prva su pretpostavka ravnopravnosti i zdrave ekonomske utakmice, pa i racionalnog zapošljavanja. Samo da to ne bude još jedan društveni dogovor više koji niko neće poštovati. Možda bi bolje ipak bilo da se ista materija reguliše savezним zakonom, a za to mogućnosti ima, ako bi bilo i volje, i u sada važećem Ustavu.

⁵⁾ Vidi Dugoročni program ekonomske stabilizacije, seperat o maloj privredi.

⁶⁾ Sl. list SFRJ, br. 57/1980.

⁷⁾ Vidi Teze navedene u belešci 4, str. 2.

Verovatno nije potrebno ni dokazivati da sve mogućnosti za povećano zapošljavanje u maloj privredi u našoj zemlji ni približno nisu korišćene niti iskorišćene. Uzroci takvog stanja su brojni i složeni. Na ovom mestu, a s obzirom na predmet našeg izlaganja, ukazujemo na samo dva. Prvi se sastoji u još uvek široko rasprostranjenom dogmatskom gledanju na sektor ličnog rada sredstvima u svojini građana i preteranom strahu od bogaćenja ili »kapitalisanja« po osnovu takvog rada. Kao da nam je prihvatljivija jednakost u siromaštvu nego u bogatstvu, pa makar da ono proizilazi iz rada. Više smelosti i postojanosti u otklanjanju ove prepreke sigurno ne bi promenilo karakter naših društveno-ekonomskih odnosa. Višegodišnja praksa u Mađarskoj, i ne samo tamo, to najbolje potvrđuje. U tom smeru idu, mada dosta skromno, i u Sovjetskom Savezu. Drugi uzrok nalazi se u nedovoljnom znanju, odnosno još više nedovoljno raširenom poznavanju pojedinih sistema društvene organizacije rada. Eklatantan primer jeste rad kod kuće radnika, o čemu će niže biti detaljnije govoreno.

3. RAD KOD KUĆE RADNIKA KAO SEGMENT MALE PRIVREDE I MOGUĆNOST ZA POVEĆANO ZAPOS LJAVANJE U SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI

Do pojave »radnika kod kuće«, samo da podsetimo, kako kaže Marks, došlo je tako što su ih industrija i krupna poljoprivreda učinili »prekobrojnim«. Ova tzv. moderna kućna industrija nema, osim imena, ničeg zajedničkog sa starinskom, koja je imala za pretpostavku nezavisan varoški zanat, samostalno seljačko gazdinstvo, a pre svega kuću radničke porodice. Ona je sada samo jedno spoljašnje odeljenje fabrike, manufakture ili velike trgovačke radnje. U Engleskoj sada, pisao je dalje Marks, u stvari preovlađuje sistem da kapitalista koncentriše u svojim zgradama veći broj mašina, a onda razdeljuje mašinski proizvod na dalju obradu vojsci radnika kod kuće.⁸⁾ I ne samo u Marksovo vreme, već i znatno duže, kako pokazuju neka istraživanja, preovlađivao je sistem rada kod kuće radnika, kao oblik decentralizovane organizacije društvenog rada. Reč je o periodu od XV pa sve do kraja XVII veka, odnosno do prve industrijske revolucije kada je decentralizovana društvena organizacija rada prepustila primat onoj aglomeriranoj.⁹⁾

Dakle, pojava slobodnih ljudi (oslobođenih ropstva i kmetske zavisnosti) koje su, uz to, krupna industrija i poljoprivreda »oslobodile« i od vlasništva nad sredstvima za rad i istisnule sa njiva i iz farbika, čine zajedno društveno-ekonomske uslove pri čijem postojanju je mogao nastati sistem rada kod kuće radnika. Ali, postavlja se pitanje koji su razlozi omogućili njegov opstanak do danas. I ne samo to već i zbog čega se nagoveštava svetla budućnost ovog sistema?

⁸⁾ K. Marks; Kapital, Prvi tom, Knjiga I, Kultura, Beograd, 1985, str. 334-342.

⁹⁾ Dr. R. Živković: Problem pravne prirode ugovora o radu, Beograd, 1940, str. 84-85.

Razlozi nastanka, opstanka i daljeg razvoja sistema »rada kod kuće radnika« brojni su i dele se na: a) one kojima se rukovode radnici kod kuće, b) organizatori ovog sistema — poslodavci i c) one od šireg društveno ekonomsko-socijalnog značaja.¹⁰⁾

Već je ukazano da su radnici kod kuće, po Marksu, oni radnici koje su industrija i krupna poljoprivreda učinili »prekobrojnima« te da je za njih rad kod kuće poslednje прибежиште. U osnovi se sa iznetim slažu i drugi istraživači ove problematike, utvrđujući da ogromnu većinu radnika kod kuće, ili preciznije preko 80%, čine lica koja se moraju objektivno prihvatiti takvog rada. Uz to se još pominju tradicija rada kod kuće radnika i njegova relativna samostalnost u pogledu ritma radnog dana.¹¹⁾

I organizatori rada kod kuće radnika, odnosno poslodavci ovih radnika, u to ne treba sumnjati, imaju valjane razloge u meri u kojoj ga praktikuju u kapitalističkim i socijalističkim, razvijenim i nerazvijenim zemljama. U red takvih razloga, pre svega, dolaze proširivanje proizvodnih i uopšte radnih kapaciteta bez novih investicionih ulaganja, ili pak uz minimalna dodatna sredstva i uštede na režijskim troškovima. U zemljama gde se pravni režim ustanovljen za druge radnike ne proteže i na radnike kod kuće, a takvih je na sreću sve manje, poslodavci radnika kod kuće ogromne uštede ostvaruju na porezima i doprinosima po osnovu radnog odnosa. Na radnike kod kuće, ako rade sopstvenim sredstvima rada, prebacuje se i rizik moralnog rabačenja tih sredstava itd.

I sa šireg društvenog stanovišta gledano, uz pomoć sistema rada kod kuće radnika može se značajno doprineti ublažavanju određenih ekonomsko-socijalnih, a posredno i nekih drugih problema. Tu je pre svega problem nedovoljnosti investicionih sredstava za nova radna mesta, a prema nekim proračunima u sistemu rada kod kuće radnika one su, u proseku, oko 15 puta jeftinija nego u industriji. Uz to se štedi i na čitavom nizu drugih eventualnih troškova kao što su: prevoz na posao i s posla, dodatak za odvojen život od porodice, stambeni troškovi. Smanjuju se izostanci s posla naročito kod žena i radnika-se-ljaka i sl.

Primenom sistema rada kod kuće radnika može se znatno proširiti i povećati asortiman proizvoda i usluga široke potrošnje. I najpovršniji uvid u statistiku naše spoljne trgovine ukazuje kako značajna devizna sredstva se daju za: dugmad, štipaljke, kišobrane, suncobrane, ležaljke, rukavice, kape, katance, noževe, pribor za lov i ribolov, sportske i druge rekvizite i ko zna za šta još ne. Međutim, sa samo malo više organizovanosti i poslovne umešnosti mnogi od navedenih artikala mogli bi se skinuti sa uvoznih, pa i preći na izvozne liste. Kao sistem decentralizovane organizacije rada, rad kod kuće radnika mogao bi znatno doprineti ublažavanju nasleđene neravnopravnosti u stepenu ekonomske razvijenosti pojedinih krajeva zemlje. Oslobođen ogromnih

¹⁰⁾ Detaljnije o svemu videti: dr D. Paravina: Rad kod kuće radnika, Naučna knjiga, Beograd, 1969, str. 1—153.

¹¹⁾ M. Guilbert i V. Isambert—Jamati: Travail féminin e travail à domicile, Paris, 1956, str. 180—207.

radnih prostorija, glomaznih i komplikovanih mašina i uređaja on je primenjiv i u najzabačenijim planinskim krajevima. Dobar primer za to pruža Švajcarska čija se čuvena industrija satova, u osnovi, zasniva na ovom sistemu.¹²⁾ Kao takav ovaj sistem omogućuje korišćenje najraznovrsnijih lokalnih sirovina i materijala.

Rad kod kuće radnika pruža značajne mogućnosti za povećavanje racionalnog zapošljavanja, radom stvorenih dobara i standarda, naročito nezaposlenih žena, koje kao što smo videli, čine znatnu većinu među nezaposlenima, zatim lića sa otežanim kretanjem, onih koja nemaju stana u gradovima itd. Pomoću njega smanjuje se pritisak na velike industrijske centre i sve posledice koje odatle proizilaze. To su razlozi da se ovaj oblik društvene organizacije rada i sada dosta široko praktikuje u razvijenim, kapitalističkim i socijalističkim zemljama. U Italiji je, na primer, 1956. bilo 400 000 radnika kod kuće¹³⁾; u Švedskoj 1949. preko 92 000¹⁴⁾; Nemačkoj 1945. oko 164 000¹⁵⁾; u SAD 1949. oko 1 000.000¹⁶⁾ itd. U našoj zemlji, mada jugosloveska službena statistika ne poznaje, pa i ne prati ovu kategoriju radnika, izučavanja upućuju da se njihov broj može proceniti na oko 150 000.

Osim prednosti i pogodnosti sistem rada kod kuće radnika ima i svoje nedostatke koje je, takođe, nužno poznavati i respektovati. U red takvih spadaju: rasutost i nedovoljna organizovanost i međusobna povezanost radnika kod kuće, pretvaranje dela kuće ili stana u radni prostor pogoršava uslove stanovanja i života ovih radnika i njihovih porodica, faktički mogućnosti posredovanja nazvanog znojni sistem između radnika kod kuće i poslodavca, otežane mogućnosti sprečavanja dečijeg rada itd. Zbog ovih nedostataka odavno se nametnula dilema: zabraniti ili dozvoliti rad kod kuće radnika? Jedni su tvrdili da se samo njegovom zabranom mogu eliminisati navedeni nedostaci. Drugi pak, da bi zabrana samo dovela do povlačenja rada kod kuće radnika u ilegalnost i tako onemogućila rad na ublažavanju slabosti ovog sistema i očuvanju njegovih pogodnosti. Zbog toga su pristalice ovog drugog stava izlaz videle u striktnom pravnom regulisanju i primarnoj kontroli rada kod kuće radnika. Ovo drugo rešenje prihvaćeno je u znatnoj većini zemalja, uključujući i Jugoslaviju.¹⁷⁾

A kakva je budućnost rada kod kuće radnika? Dozvolimo da nam na to pitanje odgovore američki futurolozi. U razmišljanju o budućnosti ljudske ličnosti u tehnološkoj eri, u koju je Amerika već

¹²⁾ A. Cimmerman: *Le travail à domicile en Suisse*, Revue internationale du Travail, Geneve, br. 3—4/1950, str. 264—287.

¹³⁾ P. Palumbo: *Lavoro a domicilio*, Roma, 1956, str. 10.

¹⁴⁾ Dr N. Tintić: Društveno-privredna i pravna narav rada koji se obavlja kod kuće radnika, Zbornik Pravnog fak. u Zagrebu, br. 1/58, str. 34.

¹⁵⁾ *Recht der arbeit*, br. 8—9/1961, str. 341.

¹⁶⁾ *Etats-Unis, BIT: Le Travail industriel à domicile*, Revue inter. du travail br. 6/49, str. 802—821.

¹⁷⁾ Vidi zakone o radnim odnosima: BiH, Sl. list, br. 4/84, čl. 106; Crne Gore, Sl. list, br. 27/85, čl. 129—132; Hrvatske, Nar. novine, br. 40/82, čl. 118—120; Makedonije, Sl. vesnik, br. 45/77, čl. 132—135; Slovenije, Uradni list, br. 24/83, čl. 191—193; Srbije, Sl. Glasnik, br. 37/86, čl. 135—139; Vojvod., sl. list, br. 22/81, čl. 126—129 i Kosovo, sl. list, br. 24/84 i čl. 126—130.

zakoračila, sociolog Alvin Tofler naziva ovo doba *treći talas civilizacije*. Njemu su prethodili prvi talas — zasnivanje poljoprivrede pre deset hiljada godina, i drugi talas — industrijska revolucija, od pre tri veka. Ovo mišljenje nije utopističko niti plod puste mašte, već se zasniva na zaživelim oblicima i primerima ljudskog ponašanja. To su dosta čvrste konture slike novog čoveka, bez mitomanije ili »supermena«, po nekim crtama čak humanije od generacija koje su živele ili žive u industrijskoj eri.¹⁸⁾

»Jedna od karakteristika decenija koje dolaze je prelazak velikog broja poslova iz fabrika i kancelarija u domove radnika i službenika. Oni će svoje radne obaveze sve više izvršavati u svom stanu, koji se pretvara u jednu elektronsku jedinicu povezanu sa centralnim radnim mestom, sa fabrikom i kancelarijom. Već sada, naročito u nekim »apstraktnim« delatnostima »duhovnog« rada, kao i u nekim veoma modernim fabrikama, 35 do 50 odsto radne snage može da radi kod kuće, ako se izabere takva organizacija rada. Mnogi mogu da rade nekoliko dana kod kuće, a nekoliko u kancelariji i preduzeću. Skok cena energije, odnosno prevoza radnika od mesta stanovanja do radnog mesta, a pod uslovom razvoja komunikacija, sistema veza i minikompjutera nagoveštava da će u jednom momentu biti jeftinije postaviti elektronsku jedinicu u stanove radnika nego ih svakodnevno prevoziti do fabrike. Telekomunikacije će tako zameniti dugo, zamorno i skupo putovanje¹⁹⁾.

Dakle, sistem rada kod kuće radnika, kao realno ekonomsko-socijalna i pravna kategorija ima dosta dugu prošlost, sadašnjost i doglednu budućnost. Dodajmo još da je ovaj sistem, već i zbog svoje rasutosti, primenjiv samo tamo gde se pouzdano može meriti njegov učinak, a rentabilan je naročito u maloserijskom radu, proizvodnji artikala kod kojih je veliko učešće ljudskog rada i onih gde je cena posebno visoka ako su ručno proizvedeni. Sve su to i odlike gore izloženog pojma »mala privreda«, zbog čega je i moguće rad kod kuće radnika tretirati kao njen segment. S druge strane, ovaj sistem se ne sme dozvoliti za obavljanje poslova opasnih po život ili zdravlje radnika kod kuće, članova njegove porodice ili okoline, ako se te opasnosti ne mogu otkloniti merama i sredstvima zaštite na radu.

U zaključku, a radi sigurnijeg prepoznavanja, ispravnijeg pravnog regulisanja i uspešnije i obilatije primene rada kod kuće radnika, samo nekoliko konstatacija i sugestija:

pod pojmom »radnika kod kuće« treba razumeti svako, ali i samo ono lice koje za organizaciju, odnosno poslodavca lično i kontinuirano (kao svoje glavno zanimanje — profesiju) obavlja rad, kod kuće ili na drugom mestu koje mu nije određeno od poslodavca ili diktirano prirodom posla, sredstvima za rad dobijenim od poslodavca, ili sopstvenim, i sa pravom na lični dohodak i druga prava kojima je osnov ili uslov radni odnos;

¹⁸⁾ O američkim gledanjima na budućnost sistema rada kod kuće radnika vidi u članku Bogdana Dečermića: Treći talas civilizacije, objavljenom u Borbi od 3—4. I 1981, str. 7.

¹⁹⁾ Izvor kao pod 18.

radnik kod kuće, kao i svaki drugi, radi za organizaciju, odnosno poslodavca, za razliku od zanatlije (makar on izuzetno pružao usluge i u svojoj kući) koji radi za svoj račun, u svoje ime i na svoj rizik. Isto tako, radnik kod kuće se radom za organizaciju, odnosno poslodavca bavi kao svojim glavnim (profesionalnim) zanimanjem, za razliku od lica koje se bavi domaćom ili kućnom radinošću kao sporednim ili dodatnim zanimanjem i izvorom prihoda uz neko drugo glavno;

na radnike kod kuće, mutatis mutandis, primeniti celokupnu ravnopravnu regulativu kao i na druge radnike, izuzimajući samo rešenja inkompatibilna permanentnoj dislokaciji njihovih radnih mesta, i to u okviru cele zemlje;

organizovanje rada kod kuće radnika dozvoliti kako organizacijama, tako i nosiocima samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana (poslodavcima), a zapošljavnaje po tom sistemu svim licima koja za takav rad ispunjavaju uslove utvrđene važećom regulativom;

radno vreme radnika kod kuće (dnevno, sedmično i godišnje) regulisati posredno putem upoređivanja količine i kvaliteta njihovog rada sa onim koje ostvaruju istovrsne kategorije radnika zaposlenih u radnim prostorijama organizacije, odnosno poslodavca i za isto radno vreme;

i ovu kategoriju radnika podvrgnuti kontroli inspekcije rada, i to pojačanoj, zbog pomenutih nedostataka sistema rada kod kuće radnika.

BITNI ELEMENTI POJMA UGOVORA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

1. SAMOSTALNI LIČNI RAD SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA

U dosadašnjem našem posleratnom socijalističkom razvoju u svim ustavima, počev od Ustava iz 1946. godine, pa sve do Ustava SFRJ iz 1974. godine, zagarantovano je pravo samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana.

Individualna privredna inicijativa kao i samostalni lični rad sredstvima koja se nalaze u pravu svojine građana, u načelu, dopuštena je i u drugim socijalističkim zemljama, iako između pojedinih socijalističkih zemalja u tom pogledu postoje velike razlike. Naime, dok se u pojedinim socijalističkim zemljama skoro u potpunosti isključuje mogućnost individualne privredne aktivnosti građana u poljoprivrednoj proizvodnji (sprovedena agrarna reforma i nacionalizacija zemljišta), u drugim socijalističkim zemljama je u poljoprivredi obrnuta situacija, tako da se agrarni maksimum kreće i do 100 hektara. Velike su razlike i u pogledu vrste delatnosti u kojima građani mogu ostvarivati pravo samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana.

U našoj zemlji samostalni lični rad sredstvima u svojini građana ima izuzetan društveno-ekonomski i društveno-politički značaj, a naročito u poljoprivrednoj proizvodnji, zbog čega je i samostalni lični rad u poljoprivredi, u svim fazama pravnog razvoja, posebno i detaljno regulisan. Tako je postupljeno i u odgovarajućim odredbama Ustava iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu iz 1976. godine.

Za dalju razradu prava samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana, značajni su predlozi sadržani u odgovarajućim odredbama nacrtu Zakona za izmenu Zakona o udruženom radu iz 1987. godine.

Ustavom SFRJ iz 1974. godine, zajamčuje se sloboda samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana kad obavljanje delatnosti ličnim radom odgovara načinu, materijalnoj osnovi i mogućnostima ličnog rada i kad nije u suprotnosti sa načelom sticanja dohotka prema radu i drugim osnovama socijalističkog društvenog uređenja.

Samostalni lični rad sredstvima u svojini građana može da se obavlja samo u zakonom određenim delatnostima i to, po pravilu, u manjem obimu. Najčešće, radi se o poljoprivredi, zanatstvu, drumskom saobraćaju i pružanju usluga (usluge u građevinarstvu, ugostiteljstvu i turizmu, intelektualne usluge). Zakonom se može zabraniti samostalni lični rad sredstvima u svojini građana u pojedinim delatnostima ako to zahteva društveni interes.

U delatnostima u kojima je dopušten samostalni lični rad sredstvima u svojini građana, građani mogu osnivati zadrugu i u njoj, na načelima ravnopravnosti udruživati svoj rad i sredstva rada i zajednički raspolagati dohotkom koji zadruga ostvari.

Zadruga koju osnivaju radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana, ima u načelu položaj, prava, obaveze i odgovornosti organizacije udruženog rada, a zadrugari imaju u načelu isti položaj i u osnovi ista prava kao i radnici u udruženom radu društvenim sredstvima.

Pored toga, radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana mogu, saglasno zakonu i ugovoru, svoj rad i sredstva rada udružiti sa organizacijama udruženog rada u različitim oblicima kooperacije i drugim vidovima poslovne saradnje. U okviru te saradnje ovi radni ljudi učestvuju u upravljanju zajedničkim poslovima, zajednički odlučuju o zajednički ostvarenom dohotku i učestvuju u njegovoj raspodeli srazmerno svom doprinosu ostvarivanja tog dohotka.

Prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine omogućeno je radnom čoveku koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u ličnoj svojini da može, na samoupravnoj osnovi, udruživati svoj rad i sredstva rada sa radom drugih radnika u okviru ugovorne organizacije udruženog rada.

U Zakonu o udruženom radu iz 1976. godine, detaljnije se razrađuju ustavne odredbe o samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana i njegovom udruživanju u sistemu samoupravnog udruženog rada.

U Ustavu SFRJ i Zakonu o udruženom radu predviđaju se dva osnovna organizaciono-pravna oblika udruživanja samostalnog ličnog rada. To su zadruge i ugovorne organizacije udruženog rada.

2. POJAM I BITNI ELEMENTI UGOVORNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA

Ugovorna organizacija udruženog rada je novi organizaciono-pravni oblik povezivanja samostalnog ličnog rada u sistem samoupravnog udruženog rada koji se pojavljuje u našem pravnom sistemu sa donošenjem Ustava SFRJ iz 1974. godine.

Za pravno regulisanje položaja ugovorne organizacije udruženog rada od izuzetnog su značaja odgovarajuće odredbe Ustava SFRJ u kojima se utvrđuju načela i principi u oblasti samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. Isto tako, značajne su i odredbe Zakona o udruženom radu iz 1976. godine u kojima se reguliše samostalno obavljanje delatnosti ličnim radom sredstvima u svojini građana i položaj ugovorne organizacije udruženog rada koje predstavljaju konkretizaciju navedenih ustavnih odredaba.

Prema navedenim pravnim aktima ugovorna organizacija udruženog rada je oblik udruživanja rada i sredstava u kome radni čovek koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana, udružuje svoj rad i sredstva rada, uz zajednički rizik, sa radom

drugih radnika i društvenim sredstvima i ima pravo, da kao poslovođa vodi poslovanje ugovorne organizacije, i da, zajedno sa radnicima odlučuje o njenom radu i razvoju.

Polazeći od ovakve konstatacije, možemo utvrditi da su bitni elementi pojma ugovorne organizacije udruženog rada sledeći:

1. ugovorna organizacija udruženog rada je kao i ostale organizacije udruženog rada, samostalna organizacija koja uvek ima svojstvo pravnog lica;

2. ugovorna organizacija je oblik organizacije udruženog rada u koji je radni čovek što samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana udružio svoj rad i sredstva rada sa radom drugih radnika i društvenim sredstvima;

3. to je takav oblik organizacije udruženog rada u kome radni čovek koji je udružio svoj rad i sredstva zadržava pravo svojine nad sredstvima koja je udružio i ima pravo da, kao poslovođa, vodi poslovanje te organizacije;

4. ugovorna organizacija je oblik organizacije udruženog rada u kome poslovođa i radnici, u skladu sa ugovorom o osnivanju, ravnopravno odlučuju o radu i razvoju organizacije, korišćenju i upravljanju društvenim sredstvima na kojima poslovođa ima pravo svojine;

5. to je organizacija u kojoj se, kao i u svakoj organizaciji udruženog rada, obavlja društveno koristan rad, tj. društveno korisna delatnost.

Pri udruživanju u ugovornu organizaciju udruženog rada dolaze do izraza određena načela kao što su: načelo dobrovoljnosti i načelo ravnopravnosti.

Načelo dobrovoljnosti se ogleda u tome što radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana mogu slobodno odlučiti o udruživanju svog rada i svojih sredstava rada u ugovornu organizaciju udruženog rada, ili neki drugi oblik udruživanja rada i sredstava.

Načelo ravnopravnosti dolazi do izraza pri utvrđivanju sadržine ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada i samoupravnog sporazuma kojima se uređuju međusobni odnosi. Odnosno, ovo načelo se ogleda u tome što i poslovođa i radnici ravnopravno učestvuju u zaključenju ugovora o osnivanju, samoupravnog sporazuma i drugih samoupravnih akata kojima se uređuju pitanja ravnopravnog upravljanja zajedničkim poslovima i zajedničkog odlučivanja o zajednički ostvarenom dohotku i učestvovanju u njegovoj raspodeli srazmerno doprinosu ostvarivanja tog dohotka. Ustvari, u ovako uspostavljanim odnosima, radni ljudi imaju u načelu isti položaj, i u osnovi ista prava i obaveze kao i radnici koji u udruženom radu rade društvenim sredstvima.

a) Osnivanje ugovorene organizacije

Ugovornu organizaciju mogu osnivati radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana, ili pak koji nameravaju da samostalno obavljaju takvu delatnost.

Osnivanje ugovorne organizacije udruženog rada vrši se na taj način što jedan radni čovek ili više njih udružuju svoj rad i svoja sredstva sa radom drugih radnika i društvenim sredstvima.

Jedan radni čovek može da udruži svoj rad i svoja sredstva samo u jednu ugovornu organizaciju u kojoj stiče i svojstvo poslovođe.

Pored sredstava koja je udružio poslovođa, deo sredstva za osnivanje i početak rada ugovorne organizacije mogu obezbediti osnovne i druge organizacije udruženog rada kao i druga društvena pravna lica ako se obavljanje delatnosti u ugovornoj organizaciji vrši i radi ostvarivanja njihovih ciljeva i zadataka.

Ugovorna organizacija udruženog rada osniva se ugovorom koji zaključuju poslovođa ugovorne organizacije i ovlašćeni predstavnici organa društveno-političke zajednice, sindikata i privredna komora.

Ako su kod poslovođe zaposleni radnici, ti radnici učestvuju u zaključivanju ugovora o osnivanju ugovorne organizacije.

Ugovor o osnivanju ugovorne organizacije mora biti zaključen u pismenoj formi i sadrži elemente koji identifikuju ugovornu organizaciju u pravnom prometu, određuju prava i obaveze poslovođe i udruženih radnika, kao i odgovornosti ugovorne organizacije prema trećim licima.

Na osnovu ugovora o osnivanju ugovorne organizacije, radnici i poslovođa zaključuju samoupravni sporazum o udruživanju kojim bliže uređuju međusobna prava, obaveze i odgovornosti.

Nakon osnivanja ugovorne organizacije, vrši se upis u sudski registar po propisima koji važe za organizacije udruženog rada.

b) Sadržina ugovora o osnivanju ugovorne organizacije

Sadržina ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada regulisana je u članu 308 Zakona o udruženom radu iz 1976. godine. Prema navedenom zakonu ugovor o osnivanju ugovorne organizacije sadrži naročito:

- firmu, sedište i delatnost ugovorne organizacije;

- iznos, odnosno vrednost sredstava koja poslovođa udružuje u ugovornu organizaciju;

- prava i obaveze poslovođe po osnovu udruživanja rada i sredstava;

- prava i obaveze udruženih radnika po osnovu rada društvenim sredstvima;

- osnove i merila za utvrđivanje i način isplaćivanja dela dohotka ugovorne organizacije koji pripada poslovođi po osnovu prava svojine na sredstva koja je udružio;

- način i rokove isplate vrednosti, odnosno povraćaja tih sredstava; i odgovornost ugovorne organizacije za obaveze prema trećim licima.

Firma ugovorne organizacije udruženog rada je njeno ime pod kojima postuje, tj. stupa u pravne i poslovne odnose na tržištu. To je u stvari, individualno obeležje ugovorne organizacije koje uživa pravnu zaštitu.

Sedište ugovorne organizacije je mesto u kome se obavlja osnovna delatnost organizacije, a ako se ta delatnost obavlja u više mesta, kao sedište organizacije smatra se mesto u kome poslovođa stalno vrši svoju funkciju. Odnosno, na sedište ugovorne organizacije primenjuju se pravila koja se odnose na sedište organizacije udruženog rada.

Delatnost ugovorne organizacije udruženog rada određuje se ugovorom o osnivanju ugovorne organizacije. To je jedna od delatnosti iz oblasti poljoprivrede, zanatstva, drumskog saobraćaja i usluga u ugostiteljstvu i turizmu, građevinarstva i intelektualnih usluga.

S obzirom na predstojeće izmene i dopune Zakona o udruženom radu, smatramo da bi navedenim izmenama i dopunama trebalo omogućiti da ugovorne organizacije mogu obavljati i druge privrede delatnosti, ukoliko je to od interesa za neku organizaciju udruženog rada ili drugo društveno pravno lice. U tom slučaju zakonom bi trebalo utvrditi način ostvarivanja međusobnih prava, obaveza i odgovornosti.

Sredstva ugovorne organizacije udruženog rada čine vrednost sredstava koje je poslovođa udružio u ugovornu organizaciju i sredstva koja, zavisno od ciljeva i interesa, u ugovornu organizaciju udruže organizacije udruženog rada i druga društvena i pravna lica.

c) Pravni položaj poslovođe

Za određivanje pravnog položaja poslovođe ugovorne organizacije od posebnog značaja odredbe Ustava SFRJ iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu iz 1976. godine. Prema ovim pravnim aktima poslovođa vodi poslovanje ugovorne organizacije i ima pravo da zajedno sa radnicima odlučuje o radu i razvoju ugovorne organizacije udruženog rada. Ova ustavna ovlašćenja poslovođe proširena su Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine i precizirana u Čl. 313-316.

Prema članu 313. Zakona, poslovođa sa radnicima ugovorne organizacije, odnosno sa organima upravljanja u toj organizaciji sporazuma, u skladu sa ugovorom o osnivanju, samoupravnim sporazumom o udruživanju i zakonom donose odluke o:

- raspoređivanju čistog dohotka na deo koji pripada poslovođi po osnovu prava svojine i na deo u društvenoj svojini;

- amortizaciji sredstava rada u ugovornoj organizaciji;

- obimu i nameni sredstava za unapređivanje i proširavanje materijalne osnove rada, kao i o nameni sredstava koja poslovođa ponovo udružuje u toj organizaciji;

- poslovima predviđenim ugovorom koji neposredno utiču na ostvarivanje prava, obaveza i odgovornosti poslovođe utvrđenim zakonom;

- obezbeđivanju uslova za ostvarivanje zadataka i aktivnosti u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite;

- drugim međusobnim odnosima utvrđenim na osnovu zakona.

Poslovođa ugovorne organizacije udruženog rada, pored prava, ima obavezu i odgovornosti inokosnog poslovnog organa organizacije.

je udruženog rada. Međutim, i pored niza zajedničkih osobina sa inokosnim organom, ne može se izjednačiti sa njegovim pravnim položajem, jer poslovođa ima znatno šira ovlašćenja pa i neka ovlašćenja koja su izričitim zakonskim odredbama isključena iz nadležnosti inokosnog poslovnog organa.

3. UDRUŽIVANJE UGOVORNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA

Mogućnost udruživanja ugovorne organizacije u šire oblike udruživanja rada i sredstava nije izričito predviđena u pozitivnom pravu. Međutim, s obzirom na to da je ugovorna organizacija udruženog rada ustavom priznati oblik udruživanja rada i sredstava, smatramo da se ne može zabraniti njeno udruživanje u šire oblike udruživanja rada i sredstava. Zbog toga je potrebno da se ovo pitanje reguliše budućim izmenama Zakona o udruženom radu. Istina, nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu predviđa mogućnost udruživanja ugovornih organizacija udruženog rada u udruženu ugovornu organizaciju, odnosno mogućnost njenog pristupanja složenoj organizaciji udruženog rada, ali se u alternativni predlaže izostavljanje ove mogućnosti (novi član 318a). Smatramo da se navedenom alternativom dovodi u pitanje ustavno-pravni osnov ovakvog rešenja i potreba za razvijanjem širih oblika udruživanja ličnog rada i sredstava u svojini građana.

S obzirom na činjenicu da veliki broj ljudi obavlja razne delatnosti ličnim radom i sredstvima u svojini građana, smatramo da zakonom treba detaljno propisati način povezivanja ličnog rada i sredstava u svojini građana u ugovornu organizaciju udruženog rada i njeno udruživanje u šire oblike udruživanja rada i sredstava kao što su udružena ugovorna organizacija i njeno udruživanje u složenu organizaciju udruženog rada. U tom smislu, trebalo bi zakonom propisati: način udruživanja ugovornih organizacija u udruženu ugovornu organizaciju i njeno udruživanje u složenu organizaciju udruženog rada; položaj ugovorne organizacije u udruženoj ugovornoj organizaciji; način uređivanja odnosa između udruženih organizacija u udruženoj ugovornoj organizaciji; položaj poslovođa udruženih ugovornih organizacija u udruženoj ugovornoj organizaciji; međusobna prava, obaveze i odgovornosti u ostvarivanju ciljeva radi kojih je došlo do udruživanja; kao i druga pitanja koja su od značaja za ostvarivanje društveno-ekonomskog položaja radnog čoveka.

Takođe smatramo da bi trebalo omogućiti organizaciji udruženog rada da bude saosnivač ugovorne organizacije udruženog rada kada je to u interesu ostvarivanja njenih ciljeva i zadataka. U tom slučaju, radni čovek koji obavlja delatnost ličnim radom i sredstvima u ličnoj svojini i organizaciji udruženog rada zaključili bi ugovor o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada. Ovim ugovorom uredili bi se odnosi između saosnivača, tj. međusobna prava, obaveze i odgovornosti u pogledu upravljanja, korišćenja i raspolaganja sredstvima koja su udružena u ugovornu organizaciju udruženog rada.

NEKI ASPEKTI SAMOUPRAVNOG ORGANIZOVANJA I DOHODOVNOG POVEZIVANJA SUBJEKATA MALE PRIVREDE

Postoji veći broj vrlo značajnih pitanja koja zaslužuju posebnu pažnju sa stanovišta uspešnog poslovanja i razvoja male privrede. Imajući pri tom u vidu da subjekti ove privrede ostvaruju svoju delatnost u određenim društvenim i privredno-sistemskim uslovima, sledi da je položaj i status subjekata te privrede u značajnoj meri zavisao ili određen karakteristikama toga sistema. U stvari, subjekti male privrede predstavljaju određeni, konkretni organizacioni oblik udruženog rada u okviru ukupnog sistema udruženog rada. Utoliko je, smatramo, značajno analizirati neka pitanja relevantna upravo za organizacione oblike udruženog rada sa stanovišta male privrede.

Budući da subjekti male privrede mogu svoju delatnost ostvarivati samostalno, odnosno po osnovu proizvodnje i/ili prodaje proizvoda i usluga, ali i po osnovu udruživanja rada i sredstava sa organizacijama udruženog rada u vidu učešća u zajedničkom prihodu i zajedničkom dohotku, smatramo da u nastavku treba analizirati neka pitanja dohodovnog povezivanja ovih subjekata. Razumljivo, pri tome značajnu pažnju zaslužuju i dohodovni odnosi između subjekata male privrede, koji mogu biti takođe na osnovama učešća u zajedničkom prihodu i/ili zajedničkom dohotku.

1. ORGANIZACIONI OBLICI EKONOMIJE UDRUŽENOG RADA I MALA PRIVREDA

U sistemu samoupravnog udruženog rada postoje više organizacionih oblika toga rada i to kako u domenu privrednih tako i u domenu društvenih delatnosti. Posmatrano sa stanovišta subjekata male privrede, kao konkretnih organizacionih oblika toga rada, pored drugih, treba sagledati relevantne momente i to: 1. sa aspekta podele i organizovanja rada; 2. sa aspekta razrešavanja protivurečnosti u procesu funkcionisanja sistema udruženog rada; 3. sa aspekta organizacionih oblika i funkcije samih subjekata male privrede u sistemu društvene reprodukcije.

1. Ako se pod sistemom udruženog rada podrazumevaju sve bitne determinante sistema društvene reprodukcije, ali i sistema reprodukcije na nivou konkretnih subjekata, sledi da je sa stanovišta organizovanja toga rada od značaja identifikovati pojedine njegove konkretne organizacione oblike. Ako se ima, naime, u vidu nivo razvoja proizvodnih sna-

ga, sledi da je taj razvoj u svom istorijskom toku doveo do podele rada tako da se u domenu privrednih delatnosti ostvaruje proizvodnja i promet proizvoda i, po tom osnovu, stvaranje nove vrednosti. Rad koji se ostvaruje neprivrednim delatnostima ima za rezultat određene društveno korisne usluge, iako se njime neposredno ne stvara proizvodnja novih upotrebnih vrednosti pa time i nove vrednosti.

Neposredno ostvarivanje kako privredne tako i neprivredne delatnosti ostvaruje se u konkretnim organizacionim oblicima udruženog rada. U tom smislu postoje subjekti udruženog rada u domenu privrednih i subjekti udruženog rada u domenu društvenih (ne privrednih) delatnosti. Imajući u vidu osnove specifičnosti koje su relevantne za identifikovanje obeležja, doprinosa ali i interesa pojedinih subjekata u sistemu udruženog rada (odnosno u sistemu društvene reprodukcije), možemo diferencirati: radne kolektive (a), radnike pojedince (b) i društvenu zajednicu (c). Ovi učesnici procesa društvene reprodukcije pružaju svoj doprinos u njegovom funkcionisanju i ostvarivanju tako da i možemo u sistemu samoupravnog udruženog rada dovoljno jasno diferencirati ekonomiju kolektiva kao mezoekonomiju; ekonomiju društvene zajednice — kao makroekonomiju i ekonomiju radnika pojedinaца kao mikroekonomiju. Budući da makroekonomija obuhvata ekonomiju svih članova posmatrane društvene zajednice (države) svi organizacioni oblici udruženog rada u privredi i u društvenim delatnostima elementi su i učesnici te makroekonomije. Saglasno karakteru društvenog sistema i produkcionih odnosa u našoj praksi je uglavnom prihvaćeno da organizacioni oblici mezoekonomije u domenu privrednih delatnosti ostvaruju svoje interese i ciljeve radeći na osnovama ekonomskih i organizacionih principa reprodukcije, za razliku od OUR-a u domenu društvenih delatnosti gde je od predominantnog značaja ostvarivanja tzv. društvenog interesa. To, međutim, ima značajne posledice kako na rad kolektiva u privrednim ourima tako i na nivo i tempo razvoja cele društvene reprodukcije. Posmatrano sa stanovišta sistema male privrede, treba naglasiti činjenicu da u našoj praksi postoje radni kolektivi koji ostvaruju određenu privrednu delatnost, a čije poslovanje se, polazeći najčešće od obima te delatnosti, označuje delatnošću male privrede. Neki od njih su u domenu društvenog sektora koji svoju delatnost ostvaruju radeći sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, a drugi pak po osnovu udruživanja sopstvenih sredstava (ili imovine, odnosno zemlje), udruženi u konkretni organizacioni oblik (ugovorna organizacija, zadruge i sl.). Iako su ovi subjekti privređivanja, u principu, u jednakom položaju i statusu u privrednom sistemu, naznačena razlika u svojini na sredstvima za proizvodnju ima vrlo naglašen uticaj na način rešavanja pojedinih pitanja i zadataka u reprodukciji. Posmatrano sa stanovišta organizovanja sistema udruženog rada sledi da su ti subjekti redovno, iako u nejednakom stepenu, u određenoj funkcionalnoj saradnji, ali i zavisnosti od drugih subjekata u tome sistemu na time i od sistema društvene reprodukcije. Ne ulazeći u pojedina posebna pitanja relevantna za poslovanje ovih subjekata, treba naglasiti činjenicu da su oni posebni robni subjekti te da je njihov status u osnovi određen osnovnim determinantama sistema samoupravno-robne privrede. Utoliko je neophodno određivati i njihov status u eko-

nomskom sistemu privređivanja. Koliko se obezbeđuje da se ovi subjekti ponašaju kao aktivni učesnici i nosioci ekonomskog sistema toliko će i sistem biti racionalniji. Istovremeno, utoliko će privatni sektor organizovan preko ugovornih organizacija, zadruga i sl. — biti više i potpunije uključen u opšte tokove samoupravnog ekonomskog sistema.

Za problem organizovanja i ostvarivanja sistema društvene reprodukcije u sistemu samoupravne robne privrede treba uzeti u obzir i činjenicu da radnici pojedinci čine, s jedne strane, samostalni organizacioni oblik mikroekonomije i, s druge, da su konstitutivni element i učesnik makroekonomskog i mezoekonomskih sistema. U stvari, radnici koji su svoj rad udružili sa drugim radnicima preko OOUR-a i drugih organizacionih oblika udruženih proizvođača ostvaruju svoju funkciju u navedenom smislu. Međutim, u našem sistemu postoji značajan broj proizvođača odnosno radnika koji ostvaruju svoju delatnost samostalno čineći istovremeno i element makroekonomskog sistema. U kontekstu sistema male privrede takav rad i doprinos društvenoj reprodukciji se, redovno, označuje kao područje male privrede koja se ostvaruje preko samostalnih mikroekonomija.

2. Ako se problem funkcionisanja i ostvarivanja ciljeva sistema udruženog rada posmatra sa aspekta odnosa sistema i podsistema i ako se mezoekonomski i mikroekonomski sistem označe kao podsistemi makroekonomskog sistema, moglo bi se pretpostaviti da u uslovima socijalističkih zemalja nema većih teškoća u ostvarivanju postavljenih i željenih ciljeva razvoja. Ti problemi postoje, kao što je poznato, i u uslovima centralističkog sistema upravljanja i planiranja privredom. Oni su, međutim, složeniji, i suptilnije prirode u uslovima sistema samoupravne robne privrede. Neposredno ostvarivanje ciljeva makroekonomskog sistema se ostvaruje preko delatnosti OOUR-a i mikroekonomija uz sve izraženije delovanje ekonomskih zakona. Time se istovremeno nameće ili utiče da se ovi subjekti ponašaju kao posebni robni proizvođači. Ukoliko je stepen samostalnosti tih subjekata veći, utoliko se i interesi makroekonomskog sistema ostvaruju preko aktivnosti mezoekonomskih (OOUR-a) i mikroekonomskih sistema u privredi ali i u društvenim delatnostima (iako ovi svoju delatnost vrše kao subjekti od posebnog društvenog interesa). U ostvarivanju procesa reprodukcije na ovom nivou deluju objektivne ekonomske zakonitosti. Utoliko postoji i konkurentnost u ostvarivanju njihovih ekonomskih interesa, u poslovanju pa i razvoju. Iz toga sledi načelan zaključak (o čemu se može posebno govoriti) o određenim protivurečnostima interesa ovih subjekata pa time i u funkcionisanju sistema udruženog rada. Te protivurečnosti postaju još značajnije u uslovima različite svojine na sredstvima za proizvodnju. Pri tome i sam sistem društvene svojine na sredstvima za proizvodnju uz istovremeno ostvarivanje određenih prava po tom istom osnovu od strane društvene zajednice, kolektiva i proizvođača pojedinaca predstavlja poseban faktor u postavljanju i načinu njihovoga razrešavanja.

U uslovima kada su privredni subjekti formirani na principima podele rada saglasno potrebama i zahtevima procesa proizvodnje i po ekonomskim kriterijumima relevantnim za njihovo egzistiranje, može se redovno konstatovati da na datom nivou razvoja proizvodnih snaga

društvene reprodukcije postoje privredni subjekti sa različitim radnim, materijalnim i ukupnim proizvodnim potencijalom. Stalne promene bitnih faktora relevantnih za izbor organizacionog oblika ekonomije preko i u okviru koga će se ostvarivati postavljeni zadaci čine ovu problematiku složenom. Ipak, redovno se mogu diferencirati optimalne veličine pojedinih organizacionih struktura ovih subjekata potrebnih za uspešnu proizvodnju i promet pojedinih proizvoda i usluga. Utoliko se subjekti sa relativno manjim proizvodnim potencijalom označuju kao subjekti koji su nosioci sistema male privrede. Budući da i ovi subjekti egzistiraju na principima ekonomije reprodukcije, sledi da je ona moguća polazeći upravo od pretpostavke da postoje različiti ekonomski interesi između pojedinih subjekata, s jedne strane, i da oni mogu ostvarivati te interese, na osnovama određene poslovne saradnje sa drugim subjektima, s druge. Posmatrano s ekonomskog i organizacionog stanovišta utoliko je značajnije ali i složenije pitanje načina ostvarivanja osnovnih ciljeva makroekonomije preko uspešnijeg funkcionisanja procesa reprodukcije na nivou konkretnih privrednih i društvenih subjekata tog sistema.

Ako se ima u vidu da je za ostvarivanje određenih ciljeva u procesu reprodukcije potrebno izvršiti ulaganja ekonomskog rada u vidu potrebnog živog rada (po vrsti, stepenu kvalifikovanosti i drugim determinantama) i potrebnog rada u sredstvima za proizvodnju, sledi da je u uslovima različite svojine na tim sredstvima (uzevši u obzir i svojinu na zemlji), od neposrednog značaja, pored ostalog, ostvariti maksimalan doprinos privatnog sektora u ostvarivanju ciljeva ekonomskog i društvenog razvoja. Sama činjenica da je privatni sektor lociran i određen na poslovima čijim ostvarivanjem se postiže, pojedinačno posmatrano, relativno mali doprinos ukupnom ekonomskom potencijalu, upućuje ovaj sektor na područje male privrede. Ekonomski razvoj ovog sektora, kao što je poznato, često otvara dilemu o položaju i statusu takvih privrednih subjekata, odnosno građana u uslovima samoupravnog socijalističkog ekonomskog sistema. U uslovima kada je višegodišnjim funkcionisanjem društveno-političkog sistema omogućeno značajnije jačanje ovog sistema po ekonomskom potencijalu, problem zaštite osnova samog sistema izgleda da ne treba tražiti u ograničavanju njegove ekonomske aktivnosti. Vodeći računa posebno upravo o tome, sledi da se pojedine dosta izražene teškoće i protivrečnosti u društveno-ekonomskom razvoju mogu ostvarivati efikasnije ako se odrede forme i pravci racionalnog i efikasnijeg uključivanja aktivnosti privatnog sektora (posebno po osnovu ulaganja raspoloživog potencijala u ovom sektoru), na bržem ekonomskom razvoju. Često navođena konstatacija da su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini predominantna u odnosu na privatnu te da njegov razvoj ne bi mogao da se označi kao vid ugrožavanja osnova društveno-političkog sistema na principima samoupravnih produkcionih odnosa, čini se da nije konzistentna sa zahtevima i potrebama na području ubrzanijeg društveno-ekonomskog razvoja upravo na tim odnosima. Bez obzira na veličinu i ekonomsku snagu ovog sektora, čini se da nije sporno da privatni sektor treba razvijati po osnovu konkurentnosti društvenom sektoru i kada se ostvaruju oblici prisvajanja rezultata tuđeg rada po osnovu svojine na sredstvima za proizvodnju. To pravo može biti samo u fu-

nkiciji doprinosa uloženi sredstava u sticanju dohotka. Ovu svojinu ne treba izjednačavati sa kapitalističkom privatnom svojinom na sredstvima za proizvodnju. Postoje suštinske razlike u osnovama i načinu njenoga realizovanja. Ekonomsko opravdanje u ostvarivanju i uspešnijem funkcionisanju ukupnog ekonomskog sistema uz istovremeno razvijanje privatnog sektora ima opravdanje uz pretpostavku da se time doprinosi uspešnijem ostvarivanju razvoja i to u interesu i na osnovama razvoja sistema kao takvog. To podrazumeva i zahteva primenu odgovarajućih rešenja u domenu načina organizovanja aktivnosti ovih subjekata i korišćenja njihovog radnog i materijalnog potencijala; u domenu ostvarivanja samoupravnih prava; u domenu ostvarivanja prava u oblasti raspodele dohotka i sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju; u domenu zapošljavanja te u okviru raspoloživih mera ekonomske politike po osnovu poreske, kreditne i razvojne politike i statusa ovog sektora.

3. Saglasno ekonomskoj i predmetnoj određenosti male privrede sledi da se u njenom ostvarivanju mogu identifikovati i organizovati različiti organizacioni oblici. Saglasno pozitivnim zakonskim propisima, prema sadašnjem stanju u društvenoj praksi, postoje dva osnovna organizaciona oblika udruženog rada u oblasti male privrede. Jedan oblik čine organizacije udruženog rada, posmatrano u širem smislu (a) kao konkretne meoeconomije, i, drugi, kao organizacioni oblici mikroekonomije (b) ovih subjekata. U okviru organizacija udruženog rada, saglasno prihvaćenim kriterijumima na datom nivou razvoja proizvodnih snaga društvene reprodukcije, postoje OUR-i sa sredstvima u društvenoj svojini (1), OUR-i sa privatnom svojinom (2). Razume se, ovde dolaze i OUR-i sa društvenom i privatnom svojinom (3), iako ovaj vid dosada uglavnom nije legalizovan na određenim statusnim i ostalim uslovima. (Određeni elementi ovog vida su sadržani i u slučaju kada zainteresovani građani ostvaruju ulaganje svojih sredstava u vidu višegodišnje pozajmice na kredit radi obezbeđenja potrebnih sredstava za proizvodnju pri zasnivanju radnog odnosa). Predlozi rešenja načina organizovanja ovih subjekata datih u Nacrtu izmene ZUR-a čini se da stvaraju šire mogućnosti za razne oblike organizovanosti udruženih mikroekonomija preko OUR-a ovog sektora. U konačnom oblikovanju pojedinih rešenja treba obezbediti uslove za njihovo funkcionisanje saglasno uslovima za OUR-e društvenog sektora privrede. Ako se to ne bi činilo, stvaraju se razlike u uslovima poslovanja i sticanja dohotka pa time i u odnosima koji se mogu ostvariti u raspodeli dohotka i njegovih namenskih delova. Drugo, ako bi se poštovali interesi i potrebe optimalnog razvoja, kako po tempu tako i po područjima, sledi da bi uslove toga razvoja trebalo određivati i obezbeđivati na jedinstvenom području. U istom smislu ove OUR-e treba formirati, pre svega, na područjima gde nema OUR-a iz domena društvenog sektora privrede ili gde nema potrebe za dupliranjem kapaciteta. U protivnom, sledi neposredna konkurencija sa OUR-ima iz ovog sektora privrede. To otvara druga pitanja iz opšteg koncepta društveno-ekonomskog razvoja koja prelaze okvire ovih razmatranja.

Organizacioni oblici mikroekonomije na području male privrede mogu egzistirati u sadašnjim uslovima: kada su radnici udružili svoj rad u OUR-u društvenog sektora male privrede (1); kada su radnici

udružili svoj rad u OUR-e (ugovorni OUR-i, zadruge i sl.), sa drugim radnicima (2) sa svojinom udruženih radnika; i, kada se radi o samostalnim (individualnim) proizvođačima (3). Treba naglasiti da su samostalni proizvođači najčešće organizovani u pojedine vidove ugovornih OUR-a (zadruge i sl.), uz različit odnos u poslovima koji se obavljaju u jednom ili drugom okviru.

Posmatrano sa stanovišta efikasnosti i racionalnosti organizovanja sistema privređivanja subjekata male privrede, sledi da ih je neophodno određivati zavisno upravo od pojedinih oblika organizovanosti ove. U načelu, radi se o organizacionim oblicima ekonomije, odnosno određene aktivnosti (ako se radi o društvenim delatnostima), čiji je nosioc radnik odnosno kolektiv koji je udružio svoj rad. U istim okvirima se oganizuje istraživačka i razvijena aktivnost, pružanje informativnih i svih drugih usluga. Veći stepen odgovornosti po osnovu svoga rada i po osnovu očuvanja sredstava za proizvodnju, po pravilu, unosi značajne elemente efikasnijeg i racionalnijeg poslovanja pojedinih subjekata ove privrede. Međutim, elemente te racionalnosti treba ceniti u kontekstu ukupnih društvenih uslova ekonomskog sistema i to kako u posmatranom tako i u proteklom periodu. U načelu, ova aktivnost treba da je u funkciji veće efikasnosti i racionalnosti samoupravnog ekonomskog sistema.

2. DOHODOVNO POVEZIVANJE SUBJEKATA MALE PRIVREDE

Osnovi sticanja dohotka koji su u našoj praksi posle donošenja ZUR-a (1976), jednako su značajni i za subjekte male privrede. Kao što je poznato, subjekti sticanja dohotka u udruženom radu mogu to učiniti po više osnova: 1. po osnovu prodaje proizvoda i usluga; 2. po osnovu slobodne razmene rada i 4. po drugim osnovama (kompenzacija, regres, pokloni i sl.). Subjekti male privrede (uključujući ovde i subjekte iz domena društvenih delatnosti koji imaju u osnovi isti tretman) mogu sticati dohodak po navedenim osnovama. U tom smislu, ako se radi o sticanju dohotka po osnovu prodaje (realizacije) proizvoda ili usluga, sledi načelna konstatacija da se radi o samostalnom učešću u ostvarivanju proizvodne i prometne aktivnosti na osnovama kupoprodajnih odnosa između učesnika u ekonomskom prometu. Obavljanje svih poslova procesa reprodukcije u naznačenim okvirima redovno zahteva učešće većeg broja radnika. Utoliko je ovaj osnov sticanja dohotka moguće za OUR-e iz domena male privrede. U određenoj meri on je karakterističan za samostalne učesnike (individualni poljoprivredni proizvođači, samostalne zanatlije i dr.). S obzirom na sve uslove i zahteve za vršenje proizvodnje i prodaje, proizvođači (najčešće pojedinci) ostvaruju sticanje dohotka po ovom osnovu u slučaju kada nema potrebe za prekidom procesa proizvodnje ili kada su prinuđeni da jedino na taj način ostvaruju prodaju svojih proizvodnih viškova. Ne zadržavajući se posebno na nekim pitanjima ovog osnova sticanja dohotka smatramo da se može konstatovati, načelno, da je on pogodan samo za neke oblike i obime delatnosti. Veliki je deo onih subjekata koji su prinuđeni da stiču dohodak po ovom osnovu. U nekim slučajevima to nužno dovodi do posrednika (u poljoprivredi do tzv. nakupaca), što se u celini višestruko

negativno odražava na ekonomski uspeh i motive rada ovih subjekata. Takvi proizvođači su, ne retko, prinuđeni (ako su udaljeniji od prodajnih centara) da prodaju svoje proizvode po znatno nižoj ceni. To se negativno odražava na obim proizvodnje, na motivisanost u poslovanju i razvoju, na stav takvih proizvođača prema konkretnoj delatnosti, na uslove života i sl.

Pre no što bismo analizirali neka značajnija pitanja sticanja dohotka i dohodovnih odnosa subjekata male privrede kroz sticanje dohotka po osnovu udruživanja rada i sredstava, treba konstatovati da za ove subjekte važi i sticanje dohotka po osnovu slobodne razmene rada. Ovaj osnov sticanja dohotka, kao što je poznato, označuje preraspodelu dohotka stepenog u obavljanju privredne delatnosti. Prema tome, za subjekte male privrede, ovaj osnov sticanja dohotka je od značaja sa stanovišta uređivanja odnosa sa OUR-ima i subjektima iz domena društvenih delatnosti. Posmatrano u širem smislu, ovde su od značaja i svi odnosi sa radnim zajednicama u okviru OUR-a male privrede. Posmatrano načelno, sledi da je uređivanje odnosa između korisnika i davalaca usluga u udruženom radu jedinstveno za sve subjekte bez obzira na karakter svojina na sredstvima za proizvodnju u pripadnost privredi po veličini, ako se o tome može određenije govoriti. Međutim, ovde ipak ima razlika u politici i merilima za uređivanje osnova, elemenata i kriterijuma ove pa i mehanizmaovog osnova sticanja dohotka. U principu, ako se radi o OUR-ima male privrede, sledi jednaka primena elemenata sistema sticanja dohotka po osnovu slobodne razmene rada kao i kod OUR-a društvenog sektora privrede. Smatra se da takvi subjekti treba, bar neko vreme, da imaju određene povlastice. Međutim, takve povlastice bi trebalo da važe i za OUR-e iz društvenog sektora bez obzira na njihovu ekonomsku snagu. Ovo s toga što se prvih godina ostvaruje uhodavanje proizvodnje i prometa pa su manje mogućnosti za efikasnije poslovanje. Povoljni tretman od društvenog sektora čini se da ne treba ostvarivati jer to ima i druge implikacije.

Kad se radi o samostalnim mikroekonomijama male privrede, sistem sekundarne raspodele se ostvaruje najvećim delom po osnovu poreza i doprinosa. U tome su izdvajanja u vidu poreza uglavnom odraz poreske politike u posmatranom periodu i to u veličini ili posebno prema privatnom sektoru odnosno nosiocima ove delatnosti. Iz prakse je poznato da su ta rešenja dosta različita i po područjima društveno-političkih zajednica. Ocenjuje se, najčešće, da je imalo negativan uticaj na razvoj male privrede. Ono što je ovde posebno značajno čini se da je stabilnost poreskog sistema radi orijentacije pojedinaca na trajnije obavljanje određene delatnosti. Određivanje pojedinih elemenata poreskog sistema polazeći od osnova koji važe i za društveni sektor privrede imajući u vidu i rad o njemu, čini se da može da doprinese boljem uređivanju odnosa i poslovne orijentacije subjekata male privrede. Inače, kad se radi o subjektima ove »privrede« u domenu društvenih delatnosti (recimo, usluge u kulturi, umetnosti, pravnoj zaštiti, zdravstvu i sl.), treba uvažiti i dosledno primenjivati opšte koncepte načina određivanja uslova i cena ovih usluga. Društvena zajednica bi morala da ostvari potreban uvid ali i uticaj u uređivanju ovih odnosa zbog zaštite interesa zajednice i korisnika.

Ceneći opšte uslove relevantne za formiranje, status i poslovanje subjekata male privrede u uslovima sistema udruženog rada, mislimo da se može dati načelna konstatacija o potrebi i mogućnostima sticanja dohotka subjekata male privrede po osnovu udruživanja rada i sredstava. Drugim rečima, sistem poslovanja subjekata male privrede može da ostvaruje značajnije efekte u određenim slučajevima ako svoju ekonomsku i poslovnu aktivnost uređuje na osnovama učešća u zajedničkom prihodu i dohotku. Razume se, ovo udruživanje rada i sredstava može biti sa društvenim sektorom ali i sa subjektima male privrede.

Ako se pođe od ekonomskih i drugih motiva u poslovanju i razvoju subjekata privređivanja, sledi da će subjekti male privrede biti motivisani za ovaj osnov sticanja dohotka ako time mogu steći dohodak, odnosno dobit, u iznosu većem nego što se može ostvariti samostalnim radom i sticanjem dohotka po osnovu prodaje proizvoda i usluga. Načinjene efekte treba određivati za duži period a ne samo za prvu godinu udruživanja. Budući da su društveno-političke pretpostavke za ovaj osnov sticanja dohotka pozitivno određene, sledi da ih treba definisati i na proizvodnim i razmanskim uslovima. Posmatrano sa proizvodno-tehnološkog stanovišta, najveći broj subjekata male privrede, posebno onih koji se bave proizvodnom delatnošću jeste jedan od učesnika u procesu proizvodnje (i realizacije) određenog zajedničkog proizvoda. Iz toga sledi i logičan zaključak da se ekonomski odnosi između pojedinih subjekata u proizvodnji i prometu takvih proizvoda i usluga uređuju na dohodovnim odnosima u vidu učešća u zajedničkom prihodu i/ili u zajedničkom dohotku. Bez posebne analize može se utvrditi da se time obezbeđuje racionalnija i efikasnija podela rada, integracija rada i sredstava te uslovi za razvoj u širim razmerama i nastup na stranom tržištu. Drugo, kroz sticanje dohotka po osnovu učešća u zajedničkom prihodu posebno kad se radi o subjektima male privrede sa privatnom svojinom na sredstvima za proizvodnju, dolazi do neposrednog povezivanja pa i objedinjavanja rada i sredstava različitih društvenih sektora. Razume se, tu su i sve druge prednosti koje se time postižu. Ovaj osnov sticanja dohotka i uređivanja ekonomskih pa i poslovnih odnosa jeste od interesa i u uređivanju odnosa između subjekata male privrede u svim slučajevima kada se radi o proizvodnji i realizaciji zajedničkog proizvoda. U tom slučaju ima mogućnosti za objedinjavanje pojedinih zajedničkih funkcija (istraživačke, razvojne, komercijalne, planske, finansijske, informativne i dr.). Konkretni subjekti male privrede mogu svoju privredivačku aktivnost posvetiti neposrednom obavljanju preuzetih obaveza na proizvodnji ili prometu. To omogućuje, redovno, viši nivo produktivnosti rada, veću ukupnu ekonomiju poslovanja.

Pri sticanju dohotka po osnovu udruživanja rada i sredstava redovno je od posebnog značaja način uređivanja ekonomskih odnosa između učesnika u sticanju zajedničkih prihoda i/ili dohotka. U nastavku ukazujemo na neka značajna pitanja.

Uređivanje odnosa relevantnih za ostvarivanje procesa reprodukcije (proizvodnje i/ili prometa) između pojedinih subjekata pri udruživanju rada i sredstava moguće je neposredno regulisati sporazumom o udruživanju. Neke aspekte tih odnosa je moguće urediti i posebnim spo-

razumom ili pravilnikom. Pored predmetne određenosti, sporazum treba da predvidi neposrednu podelu rada obaveze na ulaganju rada i sredstava, dinamiku izvršenja obaveza, osnovne elemente kvaliteta kao i odnose u poslovnoj saradnji između ovih subjekata. To važi i za principe saradnje kao i za zajednički rizik. Načelno, sledi da se pod zajedničkim rizikom može i prihvatiti naknada obaveza koje se formiraju pod uticajem eksternih objektivnih faktora na koji konkretni subjekat nije imao niti mogao imati uticaja.

Kao i u drugim slučajevima, ovde redovno značajno pitanje kriterijuma i odnosa u raspodeli ostvarenog zajedničkog prihoda i dohotka. U meri koliko je moguće utvrditi tržišne cene učinka pojedinih subjekata u proizvodnoj ili proizvodno-prometnoj zajednici ove treba koristiti kao kriterijum za određivanje učešća u zajedničkom prihodu. Pri tome treba voditi računa da su to adekvatne tržišne cene koje su izraz tržišnih odnosa za odnosni proizvod. Drugo, neophodno je obezbediti odgovorno i u predviđenim rokovima izvršavanje svih preuzetih obaveza između pojedinih učesnika i u ovim uslovima. Jer, primena ovog kriterijuma upućuje na proizvodnju proizvoda koja imaju tržišnu tražnju i veću cenu. Utoliko može doći do narušavanja predviđenog kontinuiteta proizvodnje. Karakteristično je da tržišna cena faznog i zajedničkog proizvoda ne mora imati isti nivo i dinamiku rasta što ovde takođe treba uzeti u obzir. U slučaju kada nema dovoljno elemenata za formiranje odnosno utvrđivanje tržišne cene proizvoda pojedinih subjekata koji su udružili rad i sredstva sledi da se mora koristiti dogovorena cena. Kao i u društvenom sektoru kod velikih OUR-a tako i ovde u načelu, svi elementi moraju biti određivani po jednakim principima, sa jednakim elementima i po jednakim kriterijumima. Zajednički elementi ovih cena su: troškovi materijala, troškovi amortizacije i dohodak kao razlika u ceni. Međutim, ova rešenja mogu biti data tako da se predvidi, pored troškova sredstava za proizvodnju, i sredstava (1) za lične dohotke (2), sredstva za zajedničku potrošnju (3), izdvajanja za opštu i zajedničku potrošnju (4), kompenzacija za određene učesnike po osnovu nepovoljnije tehnologije i/ili potreba vraćanja kredita (c), određena minimalna akumulacija (d) prema angažovanim sredstvima. Zahvat ovih elemenata odražava, često, stepen zajedništva učesnika u radu.

Kad se radi o dohodovnim odnosima koji se formiraju po osnovu učešća u zajedničkom dohotku iste je moguće u načelu regulisati po kreditnom odnosu i po osnovu doprinosa u ostvarenom dohotku. Primeenom važećih rešenja u utvrđivanju zajedničkog dohotka kao i dohotka za raspoređivanja (izdvajanjem ličnih dohodaka i zajedničke potrošnje korisnika sredstava, izdvajanjem sredstava za povraćaj udruženih sredstava drugih OUR-a, nekada i preko izdvajanja sredstava za proširenje materijalne osnove rada) dovodi redovno u povoljniji položaj subjekte koji se koriste udruženim sredstvima. S druge strane, to umanjuje interes za udruživanjem ili nameće zaključak da ove odnose treba urediti na kreditnim osnovama. Nužno je definisati principe, objektivne kriterijume i organe za određivanje potrebnih troškova sredstava za proizvodnju i potrebnih ličnih dohodaka. Ostatak učešća u zajedničkom dohotku treba da je srazmeran doprinosu u njegovom sticanju i to po osnovu te-

kućeg i po osnovu minulog rada. Time se obezbeđuje veća motivisanost za zajednički dohodak svih učesnika. Strogo uzevši, subjekt koji ostvaruje ulaganje rada i sredstava treba u prvoj fazi da ima prioritet za sredstva za lične dohotke i zajedničku potrošnju (zavisno od ostvarenog dohotka) srazmerno njegovom doprinosu ostvarenom poslovnom uspeću i razvoju i to samo po osnovu tekućeg rada. Deo ovih sredstava po osnovu minulog rada treba da se obezbedi tek u drugoj fazi raspodele zajedničkog dohotka kada i ulagači sredstava ostvaruju srazmerno učešće u zajedničkom dohotku. Isto tako, materijalna motivacija za ova ulaganja treba da se zasniva na ostvarivanju srazmernog iznosa ličnih dohodaka kod subjekata koji udružuju sredstva po osnovu minulog rada upravo zavisno od doprinosa po tom udruživanju.

Efikasnije rešavanje odnosa između privrednih subjekata pri udruživanju rada i sredstava jeste moguće ako se radi o istovremenom učešću u zajedničkom prihodu i zajedničkom dohotku. Utoliko i u ovom slučaju treba razvijati dohodovne odnose između subjekata male privrede kao i drugih OUR-a.

MALA PRIVREDA KOSOVA I NJENE PREDNOSTI NAD OSTALIM GRANAMA PRIVREDE

UVOD

Mala privreda je delatnost koja se bavi samostalnim ličnim radom, sredstvima u svojini građana kao i svim oblicima udruživanja i organizovanja ličnog rada u udruženom radu, zanatskim i drugim za drugama. To su manje organizacije do 200 radnika, koje se bave maloserijskom proizvodnjom u kooperaciji ili po porudžbini. Ona posebno ima višestruki značaj za brži razvoj nedovoljno razvijenih područja, kao što je Kosovo, jer predstavlja komplementarni deo ukupne privrede.

Prvi začeci njenog razvoja na Kosovu datiraju od 1972. godine, ali je tek zaživela od 1976., a već naredne godine javlja se i prva dokumentacija (planovi, programi, dogovori i sporazumi).

Od svih privrednih grana, ipak, osnovu male privrede čini zanatstvo (proizvodno, uslužno i građevinsko) koje ovde ima dugu tradiciju.

Ona je u svom radu vrlo ekonomična, jer pretežno koristi otpadni materijal, nuz-proizvode ostalih grana, energiju i druge lokalne sirovine.

POJAVA I RAZVOJ MALE PRIVREDE NA KOSOVU

Na Kosovu su od vankada postojali veliki prirodni i društveni potencijali, kao i širok prostor za pojavu i razvoj raznih manjih kapaciteta male privrede, koji sve do naših dana nisu iskorišćavani. Tako je dosadašnji (negde do 1881) trend razvoja male privrede bio vrlo usporen i često imao stihijski karakter, bez mera za uporedno razvijanje sa ostalim granama. Ona nije ni danas u strukturi Kosova dovoljno zastupljena, te se oseća velika potreba za njom u raznim proizvodima i uslugama, kao za društvene organizacije tako i za razne potrebe građana. Posebno postoji danas velika potreba za brojnim servisima radi održavanja električnih uređaja, bele tehnike, poljoprivrednih mašina, automobila, u građevinarstvu i drugim komunalnim uslugama.

Mala privreda od svih grana privrede može najbolje i najviše da mobilizuje i koristi mnoge prirodne i društvene resurse, kojih na Kosovu ima u izobilju, a posebno nezapošljene radne snage (120 000 osoba). Sa njenim razvojem moguće je ravnomernije razvijanje na svim područjima. Danas na Kosovu od 23 opštine, sedam je bez ijednog objekta male

privrede. Objekte male privrede posebno je važno osnivati u seoskim sredinama, brdsko-planinskim predelima i u pograničnom pojasu, gde se mogu iskoristiti poljoprivredni uslovi za razvoj stočarstva, turizam i domaća radinost, jer ti predeli predstavljaju oazu čiste prirode, bogatstvo narodnih motiva, melosa, folkloa i druge vrste narodne radinosti, kao i obilje radne snage, gde je moguće zaposliti žene, decu i starije osobe sa radom »na sic«. Na njen razvoj utiče: tempo urbanizacije, razvoj turizma, saobraćaja, proširenje mreže hotelijerstva, povećanje ličnog i društvenog standarda i drugih aktivnosti uslovljavaju brži i uspešniji razvoj male privrede. Osnovni interes bržeg razvoja male privrede na Kosovu jeste: zadovoljavanje potrebe građana i privrede u raznim proizvodima i uslugama, otklanjanje strukturalne nesuglasnosti i deficitarnosti, porast izvoza i supstituisanje uvoza, porast zapošljavanja i stabilnijeg razvoja samostalnog ličnog rada.

ORGANIZACIONA STRUKTURA I FINANSIRANJE MALE PRIVREDE KOSOVA

Na kraju 1986. godine na Kosovu je bilo 68 organizacije udruženog rada male privrede, od čega 34 UOUR, 14 OOUR, 10 zanatske organizacije, 6 OUR, 3 RO i 3 zanatske zadruge. U toku je formiranje još 10 organizacija. Prema poslu koga obavljaju su: 24 uslužne, 19 proizvodne, 19 koje se bave završnim poslovima u građevinarstvu, 3 zaštitne organizacije i 3 zanatske zadruge. Broj od 68 organizacija male privrede predstavlja svega 6% od ukupnog broja privrednih organizacija u pokrajini, a u inividualnom sektoru bilo je 10 500 zanatskih radnji. Ukupno je bilo zaposleno u privredi 18 000 radnika (društvenom 3 447 i inividualnom 14 553) ili svega 8,5% od ukupnog broja zaposlenih u Pokrajini. A najviše je bilo zapošljeno u SO Peći 684, SO Priština 556 i SO Uroševcu 481 radnik. Samo »Braća Karić« na nivou SOUR-a u svoja 3 pogona zapošljavaju 320. Najmasovniji oblik udruživanja male privrede su ugovorne organizacije udruženog rada, koje predstavljaju oblik povezanosti samostalnog rada sredstvima u svojini građana u udruženom radu. Njih ima najviše u Peći 11, Kačaniku 4 i Đakovici 3. Ukupno zapošljavaju 1 062 radnika, a formiraju ih pretežno bivši vlasnici samostalnih radnji i radnici povratnici.

Finansiranje organizacija male privrede, sem sopstvenih uloga, prema odobrenim programima Privredne komore Kosova obavlja se preko Udružene banke Kosova, uglavnom to su sredstva Fonda Federacije i Međunarodnog fonda Korporacije iz Vašingtona. Do sada je u malu privredu Kosova uloženo preko 1,5 milijarde dinara kroz ostvarenih 39 programa, a još 42 programa čekaju na realizaciju. Najbolje rezultate po završnim računima 1986. godine pokazali su Ugovorna organizacija »Solid« iz Đakovice sa ind 333%, »Braća Karić« iz Peći 310% i Zanatska zadruga »Livac« iz Janjeva 279%. Zahvaljujući realizovanju ovih programa stvoreni su uslovi za dalji i brži razvoj male privrede, koja sve više služi kao dopuna industriji i drugim granama privrede, omogućava veće zapošljavanje, snabdevenost tržišta i punije korišćenje izvoznih mogućnosti.

PREDNOSTI MALE PRIVREDE KOSOVA NAD OSTALIM GRANAMA PRIVREDE

Ove prednosti su višestruke i uglavnom ogledaju se u sledećem:
Prvo, što mala privreda ima komplementarnu ulogu u serijskoj i drugoj proizvodnji,

Drugo, što obogaćuje ponudu robe i usluga

Treće, što omogućuje veće zapošljavanje,

Četvrto, što unapređuje brži privredni razvoj nerajvijenih područja Kosova kao i,

Peto, što podstiče dinamični razvoj kraja i zemlje u celini.

Šesto, što stvara mogućnosti za bolje i racionalnije korišćenje infrastrukture i drugih privrednih potencijala.

Može se sa sigurnošću reći da se mala privreda Kosova karakteriše nizom prednosti koje dosada nisu dovoljno korišćene, a ne bi se mogle koristiti od strane drugih privrednih grana, ili bar ne u potpunosti. Pre svega investiciona ulaganja su manja, za jedno radno mesto potrebno je oko 500 000 dinara, dok je u ostalim granama potrebno 6-8 puta više. Zatim, objekti male privrede mogu se otvarati u brdsko-planinskim i u udaljenim često neprohodnim terenima, što je to za druge grane privrede onemogućeno zbog specifičnosti posla i samog terena. Prednost male privrede ogleda se u fleksibilnosti i mogućnosti prilagođavanja potrebama tržišta i u preorijentaciji u proizvodnji novih proizvoda. Objekti male privrede veoma brzo daju predviđene efekte tj. povraćaj uložених sredstava i ublažuju problem zapošljavanja.

Posebna prednost male privrede je u tome što može angažovati slobodnu seosku radnu snagu — žene, decu, starije osobe i defektna lica sa invaliditetom za rad u svojim domovima »na sic«. I na kraju mala privreda doprinosi afirmaciji udruženog rada, socijalističkog samoupravljanja, povećanju produktivnosti rada, boljoj racionalizaciji i ostvarenju većeg dohotka.

PERSPEKTIVE I MERE MALE PRIVREDE KOSOVA

U tekućem periodu (1986-1990) predviđen je razvoj male privrede na Kosovu sa prosečnom godišnjom stopom od 8,9%, a zapošljivosti sa prosečnom godišnjom stopom od 6%. U istom periodu predviđena su investiciona ulaganja od 24,402 miliona dinara i da dinamika investicija treba da bude iznad proseka investicija u privredi uopšte. A opština će svojom stimulativnom, poreskom, administrativnom i kreditnom i kadrovskom politikom podsticati razvoj male privrede zasnovane na udruženom radu.

MALA PRIVREDA I RAZVOJ NERAZVIJENIH PODRUČJA

Mala privreda predstavlja temu o kojoj se sve više govori u našoj svakodnevnici, a u usvojenim društvenim planovima razvoja istaknuta je neophodnost bržeg razvoja ove delatnosti privređivanja. Aktualnost teme i intenzitet rasprava o njoj nameću potrebu da se razmotre uzroci ovako aktivnog odnosa prema maloj privredi. U analizi ovih pitanja nikako se ne može mimoći naša učestala sklonost ka kampanjskom pristupu u rešavanju privredne problematike. Ima izgleda da će mala privreda, posmatrano sa svog aspekta, predstavljati izuzetak. Sagledavanje uticaja male privrede na društveno-ekonomska kretanja proizilazi, u prvom redu, kao logička posledica ekonomskog razvoja društva.

Saznanje da se savremeni tehničko-tehnološki razvoj ne može zasnivati samo na proizvodnji u velikim industrijskim kapacitetima, već da se mora oslanjati i na manje kapacitete, nije više nikakva novost u savremenoj privrednoj stvarnosti i praksi. U vreme marksističkog pristupa proizvodnji sa sistemskim pristupom organizaciji rada, mora se poznavati i priznavati činjenica da permanentna segmentacija tržišta i s tim u vezi njegovo prostorno sužavanje u znatnoj meri smanjuju mogućnosti masovne proizvodnje i masovnog tržišta. Ovaj trend razvoja se nikako ne može shvatiti kao posledica kabinetskog razmišljanja, već naprotiv ovo je nužna posledica nastojanja privrednih subjekata da zadovolje specifične zahteve sve manjih potrošačkih grupa. Usled ovih razloga započeo je proces smanjivanja ekonomskih efekata velikih proizvodnih koncentracija. Sigurno je da je ovaj problem, što se nerazvijenih područja kod nas tiče, uočen u ranijoj fazi njegovog razvoja, pa će se i na relativno lakši način definisati rešenja za njegovo prevazilaženje. S druge strane, mala preduzeća u razvijenim sredinama danas popunjavaju mnoge praznine na tržištu za koje velike firme nisu zainteresovane, uz napomenu da će takvih praznina na tržištu u budućnosti biti sve više.

U prilog tvrdnji o ekonomskoj neminovnosti razvoja male privrede kod nas, idu i kretanja u ovoj oblasti kod razvijenih zemalja. U SAD od sredine pedesetih godina broj malih preduzeća — osnovanih svake godine porastao je od 90 000 na 450 000. Oko 1 000 najvećih korporacija u SAD ne otvara gotovo ni jedno radno mesto godišnje za prijem novih radnika. Tokom sedamdesetih godina 90% svih novih radnih mesta otvoreno je u preduzećima koja zapošljavaju do 250 radnika.

U Japanu 89,4% preduzeća čine mala i srednja preduzeća sa maksimalno 300 nezaposlenih. U njima je zaposleno 81,4% ukupne radne snage koja daje 52% ukupne industrijske proizvodnje i obavlja 62% prometa. Ovo znači da mala i srednja preduzeća zapošljavaju ogromnu većinu radno aktivnog stanovništva u Japanu.

Do znatnog razvoja manjih proizvodnih i uslužnih kapaciteta dolazi poslednjih godina i u istočnoevropskim zemljama. Ove delatnosti uživaju određene pogodnosti, posebno u oblasti poreske politike. Beneficije su naročito izražene u slučajevima proizvodnje deficitarnih artikala, u poljoprivredi i drugim delatnostima koje su od interesa za privredu.

Razvoj male privrede kod nas, ne odvija se ni tempom ni sadržinom onako kako je to društvenim opredeljenjima i planskim dokumentima predviđeno. U maloj privredi se, prema autoru dostupnim podacima ostvaruje samo oko 6,5% ukupnog prihoda u zemlji, a na tome se angažuje oko 10% ukupnog broja zaposlenih.

Nije sporno da su najveće mogućnosti i potrebe razvoja male privrede upravo u udruženom radu. Međutim, veliki broj industrijskih kapaciteta i dalje je opterećen onom proizvodnjom koju bi racionalnije bilo proizvoditi u manjim kapacitetima. S druge strane, sve veća urbanizacija, razvoj tehnike i tehnologije i stvoreni uslovi za porast društvenog standarda uslovljavaju potrebu za većim razvojem delatnosti male privrede. Sadašnji trenutak u razvoju male privrede karakteriše se izrazitim neskladom između potreba i mogućnosti male privrede. Upravo narasle potrebe u oblasti male privrede nameću neophodnost bržeg tempa razvoja male privrede kod nas.

1. MOGUĆNOST I NUŽNOST RAZVOJA MALE PRIVREDE U NERAZVIJENIM PODRUČJIMA

Dostignuti stepen u razvoju male privrede u nedovoljno razvijenim područjima, uz postojanje i nivo nezaposlenosti nameću izričitu potrebu za ubrzani razvoju male privrede. Ova tvrdnja bazira na dvema osnovnim činjenicama. Prvo, problem zapošljavanja i zaposlenost u čitavoj našoj zemlji, a posebno u nerazvijenim područjima, postavlja se u znatno oštrijem formi. Pitanje zaposlenosti i zapošljavanja u ovim područjima, kao u ostalom u čitavoj zemlji, nije samo socijalni već i politički problem. S druge strane razvoj male privrede ne samo što omogućava nova zaposlenja već, preuzimanjem određenih proizvodnih programa od velikih proizvodnih sistema, otvara njima prostor za produktivniji rad, za veća angažovanja onih koji su već u radnom odnosu.

Kada se sagleda uloga i značaj male privrede, s jedne strane, i dostignuti nivo razvoja u ovoj oblasti, s druge strane, neophodno je ukazati na uzroke zaostajanja u razvoju male privrede. Bez pretenzija za definisanjem, posebno celovitim, može se konstatovati da je do ovakvog stanja došlo, u prvom redu, usled:

neraščišćena idejna shvatanja i dogmatski pogledi na razvoj ličnog rada doveli su do tvrdnji da je ovaj deo udruženog rada u suprot-

nosti sa osnovnim ciljevima razvoja socijalističkog samoupravnog društva;

u većini opština, posebno u nerazvijenim područjima, ne postoji dugoročna politika razvoja male privrede i na njoj zasnovani, realno ostvarljivi, planovi i konkretni programi;

zanemarivanje činjenice da se uključivanjem male privrede u razvoj nerazvijenih područja vrši istovremeno i podruštvljavanje rada koji se obavlja sredstvima koja su u privatnom vlasništvu, a da se pri tom ne ugrožava njihova suština privatne svojine;

neadekvatna ekonomska politika nije pospešivala razvoj male privrede. Ova konstatacija se posebno odnosi na poresku politiku i politiku doprinosa, kao i na kredite, carine i dr.;

poslovni prostor predstavlja jedan od značajnih ograničavajućih faktora u razvoju male privrede u opšte, a posebno u nerazvijenim područjima, gde problem poslovnog prostora posebno dobija na značaju;

sistem usmerenog obrazovanja je neprilagođen zahtevima male privrede. Ova se tvrdnja posebno odnosi na obim i program praktične nastave kod nekih delatnosti i zanata koji imaju dugu tradiciju.

U razmatranju pitanja zaostajanja u razvoju male privrede posebno treba razmotriti pitanje bespravnog rada. Ovo se pitanje veoma nepovoljno odrazilo na zapošljavanje u maloj privredi u udruženom i ličnom radu. Upravo iz razloga veoma intenzivne pojave bespravnog rada, tek svaka druga zanatska radnja ima po jednog zaposlenog radnika.

Radi ilustracije stanja u maloj privredi, u narednom izlaganju se daje pregled broja zaposlenih u maloj privredi po republikama i pokrajinama u 1983. godini.

OPIS	Društveni sektor	Individualni sektor	Ukupno
UKUPNO SFRJ	191 692	315 699	577 361
SR Bosna i Hercegovina	17 374	45 107	62 481
SR Crna Gora	2 682	3 906	6 588
SR Hrvatska	45 890	78 836	124 726
SR Makedonija	24 634	26 840	51 474
SR Slovenija	27 048	53 993	81 041
SR Srbija — ukupno	74 064	106 987	181 051
— Ter. SRS bez SAP	51 119	69 125	120 224
SAP Vojvodina	20 737	27 375	48 112
SAP Kosovo	2 208	10 487	12 695

Izvor: Savezni zavod za statistiku

Stoji činjenica da se ovim podacima može osporiti odraz trenutnog stanja u smislu ukupnog broja, ali što se tiče strukture male privrede po republikama i pokrajinama, ne stoje bitnije izmene u sadašnjem trenutku.

Za potpunije sagledavanje nedovoljnog razvoja male privrede posebno na nerazvijenim područjima ilustrativno je pratiti rast broja automobila i TV pretplatnika u proteklih 18 godina.

O P I S	Broj domaćinstva na 1 putnič. vozilo		Broj domaćinstva na 1 TV pretplat.	
	1965	1983	1965	1983
UKUPNO SFRJ	35	3	12	2
SR Bosna i Hercegovina	55	14	12	2
SR Crna Gora	40	4	14	2
SR Hrvatska	27	3	7	1
SR Makedonija	27	3	9	1
SR Slovenija	9	2	5	1
SR Srbija — ukupno	35	4	9	2
Ter. SRS bez SAP	32	4	9	1
SAP Vojvodina	35	4	9	1
SAP Kosovo	85	5	25	2

Izvor: Zavod za istraživanje tržišta Zagreb.

Navedeni podaci ukazuju da je delatnost male privrede u proteklom periodu zaostajala u odnosu na druge strane i delatnosti u našoj privredi, a u vezi sa tim treba naglasiti da je došlo do nesklada između izrazitih potreba i skromnih mogućnosti male privrede.

2. PRAVCI RAZVOJA MALE PRIVREDE U NERAZVIJENIM PODRUČJIMA

Društvena opredeljenja za razvoj male privrede su u dosadašnjem periodu bila u raskoraku sa praksom, no stanje se danas znatno popravlja tako da opredeljenja tek sada dolaze do izražaja. Povoljna okolnost koja stimuliše razvoj male privrede u nerazvijenim područjima jeste u činjenici da naši radnici koji se vraćaju sa privremenog rada iz inostranstva, pokazuju izrazitu volju i spremnost da ulože ili udruže stečena sredstva u razvoj male privrede. Na taj način ovi radnici-povratnici stvaraju uslove za svoje zapošljenje i zapošljenje drugih radnika osnivanjem ugovornih organizacija udruženog rada. Mogućnosti koje se javljaju u vezi povratka naših radnika sa privremenog rada iz inostranstva nisu ni izbliza iskorišćene u nerazvijenim područjima. Pored finansijskih sredstava kojima oni raspolažu, prisutno je i njihovo stečeno iskustvo na radu u inostranstvu, kao značajan faktor koji u dosadašnjem razvoju male privrede nije dobio svoje mesto.

U razvoju male privrede, pored ostalih problema koji prate njen razvoj, u nerazvijenim područjima se izraženije nego u drugim javlja problem tzv. bogaćenja. Naime, prema nekim shvatanjima u maloj privredi, tačnije ličnim radom, stvaraju se uslovi za bogaćenje pojedinaca. Ovo mišljenje i ne može biti opravdano i dobro je da ono nije u osnovi ni prihvaćeno. Inače ovakva razmišljanja o bogaćenju u oblasti male privrede su recidivi shvatanja po kojem je bogaćenje bilo zabranjeno, čak i u slučajevima kada je ono posledica rada, uz činjenicu da bogaćenje raznim manipulacijama nije bilo deciderano zabranjeno, posebno ne sa aspekta shvatanja odgovarajućih društvenih kategorija. S druge strane, naša opredeljenja u oblasti ekonomije nikako da deciderano prihvate neminovnost dejstva ekonomskih zakonitosti, čija je osnovna

intencija da se ne pruža zaštita slabim, već da svaki ekonomski subjekat mora sam, sopstvenim sredstvima da se bori za opstanak.

Praćenjem i analizom rezultata koje ostvaruje mala privreda zapaža se da su ostvareni efekti bolji od efekata ostvarenih u privredi zemlje. Otuda se može zaključiti da mala privreda uspješnije posluje od ostale privrede. Ovakvo stanje posledica je i činjenice da je zainteresovanost radnika u delatnosti male privrede za izvršenje preuzetih obaveza veća nego u ostaloj privredi. Radnici u delatnosti male privrede znaju da im je lični dohodak, pa i sam opstanak organizacije u neposrednoj vezi sa izvršenjem svakog posla i svakom isporukom robe. Naime, zbog presudnog značaja koji izvršenje ili neizvršenje ugovornog posla ima za opstanak jedne organizacije u maloj privredi, radnici su dohodovno zainteresovani da se preuzeta obaveza izvrši u roku. Pri ovome radnici su svesni da je rizik koji nastaje zakašnjenjem, neispunjenom količinom robe ili nekvalitetnom isporukom veoma velika, a da taj rizik, u prvom redu, snose sami radnici zaposleni u konkretnoj organizaciji male privrede.

Mogućnosti male privrede u razvoju nedovoljno razvijenih područja proizilaze i iz specifičnih karakteristika male privrede. One se ogledaju u mogućnosti proizvodnje onih roba koje diktiraju zahtevi tržišta, u mogućnosti proizvodnje u malim serijama, u visokom stepenu fleksibilnosti proizvodnog programa, kao i skromnim zahtevima za finansijskim ulaganjima.

Jedan od osnovnih uslova za brži razvoj male privrede kao faktora bržeg razvoja nerazvijenih područja, jeste njeno osmišljeno plansko i programsko usmeravanje. U ovom pravcu je u nerazvijenim područjima neophodan znatno viši stepen razumevanja i pomoći od strane opštinskih organa nadležnih za delatnost male privrede, a sa druge strane zainteresovane veće organizacije udruženog rada moraju sa više preciznosti i tačnosti da iskazuju svoje potrebe. Ne mogu se prihvatiti ona shvatanja po kojima malu privredu treba razvijati radi rasterećivanja ostale privrede ili zbog teškoća u kojima se našla velika privreda. Ovakvi prilozima maloj privredi daju joj karakter sporedne delatnosti, koju treba razvijati samo povremeno kada su ostali delovi privrede u teškoćama.

Obezbeđenje konkretnih programa, pre svega u okviru većih organizacija udruženog rada, na osnovu kojih bi se razvijali kapaciteti male privrede jedini je pravi put za uspešan razvoj male privrede u nerazvijenim područjima. Pri ovom se uvek mora voditi računa o činjenici da mala privreda ne traži razvoj na račun velike privrede, već naprotiv činjenica je da bez male privrede ni velika nema šansi. Naime, za uspešan razvoj nerazvijenih područja neophodna je jedna specifična dualna struktura u kojoj su velike organizacije udruženog rada mozak privrede a organizacije delatnosti male privrede njene ruke. Međutim, danas je u praksi prisutna nedovoljna povezanost male privrede u nedovoljno razvijenim područjima sa većim organizacijama udruženog rada iz drugih privrednih oblasti. I mala privreda može da ima značajnu komplementarnu ulogu u odnosu na proizvodnju u velikim organizacijama udruženog rada, još uvek se sporo odvija proces povezivanja u

pravcu ustupanja maloj privredi, u nerazvijenim područjima, određenih proizvodnih programa.

Saradnja male privrede i krupnih organizacija udruženog rada može se realizovati i indirektno, kada mala privreda zadovoljava tržište koje bi inače trebalo da pokrije proizvodnjom neka veća organizacija udruženog rada. S obzirom na to da se u ovakvim slučajevima radi o robi široke potrošnje, za čiju proizvodnju industrija zbog neracionalnosti serija nije zainteresovana, to mala privreda u ovim programima dobija veliku šansu za proizvodnju i sopstveni razvoj.

Potražnja za proizvodima i uslugama male privrede predstavlja osnovu na kojoj se mala privreda, u nerazvijenim područjima, mora razvijati. Pri ovome je značajno istaći da postoji određena korelacija između podizanja opšteg materijalnog stanja, izraženog društvenim i ličnim standardom, s jedne strane i potreba za proizvodima i uslugama male privrede s druge strane. Upravo iz ovih razloga može se očekivati da će nivo potreba za proizvodima i uslugama male privrede stalno da rastu uz verovatnu izmenu u asortimanu proizvoda i usluga. Sa aspekta razvoja nerazvijenih područja značajno je ukazivanje na ove zakonitosti kako bi se u planovima i programima razvoja male privrede, u ovim sredinama uvek nalazile prave potrebe.

Sadašnje stanje u razvoju male privrede opterećuju i polemike oko oblasti u kojima se može razvijati mala privreda. Dosadašnja iskustva pokazuju da se mala privreda pojavljuje u industriji, poljoprivredi, građevinarstvu, zanatstvu, saobraćaju, trgovini, ugostiteljstvu, stambeno-komunalnim delatnostima i drugim uslugama. U nerazvijenim područjima zavisno od konkretne situacije razvoj male privrede treba da doprinese:

razvoju kooperativne proizvodnje, odnosno proizvodnje u posebno organizovanim pogonima ili organizacijama, koja je usmerena na kompletiranje industrijske proizvodnje u drugim oblastima privrede; zadovoljenju potreba stanovništva za različitim robom koju ne proizvode organizacije udruženog rada iz oblasti industrije;

zadovoljenju potreba stanovništva za pružanje svih vrsta zanatskih usluga. Zahtevi radnih ljudi su sve izraženiji a usmereni su ka brzom, stručnom, kvalitetnom, i po ceni pristupačnom uslugi. Ovo se posebno odnosi na održavanje sve većeg broja aparata i uređaja, automobila i drugih potreba ove vrste;

obogaćivanju turističke ponude, pri čemu sadržaje treba usaglasiti sa zahtevima potrošača i specifičnostima konkretnih područja.

Tendencije u razvoju male privrede u svetu pokazuju da se polje njene delatnosti širi. Ovim se veoma argumentovano dokazuje da mala privreda nije ostatak prošlosti, niti izraz jednog načina proizvodnje koji pripada prošlosti. Najnoviji tehnološki prodor, posebno u oblasti elektronike, govori o mogućnostima daljeg razvoja proizvodnje u malim organizacijama dobro opremljenim i čvrsto povezanim sa velikim organizacijama koje rade.

Uz saznanje o neophodnosti razvoja male privrede u nedovoljno razvijenim područjima, uz uverenje o tome da svi društveni faktori treba da se angažuju na otklanjanje prepreka u razvoju male privrede,

očita je neophodnost za jednom konsekventnom akcijom kako bi se u nerazvijenim područjima prevazišlo nerazumevanje, potcenjivanje ili čak i strah od razvoja male privrede. To je u nerazvijenim područjima posebno izraženo u slučajevima kada se radi o otvaranju privatnih prodavnica, uslužnih radionica, servisa i slično. Pri ovome se zaboravlja veoma značajna činjenica da je mala privreda u osnovi deo materijalne reprodukcije. Ubrzani razvoj nerazvijenih područja zavisi od toga hoće li se i ova područja uklopiti u prisutni proces izmene strukture privrede, u kojoj dobijanje na značaju male privrede predstavlja izuzetno značajan faktor. Međutim, kada se govori o ulozi male privrede u razvoju nerazvijenih područja, ne treba gajiti iluziju da se razvojem male privrede mogu rešiti svi problemi razvoja nerazvijenih područja. Zato je veoma važno da se u programima razvoja nerazvijenih područja treba redovno da nađe i mala privreda kao jedan od značajnih faktora razvoja.

BITNI USLOVI I PRETPOSTAVKE ZA EFIKASNIJI RAZVOJ MALE PRIVREDE

UVODNE NAPOMENE

Opređenja za brži razvoj male privrede usvojena su i sadržana su u svim dokumentima društveno-ekonomskog razvoja. Povoljnija društveno-politička klima, kao i mere i aktivnosti koje su do sada preduzimane uslovili su da se tokom poslednjih nekoliko godina ostvaruju izvesna pozitivna kretanja. Ipak, ostvareni rezultati pokazuju da smo još uvek vrlo daleko od mogućnosti koje pružaju dostignuti stepen razvoja proizvodnih snaga i samoupravni društveno-ekonomski odnosi zasnovani na društvenoj svojini i tržišno-planskom sistemu privređivanja. To istovremeno pokazuje da nismo stvorili bitne uslove i pretpostavke za efikasniji razvoj male privrede, što bi se i te kako povoljno odrazilo na ukupan privredni razvoj.

Svakako da nije sporno da nam je društveni proizvod koji stvara mala privreda neophodan, da proizvodnja roba i usluga male privrede treba da bude što veća i što efikasnija radi postizanja što višeg standarda i kvaliteta življenja. Isto tako opšteprihvaćen je stav da razvoj male, kao i srednje i (za naše uslove) velike privrede treba da obezbedi takvu proizvodnju koja će značajno doprineti ukupnom dinamiziranju proizvodnje i ukupnom rastu zaposlenosti, produktivnosti rada i drugih kvalitetnih faktora privređivanja, kao i efikasnijem uključivanju naše privrede u međunarodnu podelu rada i na toj osnovi ostvarivanju prioriternih ciljeva Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Narodni dohodak male privrede u 1985. godini učestvovao je sa 5,4% u ukupnom narodnom dohotku SR Srbije.¹⁾

Mala privreda društvenog sektora učestvuje u društvenom proizvodu ukupne male privrede sa oko 54% a na nju otpada oko 40% upošljenih u maloj privredi. U 1985. godini investirano je u objekte male privrede društvenog sektora svega 52285 miliona dinara što čini 1,0% ukupnih investicija u proizvodne delatnosti društvenog sektora.²⁾

Mala privreda individualnog sektora učestvuje u 1985. godini sa oko 46% društvenog proizvoda ukupne male privrede a njena opšta karakteristika je velika usitnjenost i zastarelost kapaciteta. Inače, te-

¹⁾ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (Studije i analize br. 54 — Mala privreda Teritorije SR Srbije van teritorija SAP 1981—1985. godine.

²⁾ Op. cit. str. 24.

ško je pratiti poslovanje i razvoj ovog dela male privrede jer još uvek nije formirana kompletna dokumentaciona osnova kojom bi se pratile investicije i svi drugi aspekti poslovanja i razvoja iste.³⁾

Mala privreda u SR Srbiji bez SAP dosta zaostaje u razvoju u odnosu na malu privredu u razvijenijim republikama i pokrajinama. To potvrđuje podatak da je ostvaren društveni proizvod po glavi stanovnika u SR Sloveniji veći za 2,7 puta nego u SR Srbiji van SAP, u SR Hrvatskoj za 1,6, SAP Vojvodini za 1,3. Društveni proizvod ostvaren u maloj privredi po glavi stanovnika u iznosu od 12604 dinara manji je čak i od proseka za Jugoslaviju gde iznosi 14711 dinara.⁴⁾

Malu privredu SR Srbije bez SAP sa stanjem na kraju 1985. i početku 1986. godine čini 679 organizacija udruženog rada različitih privrednih oblasti i grana, što predstavlja oko 10% od ukupnog broja organizacija udruženog rada kao i 58522 samostalne radnje nosilaca ličnog rada iz oblasti zanatstva, trgovine, ugostiteljstva, autoprevoznictva i ostalih delatnosti koje se mogu obavljati ličnim radom.⁵⁾

I pored pozitivne tendencije u pogledu zapošljavanja u maloj privredi (ostvarena veća stopa zaposlenosti za 2% nego u ostaloj privredi), očekivanja da će mala privreda u značajnijoj meri da stvori prostor za veće zapošljavanje takođe se ne ostvaruje. To se naročito odnosi na zapošljavanje u ličnom radu u 58522 samostalne radnje zaposleno je 20444 radnika, što znači da tek na svaka dva odnosno tri samostalne radnje dolazi po jedan zaposlen radnik. Očekivanja da će se broj zaposlenih povećati posle donošenja Zakona o obavljanju privrednih delatnosti samostalnim ličnim radom 1984. godine, po kome je npr. u oblasti zanatstva dozvoljeno zapošljavanje i do 10 radnika nije se ostvarilo.⁶⁾

1. Mala privreda u jedinstvenom privrednom sistemu i jedinstvenoj razvojnoj politici

Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, koji polazi od afirmacije ekonomskih zakonitosti i tržišnih kriterijuma privređivanja i razvoja, definiše se položaj i razvoj male privrede kao integralni deo samoupravnog udruženog rada i posebno ističe povezanost razvoja male privrede s velikim organizacijama udruženog rada. Na malu privredu se ne gleda kao na suprotnost »velikoj« privredi, nego kao na njenu prirodnu dopunu. Pravo područje razvoja male privrede vidi se u kooperaciji s velikim organizacijama, u njihovom proizvodnom povezivanju na osnovu zajedničkih proizvodnih programa. Samo na taj način bi se uspešno uklonila organičenja razvoja male privrede u pogledu akumulacije, tržišta, snabdevanja, tehnoloških rešenja i sl. koje mala

³⁾ Op. cit. str. 24.

⁴⁾ Podaci Privredne komore Srbije, Izveštaj o ostvarivanju Društvenog dogovora o politici razvoja male privrede na teritoriji SR Srbije van SAP za 1986. godinu.

⁵⁾ Izvor kao pod 4.

⁶⁾ Izvor kao pod 4.

privreda sama za sebe teško može rešiti. U protivnom, samo svestrani i sistematski rad na duži rok može osigurati trajan i stabilan razvoj male privrede i njen puni doprinos privrednom razvoju i blagostanju stanovništva.

Razvoj društvenog sektora male privrede na tim osnovama, zbog veoma snažnih ograničenja koja deluju u privrednom sistemu i razvojnoj politici, nije lako ostvarljiv. To još više važi za razvoj individualnog sektora male privrede, odnosno za razvoj ličnog rada i ugovornih organizacija udruženog rada, prema kome (sada više prikriiveni i pasivni nego otvoreni i aktivni) otpori pojedinaca i naročito lokalnih sredina, često predstavljaju nepremostiv problem za razvoj.

Sva ograničenja i slabosti koji deluju u našem privrednom sistemu i razvojnoj politici koja dovode do nestabilnosti, inflacije, lošeg investiranja i uopšte opadanja tempa i kvaliteta rasta i razvoja ukupne privrede deluju i na malu privredu, jer čine »unutrašnje okruženje« u kome se ne razvija i koje je nepovoljno za većinu privrednih subjekata, bez obzira na to ko se u tom okruženju i kako snalazi. Pri tome se moraju istaći ograničenja koja deluju iz još uvek nepovoljne stvarne klime prema inovacijama i inovativnoj delatnosti koja je ključni faktor proizvodne snage i konkurentnosti privrednih subjekata u savremenim uslovima privređivanja. Tu su i ograničenja po osnovu autarkičnog razvoja republika i pokrajina pa i užih regiona u zemlji koja onemogućavaju stvaranje jedinstvenog i snažnog tržišta u zemlji na kome bi vladala sloboda kretanja i konkurentnost svih faktora (kako robe i usluga, tako i rada, tehnologije, znanja, društvenog kapitala, ličnih sredstava građana — dinarskih i deviznih i dr.).

Ako se kasni sa sprovođenjem Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, i ukupni privredni sistem i razvojna politika nisu dovoljno efikasni i ne omogućavaju strukturna prilagođavanja i efikasniji (kvalitetniji) ili, kako se to obično kaže, intenzivniji za razliku od dosadašnjeg ekstenzivnog razvoja jugoslovenske privrede na ulasku u XXI vek, onda u takvom sistemu i takvoj razvojnoj politici ne može biti efikasan ni razvoj male privrede. Pri tome je nerealno uopšte postavljati tezu da razvoj male privrede može kompenzirati slabosti razvoja velike privrede.

Ipak, mala privreda ima veoma značajnih specifičnosti ne samo zbog ekonomije (malog) obima, već i zbog specifičnosti opšteprihvaćene podele na društveni sektor i sektor ličnog rada male privrede, a posebno i zbog ograničenja za razvoj ovog drugog koja proizilazi iz prirode i suštine društveno-ekonomskog i političkog sistema. Bez obzira na ove specifičnosti, međutim, sva systemska rešenja koja se odnose na privredni sistem i određene podsisteme u njemu (sistem sticanja i raspodele dohotka, investicija, bankarski i kreditni sistem, sistem cena, sistem poreza i doprinosa, sistem ekonomskih odnosa sa inostranstvom i devizni sistem, sistem radnih odnosa, organizacija udruženog rada i dr.), kao i svi instrumenti i mere tekuće ekonomske politike moraju imati adekvatnu, operativnu razradu i primenu u oba podsistema male privrede, uvažavajući sve specifičnosti delatnosti i razvoja koje su im svojstvene.

2. Siva ekonomija i mala privreda

Već duže vreme u našoj ekonomskoj stvarnosti prisutan je i razvija se fenomen tzv. sive ekonomije ili »skrивene privrede«. Naime, radi se o određenom fondu rada (neki smatraju da se na taj način nelegalno stvara i nigde ne evidentira oko 30% društvenog proizvoda) odnosno bavljenja nelegalnim delatnostima, špekulacijama i sl. izvan institucionalnog radnog odnosa na sredstvima rada u društvenoj ili ličnoj svojini, što omogućuje ne male osnovne ili dodatne prihode po jedinaca ili smanjuje njihove rashode. To se, na žalost, dešava i u okviru redovnog radnog odnosa odnosno registrovane delatnosti i istovremeno i paralelno sa njom, ali se nigde ne evidentira, ne može se kontrolisati, ne oporezuje se i sl. Time se u sektoru stanovništva svakako relativno veliki deo novčane mase (uključujući i devize) i novčanih tokova formira i usmerava izvan i pored redovnog platnog prometa, odnosno zvaničnih kanala u okviru kojih bi trebalo da se kreće.

Siva ekonomija nanosi **ukupnom** društvenom razvoju ozbiljne štete jer omogućuje i podstiče nezakonite i nemoralne načine sticanja prihoda, iskrivljuje sliku socijalnog stanja, odnosno društvenog raslojavanja u uslovima delovanja krize i nemoći da se ove delatnosti stave pod kontrolu društva. S druge strane i na ovaj način se ispoljava spontano delovanje zakona vrednosti radi zadovoljavanja najrazličitije tražnje za određenim robama i uslugama koju ne može zadovoljiti ponuda redovnog, institucionalnog sistema privređivanja, tj. niti udruženi rad nad društvenim sredstvima, niti sektor male privrede koji je registrovan za rad sa sredstvima u ličnoj svojini građana.

Iako ovaj fenomen kod nas još nije dovoljno proučen, njegovo rešavanje bi trebalo da se kreće u pravcu legalizacije onih delatnosti i aktivnosti koje su društveno korisne i opravdane da ne bi došlo do smanjivanja njihovog doprinosa ukupnom fondu društvenog rada i zadovoljavanju potreba radnih ljudi i građana, uz ukidanje društveno opasnih, nemoralnih i neprihvatljivih špekulativnih delatnosti. Legalizacija ovih delatnosti, kontrola njihovog obavljanja i razvoja, povezivanje istih sa odgovarajućim delovima privrede i sl. dovelo bi svakako do znatnog jačanja sektora male privrede. Veoma je značajno naglasiti da bi realno oporezivanje takvih delatnosti povećalo prihode društveno-političkih zajednica odnosno prihode samoupravnih interesnih zajednica koje se finansiraju iz doprinosa, čime bi se znatno smanjio poreski teret odnosno teret doprinosa ostalim subjektima koji su obavezni da ih plaćaju a time bi se i povećala njihova akumulativna i reproductivna sposobnost.

Zbog toga je teško shvatljivo da se npr. nadležni organi društveno-političke zajednice koji ovaj problem treba da rešavaju upravo na isti i sami žale. Tako gotovo sve opštine na području SR Srbije ističu veliki problem nezakonitog i bespravnog obavljanja ličnog rada, posebno u deficitarnim delatnostima. Njihova osnovna aktivnost u pravcu suzbijanja ovakvog načina rada svodi se na akciju inspeksijskih organa u opštinama. Šira i produbljenija aktivnost za razrešavanje ovog problema izostala je u svim opštinama i na širim nivoima. Jedan od

osnovnih nedostataka u borbi protiv ove pojave, naglašavaju opštine, jesu niske kazne protiv učinioca, kao i propisima predviđeno rešenje da se prijava protiv lica koja ove prekršaje čine može podneti tek kada treći put budu uhvaćeni u vršenju ovog prekršaja i to bilo da lično nezakonito ili bespravno obavljaju određenu delatnost ili da registrovanu delatnost obavljaju preko neprijavljenog lica.

Zagrebački Centar za istraživanje marketinga je još pre četiri godine procenio, na osnovu ankete, da u celoj zemlji više od milion ljudi bespravno obavlja (i naplaćuje) poslove na izgradnji kuća, održavanju stanova i uređaja za domaćinstvo ili se bavi pružanjem drugih ličnih usluga. Procena ne izgleda preterana ako se uporedi s drugima koje govore o četvorostrukom broju poslanika »sive privrede«, pred kojom je nemoćna bilo koja društvena kontrola i regulativa ma koliko bila rigorozna.

Bilo bi uostalom sasvim nerealno očekivati da će se iko, kad mu se pokvare vodovodne ili električne instalacije u stanu i sl., prepustiti volji ili mogućnostima obično »prezauzetih« komunalnih i drugih servisa, zaduženih i ovlašćenih za održavanje i sticanje dohotka na taj način. Takođe je teško poverovati da će sa indignacijom odbiti ponudu preprodavaca ili švercera kada ovog ili onog artikla nema u legalnoj prodaji ili je znatno skuplji, naročito u uslovima visokog rasta cena i brojnih nestašica zbog platnobilansnih ograničenja. Poznato je npr. već duže vreme da se automobilski deo lakše može naći na »buvljoj pijaci« nego u prodavnicama, da se naručuje iz inostranstva ili da se čak isplati da se po taj deo ode u Grčku i sl. Primeri koji se mogu ređati unedogled samo pokazuju ad se otpornost »sive privrede« izdašno hrani oskudicom roba i usluga i da se ona može suzbijati jedino razvijanjem regularne i regulisane ponude koja bi najvećim delom mogla da se ostvaruje preko razvijanja male privrede.

3. Tri funkcije privrednih subjekata male privrede, njihovo regulisanje i ostvarivanje

Tri su osnovne funkcije koje ostvaruju osnovni — poslovni subjekti male, kao i subjekti ostale privrede. To su proizvodno-tehnološka, finansijska, koja u sebi uključuje i deviznu komponentu i komercijalna funkcija.

Regulativni subjekti, među kojima su najznačajnije skupštine društveno-političkih zajednica, treba da bezbede opšte sistemske (zakonske) i druge (ekonomsko-političke, institucionalne) uslove privređivanja i norme ponašanja koje omogućuju uspešan razvoj ovih funkcija. A sami subjekti male privrede u takvim uslovima snose rizik za kreativnost i ostvarivanje rezultata koji su uspešni i za svakog subjekta i za društvo u celini. To zahteva aktivnu politiku društva u staranju, stalnom pružanju pomoći i obezbeđenju podsticajnih uslova da bi se mala privreda efikasno razvijala. Ovu pomoć treba obezbediti po napred navedenim funkcijama (tehničko-tehnološkoj, finansijskoj, komercijalnoj), ali i na svim nivoima i koordinarno i usklađeno (od većih OUR i mesnih zajednica i poština do federacije) i na teritorijalnom

i na funkcionalnom principu (u okviru odgovarajućih grana i delatnosti) uz uvažavanje svih specifičnosti dostignutog stepena razvoja i potreba daljeg razvoja male privrede u određenim sredinama i šire.

4. Programi male privrede

Veliku pomoć maloj privredi, a time i otvaranju perspektive za njen razvoj, značila bi ponuda pravih programa proizvodnje i to kako inoviranja postojećih programa proizvodnje robe i usluga, tako i novih koje traži tržište (domaće pa i inostrano) na bazi marketing-koncepta, tako i onih čija je realizacija neophodna za uspešnu proizvodnju organizacija udruženog rada naročito velikih.⁷⁾ Oni podrazumevaju i obezbeđenost u snabdevanju organizacija udruženog rada i drugih subjekata male privrede, obezbeđenje plasmana roba i usluga koje proizvode i drugih uslova i pretpostavki za smanjivanje razlika ulaganja koji najčešće sam subjekt male privrede ne može da snosi. Velike privredne organizacije imaju svoje razvojne centre, a u mogućnosti su da vrše i značajnija ulaganja u razvoj novih proizvoda i usluga, što nije slučaj sa malom privredom. Za to se mogu osposobiti i posebne naučnoistraživačke organizacije koje bi u tesnoj saradnji sa privrednom i drugim organizacijama (posebno komorskim mehanizmom) pružale najveću garanciju da se razvoj male privrede u budućnosti brže odvija upravo zahvaljujući novim programima i novim proizvodima. To zahteva i formiranje odgovarajućeg informacionog centra u kome bi se skupljale sve informacije od značaja za razvoj male privrede odnosno za što bolje sagledavanje potreba za istom i njenih mogućnosti.

Sva istraživanja u svojim rezultatima ukazuju da se savremeni privredni razvoj, pa i razvoj naše privrede, da bi uhvatio priključak za treću tehnološku revoluciju, mora zasnivati na novim prodorima u tehnologiji i podeli rada koja podrazumeva i ekonomiju obima i integracione procese, odnosno koncentraciju proizvodnje u velikim privrednim organizacijama, ali i diverzifikaciju kroz korišćenje izvanrednih mogućnosti koje se skrivaju u razvoju malih proizvodnih kapaciteta u mnogim sektorima privrede koji su spremni i sposobni da brzo odgovore na promene tehnologija, tržišta i ostalih ekonomskih i socijalnih uslova i zahteva. Uloga manjih jedinica nezamenljiva je i u inoviranju proizvodnih struktura i difuziji tehnološkog napretka, što nije slučaj sa velikim proizvodnim sistemima. Zbog toga nije slučajno da tendencije savremenog tehničko-tehnološkog i ekonomskog razvoja u svetu idu ne samo u pravcu razvoja velikih proizvodnih sistema, već i u pravcu cisperzije proizvodnje, tj. razvoja brojnih malih proizvodnih orga-

⁷⁾ Za poslednjih trideset godina u SAD je broj manjih preduzeća porastao od 93000 na 450000 a broj poreskih prijava koje svake godine podnose porastao je na šesnaest miliona. U SAD nove kompanije nastavljaju da niču u većem broju nego u prošlosti i to naročito manje. Tokom sedamdesetih godina devedeset odsto svih novih radnih mesta stvoreno je u preduzećima koja su zapošljavala manje od 250 radnika, a u njima je realizovano i najviše inovacija, što pokazuje da su vrlo kreativna. Zbog toga ima i mišljenja da se »najviše žara u kapitalističkoj privredi može naći u malim visokotehnološkim preduzećima«.

nizacija i pratećih jedinica (servisa i slično), koje daju veću masu novih proizvoda i usluga i omogućuju veće zapošljavanje.⁸⁾

Očigledno je da se i u našim uslovima više ne postavlja pitanje treba li nam mala privreda ili ne treba. Više se kao problem postavlja pitanje kakva nam je mala privreda.⁹⁾ Koje su to privredne grane u kojima je njeno učešće neizbežno, kako velike organizacije rasteretiti nepotrebne i nerentabilne proizvodnje koja ne odgovara njihovom karakteru proizvodnje i koja usporava njihov rast, kako ih bolje snabdevati; putem supstituisanja proizvodnje uvoznih delova, šta učiniti da se u ovoj oblasti više angažuju radno sposobni mladi i stručni kadrovi naročito kada se zna da su investicije u jedno radno mesto u maloj privredni 5 — 6 puta manje nego investicije u velikoj industriji.

Pri svemu ovome, u skladu sa našim specifičnostima, ali i osnovnim smerovima tehnološkog razvoja u svetu i restrukturacije svetske privrede, treba voditi računa i o osnovnim smerovima, i tendencijama politike tehnološkog razvoja, koja mora da obezbedi potrebnu zapošljenost, zahteva savremene obrazovne i visoko motivisane za rad i stvaralaštvo kadrove i sl.

Istraživanja faktora ekonomskog (i društvenog) razvoja pokazuju permanentno rastući udeo tehnologije odnosno znanja (u svim vidovima: obrazovanje, istraživačko-razvojna delatnost, informacije, inovaciona delatnost itd.). Ovaj uticaj neprekidno raste, a sam razvoj (produktivnosti) funkcija je rada, kapitala i znanja, čime se ističe ne samo rastući značaj tehnologije, već i činjenica da je u njenoj pozadini relativno nezavisna komponenta — znanje.

Nesporno je da porast tehničke opremljenosti podiže produktivnost ljudskog rada. U praksi postoji tendencija da se na osnovu stope rasta produktivnosti ocenjuje efikasnost tehničkog progressa. Međutim,

⁸⁾ »Mala privreda u Beogradu«, Institut »GOŠA« — »Organomatik« Beograd, izdanje 1983. str. 7.

U ovoj studiji se ukazuje da iskustva industrijski razvijenih zemalja pokazuju da su se one razvile pre svega zahvaljujući razvoju male privrede. Japan je tako postao bastion male privrede i pravo privredno čudo. Švedski Volvo, koji zapošljava 75000 radnika, razvija saradnju sa 2500 malih firmi i zanatskih radionica i na taj način obezbeđuje više od polovine švedskog izvoza. U Italiji postoji čitav sistem organizacija za razvoj male privrede, naročito nerazvijenog juga Italije. Institut za programiranje razvoja juga Italije NACM se bavi pružanjem pomoći i razvojem male privrede, ne samo kada su u pitanju programi razvoja, već i komercijalizacija proizvoda iz male privrede. U Irskoj je razvoj male privrede još organizovaniji — vladina organizacija IDA iz Dablina pomaže razvoj male privrede širom Irske. Čitavu Dansku privredu čine mala i srednja preduzeća, a sve njih opslužuje Tehnološki institut u Kopenhagenu i dr.

⁹⁾ Radi operacionalizacije odgovora na ovo pitanje, mada sa dosta zakašnjenja, ipak se pristupilo početnim istraživanjima na ovom planu. Tako je u toku izrada većeg naučnog projekta »Hiljadu programa male privrede« na konzorcijskoj osnovi od strane Instituta za ekonomiku industrije, Zavod za ekonomiku uslužnih delatnosti, Jugoslovenskog zavoda za produktivnost, Instituta »Organomatik« i Instituta za sisteme planiranja i upravljanja. Ovim projektom predviđeno je da se na teritoriji SR Srbije, van teritorija SAP-a izvrše određena stručna i naučna istraživanja, s ciljem da se dođe do konkretnih programa male privrede, čija bi realizacija dovela do promena u postojećoj privrednoj strukturi, doprinela značajnijem obogaćivanju tržišta proizvodima i uslugama, značajnijem učešću male privrede u zapošljavanju. Istraživanju treba da pruži grupne i pojedinačne informacije koje po svom sadržaju i kvalitetu, imaju karakter predinvesticione dokumentacije.

ispravno je razlučiti doprinos tehnologije produktivnosti, jer na porast produktivnosti utiču veština u organizaciji i upravljanju, radne navike, industrijska tradicija, međuljudski odnosi, kulturološko nasleđe i dr. Očekivane mogućnosti ne moraju da budu (često to i nisu) i stvarne.

Već u samoj definiciji tehnologije, kao sistema koji se sastoji od tehničkih sredstava (hardware), metoda i procesa za njihovo efikasno korišćenje (software) i organizacionih oblika donošenja odluka o njihovom korišćenju (orgware), naziru se skupine elemenata koje bi trebalo uzeti u obzir pri vrednovanju tehnologije, bez obzira na to da li je domaća ili uvezena i kakva prilagođavanja u primeni zahteva. Ali efikasnost i korisnost nauke i tehnologije ogledaju se u meri (kriterijumu) u kojoj omogućavaju radniku da proizvede više robe i usluga u jedinici vremena, da prati i da omogućuje privredni rast i društveni razvoj i da se ne poništava sve većom nezapošljenošću. Dijalektička suprotnost između zapošljavanja i tehnološkog razvoja veoma je duboka i sudbonosna. Ona se mora razrešavati na relaciji traženja novih rešenja u odnosima između »rada« i »obrazovanja« a još više između »rada« (zaposlenosti) i »ne-rada« (ne-zaposlenosti) u korist rada odnosno (permanentnog) obrazovanja i novih formi organizacija »rada«. Društveni konflikt na tim relacijama koji se danas otvara i u razvijenim društvima istorijska je šansa za zemlje u razvoju da brižljivim odabiranjem pravih rešenja bitno skrate jednu deonicu svog razvojnog puta, što važi i za nas.

Na vrednovanje i izbor tehnološke alternative na mikroplanu (koje su sve brojnije), pa čak i na uvođenju svake pojedine tehnološke inovacije, sve veći uticaj danas ima makrotehnologija, kao način organizovanja i upravljanja na makroplanu, odnosno kao metod selekcije pojedinih specifičnih tehnologija i usmeravanja njihovog razvoja.

Ritam tehnološkog razvoja prevazišao je ritam generacijskih izmena (»radni ciklus«), što znači da u obrazovanju više ne važi princip da »obrazovanjem pripremamo mladu generaciju kako da na poznat (stari) način rečava nove probleme«, već postaje jasno da će ta generacija morati nove probleme da rešava na nov način. Mogli bismo reći da je prošla era obrazovanja kada smo učili »poznato«. Danas treba obrazovanjem pripremiti na nepoznato, stvarati spremnost i sposobnost sukobljavanja novina.

5. Mala privreda i sektor usluga

Najnovije tendencije pokazuju da se evolucija ekonomskog razvoja odvija u pravcu sužavanja industrijske osnove proizvodnje u korist tercijalnog sektora. Sektor usluga (kao nekada industrija u odnosu na poljoprivredu) u odnosu na primarne i delatnosti prerađivačke proizvodnje postaje sve više novi alternativni motor privrednog rasta koji treba da ima istu »moć radijacije« na ukupnu privredu kao što je to ranije imala industrija. Zbog toga tradicionalno grupisanje na robe i usluge ili na industrijske aktivnosti i sektor usluga postaje neodgovarajuće za »post industrijska« društva.

Tercijalne delatnosti se i u našim razvojnim i planskim koncepcijama poslednjih godina tretiraju povoljnije nego ranije, posebno i zbog toga što se prevazilaženje platno-bilansnih teškoća vidi u pojačanom izvozu usluga (od turizma, saobraćajnih, investicionih radova u inostranstvu, osiguranja i dr.). »Nužda zakon menja«, pa su dosta tvrdi stavovi prema uslužnim delatnostima počeli da omekšavaju.

Činjenica da se uz manje ulaganja i bolju organizaciju i snabdevenost turistički priliv znatno popravio očigledno pokazuje kako se prema ovim delatnostima treba odnositi. Ipak to je samo početak i mada i kod nas tercijalne delatnosti predstavljaju značajan segment domaće privrede u kome gotovo 40% zaposlenog stanovništva ostvaruje svoj dohodak, promenama i kvantitativnim i kvalitativnim u pravcu jačanja i razvoja ovih delatnosti ne možemo biti zadovoljni.

Razvoj u svetu sve više pokazuje da su usluge privrednog sektora po značaju davno postale ravnopravne sa sektorom materijalne proizvodnje. S daljim razvojem, njegov značaj postaje sve veći. Ovo se dovodi u vezu sa sve jačim uticajem sektora usluga na efikasnost u materijalnoj proizvodnji, a i s tim što razvojem tercijalnih delatnosti jedino može da se osigura veća zaposlenost. Preduslov ovakvog razvoja je neophodno ostvarivanje veće funkcionalne međuzavisnosti između obrazovanja i sistema informisanja, s jedne strane, i materijalne proizvodnje, s druge. Ove delatnosti postaju sve značajniji činilac i u međunarodnoj ekonomskoj razmeni i saradnji. Kompleksni razvoj tercijalnih delatnosti i njihova integracija u ostale sektore privrede zasniva se na konkretnim spregama sa naukom, informacijama, savremenim finansijama, trgovinom, saobraćajem, turizmom, komunalnim delatnostima, zdravstvom, školstvom, efikasnom administracijom i sl. »Intenzivna ekonomija« u kojoj je glavni faktor znanja čini da sve više neopipljiva — nematerijalna dobra smenjuju materijalna kao dominantni faktor ekonomisanja u poslovanju. Novi skup aktivnosti koji se naziva »industrija znanja« obuhvata sve više krug intelektualnih napora i stvaralaštva u funkciji razvoja poslovanja u proizvodnji i svim ostalim delatnostima, posebno inženjerstvo, konsalting, projektovanje ali i sve aspekte publicistike, komunikacija i telekomunikacija, emitovanja radio i TV programa, žurnalima, umetnosti (dizajna) teleprocesnu obradu podataka, računovodstva i dr. Ovakav razvoj je značajno promenio strukturu zaposlenih. Posebno je u tom smislu ilustrativan primer SAD sa promenama koje su se dogodile u poslednjih nekoliko decenija:

	(U %)	
Zaposlenost	1920.	1976.
— u poljoprivredi i ekstraktivnim delatnostima	28	4
— u prerađivačkoj industriji	53	29
— u tercijarnim delatnostima	19	67
	100	100

Stepen sadašnje razvijenosti jugoslovenske privrede je na nivou na kome je nerazvijen sektor usluga postao veliki ograničavajući faktor ukupnog razvoja privrede, pa se daljem razvoju tercijalnih delatnosti mora osigurati odgovarajuće strateško mesto u okviru ukupnog razvoja domaće a posebno male privrede.

6. Recikliranje mašina trajnih potrošnih dobara i mala privreda

Štednja i ekonomičnije korišćenje resursa nametnuli su, u uslovima delovanja energetske krize i restrukturacije svetske privrede, štednju i ekonomičnije korišćenje svih resursa pa i recikliranje sekundarnih sirovina (uz razvoj novih tehnologija za korišćenje otpadnih materijala koje se razvijaju uporedo sa razvojem tehnologije koje omogućuju njihovu štednju i racionalnu supstituciju), ali i opreme i mašina. Proces se nastavlja. Jer nisu samo sirovine sposobne za recikliranje, obnavljati se mogu gotovi proizvodi, na primer mašine i sabračajna sredstva. Kada su u pitanju ova sredstva, u prvom redu lokomotive i vagoni, teško je govoriti o novostima: železnice su oduvek, u većoj ili manjoj meri, obnavljale svoja šinska vozila. Međutim, mašine i trajna potrošna dobra isuviše su lako nalazili put do otpada. Ako se nastave tendencije koje su najdalje otišle u Americi, to više neće biti tako.

Čak i najznačajnije industrijske adrese u SAD ne smatraju sebe suviše finim za generalne popravke i modernizaciju polovnih mašina, delova i trajnih potrošnih dobara. U Evropi se ti poslovi delom još uvek obavljaju u radionicama koje nemaju velike pretenzije. Predmet obnavljanja s one strane Atlantika nisu samo motori, gume, kvačila ili dinamomašine, kao što je to slučaj u Evropi, već i cele mašine alatljike, autobusi i kombi vozila, kranovi, automati za kafu, pumpe i kancelarijske mašine i to tako da se osposobljavaju ne samo za nekadašnji, prvobitni učinak, nego i za veći gde god je to realno i moguće. To nije samo jeftinija alternativa za investitora, nego i atraktivna šansa za proizvođače kapitalnih dobara. »Ono što se ponovo koristi prodaje se dva puta.¹⁰⁾ Generalno obnavljanje mašina alatljika koje po standardu, kvalitetu i garantovanom učinku ne zaostaju za novim, koštaju, prema stepenu dopunske tehničke modernizacije, između 30 i 80 odsto cene fabrički novih mašina, uz vrlo povoljne platnobilansne efekte jer se time znatno smanjuju izdaci za uvoz. U našim uslovima to je velika šansa za razvoj male privrede, za koju imamo velike potrebe ali i sve preduslove, a posebno u kadrovima i dobrim i kvalifikovanim radnicima oprobanim i dokazanim na sličnim poslovima.

¹⁰⁾ Rajner Kaminski, koji je pod ovim naslovom, kao konsultant iz Stutgarta, izradio prvu studiju u SRN o recikliranju proizvoda, prema svojim računima ocenjuje da je u SAD u 1978. godini obnavljanjem motora uštedeno 500000 tona sirovina, energije i vrednosti od 300 miliona litara ulja za loženje, 8000 tona štetnih materija ispušteno je manje u okolinu.

7. Organizovanost u pružanju pomoći maloj privredi i administrativne procedure

Ono što dovodi do malaksavanja istraživačkih i kreativnih napora čak i u zapadnoevropskim zemljama pa i na njihovim univerzitetima i u istraživačkim institucijama jeste birokratsko regulisanje procesa odlučivanja i činovnički mentalitet, prožet željom za sigurnošću. Sličan mentalitet, ako ne i u jačem stepenu intenziteta, izražen je i u našim uslovima i može, kao što je to činio do sada, ozbiljno da obuzda dinamiku razvoja male privrede. Problem je u institucionalnim, organizacionim i kadrovskim ograničenjima pružanja pomoći za razvoj male privrede u našim uslovima. Kako inače tumačiti da i posle potpisivanja Društvenog dogovora o politici razvoj male privrede u SR Srbiji bez SAP (sa 180 potpisnika među kojima su i skupštine društveno-političkih zajednica, društveno-političke organizacije, banke i druge samoupravne organizacije i zajednice) nema pravih efekata u realizaciji preuzetih zadataka.

Mali je i broj organizacija udruženog rada tzv. velike privrede koje su sačinile konkretne programe saradnje sa malom privredom, malo se koristi udruživanje sredstava za razvoj male privrede, pa i kreditiranje ove. Malo je organizacija udruženog rada koje su svoju opremu koja se ne koristi ili koja je otpisana ponudilo maloj privredi što je kao mogućnost predviđeno zakonom.

U velikom broju opština nisu doneti konkretni programi razvoja male privrede, nisu utvrđene lokacije za malu privredu, ne vodi se realna politika poreza i doprinosa, nisu dobro organizovane i osposobljene stručne službe u organima uprave koji rade na pitanjima koja treba rešavati za potrebe razvoja i poslovanja male privrede, malo je učinjeno na razvoju zadrugarstva, na osnivanju ugovornih organizacija udruženog rada, na razvoju domaće radinosti, opštih udruženja nosilaca ličnog rada i sl. Procedura odobravanja delatnosti male privrede naročito sredstvima rada u ličnoj svojini građana još uvek je vrlo spora i nedovoljno efikasna.

Organizovanost i kadrovska osposobljenost stručnih službi u organima uprave nije zadovoljavajuća u većini opština. U 114 opština u SR Srbiji bez SAP na poslovima male privrede radi oko 68 radnika. Kada se ima u vidu da tih 68 radnika ne radi isključivo na poslovima planiranja i razvoja male privrede, već da su im ti poslovi prirodati uz neke druge, stiče se jasan utisak sa kakvim se potencijalom radi na kreiranju i planiranju razvoja male privrede, pružanju neposredne stručne pomoći, praćenju ostvarivanja planova i programa i rezultata i sl. Uz to se poslovi male privrede u organima uprave obavljaju u okviru različitih službi, sekretarijata i komiteta i u tom pogledu postoji veliko šarenilo u opštinama. Kada se ima u vidu da subjekti male privrede skoro po pravilu ne raspolažu sopstvenim razvojnim službama i stručnim radnicima jasno je koliko ovakvo stanje doprinosi ukupno nepovoljnoj situaciji u ovoj oblasti.¹¹⁾

¹¹⁾ Podaci i ocene u ovom poglavlju korišćeni su prema Izveštaju o ostvarivanju društvenog dogovora o politici razvoja male privrede na teritoriji SR Srbije van teritorija SAP, decembra 1986. godine.

8. *Finansiranje male privrede i ulaganja u njen razvoj*

Kao što smo istakli, ulaganja u malu privredu su vrlo mala. U društvenom sektoru male privrede investirano je u 1985. godini svega 1% ukupnih investicija u proizvodne delatnosti društvenog sektora, što je znatno manje od učešća ovog dela male privrede u ukupnom društvenom proizvodu. Iz strukture isplate za investicije u 1985. godini zapaža se da je 95,6% investirano u osnovna sredstva, od čega je 75,7% iz sopstvenih i udruženih sredstava, 22,3% iz kredita banaka i 1,2% iz bespovratnih sredstava.¹²⁾

Mada i mala privreda treba da se razvija na bazi samofinansiranja (posebno na osnovu korišćenja deviznih štednih uloga naših radnika na privremenom radu u inostranstvu) i korišćenja eksternih izvora finansiranja — kredita i sl., ipak potrebe bržeg razvoja male privrede i njenog ukupnog doprinosa bržem privrednom razvoju zahtevaju dodatna ulaganja i to putem:

- ulaganja u poslovni prostor, opremu i tehnologiju;
- ulaganja radi zapošljavanja;
- ulaganja u razvoj programa i proizvoda za malu privredu, posebno putem udruživanja sredstava;
- ulaganja u plasman proizvoda i usluga male privrede;
- davanje kredita, poreskih i drugih olakšica.

Težina ekonomske situacije ne bi smela da bude prepreka za materijalni podsticaj male privrede, pod uslovom da se sredstva racionalno ulažu i izbegnu slabosti koje smo u prošlosti imali na ovom planu.

9. *Porezi i doprinosi i mala privreda*

Iako su opšteprihvaćeni stavovi da politikom poreza i doprinosa treba smanjiti opterećenje male privrede po tim osnovama i podsticati njen razvoj, ostvareni rezultati na ovom planu još uvek su daleko od zadovoljavajućih. Uz to u uslovima velikog rasta inflacije i politike rasterećenja privrede, odnosno jačanja njene akumulativne i reproduktivne sposobnosti u prošlosti su se alternativna fiskalna rešenja često tražila i nalazila u povećanju fiskalne presije i zahvatanja doprinosa iz male privrede, a naročito kada je u pitanju deo u kome se radi ličnim sredstvima građana. Kada se analizira kretanje društvenog proizvoda i narodnog dohotka male privrede individualnog sektora svojevine vidi se da su u periodu 1980 — 1985. godina najbolje rasli porezi i doprinosi po godišnjoj stopi od 45,2%, zatim lični dohoci 41,6% i akumulacija 40,0%. To je svakako jedan od najznačajnijih razloga za podnošenje manje zahteva za osnivanje samostalnih radnji (u 1985. godini u odnosu na 1984. podneto je oko 5500 manje zahteva) i za njihovo objavljivanje (u 1985. objavljeno je 5150 samostalnih radnji).

¹²⁾ Podaci RZS, studija Mala privreda, st. 21. Podaci o ulaganjima su deo male privrede u kome se radi ličnim sredstvima građana koji se odnose na ulaganja i investicije — nisu još uvek potpunije određeni.

U 1985. godini donošenjem Društvenog dogovora o osnovama politike poreza u SR Srbiji izvršeno je usklađivanje nivoa poreskog opterećenja ličnih dohodaka i prihoda i radnih ljudi sa Dogovorom o osnovama poreske politike u SFRJ, što predstavlja samo početak ostvarivanja zadataka iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije na novom planu i to u smislu jačanja ekonomske, a pre svega razvojne i socijalne funkcije poreza i stvaranja aktivne poreske politike koja odgovara zahtevima savremenog privrednog razvoja.

U okviru dogovornih odnosa i stopa, u sprovođenju dogovorne politike oporezivanja opštine su polazile od principa diferenciranog oporezivanja i izborom poreskih stopa su izvršile oštrije oporezivanje obveznika koji, vršeći usluge građanima ostvaruju veći promet i prihod (ugostitelji, trgovci i autoprevoznici), mada su poreske stope po opštinama neujednačene i njihov raspon se npr. kod poreza iz ličnog dohotka od bavljenja ugostiteljskih delatnosti kreće od 12 do 37%

Privredno nedovoljno razvijene opštine primenile su oštrije poreske stope, što je diktirano fiskalnim potrebama i time zanemarile razvojnu (ekonomsku) funkciju poreza.

Neujednačenost poreske politike opštine došla je do izražaja i u primeni poreskih olakšica.

U 1985. godini došlo je i do znatnog povećanja prosečne stope poreza iz dohotka organizacija udruženog rada, pa i za organizacije male privrede (sa 1,10% na 2,20%, a za 1986. godinu 3,10%).

S obzirom na to da stope doprinosa, za razliku od poreza, nisu ograničene, da su u nadležnosti samoupravnih interesnih zajednica i da je samo mali broj opština uspeo da se utvrđene olakšice i oslobođenja koje se odnose na poreze primene i na doprinose, došlo je do visokog opterećenja male privrede po osnovu doprinosa. Uz to različita primena ovih politika dovela je do toga da se npr. zbirne stope poreza i doprinosa u 1985. godini kreću po opštinama u rasponu od 43,65% do 107,19%.

10. Kreditiranje male privrede

Iako su prihvatile obavezu da usmeravanjem udruženih sredstava podstiču razvoj male privrede uz obezbeđenje povoljnijih uslova kreditiranja, ni na ovom planu od strane bankarskih organizacija nije učinjen veliki napredak. Svakako da treba istražiti razloge za nedovoljno angažovanje bankarskih sredstava iako su za to dogovoreni povoljni uslovi. Tako npr. kada se radi o primeni jedinstvene metodologije i merila za ocenu prihvatljivosti investicionih projekata, prema Samoupravnom sporazumu koji su potpisale sve bankarske organizacije za projekte male privrede, vrši se ocena ekonomsko-fnansijske opravdanosti ovih projekata bez obaveza rangiranja.

Prema planovima kreditnih bilansa ulaganja u kapacitet male privrede imaju rang prioriteta i stalno se povećavaju, ali su dostigla tek 5% ulaganja u ove prioritete razvoja. Ne mogu se oceniti kao zadovoljavajući ni naponi koje preduzimaju banke na unapređenju devizne štednje i većem prikupljanju i usmeravanju deviznih sredstava na-

ših radnika na privremenom radu u inostranstvu za ulaganja u objekte male privrede kao materijalne osnove za njihov povratak i reintegraciju.

Iz izveštaja koje su dostavile vidi se da je samo mali broj banaka utvrdio poseban iznos sredstava za finansiranje programa male privrede i to Osnovna banka Ljubljana — Beograd 90 000 000 dinara, Kreditna banka Beograd 400 000 000, Privredna banka Sarajevo — Osnovna banka Beograd 104 000 000, Osnovna banka Jugobanka Svetozarevo 100 000 000, Osnovna banka Šabac 100 000 000, Osnovna banka Priboj planirala je sredstva samo za kreditiranje ličnog rada u iznosu od 75 000 000 dinara. U toku 1986. godine značajniji iznos za kreditiranje male privrede plasirala je Kreditna banka Beograd i to 446 000 000 dinara, dok se ovaj iznos kod drugih banaka kreće do 100 000 000 dinara.

Kreditiranje društvenog dela male privrede vrši se po kamatnim stopama kao i za ostale organizacije udruženog rada, dok su kamatne stope po kreditima subjektima male privrede koji rade ličnim sredstvima nešto povoljnije. Tako za ove namene Ljubljanska banka odobrava kredite sa kamatom od 18 do 30%, Osnovna banka Valjevo 16%, Privredna banka Sarajevo — Osnovna banka Beograd 15 — 18%, Osnovna banka Priboj 16%, Osnovna banka Trstenik 26%, Osnovna banka Prokuplje 13% i Osnovna banka Jugobanka Kruševac 11%.

Poslovi oko kreditiranja male privrede uglavnom se kod svih banaka vode preko odeljenja — službi za kreditiranje stanovništva — građana. Jedino Jugoslovenska izvozna i kreditna banka Beograd ima posebno organizovan sektor male privrede. Ostale banke uglavnom procenjuju da nema potrebe za obrazovanjem posebnih jedinica odnosno organizacionih oblika za kreditiranje male privrede.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Iz napred iznetog jasno proizilazi:

1. da je mala privreda, za razliku od savremenih tendencija u svetu u ovoj oblasti, kod nas veoma nerzavijena. To se vidi po njenom učešću u narodnom dohotku, po učešću investicija u malu privredu u ukupnim privrednim investicijama, po broju zaposljenih i sl. Pri tome mala privreda SR Srbije znatno zaostaje u odnosu na prosečan razvoj male privrede u Jugoslaviji a posebno u odnosu na razvoj male privrede u razvijenim SR i SAP Vojvodine;

2. brzi i snažniji razvoj male privrede neophodan nam je i zbog društvenog proizvoda koji stvara i zbog zaposljenosti koju obezbeđuje uz relativno mala ulaganja;

3. malu privredu moramo shvatiti kao veoma značajnu komponentu ukupnog privrednog razvoja koja može dati odlučujući doprinos ekonomskoj stabilizaciji, pa je treba koncipirati i strateški razvijati kao potpuno ravnopravni i integralni deo privrednog razvoja;

4. da bi se efikasno razvijala, mala privreda mora biti usklađena sa savremenim tendencijama razvoja i restrukturacije svetske i naše privrede koja se mora zasnivati na novim tehnologijama i bržem razvoju tercijarnih delatnosti, čime se obezbeđuje ne samo brži eko-

nomski razvoj, njegova diverzifikacija u skladu sa savremenim zahtevima međunarodne podele rada već i brže i efikasnije rešavanje problema zapošljenosti;

5. dinamika i kvalitet razvoja male privrede bitno će zavisiti od stvaranja ukupne ekonomske i političke klime za njen razvoj i od doslednosti i odgovornosti svih struktura za izvršavanje obaveza koje su prihvatljive. Time bi se stvorili veća sigurnost, stabilnost razvoja i snažnija materijalna osnova putem odgovarajućih ulaganja i podsticaja za razvoj male privrede.

5.1. Privredne komore, poslovna udruženja, opštine i organizacije udruženog rada — srednje i velike, dužne su da sačine i realizuju sve veći broj operativnih programa saradnje sa malom privredom koji su pre svega u interesu razvoja organizacija udruženog rada ali i tržišno, izвозno i dehodovno atraktivni i koji se mogu realizovati u saradnji sa malom privredom.

5.2. Poslovne banke, štedno-kreditne zadruge, štedionice i druge finansijske institucije dužne su da bolje informišu i propagiraju svoje mogućnosti kreditiranja male privrede, da izazovu interes za kreditima i usmere i angažuju znatno veća kreditna sredstva i pod povoljnijim uslovima u realizaciji programa male privrede.

5.3. Značajna materijalna sredstva za razvoj male privrede treba i dalje i još efikasnije koristiti od Fonda za nerazvijena područja kao i za sredstva ponude zemalja koje su spremne da kreditiraju ili bespovratno finansiraju materijalnu osnovu povratka naših radnika na privremenom radu u inostranstvu.

5.4. Sistem i politika oporezivanja i plaćanja doprinosa male privrede treba doslednije da ostvaruje ekonomske i socijalne funkcije kroz ujednačavanje poreskih i stopa doprinosa, doslednom primenom olakšica i uopšte daljim snižavanjem poreskog i putem doprinosa opterećenja male privrede. Pri tome treba imati u vidu da u meri u kojoj se mala privreda razvija i u kojoj se rađa i razvija sve veći broj privrednih subjekata poreski izvori i izvori doprinosa iz dohotka i iz ličnih dohodaka male privrede moraju biti sve izdašniji i uz niže stope oporezivanja i zahvatanja doprinosa.

5.5. Uvozna ograničenja i restrekcije, kao i primena dosadašnjeg uvoznog režima ne sme biti prepreka za uvoz neophodne opreme i neophodnog repro materijala za potrebe male privrede, a naročito za one subjekte koji su direktno ili indirektno izvožno orijentisani.

5.6. Naučnoistraživački rad, informisanje, izdavaštvo, publikacije, kao i sistemsko i permanentno obrazovanje i ostručavanje (prekvalifikacija) kadrova za realizaciju odgovarajućih programa male privrede treba što pre institucionalizirati uz obezbeđenje visokog profesionalnog nivoa u pružanju svih vrsta ovih usluga maloj privredi.

5.7. Neophodan je i brži razvoj organizacije i kadrovsko jačanje svih institucija od kojih zavisi rešavanje pitanja od interesa za razvoj male privrede i to u organizacijama udruženog rada — srednjim i velikim, u poslovnim bankama, u skupštinama opština i njihovoj upravi, u privrednim komorama i dr.

MARKETING INFORMACIJSKI SISTEM MALE PRIVREDE

I. Mala privreda u SFRJ definirana je Društvenim dogovorom o osnovama zajedničkog djelovanja u provođenju politike razvoja male privrede u SFRJ (Sl. list SFRJ 57/80).¹⁾ Ona je ono područje privredne aktivnosti preko kojeg se zadovoljavaju razne potrebe ostale privrede i građana. Kako ona nije izolirana, već je u stvari dio ukupne privrede, znači da isti principi poslovanja i ekonomske zakonitosti na jedinstvenom privrednom prostoru SFRJ djeluju i na malu privredu, pa je normalno da je razvoj male privrede uvjetovan svim pozitivnim trendovima kao i problemima razvoja ukupne privrede i društva. On je u našoj zemlji u dosadašnjim etapama razvoja²⁾ zaostajao sa razvojem ostale privrede, jer su se prioriteti davali razvoju organiziranja višeg organskog sastava radi njihovog uspješnijeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada. No u godinama stagnacije u razvoju našeg društva, u turbulentnim vremenima borbe za što kvalitetniju ulogu na svjetskom tržištu, te provođenju dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, mala privreda dobiva sve značajnije mjesto i ulogu u daljnjem razvoju našeg društva.³⁾

U turbulentnim vremenima razvoja našeg društva malu privredu karakteriziraju neki pozitivni tokovi i odrednice dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i opredjeljenja društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija:

- zapošljava veliki broj radnika čak i uvjetima rescije;
- u usporedbi s velikim organizacijama lakše se prilagođava svim promjenama na tržištu;
- brže prihvaća novu tehnologiju i brže je provjerava u primjeni;
- visok udio »intelektualnih ulaganja«, odnosno brža primanja različitih ideja, prijedloga, racionalizacije i tehničko-tehnoloških unapređenja.

¹⁾ Rade Maleš: Poslovna zajednica za malu privredu Hrvatske u uvjetima suvremenih tržišnih kretanja i politike stabilizacije, Zagreb, 1981. godine.

²⁾ Vidi izlaganje mr M. Pavlovića na Kongresu male privrede.

³⁾ Tako je mala privreda društvenog sektora (mala privreda se dijeli na društvenu i osobnu) u 1986. godini prema završnim računima na području PK Zagreb imala 355 OOUR-a i 17 radnih zajednica sa ukupno 19914 radnika. Ovi radnici predstavljaju 5,1% ukupnog broja zaposlenih u privredni PKZ, a ostvarili su 4,3% ukupnog prihoda privrede, 5,3% ukupnog dohotka, 5,6 ostvarenog čistog dohotka te 7,6% sredstava za akumulaciju. PKZ — Informacija o rezultatima poslovanja male privrede Zgb. travanj 1987.

Može se i mora konstantirati, da je mala privreda nezamjenjiva dopuna velikih radnih organizacija, odnosno velikih poslovnih sistema. Neki sistemi stagniraju ili imaju ozbiljnih teškoća jer su u pravilu postavili razvoj svojih malih »satelitskih proizvodnji«, a to je ujedno posljedica neadekvatne primene marketing koncepcije udruženog rada — velikih poslovnih sistema (radnih organizacija) i nepostojanja ili neadekvatne marketing koncepcije⁴⁾ male privrede. I pored toga što su pokrenuti procesi, ostvarene osnovne zakonske i druge pretpostavke odvijanja razvoja male privrede i ostvareni prvi rezultat⁵⁾ razvoja male privrede ne odvija se niti lako a niti dovoljno brzo. Stoga je potrebno u kontekstu usvajanja marketing koncepcije poslovanja male privrede,⁶⁾ poći od definiranja postupka stvaranja organizacionih oblika,⁷⁾ koji će poslužiti za razvoj ove djelatnosti u cjelokupnom sistemu stvaranja, u uvjetima našeg tržišno-planskog karaktera privređivanja. Ovaj postupak bi trebao imati slijedeće faze:

1) utvrđivanje proizvoda i usluga koji dolaze u obzir za djelatnost male privrede iz sfere proizvodne i osobne potrošnje;

2) identifikacija tržišta, lokalno, regionalno, republičko, izvoz i njegove karakteristike (veličina karakteristika tržišta za pojedine proizvode);

3) selekcioniranje proizvoda i usluga s obzirom na sadašnje i potencijalne mogućnosti njihove realizacije sa stanovišta razvoja potrošnje;

4) utvrđivanje granske orijentacije putem planova razvoja ove djelatnosti;

5) organiziranje marketing-funkcija u postojećim asocijacijama male privrede ili stvaranja samostalne marketing asocijacije.⁸⁾

Na ovaj način formirana i organizirana marketing-funkcija morala bi izvršavati čitav niz zadataka kao što su permanentno praćenje tržišta, sustavno komuniciranje s potrošačima, značajnije izvozne akcije, općenito politiku izvoza, razvojni program, politika udruživanja rada i sredstava i sl.⁹⁾ Ovakva marketing-koncepcija bi se interpolirala u postojeće asocijacije udruživanja kako male tako i velike privrede — na principima vertikalnog marketinga, u okviru koje bi se trebali realizirati poslovi i zadaci koji se odnose na:

— operativnu poslovnu politiku, (plasman na domaćem i stranom tržištu, promocija proizvoda, tržište repromaterijala;

— planovi razvoja (informacioni servisi o mogućnostima);

⁴⁾ Zdenko Bizjak: *Marketing i mala privreda*; ZIT — Cema Zgb. 1981.

⁵⁾ Rezultati Poslovne zajednice za malu privredu, SRH, mala privreda područja PK Zagreb.

⁶⁾ Vidi mat. Rade Maleš: Poslovna zajednica za malu privredu Hrvatske u uvjetima suvremenih tržišnih kretanja i politike stabilizacije, Zagreb 81, strana 7 i 8. Marketinška funkcija u PZ za potrebe male privrede treba da polazi od raspoloživih kapaciteta postojećih organizacija s jedne strane i tržišnih potreba s druge strane — ona treba da bude van velike i male privrede.

⁷⁾ Vidi 6 i 1.

⁸⁾ Za područje SRH to treba da obavlja s manje i više uspjeha PZ male privrede SRH.

⁹⁾ Vidi Zdenko Bizjak br. 4.

- istraživanje tržišta;
- planiranje i razvoj novih proizvoda;
- komunikacije s tržištem (sajmovi, izložbe itd.);
- organizacija tržišnog nastupa (lansiranje i komercijalizacija proizvoda).

Ovi zadaci i poslovi se realizuju dvojako i to:

a) u situaciji povezivanja sa određenom industrijskom organizacijom u proizvodnoj kooperaciji i sl. radna organizacija male privrede se oslanja na marketing velikog poslovnog sistema — *konceptija vertikalni marketing*.¹⁰⁾

b) u situacijama zajedničkog organiziranog samostalnog nastupa više istih organizacija male privrede na tržištu organizaciju i realizaciju funkcija marketinga precizira poslovnu asocijaciju male privrede — na principima *kooperativnog marketinga*.¹¹⁾

Za realizaciju, odnosno uvođenje marketing konceptije poslovanja i razvoja male privrede, kao i uopće, potrebno je izgraditi odgovarajući informacijski sistem. U procesu razvoja i izgradnje sistema male privrede bilo je raznih pokušaja izgradnje informacijskog sistema — male privrede, no bez odgovarajućih rezultata. No ipak se najviše učinilo u Zagrebu.¹²⁾

II. Informacija je osnova za početak svake svjesne čovjekove aktivnosti. U eri eksploatacije znanja, informacija objektivno postaje masovni resurs — informacija postaje roba.¹³⁾ No, onda kada ih nema, kad nisu selektivne, klasificirane i prezentirane zainteresiranim u odgovarajućem obliku, one ipak ostaju pri rijetkim resursima. Da bi bile što više primjenjive, u svijetu informatike već se dosta koriste banke (ili baze) podataka kao skup raznih podataka (u ovom slučaju smještenih na jednom mjestu). »Sistemi banaka podataka nisu pred nama, oni su već ovdje«. Na dosadašnjem stupnju razvoja jugoslovenske informatike, banke podataka su ipak pred nama. Što ih prije »stignemo« tim ćemo prije našoj privredi dati doprinos u smislu ublažavanja razlike svijet i mi, odnosno tim ćemo podstaći negativno jačanje integracionih pravaca jugoslovenske privrede (velike i male), kao jedinstvenog privrednog sistema na jedinstvenom privrednom prostoru SFRJ, gdje mala privreda postaje i jeste samoupravni činilac razvoja društva.

Jedna od prvih marketinških banaka podataka u zemlji (ako ne i prva) pokrenuta je u Zagrebu prije tri godine pod nazivom (Burza male privrede).¹⁴⁾ Iako su u svijetu banke podataka od vitalnog značaja za upravljanje korporacijama malim poduzećima i drugim ustanovama, nisu svi sistemi banaka podataka bili uspješni. Mnogi su »posrtali« a mnogi i »pali« na putu svog stvaranja i razvoja. Slično se desilo

¹¹⁾ Isto kao i 10.

¹²⁾ CDI — Zagreb, Bogovićeva 1 — Razvio je projekat kompjutorski podržanog informacijskog za operativnog funkcioniranja Burze male privrede 1983/83. godine koji se u cijelosti uz dozvolu CDI — Zagreb prenosi u ovaj prilog i ne mogu se u druge svrhe koristiti.

¹³⁾ Vidi B. Pavlović: Teze za razmatranje i izučavanje problema ekonomske efikasnosti informacijskih sistema na jedinstvenom privrednom prostoru SFRJ — srpanj, Cavtat 17 — 19. 6. 1987.

i sa ovom »zagrebačkom bankom podataka«. Ona nije ni posrnula, a ni pala, zaustavljena je, odnosno »zamrznuta« upravo iz razloga da se spriječi »posrtanje« ili »padanje«. ¹⁵⁾

II — 1. *Cilj formiranja burze male privrede*, čije operativno djelovanje treba da osigura kompjuterski podržan informacijski sistem je u informacijskom povezivanju subjekata male i velike privrede, a u cilju zadovoljavanja potreba velike privrede, odnosno uključivanja organizacija male privrede u poslovno-tehničku saradnju (kooperaciju) sa organizacijama velike privrede.

Cilj izgradnje *burze male privrede* je u popunjavanju informacijske praznine koja je danas prisutna na relaciji velika — mala privreda, odnosno u kontinuiranom snabdijevanju subjekata velike privrede informacijama koje bi ih upućivale na mogućnost rješavanja njihovih potreba kroz suradnju sa organizacijama male privrede. Istovremeno, cilj je i da se subjekti male privrede na jednostavan i brz način informišu o mogućnostima svog uključivanja u realizaciju konkretnih programa velike privrede, te da se općenito na osnovu kroz sistem *burze* dobivenih informacija, ostvare široki, brzi i intenzivni međusobni poslovni kontakti.

Iako ga se gradi kao republički sistem, u suštini se radi o otvorenom sistemu, tj. sistemu koji omogućava povezivanje sa svim relevantnim privrednim subjektima velike i male privrede na čitavoj teritoriji Jugoslavije. Isto tako sistem je otvoren i sa gledišta mogućnosti povezivanja i sa potencijalnim informacijskim sistemima burzi otpadaka, sirovina, materijala, strojeva, poslovnog prostora, informacijskim sistemom izvozne privrede itd.

II — 2. *Predmet informacijskog djelovanja burze male privrede*. — Središte informacijskog sistema *burze male privrede* predstavlja kompjuterizirana banka podataka male privrede u koju se »slijevaju« svi podaci o subjektima. tzv. male i velike privrede. U smislu ponude i potražnje za informacijama, obje skupine subjekata imaju dvostruku ulogu: jednom oni predstavljaju elemente potražnje, a drugi put ponude informacija.

Banka podataka burze male privrede organizirati će se na način koji omogućava da se na osnovu primljenog definiranog zahtjeva subjekata male i velike privrede ista pretraži i izdvoji onaj krug organizacija (male ili velike privrede) koje zadovoljavaju definiran interes.

Informacijski sistem *burze male privrede* pružati će slijedeću osnovu *strukturu operativnih informacija*:

- tehnološkoj orijentaciji organizacija male privrede;
- proizvodnom programu (asortimanu), odnosno strukturi usluga organizacije male privrede;
- tehničkoj i kadrovskoj opremljenosti organizacije male privrede;
- raspoloživim, strojnim i ručnim kapacitetima organizacija male privrede.

¹⁴⁾ S. Radilović i B. Pavlović: Banka podataka za krajnjeg korisnika »Buna Sort« — Praksa br. 4/86 Bgd.

¹⁵⁾ Zabilježeni su relativno dobri početni poslovni efekti o zadrugama male privrede kao što je Interprogres iz Zagreba.

Ove se informacije o *mogućnostima (ponudi)*, pohranjene u banci podataka po potrebi (zahtjevu) povezuje sa odgovarajućim podacima o *potrebama (potražnji)* subjekata velike privrede.

— Informacije o *potražnji strojnih i ručnih kapaciteta i kooperacije* iskazanoj od strane subjekata velike privrede, koje se u banci podataka povezuju sa podacima o proizvodnim i uslužnim mogućnostima (ponudi) organizacija male privrede;

— Informacije o *viškovima (ponudi)* otpadaka, sirovina, materijala, alata, strojeva i poslovnog prostora prisutnih kod subjekata velike privrede, koje se u banci podataka *burze MP* povezuju s informacijama o *potrebama (potražnji)* subjekata male privrede za istovjetnim dobrima;

— Informacije o *uvjetima i mogućnostima izvoza roba i usluga* male privrede na inozemnim tržištima.

Podaci o izvoznim mogućnostima u startu će biti originalan informacijski segment informacijskog sistema male privrede, dok će u daljem razvoju, nakon što dođe do izgradnje i operacionalizacije specijaliziranog IS-a za potrebe izvozne privrede ovaj segment biti alimentiranih putem povezivanja sa tim sistemom.

Informacijski sistem *burze male privrede* pružati se za potrebe organizacija MP i određenu *strukturu strateških informacija*.

Informacije o obimu i asortimanu proizvoda dijelova i sklopova, koji velikoj industriji nedostaje ili joj je potrebna mala i prateća proizvodnja;

— informacije (ocjene) o proizvodnji nerentabilnih proizvoda, dijelova i sklopova u velikoj industriji čija bi izrada mogla da se racionalnije izvodi u okviru male privrede;

— informacije o strukturi raspoloživih programa većih organizacija, posebno programa koje je moguće bazirati na preradi otpadaka i korišćenja sekundarnih sirovina a koji se mogu povjeriti organizacijama male privrede;

— informacije o strukturi raspoloživih programa većih organizacija, posebno programa koje je moguće bazirati na preradi otpadaka i korištenju sekundarnih sirovina, a koji se mogu povjeriti organizacijama male privrede;

— informacije o proizvodima, dijelovima i sklopovima koje organizacije velike privrede uvoze, a za koje mala privreda ima tehničkih, tehnoloških i kadrovskih uvjeta za proizvodnju;

— informacija o mogućnostima razvijanja servisne djelatnosti na trajnim potrošnim dobrima.

II — 3. *Izgradnja informacijskog sistema burze male privrede.*
— Da bi se sistem *burze MP* mogao staviti u operativnu funkciju, potrebno je:

1. izgraditi koncepciju IS-a burze MP;
2. izgraditi odgovarajući sistem kompjuterskih programa (»software«);
3. osnovati banku podataka male privrede (baze datoteke);
4. izvršiti snimanje matičnih podataka organizacija male privrede;

5. definirati organizaciju sistema burze i operativnu tehniku rada u sistemu;

6. osigurati i osposobiti kadrove za operativni rad sistema burze;

7. osigurati potrebnu kompjutersku obradu (»hardware«);

8. izvršiti testiranje sistema (probni rad).

Predlaže se realizacija sistema po segmentima uz davanje prioriteta određenim grupama informacija, kako bi se u relativno kraćem roku određeni dijelovi sistema mogli staviti u operativnu upotrebu.

II — 4. *Operativna tehnika u sistemu burze obuhvata:*

— *Prihvatanje prijave* (ponude ili potražnje, fiksnog podatka i sl.);

— *Obradu prijave* sa informatičkog gledišta za potrebe unosa podataka na kompjuterski medij;

— *Unos podataka* određenje prijave na medij u cilju njihovog pohranjivanja u banku podataka ili iniciranja akcije pretraživanja banke podataka;

— *Izrada izlaznih informacija* po individualnom zahtjevu ili prethodno utvrđenom programu;

— *Distribucija informacija* po zahtjevima korisnika sistema ili prema interesima, na jednom od prikladnih medija (telefon, telegram, telex, terminal, pismeno).

II — 5. *Sredstva komunikacije »sistem — korisnik«*. — Dostava u sistemu burze prijava, zahtjeva za informacijama od strane velike i male privrede, kao i distribucija informacija iz sistema nakon izvršenog pretraživanja banke podataka obaviti će se korišćenjem slijedećih kanala i medija: usmeno, pismeno, telefonom, telegramom, teletelom, telepac, foto, terminalom.

II — 6. *Bilten burze kao samostalan, tržišno orijentiran informacijski sistem*. — Nakon izgradnje sistema i njegovog osposobljavanja za operativnu funkciju što se mora obaviti uz značajna materijalna ulaganja od strane društvene zajednice, sistem ulaskom u svoju operativnu fazu mora biti u stanju da djeluje na osnovi samofinanciranja tj. naplatom usluga od krajnjih korisnika (subjekata, male i velike privrede). Zbog toga je osiguranje korisnika baze, odnosno mehanizma kontinuiranog marketinškog pristupa tržištu ovog sistema, jedan od ključnih uvjeta za »život« sistema burze male privrede. To se misli postići primjenom integritetnog koncepta marketinškog pristupa tržištu koristeći se posebno slijedećim faktorima i pristupima:

— Poslovna zajednica male privrede SRH;

— posebnom napomenom o funkcioniranju burze priloženom uz sve pismene kontakte koje zajednica ostvaruje sa organizacijama velike privrede i raznim društvenim faktorima;

— skretanjem pažnje na društveni značaj i korisnost sistema burze u svim javnim nastupima i usmenim kontaktima koje Poslovna zajednica ostvaruje;

— vidljivim skretanjem pažnje na djelovanje sistema kod svih manifestacija male privrede u zemlji;

— opće udruženje male privrede PKH;

— skretanjem pažnje na društveni značaj i korisnost sistema *burze* u svojim nastupima i usmenim kontaktima koje udruženje u obavljanju svoje funkcije ostvaruje;

— direktnim ukazivanjem na korisnost komuniciranja sa sistemom *burze* u svim pojedinačnim ili plenarnim kontaktima sa organizacijama velike privrede.

CDI:

— prikladnom napomenom o mogućnostima i funkciji *burze* uz svaki izlazni dokument (publikaciju, materijal, fakturu i sl.),

— upućivanjem posebnih individualiziranih poziva — pisama na temelju postojeće adresoteke SDI-a;

— direktnom posjetom većim poslovnim sistemima i radnim organizacijama velike privrede.

II — 7. *Suradnja sistema burze male privrede sa drugim sistemima u zemlji i inozemstvu.* — PKJ, PKH, republičke, pokrajinske i regionalne privredne komore, te opća udruženja male privrede u republikama i pokrajinama i Jugoslaviji;

— veliki poslovni sistem u zemlji;

— inozemni sistemi — RIO, UNIDO, RKH.

II — 8. *Praćenje efekata sistema burze.* — Osiguranje povratnih informacija koje pružaju uvid u postignute efekte sistema *burze* male privrede moguće je postići:

— kroz sistem anketiranja, intervjuiranja svih komitenata sistema (subjekata velike i male privrede) ili samo reprezentativnog uzroka;

— kroz sistem kompjuterizovanog praćenja poslovnih transakcija koje se odvijaju unutar sistema.

II — 9. *Organizacija za pružanje informacijskih usluga sistema burze male privrede.* — Sistem *burze* MP djelovati će na konzorcijskoj osnovi (PZMP + CDI).

— Poslovna zajednica male privrede (PZMP) djelovat će aktivno i kontinuirano na promociji sistema i na odgovarajući način koristiti izlaz sistema za potrebe same poslovne zajednice, i sa svoje strane osigurati odgovarajući ulaz podataka u sistem.

— Operativno vođenje sistema *burze* u okviru konzorcija obavljati će CDI zbog toga što već djeluje kao organizirani operativni informacijski punkt sa osiguranom kompjuterskom podrškom.

Za potrebe informacijskog djelovanja *burze* uočava se potreba formiranja u okviru CDI-a specijaliziranog *Informacijskog centra male privrede* koji će pored zadataka kontinuiranog osiguranja uvjeta za operativni rad *burze* MP raditi na promociji sistema, osiguravati marketinšku podršku sistemu, raditi na njegovoj ugradnji u strukturu privrede i njegovom povezivanju sa odgovarajućim informacijskim sistemima male privrede ostalih republika i pokrajina, te sa ostalim informacijskim podsistemima čiji informacijski izlaz je od interesa za inf. sistem *burze* MP.

II — 10. *Način finansiranja izgradnje, uvođenja i operativnog djelovanja sistema burze.* — 1. Finansiranje izgradnje i uvođenje sistema morao bi obaviti osnivač — sponzor, a odnosilo bi se na slijedeće poslove i zadatke:

- izrada koncepcije sistema burze;
- izrada koncepcije informatizacije sistema;
- izrada softvera sistema;
- osnivanje banke podataka (baza, datoteka);
- snimanje matičnih podataka svih subjekata sistema;
- unos matičnih podataka na kompjuterski medij;
- testiranje, pokusni rad sistema;
- osiguranje i obuka kadrova u vrijeme uvođenja sistema;
- djelomično financiranje sistema u toku prvih 6 (šest) mjeseci.

2. Financiranje operativnog djelovanja sistema burze:

- sredstva za održavanje sistema (razvoj i obnavljanje kompjuterske opreme (»hardware«) morao bi osigurati osnivač — sponzor;
- sredstva za operativno djelovanje sistema (troškovi komuniciranja sa komitentima, unosa podataka vezanih za operativni rad sistema, pretraživanja banke podataka po zahtjevu, distribucija informacija i rada operativnih kadrova sistema, morao bi namiriti operator sistema putem članarine sistema i naplate usluga od krajnjih korisnika.

II — 11. *Osiguranje tehničke osnovice sistema.* — Osnovu operativnog informacijskog djelovanja sistema *burze male privrede* predstavlja će kompjuterizirani Informacijski Sistem Male Privrede. Zbog toga je neophodno osigurati odgovarajuću tehničku osnovicu za rad sistema na jedan od slijedećih načina:

- korišćenjem postojećih kompjuterskih kapaciteta CDI-a;
- povremenim porištenjem većih kompjuterskih instalacija u fazi razvijenog djelovanja sistema.

(Osiguranje tehničke osnovice je *trajan proces*. Jačanje opsega transakcija u sistemu i povezivanje sistema sa istovjetnim sistemima MP u ostalim dijelovima zemlje nametati će potrebu kontinuiranog procesa modernizacije i jačanja tehničke osnovice sistema.)

II — 12. *Dinamika izgradnje sistema.* — Ocjenjuje se da je sistem burze male privrede moguće koncipirati, informatizirati, kadrovski i organizacijski pripremiti, za operativnu upotrebu u roku od 16 (šesnaest) mjeseci, pod pretpostavkom da se na tom projektu angažira dovoljan broj klasnih kadrova i da se projekat vodi na intenzivan način. U okviru tog razdoblja moguće je uporedo obaviti niz poslova i zadataka kao što je:

- osiguranje i osposobljavanje kadrova sistema;
- snimanje matičnih podataka;
- obrada prikupljenih podataka;
- unos podataka na kompjuterski medij;
- inicijaliziranje banke podataka MP (baza, datoteka).

Sistem će se u operativnu funkciju moći stavljati postepeno u skladu sa tempom operacionalizacije pojedinih informacijskih segmenata. Iz tih razloga biti će nužno utvrditi informacijske prioritete u okviru čitavog sistema burze. Orijentacijom operacionalizacije sistema po dijelovima.

III. Suvremeni svijet, a to (nezaobilazno) znači svijet informatike ruši krutost granica, društvenih, političkih, strukovnih, lokalnih itd.

U posljednjih 10 godina nedaće naših isforsiranih granica (OUR-skih, općinskih, regionalnih i republičkih) mogu biti umanjene formulom efikasne razmjene nematerijalnih i materijalnih dobara (informacija, znanja, tehnologija, zaliha, sirovina, poluproizvoda, proizvoda itd.). U tom pravcu burza male privrede, kao jedna od prvih kompjuteriziranih tržišta informacija, za naše društvo i privredu može dati neposredan doprinos rušenju isforsiranih granica s jedne strane, a jačanju integracionih procesa s druge strane (velike i male privrede), u kojem prave informacije privredno i društveno tkivo vezuju poput cementa. I mala privreda, jednako kao i veliki industrijski sistemi, mora svoju strategiju razvoja zasnivati na vlastitom fondu znanja, dostigućima znanosti, istraživačko razvojnih centrara, inventivnom radu, a to joj nameće ne samo društveno opredeljenje već i marketing koncepcija poslovanja na jedinstvenom privrednom prostoru, pa je stoga nužna izgradnja te funkcioniranje ovakve marketinški orijentirane burze — osnove jedinstvenog informacijskog sistema male privrede.

Mogućnosti izgradnje i funkcionisanje ovakvog sistema burze podataka treba tražiti u okviru udruženja male privrede; njihovog povezivanja sa komorskim mehanizmom i preko njega u povezivanju sa velikom privredom na jedinstvenom privrednom prostoru SFRJ. Samo na taj način će burza male privrede opravdati svoje postojanje i u cijelosti pridonjeti realizaciji zadataka koje pred malu privredu postavlja naše društvo.

MOGUĆNOSTI POSLOVANJA MALIH PRIVREDNIKA PO SISTEMU FRANŠIZINGA U JUGOSLAVIJI

1. UVOD

Mala privreda sve više zaokuplja pažnju jugoslovenske javnosti. Savezna administracija dala je predloge niza zakonskih i sistemskih promena od Ustava, preko Zakona o udruženom radu, poreskog i carinskog sistema do inicijative za ujednačavanje uslova i načina obavljanja delatnosti samostalnim ličnim radom u celoj zemlji — čime je izrazila spremnost da radikalno menja odnos prema maloj privredi.

O potrebi razvoja male privrede nepotrebno je više govoriti, jer je poznato, kao što je mnogo puta isticano, tamo gde je ona razvijena — standard je veći, bolji su privredni tokovi itd. Tako na primer sledeći ovakvu ekonomsku politiku prema maloj privredi odnosno small business-u, u Japanu je 1963. godine bilo oko 3 896 000 malih preduzeća (do 300 zaposlenih radnika) iz svih privrednih delatnosti (bez državnih) ili 99,8% u odnosu na ukupan broj preduzeća. Ova preduzeća su zapošljavala oko 22 666 000 lica ili 82,8% u odnosu na ukupnu zaposlenost. Učešće srednjih preduzeća (300 do 999 zaposlenih) kao i velikih (preko 1000 zaposlenih) u ukupnom broju preduzeća bilo je neznatno (oko 0,2%). Isto tako, u srednjim preduzećima bilo je zaposleno samo 8,9%, a velikim 8,3% lica u odnosu na ukupan broj zaposlenih.

U 1981. godini broj malih preduzeća je porastao na 6 284 000 ili 99,9% u odnosu na ukupan broj preduzeća, a zaposlenost u njima je povećana na 40 624 000 lica ili 88,4% u odnosu na ukupan broj zaposlenih.¹⁾

Jedan od osnovnih uslova za razvoj male privrede jeste evidentiranje i izbor programa za malu privredu. Često se čuje da povratnici imaju i sredstva i mašine, da traže posao, ali da nema odgovarajućih programa. Iz tih razloga malu privredu moramo razvijati kao sastavni i ravnopravni deo udruženog rada, kao deo socijalističkog samoupravljanja. Subjekti male privrede treba da budu tehnološki savremeni, moderno organizovani po načinu organizacije fleksibilni i ravnopravni partneri velikoj privredi.

Svi privredni subjekti u delatnostima male privrede mogu posloovati na sledeći način:

1) Ratomir Milanović: Mala privreda Japana, Ekonomika udruženog rada, Beograd, br. 1/87, str. 49.

- a) kao građanin koji radi ličnim radom i sopstvenim sredstvima,
- b) kao građanin koji udružuje lični rad i sopstvena sredstva i
- c) udruženi rad.

Na osnovu poslovanja subjekta male privrede, bez obzira u kojoj delatnosti posluje utiče oblik poslovanja. Svaki privrednik iz oblasti male privrede može poslovati u jednom od sledeća tri oblika:

- a) samostalno,
- b) u kooperaciji sa udruženim radom,
- c) u poluintegraciji sa udruženim radom (po sistemu franšizinga — podvukla N. B.).²⁾

Prvi oblik poslovanja nećemo razmatrati, a više pažnje posvetićemo kooperaciji i poluintegraciji sa udruženim radom kao oblicima poslovne saradnje velike i male privrede.

Kooperacija sa udruženim radom ostvaruje se onda kada proizvodni (uslužni) program profesionalno osposobljenog lica, pored sopstvenih proizvoda sa kojima samostalno nastupa na tržištu, u značajnoj meri obuhvata proizvode koji se izrađuju za organizaciju udruženog rada na bazi kooperacije. Znači, radi se o trajno poslovnoj saradnji organizacije udruženog rada, kao nosioca kooperacije, sa privrednim subjektima koji zadovoljavaju sledeće uslove:

- a) imaju proizvodnu sposobnost (oprema, kadrovi, uspeh iz ranijeg poslovanja),
- b) daju povoljne uslove izrade (rok, kvalitet, cene) i
- c) podobnost lokacije (u blizini pogona nosioca kooperacije).

Uključivanjem većeg broja kooperanata iz oblasti proizvodnog i uslužnog zanatstva odnosno uspostavljanjem kooperativnih veza sa nizom radionica industrijskog, poluindustrijskog i zanatskog tipa, udruženi rad, kao nosilac kooperacije, može povećati sopstveni obim proizvodnje, a naročito proizvoda malih i srednjih serija, bez dodatnih ulaganja.

Jedan takav program za malu privredu ponudila je »Narodna radinost« — RO za proizvodnju i unutrašnju trgovinu OOUR »Proizvodnja« — Beograd, koja se obavezuje da obezbedi kooperantu:

- a) šta treba da proizvodi (sa specifikacijom opreme koja je kooperantu neophodna u proizvodnji),
- b) sitan alat,
- c) sirovine (delimično) i
- d) plasman.

Takođe su specificirane i obaveze kooperanta, koji treba da ima:

- a) poslovni prostor,
- b) opremu,
- c) neke sirovine,
- d) radnu snagu.

²⁾ Dr Rešad Begić: Razvijanje male privrede, Ekonomska biblioteka, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 202.

Takođe je naglašeno da je pomenuta radna organizacija zainteresovana za zasnivanje kooperativnog odnosa sa 18 povratnika — kooperanata.³⁾

Iz ovog primera može se videti da proizvodna organizacija udruženog rada — velika privreda ustupa kooperantu — zanatskoj radionici alat, reprodukcioni materijal, tehnološku i konstrukcionu dokumentaciju, na osnovu čega kooperant proizvodi gotove proizvode koje preuzima ista proizvodna organizacija — nosilac kooperacije. Time se obezbeđuje širenje proizvodnog programa organizacije udruženog rada i povećanje zaposlenosti u maloj privredi, te ovaj oblik poslovanja male privrede treba razvijati i od strane udruženog rada, ali i merama društveno-političkih zajednica, naročito opština.

2. FRANŠIZING — OBLIK SARADNJE MALE I VELIKE PRIVREDE

Drugi pogodan oblik razvijanja trajne poslovne saradnje između velike i male privrede je sistem franšizinga. Mada je ovaj oblik saradnje nedovoljno razvijen kod nas, uspeh koji postiže u razvijenim zemljama ukazuje da i mi treba da koristimo prednosti ovakvog oblika poslovnog udruživanja.

2.1. Pojam franšizinga

Franšizing je oblik poslovne organizovanosti u kojoj vlasnik robne marke, imena ili intelektualnog prava daje pravo drugom privrednom subjektu, da tu marku, ime ili pravo upotrebljava uz ugovorom određene uslove, naravno uz određenu proviziju. Suština tog sistema je da vlasnik odnosno davalac prava (franšizant) i njen kupac (franšizat) jesu odvojena preduzeća ili subjekti, pri čemu je davalac velika korporacija, a kupac obično preduzeće u individualnom vlasništvu. Davalac prava je odgovoran za dobru markentišku strategiju, obezbeđuje propagandu, prodaje kupcu robu odnosno reprodukcioni materijal, a može garantovati i neke druge usluge određene ugovorom. Ključ ovog poslovnog oblika je u tome što franšizant stalno pruža savete, pomoć i sl. franšizatu ne da ovaj počne sa radom već da nastavi sa uspešnim poslovanjem.

Sa stanovišta franšizanta prednosti ovog sistema su u:

efikasnom finansiranju rasta. Preko početne provizije nešto kapitala dobija matično preduzeće, a što je najbitnije kupac prava snosi sve početne i investicione troškove za svoje delovanje;

prednost masovne proizvodnje robe koju davalac franšize prodaje mreži i grosistička nabavka za potrebe te mreže;

vlasnici lokalnih preduzeća su po pravilu jače motivisani i bolje rade od vođa predstavnika odnosno prodajnih jedinica;

³⁾ Privredni pregled, Beograd, četvrtak, 26. mart 1987, strana 11.

vlasnici lokalnih preduzeća osetljivi su na prilike u svojoj sredini i neguju prisnije kontakte sa kupcima iz svoje sredine.⁴⁾

Franšizat takođe ima određene koristi od poslovanja po ovom sistemu. Pre svega pomoć u upravljanju i vođenju preduzeća, zatim uključeni su u proces osposobljavanja, dobijanja saveta u vezi sa svim detaljima svakodnevnog poslovanja itd.⁵⁾

Ovaj sistem ima i neke slabosti i za jednog i za drugog partnera. Za franšizanta to su problemi oko garantovanja kreditne pomoći kupcu, problema povećanja troškova kontrole standarda i kvaliteta i pitanje spora naročito u vezi sa prostornom rasprostranjenosti itd. Franšizat uglavnom ima primedbe u vezi sa ugovorima koji ih praktično dovode u zavistan položaj u odnosu na franšizanta⁶⁾.

Međutim, dosadašnji brži razvoj je ipak dokazao da su prednosti ovog sistema daleko veće od pomenutih slabosti. Danas promet roba i usluga samo u SAD prelazi sumu od 500 milijardi dolara godišnje, što predstavlja više od trećine prodaje na sitno u Americi. Takođe, karakteristično je da se ovaj oblik širi na nove oblike i delatnosti.

2.2. Mogućnosti razvoja franšizinga kod nas

Poslovanje po franšizing sistemu kod nas znači da je privredni subjekat male privrede ostvario proizvodnju roba (usluga) ili distribuciju roba prema planu i programu organizacije udruženog rada sa kojom je udružio lični rad i sredstva na trajnoj osnovi. Ovaj oblik poslovanja omogućio je brzo širenje kapaciteta male privrede na principu specijalizacije.

Nosilac razvoja, kao i u razvijenim privredama, treba da bude radna organizacija koja ostvaruje poslovni uspeh na bazi tržišno orijentisanog:

- proizvodnog programa,
- prodajnog programa i
- uslužnog programa.

Udruživanje rada i sredstava može se vršiti i između organizacija udruženog rada od kojih jedna — matična organizacija, ustupa svoj program male privrede odabranim kandidatima — subjektima male privrede. Primalac programa vodi poslovnici male privrede pod znakom matične organizacije. Uključivanje većeg broja tipiziranih poslovnica u ovakav sistem bilo proizvodnje bilo uslužnog programa matične radne organizacije (franšizant) ostvaruje se na osnovu podele rada između nje i poslovnica niza primalaca programa (franšizat).

⁴⁾ Uroš Korže, Franchising je uspešan »melez« američke privredne sredine, Media marketing, Ljubljana, br. 2/87, str. 15.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ Cesto se navodi da franšizant treba da se zaštiti od samog sebe (u smislu izbora franšizata), a franšizat da se zaštiti od franšizanta (u smislu nepovoljnih klauzula u ugovoru), Alan & Deborah Fowler; Franchising — A Small Business Guide, Cox & Wyman Ltd, Reading, London, 1985, str. 5.

Ovakvim načinom smanjio bi se rizik od proizvodnje nerentabilnih količina, uvoz pojedinih delova, a privukla bi se sredstva iz uštede vine građana (bilo povratnika ili drugih lica) što bi dovelo do produktivnih ulaganja sredstava.

Inicijativu za osnivanje poslovanica male privrede po pravilu treba da daje matična organizacija raspisivanjem oglasa i odabiranjem kandidata (fizičkih ili društvenih pravnih lica), koji ulažu svoja sredstva i rad u delatnost koja im osigurava trajnu reprodukciju i zaposlenost.

Primalac programa treba da ispunjava dva uslova:

da ima određeni iznos finansijskih sredstava;

da ima poslovni prostor i određenu radnu sposobnost i stručnu spremu potrebnu za obavljanje određenog procesa rada u poslovnici.

Velika privreda — franšizant koja ustupa proizvodni program mora da obuhvata i sledeće elemente:⁷⁾

projekat poslovnice;

specifikaciju opreme i shemu postavljanja opreme;

tehnološki postupak (postupak izrade, kontrola alata, normativ materijala i vremena);

nabavku specifične opreme i njene montaže;

obuku za kvalifikovano vođenje procesa rada;

pomoć u izvođenju procesa rada;

pomoć u izvođenju procesa rada, vođenja poslovnih knjiga i izvršavanju obaveza prema društvenoj zajednici;

organizaciju snabdevanja repromaterijalom i preuzimanje proizvoda za potrebe matične organizacije;

konstrukciju finansiranja poslovnice.

Na osnovu ovako formulisanog programa ostvaruje se trajna poslovna saradnja male i velike privrede. Poslovnice treba da rade kao samostalne proizvodne jedinice u kojima vlasnici sredstava za rad su u stalnoj vezi sa matičnom organizacijom, jer proizvode prema njenom programu.

Široka društvena akcija na povezivanju velike i male privrede ne vodi se podjednako u svim krajevima naše zemlje. Činjenica je da velika privreda nudi malo programa maloj privredi i da nije spremna da stupi u trajnije odnose sa subjektima male privrede koristeći brojne prednosti koje ovaj oblik pruža i jednom i drugom partneru. Privredni pregled od 22. januara 1987. godine objavljuje programe za malu privredu koje su organizacije udruženog rada spremne da ustupe društvenom i privatnom sektoru male privrede. Evidentiraju se gotovi proizvodi, delovi sklopova, proizvodi koji se uvoze i sve što može biti privlačno za ulaganje rada i sredstava. Zabrinjavajuće je da je sa područja Niša samo jedna radna organizacija — »Vuk Karadžić« Niš, spremna da stupi u ovaj oblik saradnje.

Poslovnom saradnjom velika privreda sa subjektima male privrede po sistemu franšizinga mogu se postići sledeće društveno-ekonomske koristi:

⁷⁾ Dr Rešad Begtić, citirano delo, str. 205—207.

1. veće zapošljavanje, — naročito radnika povratnika;
2. produktivno ulaganje sredstava građana (dinarska i devizna štednja);
3. udruživanje rada i sredstava građana s radom i sredstvima u društvenoj svojini;
4. okupljanje sitnih i rasutih kapitala naših radnika na privremenom radu u inostranstvu i dovođenje u kooperativan odnos sa radom i sredstvima u društvenoj svojini;
5. povećanje zaposlenosti u nerazvijenim područjima,
6. smanjenje migracionog pritiska na industrijske i gradske centre itd.

Subjekti male privrede koji imaju sredstva i spremni su da udruže svoj rad stiču određene prednosti sa ovakvim udruživanjem:

1. stalno zaposlenje na proizvodnom programu i planu radne organizacije;
2. mogućnost povećanja dohotka srazmerno većem radu i zalaganju;
3. lokacija radnog mesta neposredno uz stan;
4. mogućnost zaposlenja i članova uže porodice;
5. elastično radno vreme;
6. brzo uvođenje u posao i otvaranje poslovnica;
7. stalna stručna pomoć RO za uspešan rad poslovnice;
8. Osigurana nabavka repromaterijala za poslovnice;
9. Osiguran plasman proizvoda poslovnice;
10. Produktivno ulaganje ušteđevine i sredstava;
11. Stabilni uslovi privređivanja;
12. Ravnopravan odnos sa radnicima u stalnom odnosu sa RO jer poslovnica ulazi u sistem udruženog rada.

Mogućnosti za razvoj male privrede su u rukama velike privrede, u udruženom radu, dakle u društvenom sektoru. Privredni razvoj zasnovan na nauci i savremenoj tehnologiji pretpostavlja stvaranje raznovrsnije uskospecijalizovane i komplementarnije privredne strukture koja se može produktivnije obavljati u manjim kapacitetima: formiranje takvih pogona, programa, malih fabrika i proizvodnih serija koji će predstavljati skladnu dopunu velikim i srednjim industrijskim kapacitetima.

*
* *

Poslovna saradnja između velike i male privrede po sistemu franšizinga treba da stvori široku mrežu manjih organizacija koje će biti osetljive na stanje na tržištu i brže se prilagođavati tržišnom privređivanju. Oslobođajući se svaštarenja, nerentabilne proizvodnje i nepotrebnog uvoza, velika privreda treba da se povezuje sa malim preduzećima, zadrugama kao i pojedincima koji rade ličnim sredstvima, da ini-

cira njihovo formiranje itd. Značajna su ona poslovna rešenja koja su dugoročna, ekonomski racionalna i zasnovana na tehničko-tehnološkoj saradnji. Zato se moramo založiti i obezbediti da svi vidovi male privrede imaju iste društveno-ekonomske uslove privređivanja kao i ostala privreda. Sa tog stanovišta značajno je da poreska politika, uključujući porez na promet bude podsticajna i da se brže rešava problem poslovnog prostora.

Ukoliko ostvarimo pitanje saradnje male i velike privrede, rešimo probleme u vezi sa poslovnim prostorom i poreskom politikom, ima realnih izgleda da će se za narednih pet godina u maloj privredi produktivno zaposliti od 500 000 do 700 000 sada nezaposlenih, i da se u tom periodu zaposle svi oni koji žele da se vrate sa privremenog rada iz inostranstva.

MESTO I ULOGA MALE PRIVREDE U SNABDEVANJU STANOVNIŠTVA HRANOM

Proces transformacije društveno-ekonomskih odnosa imao je odraza na dinamičan rast industrijske proizvodnje kao i drugih tercijalnih delatnosti. Poljoprivreda kao značajna grana proizvodnje nije mogla pratiti ovakav dinamičan rast pa je čak u izvesnim periodima imala i stagnaciju proizvodnje. Kao posledica naglog industrijskog razvoja došlo je do formiranja urbanih celina koje postaju veliki potrošački centri poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Menja se i društveno-ekonomska struktura stanovništva Jugoslavije, tj. dolazi do rapidnog pada poljoprivrednog stanovništva. Kao ilustracija ovih kretanja dovoljno je uporediti stanje poljoprivrednog stanovništva, koje u 1948. godini učestvuje sa 67,2% u ukupnom stanovništvu Jugoslavije a već u 1971. godini pada na 38,2%, da bi u 1981. godini ovo učešće bilo 19,9%.¹⁾

Iako je količina proizvedene hrane u odnosu na desetogodišnji prosek 1930—1939. godine udvostručena, još uvek je u nas izražena disproporcija na planu zadovoljenja potreba stanovništva za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

Ako se ima u vidu da je u periodu 1953—1961. godina agregatna traženja bila 5,9 a ponuda 3,8 a da je u periodu 1971.—1981. godine ovaj odnos bio 3,1 : 2,0,²⁾ jasno proizilazi i ocena narušenog odnosa ponuda i traženje na tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

U periodu 1961—1965. godina procenat ostvaruje poljoprivredne proizvodnje bio je 19; 1966—1970. godina 65; 1971—1975. godina ovaj procenat je 80, da bi u periodu 1976—1980. godina bio 50, a 1981—1985. godina pao na 47%.³⁾

Tražnja poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je uglavnom ispred ponude te je za uravnoteženje robno-novčanih odnosa od bitnog značaja proizvodnja hrane i snabdevanje stanovništva njome.

Koncentracija stanovništva vrši se pretežno u gradskim naseljima, industrijskim zonama, turističkim centrima, tako da ovi centri postaju i nosioci potreba za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Razvoj naselja sa povećanom koncentracijom stanovništva može nam ilustrirati i sledeći tabelarni pregled.⁴⁾

¹⁾ Statistički kalendar Jugoslavije 1987., Beograd, februar 1987., str. 41.

²⁾ Dugoročni program razvoja agroindustrijske proizvodnje, Dugoročni program stabilizacije, Ekonomika poljoprivrede, Beograd, 1982. str. 43.

³⁾ Isto, str. 42.

⁴⁾ Statistički godišnjak Jugoslavije, Beograd, 1986, str. 622—623.

Opštine prema broju naselja u 1981. godini		Opština prema broju stanovništva u 1981. godini	
Ukupan broj opština 528		Ukupan broj stanovništva 527	
Delovi naselja			
do 9 naselja	36	do 5 hiljada	4
10—19	67	5—10	25
20—29	55	10—15	41
30—39	76	15—20	91
40—49	54	20—25	56
50—59	46	25—30	42
60—69	43	30—35	45
70—79	26	35—40	27
80—89	24	40—45	23
90—99	25	45—50	20
100—109	11	50—55	24
110—119	7	55—60	20
120—129	9	60—70	27
130—više naselja	31	70—80	14
		80—90	15
		90—100	11
		Preko 100	42

Nagli razvoj naseljenih mesta koji se vidi iz ovog pregleda karakteristika je dinamičnog kretanja društvenog i privrednog života u nas. Iz pregleda broja stanovnika po opštinama vidi se da je u 1981. godini do 50 hiljada stanovnika bilo 373 opštine od 50—100 hiljada stanovnika bilo je 111 a preko 100 hiljada stanovnika 42 opštine.

Ovakve ljudske aglomeracije predstavljaju i tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, a iz narednog pregleda koji sledi ilustrativno može se uočiti nagli razvoj gradskih naselja. Potreba za hranom izražava se kako u volumenu tako i u strukturi poljoprivredno-prehrambenih proizvoda pa se ovom pitanju mora prići organizovano, pri tome svi društveni činioци treba da daju doprinos blagovremenom i kvalitetnijem snabdevanju stanovništva.

P R E G L E D G R A D O V A prema broju stanovnika (preko 100 000) za period 1971—1981.⁵⁾

				Indeks
B i H	Tuzla	107 293	121 717	113,4
	Zenica	112 447	132 733	118,0
	Mostar	89 580	110 377	123,2
	B. Luka	158 736	183 618	115,7
	Sarajevo	359 452	448 519	124,8
Crna Gora	Titograd	98 796	132 290	133,9
Hrvatska	Zagreb			
	gradska zajednica	733.766	855.568	116,6
	opština			
	Osijek	143 894	158 790	110,4
	S. Brod	110 311	106 400	106,1
	Rijeka	160 044	193 044	120,6
	Split	185 471	236 226	127,4
	Zadar	107 746	116 174	107,8
	Čakovec	115 660	116 825	101,0

⁵⁾ Isto str. 630—539.

Makedonija	Skoplje	388 962	504 932	129,8
	Bitolj	124 512	137 636	110,5
	Kumanovo	113 431	126 118	111,2
	Tetovo	131 210	162 378	123,8
	Prilep	96 446	99.770	103,5
Slovenija	Ljubljana	257 800	305 211	118,4
	Maribor	171 745	185 699	108,1
SR Srbija	Beograd	1 209 361	1 470 073	121,6
	Leskovac	147 487	159/001	107,8
	Kraljevo	106 153	121 622	114,6
	Kruševac	118 016	132 972	112,7
	Niš	193 509	230 711	119,2
	Šabac	107 143	119 669	111,7
	Smederevo	90 650	107 366	118,4
	Kragujevac	130 551	164 823	126,3
	Čačak	97 772	110 676	113,2
SAP Kosovo	Priština	152 744	210 040	137,5
SAP Vojvodina	N. Sad	213 861	257 685	120,5
	Pančevo	110 780	123 791	111,7
	Subotica	146 773	154 611	105,3
	Zrenjanin	129 837	139 300	107,3
	Sombor	98 080	99.168	101,1

Već iz ovog kratkog uvida uočavamo nagli skok stanovništva u gradovima što potvrđuje potrebu za regulisanjem i usmeravanjem tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, što se inače svuda u svetu vrši na ovaj način.

Konjukturane oscilacije na tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda održavaju se preko neujednačene ponude i permanentnog rasta tražnje. Na ovaj način ispoljavaju se negativne posledice i kod proizvođača ovih proizvoda, pa se određenim merama treba da obezbedi sigurnost (garantuju stimulativne cene, preuzimanje proizvoda i blagovremeni otkup). S druge strane, ispoljeni narušeni odnosi u snabdevanju stanovništva imaju i negativne implikacije i u ostalim sferama društveno-privrednog života.

U osnovi, celokupan mehanizam preko koga se uspostavlja odnos ponude i traženje u određenom mestu i određeno vreme sa tendencijom formiranja određene cene predstavlja tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Za nesmetan rad ovog mehanizma pretpostavka je i primena svih institucionalnih normi. Regulisanje tržišta od strane društva treba da omogući pospešivanje proizvodnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kao i veći stepen zadovoljenja potreba potrošača. Uravnoteženje globalne i strukturalne ponude i tražnje je bitan uslov odvijanja kontinuiranog procesa društvene reprodukcije, pa prema tome i skladnog privrednog i društvenog razvoja.

Imajući u vidu da nije u potpunosti ostvaren društveni zadatak u zadovoljenju potreba stanovništva za hranom, što se ogleda u nedovoljnoj povezanosti proizvođača, prerađivača i prometnih organizacija sa potrošačkim centrima, objektivno se nameće potreba uključenja male privrede na ovom planu. Stoga ćemo u naše razmatranje poći pre svega od dosadašnjeg stanja i razmatrati mesto i ulogu trgovine i ugoštiteljstva a potom i prerađne kapacitete u okviru male privrede. Tako-

de ćemo učiniti i analitički pristup kao i naše viđenje uključenje ovog segmenta u proces i sve tokove proizvodnje, prerade i prometa hrane.

Inače za brzinu tražnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda determinirajući faktori su: porast stanovništva, porast dohotka, potrebe izvoza i relativni nivo cena ovih proizvoda.

P R E G L E D

broja vlasnika i radnika kao i ukupan prihod po radniku male privrede individualnog sektora u trgovini i ugostiteljstvu

God.	Br. vlasnika i radnika			Broj rad. kod poslodavaca			Ukupan prihod po radn. odnosno vlasnika		
	Ukup. SFRJ	Trgov.	Ugost.	Ukupno	Trgov.	Ugost.	Ukupno	Trgov.	Ugost.
1976.	246 617	613	26 964	70 576	20	13 027	195,1	141,9	161,7
1977.	250 662	441	26 916	74 879	29	13 340	233,3	149,7	189,9
1978.	254 717	426	28 480	79 219	33	14 836	278,5	155,4	219,5
1979.	268 896	532	30 720	85 672	47	16 403	338,4	163,9	265,4
1980.	281 181	1 018	32 491	92 036	164	17 552	423,5	168,5	329,8
1981.	297 963	1 738	35 800	98 310	448	19 315	551,2	275,3	409,5
1981/1976.		283	138			148			

Uvidom u ovaj pregled da se uočiti da je relativno malo učešće trgovine a nešto povoljniji odnos kod ugostiteljstva. Pretežan deo zaposlenih se nalazi u zanatstvu. U posmatranom periodu tj. 1976. godine trgovina učestvuje sa 0,24% a ugostiteljstvo sa 10,52% da bi u 1981. godini učešće trgovine bilo 0,58% a ugostiteljstvo sa 12,1%. Ovaj odnos bio bi još nepovoljniji ako bi se posmatralo i građevinarstvo što je inače izostavljeno. Što se tiče učešća broja radnika kod poslodavaca kod trgovine je više nego simbolično, a kod ugostiteljstva u 1976. godini ovo učešće 18,4% da bi u 1981. godini učinjen mali pomah na 19,64%. Proizilazi dakle zaključak da se razvoju male privrede u ovim delatnostima koje mogu doprineti poboljšanju snabdevanja stanovništva hranom mora posvetiti veća pažnja u narednom periodu.

Učešće ukupnog prihoda po radniku u posmatranom periodu tj. 1976. godine kod trgovine je 72,73% a ugostiteljstva 83%, da bi u 1981. godini ovaj odnos spao kod trgovine na 50% a ugostiteljstva na 74%. Za posmatranje ovog indikatora od uticaja je struktura ostalih delatnosti, tako da na primer saobraćaj učestvuje u 1976. godini sa 84% a u 1981. godini sa 86%.⁶⁾

Uporedni pregled poreza i doprinosa, sredstava za proširenu reprodukciju i ličnih dohodaka po radniku — vlasniku individualnog sektora male privrede.

God.	Porezi i doprinosi po radniku-vlasniku			Sredstva za proširenu rep. po radniku-vlasniku			Lič. dohoci po radniku-vlasniku		
	Ukupno SFRJ	Trgov.	Ugost.	Ukupno SFRJ	Trgov.	Ugost.	Ukupno SFRJ	Trgov.	Ugost.
1976.	22,9	23,3	28,9	4,1	2,4	5,5	62,5	44,9	42,7
1977.	25,9	23,6	32,7	5,3	6,6	7,3	76,0	43,8	50,4
1978.	31,2	27,5	36,4	6,2	8,0	8,5	90,0	45,8	59,9
1979.	39,1	26,9	43,0	7,2	11,1	10,3	110,2	57,1	73,1
1980.	49,4	19,6	52,6	9,3	13,7	12,1	134,1	73,0	94,5
1981.	63,1	42,3	62,2	11,6	14,3	14,9	173,0	90,7	117,5

(u hiljadama dinara)

Interesantan je pokazatelj oporezivanja ovih delatnosti. Za razliku od trgovine, gde je učešće po radniku u 1976. godini za 1,7% veće od proseka individualnog sektora male privrede, u narednim godinama ovo učešće opada, a karakteristična je 1980. godina gde je pad čak za 60% da bi u 1981. godini isti bio 37%. Kada se radi o snabdevanju stanovništva hranom, poreska politika bi trebalo da deluje stimulatивно. Kod ugostiteljstva je drugačija slika, naime u 1976. godini po jednom zaposlenom je učešće veće za 26,2% u jugoslovenskom proseku na individualnom sektoru, ali sa tendencijom usporenijeg pada i približavanja tek u 1981. godini kada je niže za 1,5%. Oporezivanja ugostiteljstva usmereno na veći zahvat s obzirom na karakterističan karakter ove delatnosti. Analiza sredstava za proširenu reprodukciju pokazuje povoljniji odnos kod trgovine, naročito od 1977. pa sve do 1981. godine, a kod ugostiteljstva sem 1979. i 1980. godine u odnosu na trgovinu, isto beležeći veće učešće u ukupnim sredstvima proširene reprodukcije. Naime, za razliku od 1976. godine, kada je učešće u trgovini samo 50% već u 1981. godini isto je za 23,2% veće od jugoslovenskog proseka. Da bi ugostiteljstvo u 1976. godini beležio indeks 134 a u 1981. godini indeks 128. Međutim, pada u oči da se u posmatranom periodu reproduktivna sposobnost odvijala na račun ličnih dohodaka u ovim dvema oblastima, a tendencija smanjenja u tempu bila je brža kod trgovine u 1976. godini pad je bio za 28% da bi u 1981. godini isti bio 48% dok je kod ugostiteljstva ovaj pad blaži, sem 1976. godine kada je pad bio za 32% a održao se u 1981. godini na 32%.

Još uvek se ne ostvaruje željeni tempo razvoja male privrede. Ako se ima u vidu da je u 1983. godini samo 2 214 organizacija u društvenom sektoru od ukupnog broja 29 456, što čine samo 7,5%, a da je zapošljeno 171 404 odnosno 3,5 od ukupnog broja jasno potvrđuje prednju konstataciju. Kod posmatranja osnovnih indikatora, učešće u investicijama mala privreda društvenog sektora je 91,8, u društvenom proizvodstvu i narodnom dohotku 86,4 odnosno 85,4. Posmatrano pak učešće male privrede u privredi ukupno kod osnovnih indikatora, tj. investi-

7) Isto str. 25, 27 i 29.

*Pregled kretanja osnovnih indikatora male privrede SFRJ u
1983. godini⁸⁾*

(u milionima dinara)

	Broj organiz.	Broj zaposlen.	Osnovna sredstva	Investi- cije	Društveni proizvod	Narodni dohodak
Ukupno	29 456	5 053 691	8 847 634	723 254	4 087 349	3 628 277
Mala privreda	2 214	171 404	92 770	25 963	220 850	209 156
Društ. sektor	29 456	5 053 691	8 847 634	664 249	3 532 351	3 093 046
Mala privreda	2 214	171 404	92 770	7 048	90 544	85 982
Sektor indsv.	—	—	—	59 005	555 498	528 099
Mala privreda	—	—	—	18 915	130 306	123 174
S t r u k t u r a						
Ukupno	100	100	100	100	100	100
Mala privreda	7,5	3,5	1,0	3,6	5,4	5,8
Društ. sektor	100	100	100	91,8	86,4	85,4
Mala privreda	7,5	3,5	1,0	1,0	2,2	2,4
Sekt. ind. svoj.	—	—	—	8,2	13,6	14,6
Mala privreda	—	—	—	2,6	3,2	3,4
Učešće male privrede u %						
U priv. ukupno	7,5	3,5	1,0	3,6	5,4	5,8
U društ. sektoru	7,5	3,5	1,0	1,1	2,6	2,8
U sekt. indiv. sv.	—	—	—	32,1	23,4	23,3

cija je 3,6, društvenog proizvoda je 5,4 i nacionalnog dohotka 5,8. Međutim, učešće u individualnom sektoru situacija je nešto drugačija tj. kod investicija je 32,1, društvenog proizvoda 23,4 i narodnog dohotka 23,3.

Veoma značajan doprinos snabdevanju stanovništva poljoprivredno-prehrambenim proizvodima treba da dadu mogućnosti koji postoje u prerađivim kapacitetima. Ako se ima u vidu da je u 1976. godini u okviru male privrede individualnog sektora za izradu prehrambenih proizvoda bilo 13 330 radnji, u 1974. 12 702 i 1984. 11 952, što ukazuje na tendenciju opadanja ovih radnji u uslovima kada treba intenzivirati ove kapacitete, jasno proizilazi objektivna nužnost da se ovom pitanju priđe veoma odgovorno. U okviru prednjih kapaciteta male privrede individualnog sektora, u 1984. godini zastupljene su sledeće delatnosti:⁹⁾

	Br. radnji	Br. radnika	Br. lokala
Izrada prehrambenih proizvoda	11 952	8 245	11 397
Izrada hleba i peciva	3 607	3 717	3 559
Klanje stoke i prerađevine	1 540	1 023	1 531
Izrada ost. preh. proizvoda	6 805	3 505	6 307

⁸⁾ Savezni zavod za statistiku: Mala privreda društvenog i individualnog sektora 1983., Beograd, 1985. Statistički bilten br. 1457, str. 7.

⁹⁾ Statistički kalendar Jugoslavije 1987., Beograd, februar 1987. str. 95.

Trgovina i ugostiteljstvo u ovom periodu beleže skromne rezultate. No, za brži razvoj male privrede, kako u društvenom a posebno u individualnom, u narednom periodu trebalo bi uticati na razvoj prerađivačkih kapaciteta.

MESTO MALE PRIVREDE U BILANSIRANJU MATERIJALNIH BILANSA PROIZVODNJE I POTREBE ZA HRANOM

Proces samoupravnog sporazumevanja na planu kontinuiranog snabdevanja stanovništva hranom podrazumeva organizovan pristup proizvođača, prerađivača, distributera i potrošača. Značajan instrument za ispunjenje ovog cilja jeste uspostavljanje bilansa materijalnih fondova proizvodnje i društvenih potreba u proizvodnji hrane, potrošnji i rezervama na svim nivoima društveno-političkih zajednica.

U kontekstu utvrđivanja bilansa proizvodnje i potrošnje odgovarajuće mesto treba da pripadne i maloj privredi, i to kako u društvenom sektoru tako i u individualnom.

Na ovom planu u sadašnjoj fazi društveno-ekonomskog razvoja, a imajući u vidu potrebe stanovništva za hranom, treba poći od početnog nosioca, tj. individualnog poljoprivrednog proizvođača. Imajući u vidu da individualna gazdinstva poseduju 83% obradivih površina, 89% stočnog fonda, kao i 96% traktora i ostalih priključnih mašina. S pravom se može reći da je individualni poljoprivredni proizvođač i najznačajniji faktor u reproductivnoj proizvodnji hrane.

Poljoprivredni proizvodi koji mogu ići neposredno u potrošnju (voće, povrće, mleko, jaja i dr.), kreću se preko sledećih kanala distribucije:

zelena pijaca (neposredno se pojavljuje proizvođač)

mala privreda — samostalne radnje u prometu i ugostiteljstvu.

Proizvodi namenjeni industrijskoj preradi (pšenica, kukuruz, stoka, voće, povrće i dr.) treba da se kreću preko sledećih tokova:

mala privreda (prerađivački kapaciteti u individualnom i društvenom sektoru),

društveno organizovana proizvodnja (mlinska industrija, industrija za preradu mesa i mleka, za preradu šećerne repe, suncokreta, industrije voća i povrća i td.).

Individualni poljoprivredni proizvođač

OOOUR-e društvenog sektora zemljoradničke zadruge i dr.

Mala privreda prerađivačkih kapaciteta (samostalne radnje, ugovorne organizacije udruženog rada i zanatske zadruge.

Naše tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda izloženo je uticaju oscilacije, tj. karakteriše ga neusklađen odnos ponude i tražnje. Zbog ovakvog stanja neuravnoteženosti ponude i tražnje ispoljavaju se negativne tendencije u pogledu prisustva nakupaca, prekupaca, šverca,

što dovodi do neopravdanog rasta cena te i onako narušene robno-novčane odnose još više produbljuje.

Imajući u vidu da je proizvodnja hrane i snabdevanje stanovništva istom primarni društveni zadatak, a u interesu stabilizacije tržišta poljoprivredno-prehrambenim proizvodima treba prići organizovano bilansiranju materijalne proizvodnje i potrošnje. Za ostvarenje ovog zadatka nosioci bi trebale da budu pre svega društveno-političke zajednice, počev od skupština opština, preko regiona, republika pa sve do saveznih organa. Razume se da je ovo zajednički zadatak svih učesnika u reprodukcijom lancu proizvodnje, prerade, prometa i potrošnje hrane, kako u pogledu količine, asortimana, cena, uslova isporuke tako i dinamike.

I upravo kada se pristupa na ovako organizovan način bilansiranju proizvodnje i potrošnje, mala privreda treba da bude uključena bilo u kom organizacionom obliku u snabdevanje stanovništva hranom. To znači da bilansi koji treba da budu proizvod samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja nosilaca, tj. svih učesnika u reprotliniji, moraju respektovati i uključivati i malu privredu bilo da se radi o društvenom sektoru bilo o individualnom sektoru. Intencija uključenja male privrede u proces društvene reprodukcije izražena je u članu 12. Društvenog dogovora o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ gde stoji: »Učesnici će se zalagati, da se realizacija planiranog razvoja male privrede i njeno dohodovno povezivanje u opšti proces reprodukcije obezbeđuje daljim razvojem i unapređivanjem sistema društvenog dogovaranja sporazumevanja.«¹⁰⁾

Pri definisanju volumena, asortimana, uslova isporuke jedno od centralnih pitanja je ustanovljenje cene proizvoda. Kao što je poznato, za osnovne poljoprivredne artikle još uvek se cene regulišu pod neposrednim uticajem društvene zajednice. Imajući ovaj momenat u vidu, kao i blagovremeno i pod povoljnijim uslovima snabdevanje stanovništva hranom, za uspostavljanje društveno-ekonomskih odnosa u reprodukcijom ciklusu proizvodnje hrane nužno je unapred ustanoviti plansku prodajnu cenu. Ona bi se temeljila na normativima, tj. standardima u proizvodnji i preradi, hrane, odnosno ovi standardi treba da predstavljaju na bazi naučno izučenih metoda normative utroška materijala i radne snage. Za svaki proizvod u celokupnoj reprotliniji proizvodnje, treba ustanoviti za svakog učesnika odgovarajuće normative tj. standarde. U kontekstu ovakvog uspostavljanja planske prodajne cene mala privreda treba da nađe svoje mesto u formiranju planske prodajne cene. Pod dejstvom ponude i tražnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda formiraće se tržišna cena.¹¹⁾ Ukoliko bi tržišna cena bila veća od planske prodajne, pozitivna razlika u vidu zajedničkog dohotka delila bi se srazmerno učešću svakog pojedinca u reprodukcijom ciklusu proizvodnje određenog proizvoda. I obrnuto, u slučaju da je tržišna cena niža od planske prodajne onda bi se negativna razlika nadoknađi-

¹⁰⁾ Društveni dogovor o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ, Službeni list SFRJ 57/1980. član 12. str. 1705.

¹¹⁾ Opširnije o ovome M. Dragoljub Z. Milojković, Udruživanje i tržište agrokompleks, Ekonomika, Niš, 1982. str. 62 i 63.

vala iz fonda rizika koji bi se prethodno formirao. U slučaju da je do negativne razlike došlo usled subjektivnih okolnosti pojedinog učesnika u reprodukcijom lancu (ne pridržavanje rokova, nekvalitetni proizvodi itd.), adekvatni negativni deo nosio bi sam učesnik.

Veoma pogodan oblik uspostavljanja društveno-ekonomskih odnosa u reprodukcijom ciklusu proizvodnje hrane jesu dogovorene maloprodajne cene, što podrazumeva da se u poslednjoj fazi proizvodnje omogućiti utiskivanje cene na proizvodu gde bi i potrošači imali uticaja na formiranje iste. Mesto i uloga male privrede u društvenom sektoru a posebno u individualnom u celom ovom reprodukcijom lancu bilo bi vrlo značajno. Ovo posebno i sa aspekta tržišnog mehanizma gde bi svaki od učesnika reciklusa imao interes da snizi cenu proizvoda, tj. da racionalizuje proces proizvodnje, poveća sniženje cena koštanja. Uključenje male privrede u reprodukcijom ciklus bilo bi u svetlu postavke pomenutog Društvenog dogovora gde u članu 13 stoji: »Učesnici će se zalagati da se organizacije udruženog rada u delatnostima industrije, trgovine, turizma, građevinarstva i ostalim delatnostima više angažuju u organizovanju kapaciteta male privrede radi obezbeđenja šireg asortimana robe i usluga, povećanje izvoza i smanjenje uvoza«. ¹²⁾

Kako je napred rečeno, dogovorene maloprodajne cene imaju tu pogodnost što svi učesnici u reciklusu uključujući i potrošača unapred imaju uvid u dogovorenu cenu što svima omogućava da već u startu povedu računa o većem stepenu racionalnosti, produktivnosti i ekonomičnosti proizvodnje. S druge strane omogućilo bi se pravovremeno snabdevanje stanovništva hranom i veći uvid potrošača u uslove koji nudi tj. definiše dogovorena maloprodajna cena. Prof. dr Živorad Zlatković to ovako definiše: »Na osnovu svestranih analiza (tržišna kretanja, visina proizvodnih i prometnih troškova i sl.) proizvodna organizacija udruženog rada u dogovoru sa svojim potrošačima, poštujući utvrđenu politiku cena u nacionalnim okvirima, utvrdila bi visinu maloprodajne cene za svaki svoj proizvod. U poslednjoj fazi procesa proizvodnje trebalo bi (gde je to moguće) da svaki proizvod bude maloprodajno pakovan i snabdeven svim potrebnim oznakama o maloprodajnoj ceni, kvalitetu, količini, garancijama i sličnim podacima«. ¹³⁾

ZAKLJUČAK

U posmatranom periodu na planu snabdevanja stanovništva hranom mala privreda dala je skroman doprinos. S obzirom na značaj ovog pitanja, treba smelije ići u razvoj male privrede kako na društvenom sektoru tako i na individualnom sektoru. Razvoj male privrede na planu prerade hrane treba da u sledećem periodu bude adekvatnije sagledan jer je ovo jedan od uslova za stabilizovanje tržišta poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. U tom cilju dužnost je i velikih poslov-

¹²⁾ Društveni dogovor o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ, Službeni list SFRJ 57/1980, član 13. str. 1706.

¹³⁾ Prof. dr Živorad Zlatković: Ekonomika trgovine, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Privredni pregled, Beograd, 1980. str. 276.

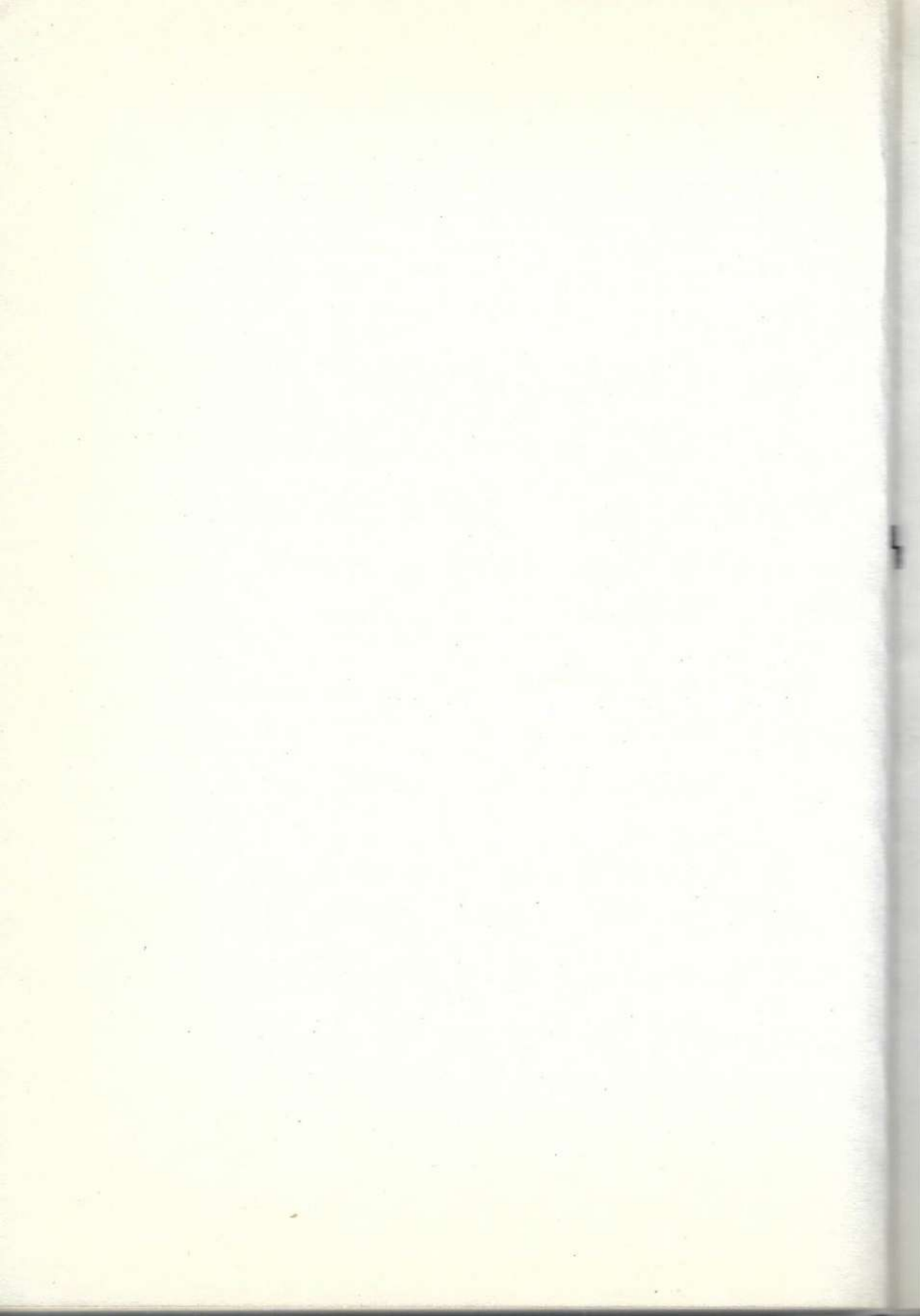
nih sistema, posebno u agroindustrijskom kompleksu, da formiraju organizacije naročito na nerazvijenim područjima koje bi zapošljavale radnu snagu i prerađivale sirovine, tj. angažovanje sve resurse koje ova područja poseduju. Mala privreda takođe treba da bude uključena u bilanse materijalne proizvodnje i potrošnje kao i reprodukcioni ciklus proizvodnje hrane. I, na kraju, merama društveno-političke zajednice (poreska politika, kreditno-monetarna politika, postupak dobijanja dozvole i druge mere društveno-političkih zajednica) treba da omoguće pospešivanja razvoja male privrede, koja, bez sumnje, ima svoje mesto u procesu društvene reprodukcije, a posebno na planu snabdevanja stanovništva poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

LITERATURA

1. Statistički kalendar Jugoslavije 1987., Beograd, 1987.
2. Dugoročni program razvoja agroindustrijske proizvodnje, Dugoročni program stabilizacije, Ekonomika poljoprivrede, Beograd, 1982.
3. Statistički godišnjak Jugoslavije, Beograd, 1986.
4. Savezni zavod za statistiku, Mala privreda individualnog sektora, 1976—1981., Beograd, 1982., Statistički bilten 1341.
5. Savezni zavod za statistiku: Mala privreda društvenog i individualnog sektora, 1983., Beograd, 1985., Statistički bilten, 1457.
6. Društveni dogovor o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede SFRJ, Službeni list SFRJ 57/1980.
7. Prof. dr Živorad Zlatković: Ekonomika trgovine, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Privredni pregled, Beograd, 1980.
8. Mr Dragoljub Ž. Milojković: Udruživanje i tržište agro-kompleksa, Ekonomika, Niš, 1982.
9. Mr Milan Dimitrijević: Putevi kontinuiranog snabdevanja stanovništva poljoprivredno-prehrambenim proizvodima u velikim gradovima sa posebnim osvrtom za grad Niš, Niš, 1981.
10. Savezni komitet za poljoprivredu: Razvoj agroindustrije — dokumentacioni osnov, Predlog mera rešenja i aktivnosti na ostvarivanje strategije razvoja agroindustrijske proizvodnje do 2000 godine, Beograd, 27. 1. 1987.
11. Nenad Stanković: Mala privreda u udruženom radu, Beograd, 1977., Udruženje publicista.

III

ISKUSTVA U RAZVOJU MALE PRIVREDE

ISKUSTVA »BRAĆE KARIĆ« U PEĆI U RAZVOJU MALE PRIVREDE

KAKO SMO POČELI

SOUR »BRAĆA KARIĆ« čine tri udružene ugovorne organizacije udruženog rada: »Kosovouniverzum«, »Braća Karić« i »Metalac«.

Formiranje »Kosovouniverzuma« je počelo 1979 godine, kada je ova organizacija brojala samo 7 radnika. U to vreme »Kosovouniverzum« je proizvodio uglavnom rezervne delove za poljoprivredne mašine.

Druga organizacija, »Braća Karić«, formirana je 1983. godine, i počela je proizvodnju rezervnih delova za industrijske mašine.

OOOR »Metalac«, kao treća ugovorna organizacija, formirana je 1986. god. i bavi se uglavnom proizvodnjom rezervnih delova za rudarsku opremu.

U sistemu male privrede »Braća Karić«, kao ugovorna organizacija udruženog rada, ukupno je zaposleno 320 radnika. Samo su 11 radnika u administraciji dok su svi ostali u proizvodnji.

Naši kapaciteti su maksimalno iskorišćeni. Radimo i dve, a prema potrebi u tri smene.

Poslove marketinga vrši sopstveni sektor za marketing.

Kredite od Banke koristili smo samo u jednoj prilici u iznosu od 167000.000 dinara.

Prvi pogon pored ovih organizacija, otvorili smo u Opštini Istok u selu Dobruši. Zapošljava 43 radnika. Otvorili smo i pogon u Beogradu, gde radi 30 radnika.

FRANŠINZING SISTEM U NAŠOJ ORGANIZACIJI

Specifična karakteristika našeg sistema male privrede je u tome što SOUR »Braća Karić« već više godina uspešno organizuje franšizing-sistem. Taj sistem u nas ogleda se u tome što naša organizacija pronalazi i u proces rada uključuje brojne kooperante-franšinzate, koji rade u okviru naših programa. To su samostalni privrednici radnici koji rade u kućama sa svojim alatima i mašinama i koji su specijalizovani za određene vrste poslova. Njih imamo u Jugoslaviji preko 400. Tako, sa stalno zaposlenim radnicima u našoj ugovornoj organizaciji i sa franšinzatima mi uključujemo u rad, odnosno, zapošljavamo preko hiljadu ljudi. Nastojimo da franšizing-sistem proširimo maksimalno

i time zaposlimo veći broj radnika a naročito onih koji ne mogu naći zaposlenje. Za određene poslove iz našeg programa, mi planiramo nezaposlene mlade ljude osposobljavati i okvalifikovati za određene poslove u okviru sistema franšizing, koji će u okviru naše male privrede izrađivati delove za potrebe velikih sistema. Time ostvarujemo jedan poseban vid saradnje: *velika privreda — mala privreda* (franšizing). Ovakav vid saradnje omogućava postepeno eliminisanje takozvanog »sivog rada« obzirom da se kroz franšizing sistem taj rad ozakonjuje.

Treba istaći da ugovorna organizacija »Braća Karić« radi za programe velike privrede i u tom pogledu imamo naročito dobru saradnju sa velikim sistemima kao što su »Minel« »Kugles« »Jeklotehna« i mnoge druge.

Međutim, sistem organizacije male privrede »Braće Karić« svojim programom proizvodi i poljoprivredne alatke za potrebe inokosnih korisnika u poljoprivredi kao i komplikovane rezervne delove za sve poljoprivredne mašine.

Naši franšizati (kooperanti) rado prihvataju naše ponude kao i mi njihove, jer im obezbeđujemo materijal za ugovorene poslove, što je za njih naročito važno.

Pored toga jako važno je i to da našim ugovorima nastojimo da ostvarimo apsolutnu ugovornu ažurnost u pogledu isporuka proizvoda i u pogledu isplate.

Veoma je značajno poslovno poverenje. Bez poslovnog poverenja nema kvaliteta i efikasnosti u međusobnom poslovanju.

U našem SOUR-u postoji OOSK koja broji 130 članova kao i druge društvene i političke organizacije i svi samoupravni organi.

Mi smatramo da je osnovna pretpostavka za naš uspešan rad domaćinski odnos prema sredstvima za proizvodnju, primerena produktivnost rada, dobra organizacija tehnološkog procesa, ekonomska motivacija zatim dobra i rentabilna proizvodnja, visok stepen korišćenja radnog vremena i mašinskih kapaciteta. Od posebne važnosti je radna disciplina i odgovornost radnika u izvršavanju radnih zadataka. Smatramo da ne treba povećavati broj neproizvodnih radnika i da u radni odnos ne treba primati neproverene radnike koji bi bili balast za organizaciju i koje bi drugi radni ljudi morali nositi na svojim leđima.

Moramo da istaknemo da u našem radu imamo puno razumevanja i podršku SO Peći i svih njenih organa kao i Opštinskog Komiteta SK i svih drugih društveno-političkih faktora, što stvara jednu klimu sigurnosti i spokojstva, bez koje mala privreda ne bi mogla da opstane.

BRIGA ZA RADNIKE I ČLANOVE NJIHOVIH PORODICA

Sama priroda ugovorne organizacije udruženog rada u našem sistemu i činjenica da naša socijalistička zajednica određuje da položaj radnih ljudi mora biti ravnopravan u odnosu na radnike koji rade u organizacijama udruženog rada u društvenom sektoru, određuje naše ponašanje prema radnicima naše organizacije.

Naša iskustva pokazuju da je u maloj privredi neobično važno da se radnicima ugovorne organizacije pokloni najveća briga. Briga za radnika je za nas zakon.

Nije dovoljno radniku dati radno mesto, a brigu o njemu prepuštiti drugima. Zato mi u maloj privredi moramo brinuti o sveukupnosti radnikovih potreba i problema. Moramo da brinemo da radnikov dohodak bude dostojan njegovog rada i njegovog zalaganja. Trenutno u našoj organizaciji prosek plate je tri puta veći od proseka radničkih plata u našoj opštini.

Moramo brinuti o stambenim problemima naših radnika. Nemoć je shvatiti da radnik koji provede radni vek od 40 godina u nekoj organizaciji ne bude u mogućnosti da dobije stan. Mi smo do sada uspjeli da rešimo oko 60 stambenih problema naših radnika, koji su do pre nekoliko godina bili izrazito stambeno ugroženi. Takođe brinemo i o školovanju dece naših radnika. U tom cilju snosimo sve troškove kupovine knjiga za decu naših radnika, do osmog razreda osnovnog obrazovanja što nije zanemarljivo ako se zna da na poslu imamo radnike sa po desetero i dvanaestoro dece. Isto tako, posebno brinemo o ishrani naših radnika i njihovih porodica, u kom smislu organizujemo snadbjevanje radnika osnovnim prehrambenim proizvodima, brašno, šećer, zejtin...

POTREBE I MOGUĆNOSTI RAZVOJA MALE PRIVREDE U NERAZVIJENIM PODRUČJIMA

U našoj zemlji nije mali broj opština koje imaju status nerazvijenih područja. Znatno je broj ovih opština je u Republici Srbiji, a posebno u SAP Kosovu.

Razvoj malih kapaciteta posebno je značajan za nerazvijena područja jer se time stvara široka mogućnost za zapošljavanje radnika s obzirom na visok stepen nezaposlenosti, koji sam po sebi predstavlja ne samo ekonomski, već i društveno-politički problem zemlje. Samo u SAP Kosovu danas preko sto hiljada ljudi traži zaposlenje. Sasvim je jasno, kakav je značaj male privrede u narednom srednjeročnom periodu do dve hiljadite godine, za rešavanje pitanja nezaposlenosti u svim nerazvijenim područjima naše zemlje.

Mi smatramo da postoje objektivno široke mogućnosti za razvoj ovog dela privrede. Izgradnja krupnih kapaciteta u metaloprerađivačkoj industriji, drvnoj industriji u poljoprivredi kao i u drugim privrednim oblastima stvoreni su potrebni preduslovi da se iz njihovih proizvodnih i uslužnih kapaciteta dislociraju izvesni depadansi, mali kapaciteti u raznim krajevima zemlje. Tom dislokacijom malih kapaciteta i organizovanjem novih, mnogobrojnih, došlo bi do povezanosti u poslovnoj saradnji i boljoj sinhronizaciji rada, što bi dovelo do uspešnijeg ostvarivanja programa ekonomske stabilizacije. Danas postoje velike mogućnosti i potrebe za razvoj uslužnog zanatstva u okviru male privrede, i tako kako u društvenom tako i u individualnom prerađivačkom sektoru. Zbog definisanosti velikog broja servisa za održavanje električnih uređaja, bele tehnike i ostalih aparata, zatim

poljoprivrednih mašina, automobila, i delova u građevinarstvu očigledno je da je situacija više nego kritična. Ove široke mogućnosti bi trebalo maksimalno iskoristiti i organizovanom akcijom obezbediti zapošljavanje mladih ranika, i zadovoljiti sve potrebe stanovništva i udruženog rada za različitim uslugama.

Potrebno je prethodno dobro istražiti i proučiti uslove u pogledu društvenog zanatstva, koje treba iskoristiti u razvoju male privrede. Pri tome, neophodno je obezbediti šire poslovno povezivanje sa grupnom industrijom u vodećim privrednim granama, jer se samo takvim odnosima zasnovanim na dohodovnom povezivanju i zajedničkom interesu mogu ostvariti željeni cilj.

Sadašnja veoma teška ekonomska situacija u zemlji u ukupnom razvoju male privrede neminovno nameće i potrebu ravnopravnog regionalnog razvoja male privrede. Još uvek postoji jedan broj opština koji su izrazito nerazvijeni. U njima živi veliki broj stanovnika radnika i omladine koja traži zaposlenje. Razvojem malih kapaciteta u znatnoj meri bi se smanjio pritisak nezaposlenih radnika iz ovih krajeva. Ovi mali kapaciteti trebalo bi da učine snažan podsticaj za povećanje proizvodnje hrane a svakako i druge potrebe, danas tako neophodne a zbog skupoće, skoro nedostupne širokim radnim slojevima.

Ne treba zaboraviti da danas, prema našim saznanjima, postoje izvanredne mogućnosti za organizovan razvoj domaće radinosti. Bogatstvo folklor, narodnih motiva, i tradicija kao izraz našeg kulturno istorijskog dobra, predstavlja još uvek neorganizovane oaze koje treba organizovati i uspešno maksimalno iskoristiti.

Ovde su velike mogućnosti naročito za uključivanje ženske radne snage. Mi danas imamo lepe primere u domaćoj radinosti koji ohrabruju i podstiču uključivanje ženske radne snage na principu »sic«, i njihovo angažovanje u kooperaciji, što otvara nove puteve organizovanijeg i razvijenijeg rada u ovoj opštini.

UGOVORNA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA U STRUKTURI MALE PRIVREDE

Sa stanovišta naših iskustava u ugovornoj organizaciji udruženog rada, »Braća Karić« u Peći, smatramo da je ovo najpogodniji oblik njenog samoupravnog izražavanja i organizovanja.

Mi smatramo da bi Zakonom o udruženom radu trebalo dati takva rešenja koja će dalje progresivno podsticati poslovnu efikasnost i produktivnost rada male privrede. Ti novi zahtevi bi mogli da se svedu na sledeće.

1. Izvršiti organizacione i pravne promene u cilju jačanja udružene ugovorne organizacije i složene ugovorne organizacije, svuda gde se za takvim organizacijama oseća potreba i gde su stvoreni uslovi.
2. Omogućiti ugovornim organizacijama povoljnije uslove za dobijanje kredita i drugih pogodnosti i na tržištu. Ostvariti izjednačavanje njihovog položaja sa ostalim organizacijama udruženog rada iz takozvane velike privrede.

3. Dalje razviti sistem samoupravljanja u skladu sa samoupravnim pravima u ostalim organizacijama udruženog rada.

4. Ostvariti veću pomoć i podršku od strane društveno-političkih zajednica ugovornim organizacijama, kada ove zapadnu u ekonomske i druge teškoće bez svoje krivice (poslovni i drugi gubici koji su nastupili nezavisno od udruženih radnika i poslovođa).

5. Ostvariti veće pravne mogućnosti za ravnopravno poslovno povezivanje UOUR sa drugim organizacijama velike privrede.

6. U skladu sa našim iskustvima a u smislu napred navedenih zahteva, istakli bismo neke konkretne promene koje bi prema našem mišljenju mogle da podstaknu organizaciono i samoupravno uređenje UOR.

Ovde najpre podrazumevamo mogućnost da se više malih UOUR-a mogu putem ugovora o udruživanju ili na osnovu samoupravnog sporazuma udružiti u složenu ugovornu organizaciju. Ovakve oblike udruživanja ne bi trebalo shvatiti kao iniciranje udruživanja u organizacijama udruženog rada iz velike privrede, već bi ovo udruživanje trebalo da bude odraz stvarnih potreba i interesa udruženih radnika u UOUR-ima. U toku našeg rada osetili smo ovakvu potrebu u poslovanju organizovanjem krupnih UOUR-a. Ovakva organizacionopravna i samoupravna promena bila bi korisna za obrazovanje i udruživanje više manjih UOUR-a u jače proizvodne i uslužne kolektive, kada su oni elocirani na jednom geografski širem području. Tada bi bilo moguće da se udružene organizacije male privrede iz više mesta nađu i samoupravno udružene, i predstavljale jedan značajniji poslovni subjekt u maloj privredi, sa znatno većim mogućnostima za racionalno i efikasnije poslovanje.

Smatramo da bi Zakon o udruženom radu trebalo dopuniti sa nekoliko odredaba koje bi predviđale mogućnost širih udruživanja u okviru UOUR-a. Ta shema udruživanja bi mogla biti sledeća:

U ugovornu organizaciju bi se moglo udružiti više manjih ugovornih organizacija sa jednog područja i pri tome bi one imale status osnovnih ugovornih organizacija. U osnovu ugovorne organizacije bi zadržale sva svoja prava, izuzev ovih koje bi ugovorom ili samoupravnim sporazumom prenele na Osnovu ugovornu organizaciju. Dalji stepen udruživanja bilo bi udruživanje u složenu ugovornu organizaciju u koju bi se mogle udruživati već udružene ugovorne organizacije i drugo na ravnopravnoj osnovi. Takve složene organizacije bi obuhvatile znatno šira privredna područja, pa bi mogle imati u privredne delatnosti odnosno predmete poslovanja. Takve složene organizacije bi mogle da budu znatno solidniji poslovni partneri krupnim organizacijama udruženog rada koje bi putem kooperacije ostvarivale znatno uspešnije poslovne rezultate. Smatramo da bi ovakve organizacije pod povoljnim uslovima mogle da zapošljavaju i po nekoliko stotina udruženih radnika. Mogle bi solidno da organizuju proizvodnju i poslovanje kako bi uspešno istupale na jugoslovenskom tržištu pa i u izvozu. U ovim organizacijama bi se moglo uspešno razvijati samoupravni sistem.

U ovako ustanovljenim organizacijama bi trebalo ustanoviti organ upravljanja u formi radničkog saveta. On bi trebalo da bude takav što bi iz svake osnove ili ugovorne organizacije bio delegiran član kao predstavnik odnosno delegat u RS osnovne odnosno složene organizacije.

Poslovođa ove organizacije bi imao funkciju inokosnog poslovnog organa u organizaciji udruženog rada. U velikim složenim organizacijama bi se moglo predvideti obrazovanje kolektivnog poslovnog organa, poput onog u složenim organizacijama udruženog rada. To bi značilo dalje samoupravno transformisanje i afirmisanje male privrede koja bi sve više dobijala društvene karakteristike kao deo integralne jugoslovenske privrede odnosno udruženog rada. Zakonom o udruženom radu bi trebalo da se istaknu principi, prema kojima su UOUR-i izjednačene u uslovima privređivanja poslovanja ponašanja na tržištu i kreditiranja sa ostalim OUR-ima. Na ovaj način pružanje odgovarajuće podrške društvene zajednice UOUR bi takođe trebalo predvideti u slučajevima kada bi UOUR-i zapale u teškoće objektivne prirode, odnosno pretrpele gubitke bez krivice poslovođa i udruženih radnika.

Smatramo da bi nešto detaljnije i preciznije trebalo urediti pitanje proizvodnje i poslovne saradnje UOUR sa ostalim organizacijama udruženog rada. Naše je mišljenje da bi ugovori o poslovnoj saradnji i ugovori o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji mogli biti pravni osnov za ovu saradnju i uspešno poslovanje. Ukoliko bi došlo do tešnje saradnje, moglo bi se pristupiti udruživanju rada i sredstava putem samoupravnih sporazuma. Uopšte smatramo da bi dopuna i izmene Zakona o udruženom radu u ovoj oblasti trebalo da predvide šire mogućnosti za poslovno povezivanje jedinica male privrede (svih njenih oblika samostalnih radnji, ugovornih organizacija, zadruža...) sa ostalim organizacijama udruženog rada. Ovde je bitno da pravilno zaštititi obostrani interes UOUR koje sarađuju.

Takvo pravno i samoupravno uređivanje odnosa pružalo bi osnovu za dugoročnu uspešnu saradnju. Ovde moramo naglasiti da je došlo vreme kada se mora pristupiti širokoj primeni franšizing-sistema koji bi ugovorne organizacije trebalo da okupe i u svoj program uključe hiljade franšizata-kooperanata u okviru jednog proizvodnog programa.

Sistem UOUR SOUR »Braća Karić« ostvaruje kooperativnu saradnju sistema franšizing sa velikim brojem OUR-a, velikim kao što su »Minel«, sve željezare u zemlji, naftna i hemijske industrije i dr.

Saradnja sa pomenutim organizacijama odvija se 90% slučajeva kao supstitucija uvoza za rezervne delove.

Promena i dopuna Zakona o udruženom radu trebalo bi da proizvede odgovarajuće izmene i dopune u republičkim i pokrajinskim Zakonima kojima se uređuje oblast male privrede a posebno položaj UOUR-a.

Organizaciono-pravno izjednačavanje OUR-a sa drugim organizacijama, znatno bi doprinelo izmeni društvene klime u odnosu na malu privredu u određenim sredinama. Činjenica je da u određenim sredi-

nama još uvek postoji nepoverenje prema maloj privredi, a posebno bojazan od ličnog bogaćivanja pojedinaca i slično. Zakonom o udruženom radu i drugim pravnim propisima trebalo bi izvršiti menjanje, za malu privredu danas vrlo nepovoljne klime.

TESKOĆE NA KOJE NAILAZIMO

Želim da pred ovim naučnim skupom kažem da smo izabrali proizvodni program metaloprerađivačkog karaktera a da niko od nas braće nije metalac. Izabrali smo jedan vrlo težak proizvodni program, gde su osnovne sirovine gvožđe i čelik, a njihova obrada vezana je za rad uz visoke temperature. Pri tome smo imali velike teškoće dok smo ušli u tehnologiju procesa obrade ovih metala, ali smo naporima i danonoćnim radom uspeli da savladamo tehnologiju ovih procesa. Međutim, i pored naših velikih uspeha, osetili smo da je nama, kao i celokupnoj maloj privredi, neophodna i od neprocenjivog značaja pomoć i velika angažovanost nauke i naučnih radnika. Do danas mala privreda je bila potpuno odvojena od nauke. U tom cilju, a u ovom vremenskom zaokretu kada sa stanovišta širih društvenih interesa mala privreda mora da dobije pravo mesto i pravi tretman, naša organizacija, i mi braća Karić, odlučili smo da se obratimo nauci i naučnim ljudima iz svih oblasti da nam u tome pomognu. To je uostalom i bio osnovni cilj ovog današnjeg simpozijuma.

MALA PRIVREDA SAMOSTALNOG LIČNOG RADA SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA U JUGOSLAVIJI I NJEN PERSPEKTIVNI RAZVOJ

Mala privreda je u Jugoslaviji izazvala veliku pažnju privredne i društveno-političke javnosti. Atraktivnost pojma »mala privreda« posebnost je bila značajna za veliki broj ljudi koji su u maloj privredi videli šansu za zaposlenje i iskazivanje svojih stvaralačkih mogućnosti. Veliki broj radnika na privremenom radu u inostranstvu je takođe pokazao veliki interes za svoj uspešan povratak u zemlju i potpunu reintegraciju. Velika privreda je preko svih privrednih grana u oblasti proizvodnje i uslužnih delatnosti ispoljila interes za razvoj kooperacije sa komplementarnom ulogom male privrede radi maksimalizacije dohotka.

Pravni osnov male privrede u samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana sadržan je u članovima 64, 65, 66, 67 i 68 Ustava SFRJ, koji je proglašen 21. februara 1974. godine. Ustavom se zajemčuju sloboda samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana i izjednačava se udruženim radom. Radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana mogu osnovati zadruhu i u njoj udružiti svoj rad i sredstva rada i zajednički raspolagati dohotkom koji zadruga ostvari. Takođe radni ljudi koji samostalno obavljaju delatnost sredstvima u svojini građana mogu svoj rad i sredstva rada udruživati sa organizacijama udruženog rada u različitim oblicima kooperacije u proizvodnim i uslužnim delatnostima, kao i drugim oblicima saradnje s pravom učešća u upravljanju zajedničkim poslovima i raspodeli zajednički ostvarenog dohotka. Dalje, radni čovek koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana može osnovati ugovornu organizaciju udruženog rada sa drugim samostalnim privrednicima.

U našoj zemlji do 1965. godine, odnosno do privredne reforme, maloj privredi odnosno samostalnom ličnom radu nije posvećivana od strane društva dovoljna pažnja, bolje reći nikakva, već je bio prepušten sam sebi, što je rezultat uopšte razvojne politike zemlje u tom periodu kada je industriji dato dominantno mesto. Iako je društveni sektor bio favorizovan, a industrija imala dominantno mesto u privrednom razvoju zemlje, individualni sektor je spominjan i delimično uvažavan, što se vidi iz sledećeg: »Već samo ta činjenica bez obzira na društveno-ekonomsku razliku između pojedinih dijelova privatnog sektora, dovoljno dokazuje da bi jedan nepravilan postupak prema privatnom sektoru, neko formalno rešenje u najvećoj meri ugrozilo našu privrednu delatnost, prouzrokovalo zastoje u našoj privredi. Bez delatnosti privatnog sektora u našoj poljoprivredi i dobrih veza između njega i našeg državnog sek-

tora ne možemo danas zamisliti našu ishranu. Naše zanatstvo, s obzirom na opće poslijeratne prilike, jer uvijek ne raspolaže u dobroj meri sirovinama i materijalom, dosta nepovoljno deluje na opći naš životni standard. To dokazuje od kolike je važnosti danas zanatski deo privatnog sektora za našu privredu», izneo je Boris Kidrič u Skupštini SFRJ 1947. godine. Bez obzira na ovakav stav što se tiče zanatstva u individualnoj svojini koje sada nazivamo malom privredom samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana, ono je ostalo van pomoći društva sve do 1965. godine. Od 1965. do 1970. godine imalo je tretman ispitivanja i pogađanja da li opšte treba razvijati ovaj deo privrede i da li je to ispravno sa ideološke strane s obzirom na socijalističko uređenje zemlje. Period od 1947. do 1965. je vreme kada se razvoj samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana odvijao bez pomoći društva. Od 1965. do 1970. mala privreda zauzima vrlo skromno mesto u razvojnim planovima. Treći period od 1971. do 1985. godine donosi odgovarajuće uvažavanje ukupne male privrede, kada su na nivou federacije zvanično proklamovane osnove razvojne politike, nakon čega dolazi do tretmana male privrede kroz sve srednjoročne i godišnje planove i do ulaganja društvenih sredstava; dobijaju se razne beneficije i stimulacije i donose novi propisi kojima se stimuliše ubrzaniji razvoj male privrede u celini. Prelomni trenutak nastao je 1980. godine kada je donet Društveni dogovor o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede. Pravni osnov donošenja Društvenog dogovora sadržan je u članu 124 Ustava SFRJ.

Društveni dogovor, koji je donet na osnovu saglasnosti svih saveznih društvenopolitičkih institucija kao i republika i pokrajina, na osnovu čega su i ostale DPZ donele svoje Dogovore, su razrešene sve dileme. Članom 6 i 7 Društvenog dogovora data je definicija male privrede koja glasi:

»Malom privredom, u smislu ovog Društvenog dogovora, smatraju se osnovne organizacije udruženog rada i radne organizacije, bez osnovnih organizacija udruženog rada, koje zapošljavaju manji broj radnika i koje se bave pojedinačnom, odnosno maloserijskom proizvodnjom, ili proizvodnjom u kooperaciji, ili po porudžbini, kao i organizacije udruženog rada koje obavljaju sve vrste zanatskih usluga.

Malom privredom, u smislu ovog društvenog dogovora, smatraju se i delatnosti koje se obavljaju samostalnim ličnim radom sredstvima u svojini građana, kao i svi oblici udruživanja i organizovanja ličnog rada sredstvima sa radom drugih radnika u udruženom radu, zanatskim i drugim zadrugama«.

Članom 7 određene su delatnosti koje pripadaju maloj privredi iz sfere proizvodnih i uslužnih delatnosti, a limitiran je i broj radnika za društveni sektor — do 200 radnika. Radi kompletnog uvida u prilogu je data šema odnosno grafički prikaz ukupne male privrede.

Iz navedene definicije se jasno vidi da mi u Jugoslaviji, i jedini na svetu, imamo »dve male privrede«. Malu privredu u društvenom sektoru svojine i malu privredu u samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana (privatni sektor). Međutim, u rezolucijama o društveno-ekonomskom razvoju i merama ekonomske politike u 1981, 1982,

1985, 1984, 1985. i 1986. godini daje se samo verbalna podrška samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana, dok se mala privreda društvenog sektora i ne spominje. Vreme je da se porazmisli o odvajanju društvenog sektora iz male privrede i da OUR-i pripadnu velikoj privredi a da status male privrede ima samo lični rad sredstvima u svojini građana, jer ionako se još uvek vodi polemika u stručnim i naučnim krugovima oko pitanja šta je to mala privreda.

Ovde se ne radi o potrebi za sitnim kapacitetima. Još 1923. godine Kar Kaucki je u »Načelima socijalne demokratije« izneo sledeći stav: »Tako vidimo da sama koncentracija kapitala stvara opet potrebu za umnožavanjem sitnih preduzeća i pomaže ih.«

Sitno preduzeće u smislu male privrede se u svetu kreće od 1 do 500 radnika, u našoj zemlji do 200 radnika. Međutim, najbrojnija grupa ima do 10 radnika. Takvih sitnih preduzeća danas u Japanu ima 77,8% u strukturi ukupne privrede, u Velikoj Britaniji 77,1% i u SAD 48,6%.

Pored navedene definicije male privrede iz Društvenog dogovora, za našu zemlju je nužno navesti i to da je i Komisija za malu privredu Saveznih društvenih saveta za poslove ekonomske stabilizacije dala svoju definiciju koja je nešto šira i obuhvata i zemljoradničke zadruge i predlaže veći broj radnika — 250. U petom stavu te definicije stoji: »Zemljoradničke zadruge i drugi oblici udruživanje zemljoradnika međusobno i sa radom radnika i društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada.«

Prof. dr Nenad Mileusnić predlaže da se u okviru male privrede nađe i »mala poljoprivreda«.

Praksa nije potvrdila pripadnost zemljoradničkih zadruga maloj privredi.

Ostaje da je mala privreda deo ukupne privrede i da se nalazi u svim privrednim oblastima, granama i delatnostima kako je dato u Društvenom dogovoru i prikazano na shemi br. 1. Ta definicija zasnovana je na naučnim pristupima i metodama (statistički, funkcionalni i institucionalni) i saglasna je sa definicijama svetskih naučnika od kojih navodim sledeću:

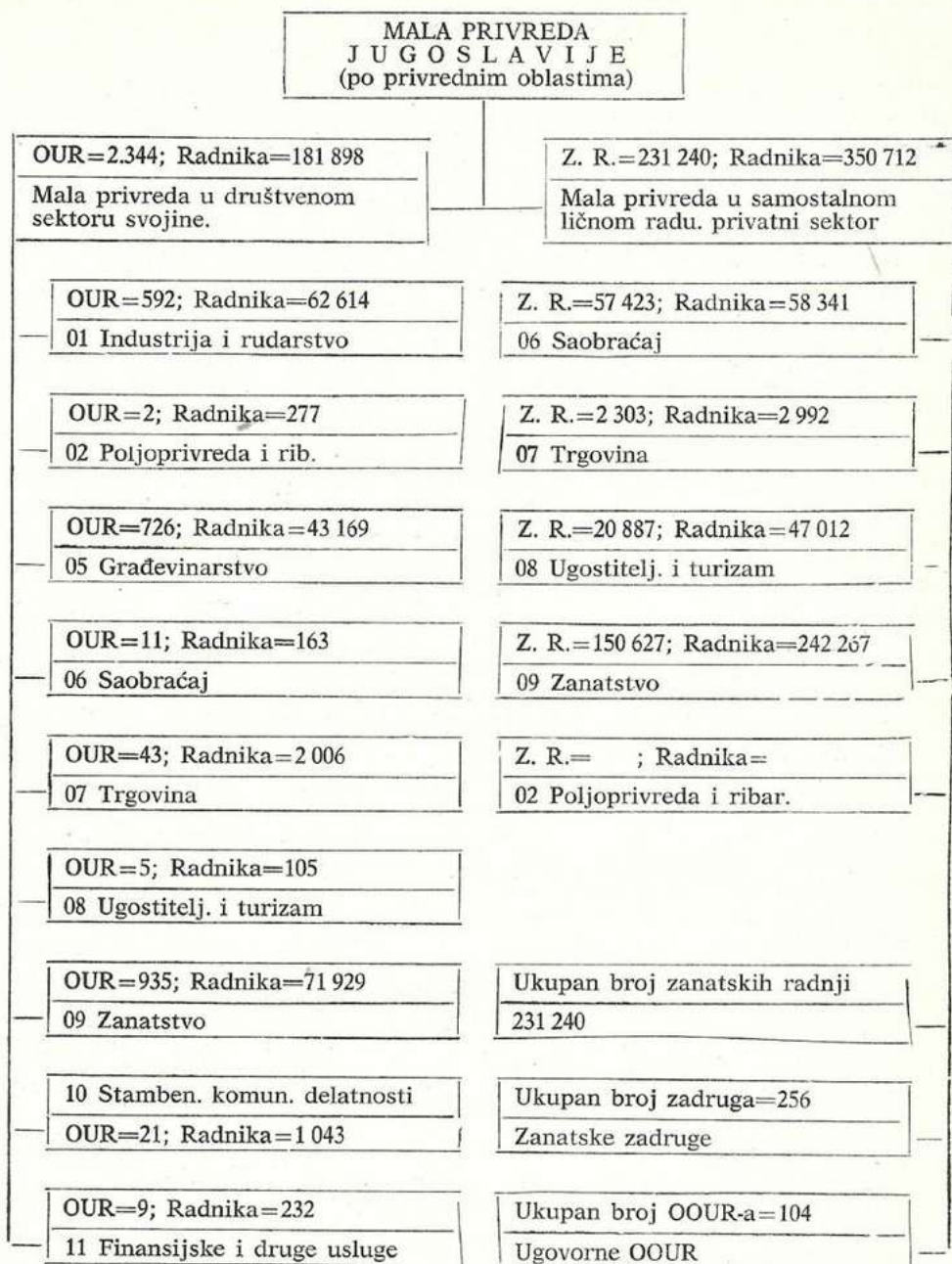
»... veličinu preduzeća koje se može nazvati sitnom industrijom, malo varira zavisno od industrijske grane, istorijskog stepena industrijalizacije i ekonomskih uslova pojedinih nacija kako navodi japanski profesor Tokaturo Yamanaka.

O definiciji male privrede postoje različita mišljenja i naših savremenih naučnika. Sintetička definicija koja proizilazi iz njihovih mišljenja bi se mogla izraziti sledećim rečima:

Malu privredu sačinjavaju mali kooperanti velikoj privredi u okviru društvenog sektora svojine, a u sadašnjoj fazi razvoja socijalizma, kooperant (mali privrednik) može da egzistira i u privatnom sektoru odnosno samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana, razvojnno uključen u razvojne planove velike privrede sa komplementarnom ulogom na principu racionalnosti proizvodnje i pružanju usluga.

Na nedavno održanom plenumu CKSKJ, u uvodnom izlaganju, uvodničar dr Stipe Šuvar se izjasnio da treba prevashodno razvijati malu privredu u okviru društvenog sektora svojine. Ovim nije

Shema 1.

Podaci: SZS: Bilteni 1341/1982, 1412/1985; 1457/1985, SGJ/1986, Autor grafikona-sheme: Mr. Cvetko Dejanović.

**MALA PRIVREDA U
JUGOSLAVIJI**
(Po republikama i pokrajinama)

Mala privreda u društvenom sektoru svojine	Mala privreda u samostalnom ličnom radu — privatni sektor
OUR=2 344; Radnika=181 896 SFR Jugoslavija	Z. R.=231 240; Radnika=350 672 SFR Jugoslavija
OUR=204; Radnika=17 423 SR Bosna i Hercegovina	Z. R.=35 741; Radnika=50 282 SR Bosna i Hercegovina
OUR=52; Radnika=3 062 SR Crna Gora	Z. R.=3 092; Radnika=4 043 SR Crna Gora
OUR=567; Radnika=41 351 SR Hrvatska	Z. R.=53 832; Radnika=90 208 SR Hrvatska
OUR=306; Radnika=21 944 SR Makedonija	Z. R.=19 653; Radnika=27 492 SR Makedonija
OUR=366; Radnika=25 384 SR Slovenija	Z. R.=35 601; Radnika=59 626 SR Slovenija
OUR=849; Radnika=72 731 SR Srbija (ukupno)	Z. R.=83 32; Radnika=118 967 SR Srbija (ukupno)
OUR=544; Radnika=48 730 Srbija bez SAP	Z. R.=58 215; Radnika=78 860 Srbija van SAP
OUR=40; Radnika=2 342 SAP Kosovo	Z. R.=561; Radnika=11 804 SAP Kosovo
OUR=265; Radnika=21 659 SAP Vojvodina	Z. R.=16 545; Radnika=28 303 SAP Vojvodina

Podaci: Isti izvori kao za grafikon na strani 13. Autor. Mr. C. D.

diskvalifikovan samostalni lični rad sredstvima u svojini građana, već je samo naglašen razvoj male privrede pomoću velike privrede kao lakšem, bržem i sigurnijem putu.

Ukupnoj maloj privredi u okviru koje i samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana pripada značajno mesto u privrednom razvoju Jugoslavije. Njen brži razvoj je od velikog društvenog značaja, jer se njenim razvojem otvaraju mogućnosti za potpunije korišćenje proizvodnih i uslužnih kapaciteta, poboljšanje privredne strukture, povećanje zapošljavanja znatnog broja nezaposlenih kao i povratnika iz inostranstva uz angažovanje njihovih sredstava, što bi sve doprinelo bržem ukupnom privrednom razvoju.

Za sada mala privreda u strukturi ukupne privrede zauzima skromno mesto u odnosu na mogućnosti. U maloj privredi zaposleno je samo 10,6 i to u samostalnom ličnom radu sredstvima u svojini građana u prethodnom periodu bio je neravnomeran i neujednačen, ali sa veličinama.

SADAŠNJE STANJE RAZVIJENOSTI SAMOSTALNOG LIČNOG RADA SREDSTVIMA U SVOJINI GRAĐANA

Tempo razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana u prethodnom periodu bio je neravnomeran i neujednačen, ali sa stalnom ulaznom linijom, što se vidi iz sledeće tabele kretanje društvenog proizvoda.

Tabela 1.

(U milionima dinara)

1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
22030	28824	32056	41850	54015	73637	95344	130308	180444

Ako se razvoj posmatra kroz kretanje poslovnih radnji, može se zaključiti da je broj vlasnika radnji stalno rastao, tako da u posmatranom periodu 1976—1984. imamo sledeće stanje:

Tabela 2.

DPZ God.	SFRJ	BiH	CG	HRV.	MAK.	SLOV.	S r b i j a			
							Ukup.	Bez SAP	Kos.	Vojv.
1976.	176041	26507	2718	39298	14556	22303	70659	45813	7374	17472
1977.	175783	26245	2788	38448	14818	23253	70231	45249	8233	16749
1978.	175498	25929	3073	39019	14722	24743	68012	44751	6979	16282
1979.	183024	26900	2952	40814	15286	26944	70078	46920	7425	15733
1980.	189145	28349	2961	42235	16365	29202	70033	47609	7331	15093
1981.	199641	33185	3020	43405	16348	31067	72598	49310	7430	15849
1982.	209058	31784	3044	46433	17470	32703	77708	52731	8167	16301
1983.	217952	33659	2918	48415	17768	33835	81359	55835	8703	16816
1984.	231240	35741	3092	50832	19653	35601	83321	58215	8561	16545

Indeks rasta poslovnih radnji (u zvaničnoj terminologiji: zanatskih radnji) na nivou SFRJ je 131,35, što govori da se razvoj u ovom periodu odvijao po prosečnoj stopi od 3,1%. Prosečna stopa razvoja po DPZ je iznosila : BiH 3,8; Crna Gora 1,4%; Hrvatska 3,6%; Makedonija 3,4%; Slovenija 5,3%; Srbija ukupno područje 1,9%; Srbija bez SAP 2,7%; SAP Kosovo 1,7% i SAP Vojvodina 0,94%.

Iz pregleda razvojnih stopa vidi se da je ovaj deo male privrede najrazvijeniji u Sloveniji, a najslabije na Kosovu i u Vojvodini. Ovde se vidi, sa izuzetkom Vojvodine, da uspešnost razvoja u samostalnom ličnom radu se kreće kao i kod ukupne privrede.

Tabela 3.

Broj radnika kod poslodavaca (vlasnika)

DPZ God.	SFRJ	BiH	CG	HRB.	MAK.	SLOV.	S r b i j a			
							Ukup.	Bez SAP	Kos.	Voj.
1976.	70576	8201	653	17793	3860	14448	23621	13245	1845	8531
1977.	74879	7815	828	21619	4989	15219	24944	13996	2619	8329
1978.	79219	8376	804	24544	4912	16413	24093	13195	1881	9017
1979.	85672	9553	827	26585	5507	18231	25564	14390	2028	9146
1980.	92036	10795	844	28514	6786	20047	26329	15015	2051	9263
1981.	98310	12961	857	30657	9470	20869	26150	13492	2212	10446
1982.	106611	13323	862	32393	7087	21285	28273	16380	2320	10572
1983.	111274	13668	889	34132	7087	22953	32543	13276	2814	10953
1984.	119378	14541	951	36376	7839	24025	35546	20645	3243	11758

Zapošljavanje kod vlasnika radnji je stalno rastao iz godine u godinu. Stope rasta su sledeće : SFRJ 6%, Bosna i Hercegovina 6,6%; Crna Gora 4,4%; Hrvatska 8,1%; Makedonija 8,2%; Srbija ukupno područje 4,8%; Srbija bez SAP 5,1%; SAP Kosovo 6,5% i SAP Vojvodine 3,6%.

Vidi se da su stope zaposlenosti dosta visoke, međutim ne možemo biti zadovoljni, jer na jednu radnju dolazi samo pola radnika ili u svakoj drugoj po jedan radnik, što je vrlo malo. Prema izvršenoj anketi više vlasnika radnji, potreba ima za većim brojem radnika, najmanje jedan do dve radnika po radnji, što bi znatano povećalo zaposlenost. Ali opterećenja su za zaposlenog radnika prilično velika i vlasnici izbegavaju da primaju radnu snagu u stalni radni odnos.

Radi kompletiranje slike o stepenu razvijenosti samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana, prikazujemo broj poslovnih radnji na 10 000 stanovnika u Jugoslaviji, stanje u 1981. godini.

Iz priložene tabele se vidi da je samostalni lični rad najrazvijeniji u Sloveniji, sa 163,94 radnji na 10 000 stanovnika. Prema ovome mala privreda je u Sloveniji mnogo razvijenija nego u drugim republikama i pokrajinama. Najslabije je razvijeno Kosovo. I ovi podaci još jednom potvrđuju činjenicu da je mala privreda onoliko razvijena koliko je razvijena i ukupna privreda.

Tabela 4.

D P Z	Stanovništvo 1981. g.	Broj poslovnih radnji na 10 000 stanovnika
S F R J	22 471 000	88,84
Bosna i Herc.	4 136 000	80,23
Crna Gora	586 000	51,33
Hrvatska	4 606 000	94,23
Makedonija	1 916 000	85,42
Slovenija	1 895 000	163,94
Srbija ukupno	9 332 000	83,15
Srbija bez SAP	5 701 000	84,49
SAP Kosovo	1 595 000	46,58
SAP Vojvodina	2 036 000	77,84

PERSPEKTIVNI RAZVOJ SAMOSTALNOG LIČNOG RADA SREDSTVIMA U
SVOJINI GRAĐANA 1985—2000. GODINE

Na osnovu empirijskih podataka, odnosno ostvarenih rezultata razvoja u periodu 1976—1984. godina, za što statistika raspolaže sa podacima iz oblasti ličnog rada sredstvima u svojini građana, pomoću dinamičke analize i matematičko-statističkim metodama, preko linear-nog trenda rasta društvenog proizvoda i broja poslovnih radnji, izračunate su razvojne mogućnosti do 2000. godine na nivou SFRJ, privrednih oblasti i po društveno-političkim zajednicama. Dobijeni rezultati dati su u tabeli br. 5.

Tabela 5.

(Društveni proizvod u milionima din.)

Privr. obl. God.	SFRJ	Građevinarstvo	Saobraćaj	Trgovina	Ugostiteljstvo	Zanatstvo
1985.	167470	47835	24613	1039	20000	46389
1986.	182720	52876	27415	1178	22342	48092
1987.	200970	57917	30217	1318	24685	49785
1988.	219280	62952	33019	1457	22027	51449
1989.	237470	68000	35021	1596	29370	53202
1990.	255720	73041	38623	1736	31712	54906
1991.	273970	78083	41425	1875	34055	56609
1992.	292220	83124	44227	2015	36997	58312
1993.	310470	88165	47029	2154	38739	60016
1994.	328720	93206	49831	2293	41082	61719
1995.	346970	98248	52633	2522	43424	64323
1996.	365220	103289	55435	2662	45767	65126
1997.	383470	108330	58237	2711	48109	66829
1998.	401720	113372	61039	2941	50452	68532
1999.	419970	118413	63841	3080	52794	70236
2000.	438220	123454	66643	3130	55136	71940
Indeks	266,44	258,08	270,76	201,21	275,68	155,07
Stopa	11,4%	10,8%	11,7%	13,0%	11,9%	5,0%

Dobijene su dosta visoke stope rasta budućeg razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana, što je posledica relativno kratke serije, mada se radi o devetogodišnjem periodu. Međutim, zakonitost razvoja je u skladu sa prethodnim stanjem i tendencijama. Stope odgovaraju politici ubrzanijeg razvoja naročito u novim oblastima kao što su saobraćaj, trgovina i ugostiteljstvo. To su oblasti u kojima je kasnije dozvoljen rad pa je došlo do naglog razvoja, što nije slučaj sa zanatstvom gde je razvoj ustaljen i odvija se po realnoj stopi od 5%. Ovde se mora istaći da na visoke stope ima uticaja i inflacija koja remeti ritam i tempo. Zbog toga dat je razvoj i preko sigurnijih podataka odnosno broja zanatskih radnji.

Tabela 6.

Pregled perspektivnog razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana preko trenda rasta poslovnih radnji od 1985 do 2000-te godine

Dpz God.	SFRJ	BiH	CG	HRV	MAK.	SLOV.	S r b i j a			
							Ukupno	Bez SAP	SAP Vojv.	SAP Kos.
1985.	231184	36242	2780	52690	19273	37613	82608	54579	8510	16595
1986.	238168	37528	2831	54448	19887	39379	84374	55597	8652	16651
1987.	245552	38814	2863	56206	20481	41090	86140	56595	8794	16707
1988.	252736	40100	2894	57964	21075	42847	87960	57593	8936	16763
1989.	259920	41386	2926	69722	21669	44596	91438	58591	9078	16819
1990.	267104	42673	2958	61480	22263	46345	93204	59589	9220	16875
1991.	274288	43959	2989	63238	22857	48856	94970	60587	9362	16931
1992.	281472	45945	3021	64996	23451	49843	94970	61585	5904	16987
1993.	288636	46531	3052	66754	24045	51592	98502	62583	9646	17043
1994.	295840	47818	3084	68512	24639	53341	100268	63581	9788	17099
1995.	303024	49104	3116	70270	25283	55090	202034	64579	9930	17155
1996.	310208	50390	3147	72028	25827	56839	103800	65571	10072	17211
1997.	317392	51676	3179	73786	26421	58588	105566	66575	10214	17267
1998.	325576	52962	3210	75544	27015	60377	107332	67573	10356	17323
1999.	331760	54249	3242	77302	27609	62086	109090	68571	10498	17379
2000.	338944	55535	3274	79060	28203	63835	109090	69569	10640	17435
Index	146,63	153,23	177,76	150,04	146,33	109,71	132,05	129,74	125,02	105,06
Stope	4,4%	4,9%	1,8%	4,6%	4,4%	6,1%	3,1%	2,9%	2,5%	0,6%

Dobijene prosečne stope rasta, odnosno razvoja preko poslovnih radnji je mnogo realnija. Pod pretpostavkom da neće doći do nekih nepredviđenih udara odnosno naglih promena, budući razvoj će ići u granicama iznađenih stopa do dvehiljadite godine. Ukupan broj radnji na nivou SFRJ će porasti za 107 600, ili prosečno godišnje po 7 184 radnji, što predstavlja značajno i očekivano povećanje i u skladu je sa željenim dinamičnim razvojem. Pod pretpostavkom da će u ovom periodu uslovi privređivanja biti stabilni, može se očekivati povećanje broja zaposlenih dvehiljadite godine u samostalnom ličnom radu sred-

stvima u svojini građana na oko jedan milion. Ako se zna da je u društvenom sektoru male privrede skoro isti broj zaposlenih, sada, to bi pod pretpostavkom približnog tempa razvoja, u maloj privredi ukupno bilo zapošljeno oko 2 miliona radnika, što u potpunosti razrešava problem nezaposlenosti u našoj zemlji.

Da bi se ostvario ovakav tempo razvoja potrebno je stvoriti i određene uslove. Pre svega, potrebno je neprestano stvarati klimu za razvoj male privrede, posebno da se na lični rad sredstvima u svojini građana ne gleda sa podozrenjem, što je to privatni sektor, već treba imati na umu da »svaki član društva izvlači ekonomske koristi isključivo iz svog rada a ne iz vlasništva« kako kaže prof. dr Branko Horvat, ili »mali privrednik ni u kapitalističkim zemljama nije kapitalista« kako navodi prof. dr Živorad Zlatković. Dakle, najenergичnije se razračunavati sa svima kojim misle da razvoj ovog sektora ugrožava socijalizam.

Treba dozvoliti da čisti lični dohodak bude nekoliko puta veći od proseka u društvenom sektoru, bar četiri puta, jer upravo toliko puta se više i radi s obzirom na efektivno radno vreme a takođe sami pokrivaju troškove godišnjih odmora. Dalje, omogućiti angažovanje sredstava građana a naročito povratnika iz inostranstva, obezbediti planiranje razvoja male privrede, obezbediti izvoz njihovih proizvoda i uvoz repromaterijala i opreme i delova po povoljnijim uslovima; uspostaviti izvozno tržište; razrešavati poslovni prostor naročito u urbanim sredinama; unaprediti politiku oporezivanja i doprinosa tako da privatnik ne krije lični dohodak. Broj zaposlenih dovesti novim zakonskim propisima u funkciju tražnje za proizvodima i uslugama male privrede.

Jedno od posebnih pitanja koje zaslužuje sve veću pažnju pored stvaranja materijalnih uslova, bolje organizacije i poslovnosti, jeste predstavljanje i zastupanje samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana, zastupanje njihovih interesa preko njihovog učešća u svim delegatskim skupštinama počev od opštine pa sve do federacije, jer se tamo odlučuje i o njihovoj sudbini. Treba razmotriti i mogućnost osnivanja posebnog skupštinskog tela koja bi na svim skupštinskim nivoima bili tumači autentičnog položaja, stanja i uloge, što ne znači deobu vlasti, već dalji razvoj samoupravnih odnosa kakvi se manifestuju u praksi, čime bi se obezbedilo jače povezivanje ova dva sektora.

LITERATURA

- 1) Boris Kidrič: *Ekonomika FNRJ*; str. 148, Zagreb, 1948.
- 2) Karl Kaucki: *Načela socijalne demokratije*; prevod, str. 14, Beograd, 1923.
- 3) Dr Nenad Mileusnić: Strategija organizacije male privrede, referat na bledskom savetovanju 1983. godine.
- 4) Prof. Tokaturo Yamanaka: The nature of Small industries-a survey of the Ekonomix interpretation in Japan, The Annals of the Hititsubashi Academy; Vol. IV No 1.
- 5) Prof. dr Živorad Zlatković: Investiciona ulaganja u privatni sektor male privrede doprinos bržem razvoju celokupne jugoslovenske privrede; JUMA br. 3/1986., Informator Zagreb.
- 6) Aleksandar Radić: *Poslovna statistika*; Prosveta, Beograd, 1969.
- 7) Horvat dr Branko: *Jugoslovenska privreda 1965—1983. godine*, knjiga I i II Zagreb 1984. godine.
- 8) CKSKJ: Dokumenti VIII—XI, Položaj i razvoj male privrede, VIII sednica CKSKJ, Sarajevo 1983. godine.
- 9) Društveni dogovor o osnovama zajedničkog delovanja u sprovođenju politike razvoja male privrede u SFRJ, Sl. list SFRJ br. 57 od 19. X 1980. godine.
- 10) *Ustav SFRJ*; Sl. list SFRJ/1983. godine.
- 11) *Program SKJ*, Komunist, 1980 godine.
- 12) SZS: Mala privreda individualnog sektora 1976—1981, bilten 1 1341/1982.
- 13) SZS: Mala privreda društvenog i individualnog sektora 1983., bilten 1457, Beograd 1985.
- 14) SGJ/1986. str. 478, 479 i 480.

REZIME

U okviru opštih rasmatranja dat je osvrt na pojam male privrede sa stanovništa literature i prakse. U drugom delu prikazano je stanje razvijenosti male privrede u našoj zemlji i to samo samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana i to na nivou SFRJ, republika i pokrajina i privrednih oblasti. U trećem delu dat je budući razvoj male privrede samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana na osnovu empirijskih podataka prethodnog perioda od 9 godina, dinamičkom analizom i matematičko-statističkim metodama preko linearnog trenda iznađene su prosečne stope razvoja do dvehiljadite godine i kvantificirane su veličine preko društvenog proizvoda kao sintetičkog faktora razvoja i broja radnji na osnovu čega je projektovano stanje do dvehiljadite godine. Dobijeni rezultati su realni i prihvatljivi i pod uslovom stabilnijeg privređivanja ostvarljivi.

PROBLEMI U RAZVOJU MALE PRIVREDE NA PODRUČJU OPŠTINE LESKOVAC

Ustavom SFRJ, Zakonom o udruženom radu, Rezolucijom XIII Kongresa SKJ, Srednjoročnim planom razvoja zemlje (1986—1990.) i Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije istaknut je ogroman značaj razvoja male privrede za sveukupnu stabilizaciju jugoslovenske privrede i društva.¹⁾

Poznato je da mala privreda ima komplementarnu ulogu u društvenoj proizvodnji uopšte. Često se ističe njen neosporan doprinos ukupnom obogaćenju ponude robe i usluga, kako na domaćem tako i na svetskom tržištu. Ona je prisutna i u domenu rešavanja problema zaposlenosti, angažovanja slobodnih sredstava građana, rešavanja mnogih problema povratnika iz inostranstva, snaženja vojne i odbrambene sposobnosti zemlje i sl. Inače, njen zadatak je da otvaranjem i razvojem većeg broja malih kapaciteta u oblasti proizvodnje i usluga uspešnije rešava pitanje sve naraslih potreba društva.²⁾ Maloj privredi danas se poklanja sve veća pažnja zbog činjenice da se organizovanje proizvodnje i pružanja usluga može vršiti i u domaćinstvu, sa malim sredstvima i uz znatne uštede u angažovanju investicionih sredstava i rada.

Obuhvatnost male privrede determinisana je kriterijima iz Dugoročnog dogovora o osnovama zajedničkog delovanja i sprovođenju politike razvoja male privrede u Jugoslaviji iz 1980. godine. Prema njima, mala privreda čini proizvodnju sitnih i dopunu velikoserijske proizvodnje. Inače, poznato je da mala privreda za sirovinu osnovu koristi razne vidove otpadaka, na koji način ona doprinosi i očuvanju čovekove okoline.³⁾

¹⁾ Prvi dokument o razvoju male privrede u nas donet je u Sloveniji 1974. godine, zatim u Hrvatskoj i Srbiji 1976, a u ostalim republikama i obe pokrajine tek 1977. godine.

²⁾ Na malu privredu se, još uvek, gleda samo kao na mogućnost zapošljavanja i aktiviranja sredstava građana. Po našem mišljenju pogrešno se zapostavlja još jedno prioritetno pitanje: pitanje zadovoljavanja sve većih potreba za proizvodima i uslugama građana.

³⁾ Opšta je pojava da kod nas propada na hiljade tona otpadaka i drugih neiskorišćenih resursa, lokalnih sirovina i dr., koje bi kapaciteti male privrede mogli racionalno da iskoriste.

DOSTIGNUTI NIVO RAZVOJA

Na području opštine Leskovac egzistiraju 34 organizacije u raznim oblastima male privrede, koje sa ispod 2 00 zaposlenih radnika, karakterističnim nivoom tehničke opremljenosti rada i obimom poslova ove organizacije, van svake sumnje, pripadaju maloj privredi.⁴⁾

a) Vidno mesto u maloj privredi opštine zauzimaju organizacije u društvenom sektoru zanatstva. Samo nekoliko podataka to najbolje potvrđuje.

Sektor zanatstva	Br. organizacija	Br. zaposlenih
Zanatske usluge	32	2011
Lične usluge	2	34

(Izvor: Informacije o problemima razvoja male privrede u opštini Leskovac, juni 1986. godine)

Prema broju zaposlenih na prvom mestu su organizacije iz oblasti uslužnog zanatstva, zatim proizvodnog zanatstva, a najposle dolaze one iz oblasti proizvodno-uslužnih-ostalih zanata.

b) U sektoru ličnog rada usluge pruža 1 320 vlasnika samostalnih zanatskih radnji. U njima se, pored vlasnika zapošljava još oko 1 680 radnika. Po broju zaposlenih u ovom sektoru na prvom mestu su zanatske radnje, zatim dolaze radnje auto-prevoznicičke struke i sl.

Prostorni razmeštaj zanatskih radnji nije zadovoljavajući, jer su u najvećem broju smeštene u centru grada. U drugim delovima grada, gde su potrebe građana za njima najveće nema ih. Isto tako, nema ih i u novosagrađenim naseljima grada.⁵⁾

c) Zanatskih zadruga na području Leskovca ima 7, i to u samom gradu 3 a van grada je 4. U njima je stalno udruženo 1 137 radnika-zanatlija.

d) Ugovorne organizacije, takođe su postojeći oblik organizovanja u maloj privredi. Opština Leskovac ima dve registrovane ugovorne organizacije sa preko 180 zaposlenih radnika. Delatnost: izrada proizvoda tekstilne konfekcije.

PROBLEMI RAZVOJA

Veliki je broj problema koji direktno zadiru u suštinu i bit razvoja male privrede. Elaboriranje nekih od njih daje autoru osnov za tvrdnju da će se područje Leskovca izvlačiti iz sadašnjeg stanja razvijenošću onim intenzitetom koji će se razvijati upravo mala privreda. Jer, go-

⁴⁾ Svi podaci dobijeni iz Komiteta za privredu SO-e i Opšteg udruženja samostalnih zanatlija za 1985. i 1986. godinu.

⁵⁾ Poslovni prostor uspešno se rešava na ovom području od 1985. godine. Te godine izgrađen je Zanatski centar I i 26 lokala privremenog karaktera. U 1986. godini stvoreni su uslovi za izgradnju Zanatskog centra II sa 35 poslovnih jedinica, koji će biti useljen do kraja 1987. godine. SO utvrdila je lokaciju za izgradnju još 211 jedinica male privrede u svim delovima grada i šire a ove godine čini napore da obezbedi početak izgradnje i Zanatskog centra III.

tovo je pravilo da što je neko područje razvijenije, ono ima i razvijeniju malu privredu, što zapravo, znači da ta privreda nije samo faktor novog zapošljavanja nego i faktor ukupnog privrednog razvoja.⁶⁾

Raskorak između društveno-političkih opredeljenja i prakse koja se vodi prema maloj privredi, jedan je od problema na koji treba dati odgovor. Strah od bogaćenja radom u oblasti male privrede neosnovan je i organizovanjem rada inspekcijskih službi na savremeniji način pala bi previsoka cena te zablude o razvoju male privrede.

Iako u društvu postoji povoljna klima za razvoj ovog oblika privredivanja ostvarivanje dobrih namera tek predstoji. Građani namerni da ulože svoj rad i sredstva, po svoj prilici, neće nadalje gledati na šalter kao na prokletstvo, otpora, prepreke i sl.

Nepostojanje novih i celovitih programa razvoja male privrede kao iskoraka za budućnost, drugi je problem na putu bržeg razvoja ove ekonomske aktivnosti.

Kad bi se objedinile sve poslovne informacije o maloj privredi s područja opštine Leskovac i šire, formirala bi se banka toliko neophodnih podataka o potrebi razvoja i rešio treći problem u razvoju male privrede. Jer, previše je šarena slika o ovoj oblasti od opštine, preko gradova, pokrajina, do republika i federacije.

Naredni, četvrti po redu, problem u razvoju male privrede treba posmatrati preko nerasčišćenog položaja i pojma male privrede. Naime, svi smatraju da nemaju obavezu da objedinjuju i organizuju okupljanje za podsticaj razvoja male privrede — tako da se ustežu i organi uprave u društveno-političkoj zajednici. To na svojevrstan način ilustruje koliko su predrasude prema privatnom radu, iako niko zvanično ne osporava da su mala privreda i razmah preduzetništva neophodni i ovom području.

U prilici kada nema dovoljno para, kada su uslovi zaduživanja vrlo nepovoljni, kada preko devet hiljada ljudi čeka na posao i kada vlada nestašica nekih (naročito specijalizovanih) proizvoda, odnos prema maloj privredi i u ovoj sredini mora se menjati.

Kadrovi su takođe problem (*peti*) za razvoj male privrede. Iako Leskovac u tom pogledu tradicionalno zadovoljava, zbog čega se to pitanje ne posmatra kao poseban problem u razvoju male privrede, ipak se ono na odgovarajući način tretira.

Kao i druge sredine i ovo područje se sukobljava sa neadekvatnom poreskom politikom. Naime, poreska politika je nedovoljno selektivna, obeshrabrujuća i često nepredvidiva. Potrebno je, u tom domenu, povećati finansijsku kontrolu i disciplinu, i na taj način, rešavati i ovaj problem razvoja male privrede.

Često s pravom u razvoju male privrede postavljamo problem velike usitnjenosti, njenu nepovezanost, kako internu tako i eksternu.⁷⁾

⁶⁾ Kada je ovde reč o maloj privredi i njenom doprinosu razvoju uopšte, ne treba gajiti iluzije da se njenim razvojem mogu rešiti svi ili najveći broj problema ekonomske nestabilnosti. Jedno je sigurno, svesnom akcijom u ovom pogledu može se ublažiti priličan broj problema u razvoju i ovog područja.

⁷⁾ Ovom problemu se ne pristupa dovoljno studiozno, zbog čega organizacije male privrede, ali i tzv. velika privreda. Usitnjenost je slaba strana naročito u oblastima zadrugarstva.

NEOPHODNOST DALJEG RAZVOJA

Uloga male privrede u rešavanju pitanja snabdevanja stanovništva i privrede nedostajućim proizvodima i uslugama velika je. Sve češće izmene u strukturi potreba za proizvodima i uslugama ukazuju na svu neophodnost razvoja male privrede u ovom delu naše zemlje.⁸⁾

Podacima iz tabele najbolje će ilustruje promena u potrošnji stanovništva ovog područja i potreba za razvojem male privrede.

Godina	(Na 000 stanovnika)			
	Broj pretplat. radija	TV	automobila	Narodni dohod. po stanov.
1982.	143	125	99	84 887
1984.	149	136	117	169 995

(Izvr: Statistički podaci JMRZ za 1984. i 1986. godinu)

Prikazanu strukturu potrošnje potrebno je posmatrati u kontekstu neophodnosti male privrede da rešava narasle potrebe stanovništva. Verovatno bi detaljnija struktura izdataka porodičnog budžeta takođe potvrdila svu neophodnost razvoja male privrede. Zato se sve više uvažava stav po kome potražnja za proizvodima i uslugama male privrede predstavlja osnovu na kojoj se ova može stabilno i kvalitetno razvijati.

Činjenica da će se potrebe za nekim proizvodima i uslugama smanjivati ili čak nestajati i da će se na drugoj strani javljati potrebe za savremenijim proizvodima i uslugama (pojavom novih aparata i uređaja), kazuje koliki je značaj male privrede u servisiranju i održavanju tih novih proizvoda. Drugim rečima, nivo potreba stanovništva stalno će se uvećavati, a menjaće se i njihova raznovrsnost. Zato, uočavanje zahteva i izučavanje efekata u odnosu na potrebe radi pravovremenog usmeravanja razvoja male privrede mora da bude marketinški valjano vođen posao.

PRAVCI I MERE DALJEG RAZVOJA

Iako se na ispitivanom području, u celini uzev, nije mnogo uradilo na rešavanju problema male privrede, neki efekti su prisutni.

Osnovni pravac akcija na planu razvoja male privrede ovog područja je na boljem organizovanju subjekata male privrede i njihovom kompleksnom povezivanju na trajnim osnovama.⁹⁾ Praćenje i držanje tog pravca omogućiće novi projekti i programi razvoja proizvodnih i uslužnih aktivnosti male privrede, baziranih na rezultatima istraživanja tržišta, planiranja razvoja, izrade investiciono-tehničke dokumentacije i obezbeđenja finansijskih sredstava za njen razvoj.

⁸⁾ Videti o ovome u radu M. Dunovića »Mesna zajednica — osnov planskog razvoja male privrede«; Ekonomika, Beograd, br. 5/79.

⁹⁾ Videti o ovome u članku mr J. Arah »Stanje i pravci razvoja male privrede u SR Sloveniji«; Vesnik, Beograd, br. 360/87.

Jedan od pravaca povezivanja male privrede je u traženju zajedničkog interesa sa ostalom privredom. Naime, ima mesta povezivanju male privrede u celom reprodukcijom lancu zemlje, od primarne proizvodnje preko prometa, do proizvodne i infrastrukture u nadgradnji. Razumljivo, samo reprodukcijom povezana sa ostalim delovima privrede i ona se može pravilno i dugoročnije marketinški razvijati.

Rešavanje svih pitanja stabilnog dugoročnog razvoja male privrede mora se tražiti zajedno sa naukom. To pogotovu što tendencije u njenom razvoju pokazuju da se poligon aktivnosti širi, da nije ostatak prošlosti ili izraz načina proizvodnje koji pripada prošlosti. Moderan tehničko-tehnološki razvoj govori o mogućnostima daljeg razvijanja proizvodnje u malim organizacijama, visokoopremljenim i povezanim sa velikim uslužno-proizvodnim sistemima. Misli se da je fleksibilno kreiranje novih proizvoda i usluga takođe šansa na strani male privrede, svakako uz maksimalno uvažavanje dostignuća nauke.

Precizno definisanje nekih nejasnoća u odnosu prema maloj privredi i od strane ove društveno-političke zajednice rešile bi mnoge dileme. U tom smislu, prevazilaženje shvatanja o mogućnosti bržeg i stabilnog razvoja samo podizanjem krupnih kapaciteta, čini se, predstavlja neopodnost.¹⁰⁾

Za budući razvoj male privrede u predlogu mera Opštine Leskovac predviđeno je sledeće:

1. imenovanje subjekata — nosilaca razvoja male privrede,
2. brže ostvarivanje kooperativne-specijalizovane proizvodnje male privrede u saradnji sa većim proizvodno-prometnim sistemima, koji bi razradili i kompletno konkretne programe te aktivnosti,
3. radi bržeg strukturalnog prilagođavanja privrede opštine, jačati sve oblike privredne aktivnosti male privrede, pogotovu što je ona tehnološko-tehnički i tržišno fleksibilnija,
4. jačati odgovornost svih zaduženih za brži razvoj male privrede. U tom smislu potrebno je uklanjati administrativno-pravne i sve druge barijere, koje stoje na putu ostvarenja željenog razvoja male privrede područja,
5. politiku poreza i doprinosa učiniti izvesnijom i poznatom za sve obveznike unapred za nekoliko godina. Takođe sprovođenje poreske politike mora biti selektivno a ne čisto fiksno.
6. uvesti olakšice iko doprinosa iz ličnih dohodaka za zaposlene u maloj privredi. Za tu svrhu koristiti već stečena svoja i tuđa iskustva.
7. vršiti revalorizaciju uloženi sredstava u ugovor organizacijama u skladu sa inflacijom i tako motivisati dalje udruživanje ličnih sredstava građana po ovom osnovu,
8. u zakonu o eksploataciji bolje regulisati pitanje poslovnog prostora oduzetog organizacijama male privrede ili građanima koji se bave ovom delatnošću.
10. ubrzati poslove na dovršavanju započetih i bržem otpočinjanju gradnje novih kapaciteta male privrede. Pri njihovom razmeštaju

¹⁰⁾ Prema podacima o razvoju mnogih visokoindustrijski razvijenih zemalja može se suditi i po mogućnostima razvoja Japana, Francuske i sl. upućuje na ovakvu analogiju.

posebno voditi računa o potrebama stanovništva u svim mesnim zajednicama opštine,

11. sav raspoloživi poslovni prostor male privrede u društvenoj svojini preneti na upravljanje organizacijama male privrede i

12. onemogućiti bespravan rad u maloj privredi aktiviranjem svih institucija društva i samih građana u mesnim zajednicama.

ZAKLJUČAK

Može se konstatovati da je dosadašnje stanje razvijenosti u maloj privredi nezadovoljavajuće. Ne ostvaruje se u celosti ni politika bržeg razvoja ove oblasti privređivanja, bez obzira na njeno sagledavanje u svim planskim dokumentima opštine.

Naročito ne zadovoljava stanje na planu povezivanja male privrede sa velikim organizacijama, čime se ne ostvaruje obostrani interes niti koristi njihova komplementarnost.

Razvoj kooperantske specijalizovane proizvodnje u maloj privredi može se ostvariti pod uslovima da industrija i drugi veći proizvodno-prometni sistemi razrade konkretne programe i postanu nosioci realizacije projekata za otvaranje kapaciteta u maloj privredi.

Ovakav pravac razvoja male privrede, dohodovno povezan sa većim organizacijama, trebalo bi da omogući veće uključivanje male privrede u izvoz. Stvarne mogućnosti za ovaj posao nedovoljno su iskorišćene, pogotovu u oblasti ličnog rada.

Preterani normativizam, prevelika administracija i druge pojave koje takođe negativno utiču na poslovanje u udruženom radu, imaju veliki negativan uticaj i na poslovanje malih privrednika. O tome se mnogo priča i piše, ali su to sistemska pitanja koja valja jedinstveno rešavati za celu zemlju.

Obezbeđenje sredstava za bolji i brži razvoj male privrede takođe je problem koji se mora bolje rešavati. To pitanje u propisima nije dovoljno regulisano. U teoriji postoje različita stanovišta u vezi sa formiranjem posebnih fondova za malu privredu, a u praksi svako se snalazi kako najbolje zna i ume.

Iako ima još mnogo otvorenih pitanja iz oblasti male privrede, pogotovu iz oblasti ličnog rada neizjednačavanje uslova privređivanja zadruženi rad i lični rad u pogledu obaveze, odnosno osiguranja plaćanja u zakonskom roku i sl.), mora se na kraju podvući da u razvoj male privrede moramo uložiti sve raspoložive snage. Potrebno je osigurati sredstva za otvaranje novih jedinica male privrede i to kako u društvenom tako i u privatnom sektoru.

Dobra organizaciona rešenja i usmeravanje stručnih kadrova na poslovima razvoja male privrede, doprineće bržem rešavanju novih razvojnih programa u organizacijama udruženog rada. Istovremeno ostvarivanje istaknutih ciljeva, uz punu afirmaciju kvalitetno novih odnosa u svim oblicima organizovanja male privrede, doprineće i bržem ostvarivanju programa naše stabilizacije.

Najposle, ne treba isključivati i druge podsticajne momente u razvoju male privrede u periodu razvoja koji je pred nama.

PROGRAMIRANJE RAZVOJA — OSNOVNA PRETPOSTAVKA ZA RAZVOJ I UPRAVLJANJE U MALOJ PRIVREDI OPŠTINE

O maloj privredi kao temi, u poslednje vreme se dosta govori i piše. Utisak je, međutim, da se nije mnogo učinilo na praktičnoj realizaciji mera koje bi značile ubrzaniji razvoj male privrede.

Uglavnom se misli da je mala privreda prilika za razvoj nedovoljno razvijenih područja. Ipak, radi se o oblasti koja je jednako neiskorišćeni prostor i za razvoj veoma razvijenih urbanih sredina kao što je upravo NIŠ.

Značajnu ulogu u razvoju male privrede imaju skupštine opštine jer najbolje poznaju stanje i potrebe na svom području. Otuda mesto maloj privredi dato je Društvenim planom opštine za period 1986/1990. godina, Programom aktivnosti i mera za realizaciju Rezolucije o politici ostvarivanja društvenog plana opštine, Programom razvoja male privrede, Programom prostornog razmeštaja objekata male privrede, Društvenim dogovorom o osnovama razvoja male privrede i drugim aktima opštine.

Sa stanovišta opštine Niš, mala privreda se identifikuje sa osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim organizacijama koje zapošljavaju manji broj radnika i koje se bave pojedinačnom, odnosno maloserijskom proizvodnjom ili proizvodnjom u kooperaciji odnosno po narudžbini, kao i organizacijama udruženog rada koje obavljaju zanatske usluge. Tu ulaze i svi oblici udruživanja i organizovanja ličnog rada i sredstava sa radom drugih radnika u udruženom radu, zanatskim i drugim zadrugama.

Uočeno je da Nišu nedostaju mnogi mali kapaciteti, usled čega, sasvim sigurno, ni veliki sistemi (MIN, EI, AIK i dr.) ne daju moguće a željene rezultate. Ocenjeno je da je nedovoljno razvijena mreža mnogih, građanima potrebnih usluga. Iz napred rečenog proizilazi logičan zaključak da svakoj opštini, u ovom slučaju niškoj ne bi bio suvišan, već naprotiv, preko potreban naučnoistraživački projekat koji bi imao za cilj da najpre analizira postojeće stanje i raspoložive resurse, a na toj osnovi da viziju mogućnosti razvoja male privrede na teritoriji odnosne opštine.

Koncipirani projektni zadatak bazirao bi, između ostalog na sledećem:

nerazvijenost malih proizvodnih kapaciteta predstavlja značajnu prepreku u privrednom razvoju grada, jer u mnogim područjima i dalje ostaju nepokrivene značajne potrebe za proizvodima i uslugama u malim količinama, u čemu su kapaciteti male privrede nezamenjivi;

sve izraženija društvena podela rada u industrijskoj proizvodnji stvara široke mogućnosti za razvoj male privrede i njenu kooperaciju sa velikim industrijskim kompleksima;

mala privreda stvara široke mogućnosti za zapošljavanje novih radnika, naročito povratnika sa privremenog rada u industrijski razvijenim zemljama;

razvoj male privrede kroz razvoj novih proizvoda i novih programa omogućuje smanjenje privredne zavisnosti naše zemlje od inostranstva i omogućiti da se uvoz pojedinih delova i artikala široke potrošnje smanji, a da to značajnije ne ugrozi rad privrednih organizacija i standard građana;

razvoj male privrede treba da bude u funkciji ukupnog privrednog razvoja, jer je razvoj male privrede moguć samo kao deo udruženog rada koji bi se razvijao na načelima udruživanja rada i sredstava na dohodovnim osnovama.

ANALIZA STANJA — OSNOVNI PREDUSLOV POKRETANJA INICIJATIVE ZA IZRADU PROGRAMA

Ako kažemo da je osnovni cilj male privrede da zadovolji one potrebe građana koje se, na odgovarajući način, ne mogu zadovoljiti delatnošću krupne proizvodnje roba i usluga, onda bi teze u eventualnom istraživačkom projektu bile:

1. Analizirati postojeće stanje i postaviti kvantificirano programe kooperacije male privrede sa industrijskim kompleksima.

Sadašnji stepen kooperacije jeste daleko od mogućnosti, odnosno, nije adekvatan stepenu razvijenosti pojedinih subjekata. Na osnovu informacija od strane predstavnika pojedinih organizacija zapaža se da je broj organizacija male privrede koje ostvaruju neki oblik kooperacije vrlo mali, u ovom momentu (najmanje u industriji, nešto više u građevinarstvu, malo više u zanatstvu). Vrednost kooperacije je zanemarljiva u odnosu na ukupan obim poslovanja. Ako analiziramo vrste kooperacije na teritoriji opštine, videćemo da je proizvodnja delova dominirajuća, a nešto slabija kooperacija u davanju usluga. Naime, solidan je i redak primer na teritoriji opštine Niš zanatska zadruga »Univerzal« Niš koja svoju budućnost fundira u pravcu organizovanja i proširenja kooperacije sa velikom privredom — Zavodima Kragujevac. U ovom trenutku to je 15% njenog ukupnog prometa sa velikom privredom. Od ostvarenog ukupnog prometa 1986. godine, koji iznosi 1870 miliona dinara, 70% je iz poslova u kooperaciji (1300 miliona dinara). Koperantski odnosi pored Zavoda iz Kragujevca ostvareni su još sa EI Niš i MIN-om, a to upravo u izradi proizvoda koji su nabavljani iz uvoza.

Ako bismo tražili razloge za nerazvijenu kooperaciju na strani malih privrednika, onda je to svakako nizak stepen opremljenosti sredstvima za rad, što se može prevazići pravilnom politikom razvoja male privrede. Međutim, sve više ima osnovanih tvrdnji da su razlozi kod velike privrede. Naime, nepovoljan tradicionalistički odnos prema maloj privredi delom je prouzrokovan i terminološkom nedorečenosti

ovog pojma. Ova terminološka nepreciznost manifestuje se u ustaljenom tumačenju termina male privrede u smislu ličnog rada i to njegovog najklasičnijeg oblika.

Na ovaj način, neka negativna iskustva iz prošlosti, neopravdano doživljavaju generealizaciju, a kao proizvod generalizacije javlja se nepoverenje u malog privrednika uz istovremeno nekritično poverenje u velike radne organizacije u društvenom sektoru.

Paradoksalno jeste, ali kod većine privrednika prisutna je lična podrška razvoju male privrede, uz argumentovano obrazloženje, posebno kada se radi o proizvodima sa liste kritičkih ili uvoznih delova i repromaterijala.

Mikro-konkurencija, kao poseban vid nasleđenog odnosa prema programima koji po svojim karakteristikama »pripadaju« — maloj privredi, pojavljuje se kroz razvoj, odnosno proizvodnju unutar sopstvene radne organizacije.

Ovakvim postupkom samo se delimično rešava problem »bezbednosti« u kooperanata. Praktično nova proizvodnja se uklapa u tehnološku kooperaciju samo u jednom vremenskom periodu. Izmene na proizvodu ili u tehnološkom procesu uglavnom podrazumevaju neophodnost izmena i u tim »letećim« proizvodnjama (nabavku novih sredstava ili nove tehnologije), što iziskuje angažovanje dodatnih materijalnih i intelektualnih činjenica.

Druga ekstremnost ovakvog shvatanja »kooperacije« jeste da sekundarni program počne nezavisno da živi menjajući svoj sadržaj prema zahtevima tržišta, ostavljajući po strani potrebe matične organizacije unutar koje i za čije potrebe je stvoren. Ovakvo neplanirano usmeravanje društvenih sredstava negativno utiče na poslovnu efikasnost cele radne organizacije.

Nije moguće oteti se utisku da složeni sistemi dilemu »kupiti« ili »proizvoditi« rešavaju tako što se opredeljuju za varijantu »proizvoditi«, što je suprotno ponašanju privrednih subjekata u razvijenom svetu koje je ispravno a iz sledećih razloga:

nema investicionih inputa,

nema odstupanja od optimalnog programa,

postoji mogućnost alternativnog snabdevanja (istovremeno ili u rezervi),

nema odgovornosti za dalji razvoj predmetnog programa.

Nije teško zaključiti da je ovakvo ponašanje posledica maksimalnog uvažavanja ili neuvažavanja principa racionalnosti. Otuda imamo praksu da se veći broj investicionih zahvata u razvijenim zemljama odvija u okvirima karakterističnim za malu privredu. U našim uslovima se uglavnom ide megalomanski iz razloga nesagledivosti ograničenja izbora (bar do nedavno) investicionih sredstava. U odsustvu kritičkog poređenja velikih i malih prednost su uvek dobijali veliki.

Primer za neoptimalno ponašanje jeste i sistem MIN koji je registrovao sporednu delatnost pružanja usluga metaloprerađivačkog zanatstva (fabrika pumpi) kao i slučaj fabrike EI »MD« Niš koja proizvodi ambalažu od plastičnih masa za potrebe proizvoda iz organizacije

male privrede. »Đuro Salaj« Niš proizvodi ambalažu od drveta, što može i te kako da radi mala privreda.

Gotovo sigurno u ovakvoj analizi, a povodom stepena kooperacije malih i velikih, moralo bi se zaključiti da ovako zaista više ne ide. Uostalom, investiciona selekcija je ozbiljno zaoštrena.

2. Analizirati koji su to oblici, odnosno vrste male privrede iz drugih oblasti van industrijske proizvodnje za čiji razvoj postoje uslovi u odnosnoj opštini.

Svakako bi projekat morao istražiti kakve su mogućnosti na terenu opštine i šire:

- za razvoj male uslužne privrede;
- za razvoj male poljoprivrede;
- za razvoj male trgovinske i prevozne privrede;
- za razvoj ugostiteljske i turističke privrede;
- za razvoj male privrede zdravstvenog i socijalnog rada;
- za razvoj male zabavne i kulturne privrede;
- za razvoj male poslovne privrede;
- za razvoj male istraživačko-razvojne privrede i drugo.

3. Oceniti celishodnost investiranja u malu privredu na teritoriji opštine i to sa stanovišta uslova za pojedine vrste male privrede (npr. da li se radi o poljoprivrednom, industrijskom ili turističkom području).

4. Analizirati stanje sa komunalno-urbanističkog stanovišta, sa stanovišta vođenja zemljišne politike kao i politike zapošljavanja, oporezivanja i kreditiranja.

Poslovni prostor danas predstavlja jednu od osnovnih smetnji u razvoju male privrede. Problematici poslovnog prostora ne samo da nije posvećivana potrebna pažnja već se stanje stalno pogoršavalo. Procedura sve složenija, neusklađenost u zahtevima za poslovnim prostorom u odnosu na određene delatnosti, nesretno urbanističko planiranje po obrnutom redosledu (uneti da se prostor planira najpre za privredne objekte — malu i veliku privredu, pa onda uskladiti sve ostalo — npr. stanove). Išlo se suprotno i tako izmeštanjem određenih objekata išlo se u nove troškove. To je naša »slika i prilika«.

O zonama male privrede, odnosno izgradnji zanatskih centara, do sada nije bilo ni pomisli.

Uređenje i spremanje lokacija je veoma skupo, kao i sama izgradnja prostora, a veoma skupo se nude nepripremljeni i neuređeni tereni. Sporo se rešavaju imovinsko-pravni odnosi i druga procedura izrade urbanističko-tehničkih uslova.

Na teritoriji opštine Niš, potreba za takvim prostorom za malu privredu društvenog sektora iznosi 200 000 m², a malu privredu privatnog sektora 2 000 m² godišnje.

Razvoj male privrede znatno je sputan i kreditnom politikom za izgradnju poslovnog prostora. Pre svega, u ove svrhe nije davano dovoljno kredita, a i onda kada su davani povratnicima po nižoj stopi, procedura je bila komplikovana.

Poseban problem kod ulaganja u razvoj organizacija male privrede upravo je i nedostatak sopstvenog učešća. Da nesreća bude veća, u vreme restriktivne investicione potrošnje imamo zaoštavanje uslova uvećavanjem sopstvenog učešća (60%). To je dakle jedno od značajnih pitanja u analizi, — koje zahteva da projekat dâ određene predloge u pravcu ulaska male privrede u takozvane prioritete i tako dođe do smanjenog sopstvenog učešća. Naravno, radi se o instrumentu ekonomske politike preko narodne banke, a van domena opštine.

Pored pokretanja inicijative za izmenu određenih propisa u ovoj oblasti, u ovom momentu najcelishodnije bi bilo da mere programa budu usmerene i u sledećem pravcu:

a) S obzirom na to da se od svakog potencijalnog investitora traži raspolaganje kvalitetnim investicionim sredstvima, a projekt znači trajnu razvojnu orijentaciju, dati mogućnost da se izrada investicionog projekta vrši sukcesivno, odnosno u delovima — fazama, jer bi se troškovi razgraničili na duži period.

b) Kako nije sasvim izvesno da se potrebna sredstva obezbede makar i u fazama, treba ići na varijantu udruživanja sredstava na dohodovnom principu interesa sa velikom privredom, odnosno drugim zainteresovanim objektima, npr. povratnicima. Teško jeste ali treba nastojati.

c) Zatim u granicama mogućnosti, a analogno definisanju prioriteta, obezbediti na nivou užih ili širih DPZ-a posebna podsticajna sredstva koja bi se koristila po posebnim kriterijumima. Mala privreda je opterećena velikim obavezama, davanjem poreza a posebno doprinosa slično kao i ostala privreda. Iako porezi, uzeti u celini, nisu veliki u odnosu na doprinose i druge obaveze mala privreda uzevši u obzir njene ogromne teškoće, kao i potrebu mnogo bržeg podsticanja njenog razvoja (a ona sama o sebi brine), mogli bi i trebalo bi da budu manji.

Osnove poreskog sistema i poreske politike utvrđene su Ustavom SFRJ koji predviđa mogućnost zaključivanja društvenih dogovora između republika i pokrajina. Njima se uređuje poreski sistem, poreska politika i organizacija organa uprave nadležnih za realizaciju i izvršavanje poreske politike.

Opština, kao društveno-politička zajednica, ovlašćena je republičkim ustavom i zakonom o porezima građana da svojom regulativom utvrđuje poresku politiku a na bazi prihvaćenog i potpisanog društvenog dogovora o porezima i doprinosima, što se ogleda u proširivanju poreskih olakšica i stimulisanja razvoja određenih delatnosti, zavisno od lokalnog, odnosno regionalnog interesa.

Česte su ocene da naš poreski sistem i poreska politika nisu primereni, niti pak adekvatni društvenoj potrebi i razvoju privrede u celini, i da nedovoljno stimulatивно deluju na sređivanje stanja na tržištu, ne podstiču produktivnost, akumulativnost i reproduktivnu sposobnost udruženog rada, niti pak daju osnovne pretpostavke za stimulisanje povećanog izvoza roba na strana tržišta.

Ovakva ocena data je u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i polazna je premisa kojom se inauguriše potreba da se nešto

u poreskom sistemu i poreskoj politici menja, kako bi poreski sistem i poreska politika bili u funkciji unutrašnjeg društvenog eknoomskog razvoja Jugoslavije.

Akceptirajući ovu konstataciju jedinstveno se izražava stav o potrebi utvrđivanja jedinstvenih osnova poreskog sistema na nivou federacije, što bi svakako dalo efekat sa stanovišta stvaranja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta.

Najavljene promene ustavnog sistema verovatno će dovesti i do fundamentalnih promena i u poreskom sistemu upravo, jer je mnogo zagovornika utvrđivanja jedinstvenog poreskog sistema na nivou federacije.

Jedinstveno koncipiran sistem poreza i poreske politike omogućio bi dalji razvoj tržišne privrede i funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, jer je poreza kalkulativni element cene proizvoda i usluga, pa svaka šarolikost u poreskoj politici utiče na funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, što dalje za posledicu ima autarhičnost tržišta i zatvaranja u lokalne granice, a u krajnjoj liniji do neravnopravnosti položaja građana i radnih ljudi.

Osnovno ustavno načelo da u zadovoljavanju opštih i zajedničkih potreba svaki radni čovek i građanin doprinosi srazmerno svojoj ekonomskoj snazi praktično znači punu ravnopravnost subjekata male privrede i subjekata velike privrede, nezavisno od različite osnovice. Kod radnika koji svojim radom, sredstvima u svojini građana obavlja delatnost male privrede, osnovica za oporezivanje je lični dohodak koji ostaje po podmirenju troškova. Nadležne službe društvenih prihoda opštine ističu problem neadekvatnog prikazivanja prometa troškova i ličnih dohodaka zaposlenih u maloj privredi (sektor privatnika), a kontra argument ovih obveznika jeste da je i dalje prisutna dogma na njihovu štetu. U pitanju je imanentni strah da se ne naruše neke vrednosti našeg poretka, te da se ne stvore neprimerne socijalne razlike.

Takođe, mali privrednici ističu da su znatni troškovi koji se ne mogu evidentirati, a da radno vreme ti traje znatno duže no u udruženom radu.

Društveno-političke zajednice ističu da zbog nerealnog iskazivanja troškova moraju se štititi visinom poreskih stopa, što deluje negativno na realno zahvatanje i stvaranje nepoverenja i našeg poreskog morala. Svakako, visina stope pospešuje inflaciju.

Mali privrednici — obveznici poreza s pravom ističu da su institut ispitivanja porekla imovine i poreza iz ukupnog prihoda ograničavajući faktori razvoja male privrede.

Najnovija opredeljenja da se sa posrednih pređe na neposredne poreze ne ide u prilog razvoju male privrede, jer bi došlo do nove pre raspodele obaveza na teret radnih ljudi i građana.

U odluci o porezima građana opštine Niš posebna pažnja je posvećena utvrđivanju stimulacija i oslobađanju koja treba da imaju uticaj na razvoj male privrede. Pre svega, stimulisanje su oni mali privrednici koji ceo svoj promet ostvare sa društvenim sektorom te je po ovom osnovu dozvoljeno umanjenje osnovice poreza iz ličnog dohotka za 10%, što čini značajan iznos i stimuliše saradnju velike i male privrede.

Oslobođeni su plaćanja poreza i doprinosa subjekti male privrede koji pružaju usluge građanima, male privrede na selu (servisiranje poljoprivrednih mašina i dr.), mali privrednici koji imaju investiciona ulaganja i dr.

Zemljišna politika je ukupnost mera, akcija, mehanizama i instrumenata pomoću kojih se regulišu odnosi u građevinskom i drugom zemljištu (prostorni, generalni i detaljni urbanistički plan).

Kada se radi o zapošljavanju u maloj privredi, cena jednog radnog mesta, prema određenim istraživanjima, jeste oko pet puta niža od cene radnog mesta u kapitalno intenzivnim delatnostima, što znači da se u maloj privredi uz isti iznos unesenih sredstava može zaposliti mnogo više lica.

U cilju pojačanog zapošljavanja u maloj privredi, u projektu bi se morala naći analiza koliko sistem obrazovanja smeta zapošljavanju u maloj privredi, a takođe pomanjkanje formalnih kvalifikacija kod povratnika koji su suštinski kvalifikovani, što takođe usporava zapošljavanje u maloj privredi a razume se, samim tim i razvoj iste.

Prema podacima iz SR Slovenije, gde je mala privreda razvijena u odnosu na našu opštinu, evidentno je da zapošljavanje u samostalnom ličnom radu beleži veću stopu rasta no u udruženom radu gde čak i opada.

5. Proceniti koji je to oblik organizovanja za područje Niša najoptimalniji. Naime, posebno obraditi uslove za društveni sektor male privrede a posebno za sektor vlasnika sredstava u ličnoj svojini. Kakva je perspektiva za ugovorne organizacije ili pak za centre male privrede po mesnim zajednicama.

Projekat bi takođe morao obuhvatiti analizu pojedinih vidova male privrede u smislu kakve su mogućnosti za razvoj sa stanovišta uslužene male privrede (bilo da se radi o potrebama ličnosti ili domaćeta, obezbediti na nivou užih ili širih DPZ-ca posebna podsticajna sredstava) i da li je njihovo organizovanje optimalno u organizacionom obliku: zadruga, ugovorne organizacije ili centre male privrede.

Isto važi i za malu industrijsku privredu koja radi na zahtev i za potrebe tržišta ili pak koja prati i radi za veliku privredu na principu kooperacije.

Ovde su takođe mogući oblici organizacije u formi ugovorne organizacije, zadruga ili industrijske zajednice.

Mala poljoprivreda po svojoj nameni javlja se u dva vida: neposredno radi za potrebe tržišta ili za agroindustrijske sisteme. Mogu se organizovati u vidu proizvođačko-prometnih zadruga ili kao zajedničke organizacije za udruživanje rada i sredstava male privrede i agroindustrijskog sistema.

Male trgovinske organizacije po načinu organizovanja mogu biti trgovačke radnje u saradnji sa velikom privredom, kao prodavnice u sastavu male privrede i kao nabavlačko-potrošačke zadruga, itd.

6. Analizirati upravljanje malom privredom u smislu postojanja koordinatora i savetodavaca izuzetnih poznavalaca i zaljubljenika ovog posla, njih treba regrutovati iz same male privrede, velike privrede,

komiteta za privredu, komore, univerziteta i drugih zainteresovanih subjekata.

7. Neki uporedni pokazatelji između male i ostale privrede na teritoriji opštine Niš svakako predstavljaju resurs za analizu u projektu. Naime, mala privreda društvenog sektora (30 organizacija) u odnosu na broj organizacija ukupne privrede (313) čini 9,6%.

Broj OOUR-a po oblastima

1. Industrija (ukupna privreda)		
2. Industrija (mala privreda)	11	8,8%
2. Građevinarstvo (ukupna privreda)		
(mala privreda)	4	17,4%
3. Poljoprivreda (ukupn. privr.)		
(mala privreda)	1	5,6%
4. Saobraćaj i veze (ukup. priv.)	19	5,3%
(mala privreda)	1	
5. Trgovina (ukup. privreda)	43	2,3%
(mala privreda)	1	
6. Zanatstvo (ukup. privreda)	17	
(mala privreda)	12	70,6%

Najveći broj OOUR-a iz oblasti zanatstva i industrije (23), a najveći broj zaposlenih (1 361) ili 48,5% odnosi se na oblast industrije.

Broj zaposlenih — 2 806 (3,8% u ukupnom broju zaposlenih privrede Niš). Broj zaposlenih u društvenom sektoru male privrede u 1986. godini u odnosu na 1985. povećan za 2,6%.

<i>Ukupan prihod</i> — ukupna privreda	766 542 838.
mala privreda	23 029 274.

Učešće ukupnog prihoda društvenog sektora male privrede u ukupnom prihodu ukupne privrede iznosi 3% (u 1985. god. — 3,2%).

Posmatrano po oblastima zapaža se da se najveći deo ukupnog prihoda male privrede odnosi na zanatstvo, koje učestvuje sa 50,5% i industriju 27,8%.

Najveći procenat ukupnog prihoda ostvaren prodajom na domaćem tržištu (95,9%).

Prodaja proizvoda na stranom tržištu — indeks rasta 484,4 — tako da je njihovo učešće u ukupnom prihodu povećano od 1,2% — 28%.

Ekonomičnost — Porast ekonomičnosti za 1,7%, u privredi Niša za 0,9%.

Na 100 dinara utrošenih sredstava ostvaren je ukupan prihod u iznosu od 130,1 dinar, a u prethodnoj godini — 127,9 dinara.

Indeks rasta ukupnog prihoda male privrede veći je od indeksa rasta ukupnog prihoda ukupne privrede za 0,3 indeksna poena.

Indeks rasta utrošenih sredstava male privrede manji je od indeksa rasta utrošenih sredstava ukupne privrede za 1 indeksni poen.

Najveći rast u strukturi ukupnih troškova zabeležili su izdaci za kamate (242,8), izdaci za privremene poslove (253,8), izdaci za stručno obrazovanje (225,6).

Dohodak — Ukupna privreda	155 303 268	Indeks	199,0
mala privreda	5 376 028	Indeks	203,3
Ostvr. čist. doh. — Ukup. privr.	107 156 751	"	190,1
Mala privr.	3 910 883	"	190,7
Učešće — 3,6%.			

Raspoređeni dohodak — 5 412 323 hilj. dinara za 109,7% više nego u prethodnoj godini. Prilikom raspoređivanja dohotka na deo za učesnike van OUR-a i na deo za OUR ostvaren nepovoljniji odnos. Naime, učešće OUR-a je smanjeno od 66,4 u 1985. godini na 65,0% u 1986. godini (u privredi Niša, takođe su ti odnosi pogoršani — privredi Niša je ostalo 62,7%).

Uzorci: povećana zahvatanja iz dohotka za zajedničku potrošnju (26,5 — 29,4%), za opštu potrošnju (2,2 — 4,3 %).

Učešće sredstava za proširenje materijalne osnove rada i rezerve u čistom dohotku smanjeno je od 18,9% na 16,2%, tj. za 2,7 proc. poena, a u privredi Niša za 3,1 procentni poen.

Učešće sredstava za proširenje materijalne osnove rada i rezerve	1985. — 4,2
	1986. — 4,5
Učešće sredstava za proširenje materijalne osnove rada	1985. —
	1986. — 3,1%

Čist lični dohodak po radniku

Ukupna privreda	1985. — 39 482	
	1986. — 79 784	I — 202,1
Mala privreda	1985 — 35 927	
	1986. — 74 369	I — 207,0

Uporedimo li ove podatke sa dostupnim podacima zemalja gde je mala privreda razvijena, dobićemo predstavu gde se u tom smislu nalazimo.

INICIJATIVA ZA IZRADU PROGRAMA I NJENI NOSIOCI

Inicijativu za izradu programa daje Izvršni savet Skupštine opštine, koji ujedno treba i da odredi nosioce izrade programa — ekipu sastavljenu od ekonomista, pravnika, arhitekata, mašinaca, saobraćajca, a ovi treba da budu predstavnici naučnih institucija, Skupštine opštine, Komore, OK SSRN, mesnih zajednica, male društvene i male privrede sa sredstvima u ličnoj svojini.

Morala bi se specificirati potrebna aktivnost. Zatim, ova ekipa bi sačinila operativni plan rada koji verifikuje Izvršni savet Skupštine opštine i daje naloge i uputstva za rad kako stručnim službama svojih organa tako i ostalim učesnicima u ovom poslu. Za aktivnost mogu se formirati i podgrupe za odnosne separate.

Ovaj bi program inače, u granicama mogućnosti, morao biti kratkoročan.

Svakako, tehničke poslove za nosioce izrade programa radio bi nadležan ogran opštine (Komitet za privredu, uz pomoć Komore).

Logičan nastavak aktivnosti nosioca izrade programa išao bi u pravcu popisa raspoloživih resursa (sve raspoložive sirovine i suficitarne i deficitarne, sav raspoloživi poslovni prostor odnosno forma njegovog pribavljanja - neiskorišćeni poslovni prostor ili prostorije potkrovlja, podruma, moguća izmeštanja, adaptacije, dogradnje i montažni objekti. Kada je reč o opremi, treba istaći sve slobodne kapacitete u organizacijama udruženog rada, opremu u redovnoj, drugoj i trećoj smeni, kao i onu rashodovanu, opremu van upotrebe u organizacijama odnosno u individualnom sektoru.

Svaki, pa i ovaj projekat, morao bi imati moguće izvore finansiranja u smislu raspoloživih sredstava; karakter, izvore i namenu sopstvenih sredstava (dinarska i devizna štednja građana, pozajmica, stimulaturna i druga sredstva).

Resurs koji treba registrovati jeste i raspoloživi kadar svih profila (misli se na nezaposleni kadar).

Resursi na raspolaganju mogu biti i određene prednosti: transportne, klimatske, geografske, tradicija i radne navike.

Na osnovu svega rečenog, nosioci izrade programa predložili bi: da se pristupi izradi sitnoindustrijskog kapaciteta za preradu neke od navedenih sirovina,

raspoložive resurse ponuditi nekoj organizaciji ili sistemu za ciljem ustrojavanja određenog kooperantskog kapaciteta,

isto to ili deo resursa ponuditi ugovornoj organizaciji udruženog rada odnosno zanatskoj zadruzi.

U ekonomskom delu elaborata morale bi biti ponuđene dve varijante:

prva varijanta imala bi za osnovu postojeći instrumentarij (ekonomske, kreditne, poreske, zemljišne i dr. politike) a

druga varijanta podrazumevala bi primenu instrumentarija (odluka, zaključaka i rešenja) novopredloženih od strane nosioca izrade programa.

Kada se opredeljuje metod izrade ovakvih programa, svakako ne treba mimoći komparativnu analizu opština Niš na jednoj strani, opština Gornji Milanovac ili Domžale na drugoj strani, u pogledu rešenja poreskom politikom i sl.

Naravno, rezultate do kojih se ovakvom analizom dođe, prezentirati javnoj raspravi koja po prirodi treba biti konsultovana.

Programiranje razvoja male privrede, podrazumeva postojanje određenih sektora, službi, instituta — centara koji bi bili sastavljeni od vrsnih stručnjaka ali i pravih zaljubljenika i poznavalaca ovog posla, koji bi konstantno pratili realizaciju određenih programa i predlagali određene mere u hodu (možda bi te ljude nazvali savetnicima). Između ostalog, oni bi bili spona između velikih i malih. Oni bi uspostavili jednu vrstu partnerstva između onih koji imaju tehnologiju i tržište i onih koji imaju znanje, volje i sirovine.

Sintetički dato, napred rečeno, program razvoja male privrede izražen u formi šeme sadržao bi sledeće glavne elemente:

1. Identifikaciju projekata, 2. identifikacija kandidata (društveni — samostalni), 3. podrška tržišta, 4. finansijska podrška, 5. zgrade, oprema i radna snaga, i 6. proizvod, istraživanje i razvoj. Svakako, znači svaki glavni elemenat imao bi više vrsta svojih poluelemenata.

ZAKLJUČNI DEO

Izlaganje je lišeno onih delova o kojima je većina dosta informisana, a misli se na opravdanost podrške razvoju male privrede, njene karakteristike, široke mogućnosti aplikacije — rezerve u maloj privredi, hronologiju dosadašnjeg razvoja, mesto male privrede u današnjem samoupravnom društvenom trenutku, probleme i prednosti male privrede, dohodovno povezivanje malih i velikih i dr., podrazumevajući da to sve nije sporno.

Međutim, kako je dosta vremena proteklo od kako smo se kao društvo opredelili za intenzivniji razvoj male privrede (donošenje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije), a praktičnih rezultata nema osim retkih izuzetaka (nekoliko opština), to se ovim saopštenjem želi pokazati na neophodnost izrade elaborata koji će praktično i konkretno dokazati mogućnost razvoja male privrede i njenog doprinosa ukupnom razvoju na teritoriji opštine a samim tim i šire.

U tome se vidi prekretnica u stilu »sa reči na dela«, jer se zvaničnim usvajanjem jednog ovakvog istraživačkog projekta pruža šansa i traži odgovornost svih onih koji imaju referencu da se ovim poslom bave.

To je imperativ današnjeg trenutka jer je očigledno da mala privreda ulazi na velika vrata konkretnim i jasnim merama društveno-ekonomske politike, ali i novim traganjima za rešavanje mnogih pitanja koja se tiču horizontalnog udruživanja dohodaka subjekata velike privrede sa dohocima subjekata male privrede i svega što iz toga pozitivno proizilazi.

Ako je već jedna od osnovnih lekcija koju su razvijene zemlje savladale da onima koji se žele baviti malom privredom, treba pomoći, onda je ovo apel da naša društveno-politička zajednica mora biti zainteresovana da propisima, porezima, doprinosima, organizacijom, kadrovi-ma, naukom, stimulacijom i kreditiranjem podstiče razvoj male privrede u svim onim oblastima gde se ona pokazuje racionalnom i efikasnom. Utoliko više ukoliko mala privreda znači dopunu društveno organizovanoj proizvodnji, ukoliko znači produktivno angažovanje privatnih ušteđevina i ukoliko to znači produktivno zapošljavanje onih koji godinama čekaju na birou svoju egzistencijalnu šansu.

Organizovana velika privreda, sa savremenom organizovanom malom privredom, činila bi jedinstveni privredni sistem izuzetne dohodovne snage. Takva organizacija bi sama po sebi isključivala necelishodnije investicije jer bi se integralna proizvodnja samoorganizovala.

Pravni propisi o maloj privredi treba da budu determinisani sledećim načelnim postavkama:

da budu i posebni a ne u sastavu drugih propisa,
da su celoviti i da sadrže sve aktivnosti od osnivanja subjekata
male privrede do njenog prestanka sa radom,
prožeti udruživanjem rada i sredstava i samoupravnim odnosima,
podsticajnim za stvaranje dohotka i razvoj male privrede, naro-
čito time što obezbeđuju iste uslove privređivanja za sve njene vidove i
treba da budu jedinstveni za celu Jugoslaviju.

Treba odbaciti bilo kakvu sumnju da razvoj male privrede ličnog
rada sa sredstvima rada u ličnoj svojini nije u skladu sa socijalističkim
načinom proizvodnje. Iz jednostavnog razloga, da za društvo mora biti
cilj da obezbedi što više proizvoda, nezavisno od toga da li je ona proiz-
vedena u privatnom ili društvenom sektoru: Naime, ukoliko iza takve
proizvodnje stoji produktivnost i društveno priznati rad, ne treba se bo-
jati visokih zarada koje pojedinci radom stižu. Te visoke zarade u priva-
tnom sektoru, ukoliko nema barijera razvoju tog sektora, mogu samo
biti podsticaj za nova ulaganja od strane drugih pojedinaca u tu proi-
zvodnju a time se postepeno smanjuju ekstremne zarade preko povećane
konkurencije. Društvo je do te mere razvilo svoju privredu (društveni
sektor) da nema realnih izgleda da se određene delatnosti u privatnom
sektoru kapitalizuju i tako postanu društveno opasni.

DOGMA O VELIKOJ I ZABLUDE O MALOJ PRIVREDI

1. Društveni karakter proizvodnje, zlonamjerno da bi se održali prosječni kadrovi na vlasti i pogrešno shvaćen zbog niskih i nedovoljnih znanja i poznavanje Marksove filozofije društvenog materijalističkog razvoja, poistovjećen je u socijalističkom kolektivističkom idealizmu s »mnogo ljudi koji rade zajedno«; što se u dnevnoj političkoj praksi poistovjećuje stavom o »političkoj vlasti i odlukama koje ova jedino tako može donositi i kontrolisati«. Stoga, i zbog toga, stvaraju se političkom prisilom »veliki privredni sistemi« i »velika« privreda. Megalomanskoj tehnologiji izjednačenog rada socijalističke velke privrede je svojstveno samoupravljanje kao jedina metoda upravljanja (bez alternativa) i izraz je jednakosti ljudi (istina, što dalje, to u većim oskudicama) u samom radnom procesu, radnim grupama i međusubjektivnim odnosima u proizvodno-prometnom procesu. »Samoupravljanjem« je tako projektno dokinuta vrhovna hijerarhijska piramida, što, međutim, u praksi nije tačno, jer niti privreda, niti politika, niti kultura, ideologija i organizacija društva, niti sistem informiranja i sistem kontrole, ne funkcioniraju bez vrha, šta više, vrh o svemu daje posljednju riječ, tj. svoje (obavezujuće) mišljenje, stavove, odnosno vrh sve to, pa i samo upravljanje, propisuje. Vrh mastodontskim tvrtkama suflira razvoj, »dodeljuje« kadrove, docira sistem organizacije; ali i pokriva gubitke, odnosno »uzima« dobitke; mastodonti su bez vrha nemoćni, ne funkcioniraju, jer su interesno vezani za ekonomsko-politički sistem, tj. »vezani« su za vrh političko-državne piramide i »žive kao vrh i u pravilu toliko dugo koliko i vrh.

U takvim okolnostima »mala« privreda postaje za vrhovnu hijerarhijsku piramidu nepregledna, ona je izvan kontrole vrha, čime vrhu prestaje biti svrhom (ciljem) stvaranja materijalne osnove proizvodnih snaga i njezina revolucioniranja. Vrh je važna vlast, mogućnost kontroliranja situacije, a budući da je »malih« puno, za što nema vremena, sistema kontrole i izvršnih kadrova, vrh »malu« privredu proglašava grupno-vlasničkom i time nepotrebnom. Dakle, sve što je izvan velikih sistema, nije socijalističko već izvan, a što je izvan vrhovne vlasti nije »naše«. Zbog toga vrh, slijedeći dogmatsku ideologiju, »maloj« privredi određuje posebne uvjete privređivanja, dakle, različite od onih koje ima »velika« privreda, čime se samo potvrđuje naša hipoteza da socijalističkom kolektivismu »mala« privreda po prirodi njegova funkcioniranja ne odgovara.

2. Istovremeno, vrhu nisu potrebne niti ekonomske zakonitosti (posebno ne zakon vrijednosti), niti mehanizmi tržišta (posebno ne konkurencija, selekcija i diferencijacija) i tržišni kriteriji (kao što je konkurentnost) kao motivacijsko-vrijednosni parametri. Umjesto zakona vrijednosti, zakona ponude i potražnje, distributivne, alokativne i selektivne funkcije tržišta, konkurencije, selekcije i diferencijacije na tržištu, vrh sve te funkcije »objedinjuje« u institucijama sistema (partije, države, sekretarijatima, komitetima, sizovima, sourima itd.). Pokornima i počudnima vrh dijeli društvena priznanja i nagrade, garantira sigurnost u zavjetrini XIX stoljeća, a nepočudnim, koji nisu i neće u »velike poslovne sisteme« — se dijele packe, etikete, otkazuje razumijevanje, prosuđuje propast stalnim promjenama privredno-sistemskih rješenja i uvjeta poslovanja (posebno politike poreza i kreditno-monetarne politike).

Stoga, »mala« ili »velika« privreda, sve je to puka konstrukcija neupućenih i neobrazovanih. Privreda je privreda, bila »mala« ili »velika«, bez obzira čime se mjerila (kojim kriterijem). Obvje, »malu« i »veliku«, kao primjenu i potrebitu određuje rezultata njihova racionalnog i ekonomski efikasnog načina proizvodnje, čime je određeno njihovo objektivno stanje, kao pretpostavke uvažavanja i operacionalizacije promjena, čije revolucioniranje pokreće novo informatičko društvo. Dakle, nema »velike« i »male« privrede, već samo privreda, koja donosi tehnološke, tržišne i dohodovne proboje i dobit, a da li je ona »velika« ili »mala«, to uopće nije bitno pitanje.

3. Velike tvrtke sve više postaju simboli i uzročnici inflacije, recesije i nestašice faktora društvene reprodukcije industrijskog društva. *Suprotno, u malim tvrtkama, koje se brzo prilagođavaju individualiziranim i sofisticiranim kupcima, okupljaju se radoznali i nemirni stručnjaci za slobodno istraživanje i eksperimentalno poslovanje. Tako samooorganizirani imaju, bez tutorstva i garancije vrha, samo jedno rješenje — izlaz: ili napredovati ili propasti. Za male tvrtke su kreacija i inovacija, temeljena na sofisticiranju kupaca, nemir i poslovne avanture, prednosti, koje niti jedna partija i država, nitko i nikad, snagom političko-administrativne prisile, ne može nadoknaditi u mastodontskim tvrtkama.*

Nekad razigrani i lepršavi, a danas već stari i tromi socijalistički kolektivizam, koji se zbog očitog raspadanja i umiranja reinkarnira u mastodontskim sour-ima, pa i udruženjima, siz-ovima itd., s niskim ili nultim stopama rasta, odsustvom vizije budućnosti — jer ne zna niti šta hoće niti šta zbljiski može — najveća je zabluda naše suvremene zbilje. Kako takvi oblici društvene organizacije rada ne funkcioniraju, galopirajuće nastupa razljučena politokracija i birokracija s eksponencijalnim rastom zaključaka, preporuka i stavova, ovlašćenja i zakona, što sve samo pogoršava satnje u ekonomiji, politici i ideologiji, razara kulturni identitet i vrijednosno-motivacijski sistem, uništava veliku marksističku viziju budućnosti komunističkog individualizma, gurajući zbilju u sve dublju krizu. Stoga, nužna je promjena, demokratizacija i odmasovljenje masa (naroda), kao preduvjet opstojnosti marksističke ideje i opstanka naroda i njegova razvoja u odnosu na okruženje; oslobađanjem

ljudske aktivnosti u rasponima i sadržajnosti koliko mu se mašta može uznemiriti i vizije percipirati.

4.

*Zar moj narod ne shvaća da smo
ušli u sasvim novo razdoblje...*

Narodu mora biti jasno da je ekonomija: stani-kreni-stani: recesija-oporavak-recesija: zamrzni-odmrzni-zamrzni; historijski gledano, obmana najgore vrste. Zastrašivanje naroda tržištem, konkurencijom, selekcijom i diferencijacijom — a u zamjenu za to nuđenje stabilizacije, socijalnog mira, sabranosti i smirenosti, podvala je par exselle.

Danas živimo u vremenu izlazaka iz grupnog i prijelaza u individualno. Živimo u vremenu individualizacije i robnih marki. U vremenu butika i ponude »po mjeri«. Došlo je vrijeme sofistificiranih kupaca. Svjedoci smo prijelaza velikog (tvrtke, asortimana, serije, investicija) u malo, sposobnog brzim promjenama, brzim prilagođavanjima i zadovoljavanju sve više i detaljnije segmentiranih potrošača. Nalazimo se u vremenu prijelaza samoupravnog u samoorganizirano društvo, socijalističkog kolektivizma u komunistički individualizam. U sadašnjoj fazi prijelaza, socijalistička samooragnizirajuća dionička poduzeća, društveno-društvena, društveno-individualna, individualno-društvena i individualno-individualna, itd., kako je to Marks briljantno shvatio nakon iskustva francuske revolucije, Pariške komune i Gottskog programa za kapitalističku inasformaciju koncem XIX i početkom XX stoljeća, postaju okosnica i pretpostavka ulaska SFRJ u XIX stoljeće; to je zakonitost revolucioniranja proizvodnih snaga. To su mala poduzeća s kapitalom, idejama, znanjem i tehnologijom samoorganiziranih individua ili društvenih privrednih subjekata, a polazna su osnova udruženog rada socijalističkog kolektivizma. Stoga, izgradnja privredno-sistemskih rješenja, mjera razvojnje i tekuće ekonomske politike, koja bi stimulirala ekonomskom logikom, prisilom i nuždom, ulaganja građana i društvenih subjekata u velike i/ili male tvrtke, uz razmah tržišnog privređivanja i sofistificirane kupce, ne samo što bi podstaklo industrijsko i marketinško takmičenje s diferenciranim oblicima konkurencije koja kažnjava neuspjehe i nagrađuje uspjehe, izmijenio bi odnos radnika prema radu u samom aktu proizvodnje, odnosno iz temelja bi revolucionirao društveno-ekonomske odnose i odredio karakter i sveukupnu strukturu i formaciju naše zajednice. Omasovljenje inicijativa i akcija, slobodna individualnost, omogućila bi čovjeku aktivan odnos prema radu u procesu proizvodnje, čime bi se čovjek izrazio kao (Marks-ov) totalan čovjek.

5. Slijedeći suvremenu razvojnu i poslovnu filozofiju:

1. individualizacije, internacionalizacije i, robnih marki;

2. sofistifikacije kupaca — korisnika;

3. naše rješenje nije dobro — postoji bolje (!); i

4. kontinuiteta inoviranja, kreiranja, poslovnog nemira i avanturizma;

na makroekonomskoj političkoj razini nužno je, u kontekstu razmatranja odnosa »mala« - »velika« privreda, zabluda i dogme u vezi s time mala-velika tvrtka; individualno društveno vlasništvo, učiniti slijedeće:

1. Formirati burzu akcija i vrijednosnih papira.
2. Pristupiti »rasprodaji« velikih i malih tvrtki po unapred sačinjenom spisku grana, sektora, djelatnosti i poduzeća.
3. Ukinuti zakonsku regulativu koja ograničava ili sprečava konkurenciju, selekciju i diferencijaciju na tržištu roba, rada, usluga, znanja, tehnologije i novca, a stimulira monopole.
4. Uvesti plaćanje poreza na dobit (umjesto poreza na dohodak i promet) koja se troši uz oslobađanje ako se reinvestira, bez obzira na porijeklo.
5. Ukinuti ograničenja broja zaposlenih i zemljišnog maksimuma.
6. Napustiti kategoriju minulog rada, te realizirati koncept nagrađivanja prema rezultatima rada i saučesća u financiranju.
7. Prilagoditi samoupravno odlučivanje principima samoorganiziranja iz vrijednosne političke ekonomije, tj. realne ekonomije.
8. Otvoriti prostor da velike društvene tvrtke mogu sufinancirati individualni sektor (tzv. rizik-kapital).
9. Donijeti novi sistem ekonomskih odnosa s inozemstvom, kojim bi se omogućilo međunarodno cirkuliranje robe, rada, novca, vrijednosnih papira, akcija, znanja i tehnologije.
10. Partija i država napuštaju ekonomiju (i politiku nešto kasnije), baveći se ideologijom, odnosno zaštitom jedinstvenih uvjeta privređivanja, tržišnim redom i odgovornostima.

Praktično to znači da bi se u privredi nalazila tri vlasnička oblika: *društveni* (u kombinaciji društveni-društveni), koji obuhvaća velike sisteme infrastrukture na jedinstvenom jugoslovenskom prostoru (železnice, ptt, energetika, vodoprivreda i specijalna proizvodnja; *mješoviti* (u kombinaciji društveni-društveni-individualni) i *individualni* (u kombinaciji individualni-individualni ili individualni-društveni). Centralno ekonomsko-političke odluke (plan) nužno je donositi samo za društveni sektor, dok za ostale vlasničke oblike to nije potrebno, odnosno, za cjelokupnu privredu, bez obzira na vlasnički oblik, vrijede jedinstvena sistema rješenja na ukupnom jugoslovenskom ekonomsko-političkom prostoru.

LITERATURA:

- Dragičević, A. Vizija i zbilja, August Cesarce, Zagreb 1986.
 Kahn, H., Slijedećih 200 godina, Stvarnost, Zagreb, 1977.
 Drucker, F. P., Izmenjena svetska privreda, Privredni pregled, Beograd, 3. 3. i dalje, 1987.
 Servan-Schreiber, J. J., Svjetski izazov, Globus, Zagreb, 1981.

